II 8727

Proprietatea Bibliotecii
Universității Iași
II-8727

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

2950
500
150
50
3710
500
3210
550
2650

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1386/912

ELEMENTE

DE

PSIHOLOGIE

DE

I. GĂVĂNESCUL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

EDIȚIE REVĂZUTĂ ȘI ADĂOGITĂ

BUCUREȘTI

Institutul de Arte Grafice CAROL GÖBL S-sor Ion St. Rasidescu

16, Strada Paris, 16.

32.938 1912.

PREȚUL LEI 4,80.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1386 /912

ELEMENTE

DE

PSIHOLOGIE

DE

I. GĂVĂNESCUL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

EDIȚIE REVĂZUTĂ ȘI ADĂOGITĂ

BUCUREȘTI

Institutul de Arte Grafice CAROL GÖBL S-sor Ion St. Rasidescu

16, Strada Paris, 16.

1912.

32.938

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

REÎNREGISTRAT
29 NOEM. 1943
Biblioteca Universității Iași
1386/1912

Toate exemplarele vor purtà semnătura autorului.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ LA EDIȚIA DIN 1909

Asupra învățământului filosofic și metoadei lui de predare m'am pronunțat în prefețele edițiilor anterioare ale **Psihologiei,** *în* **Cursul** *meu* **de Pedagogie** *(1) și într'un studiu publicat la sfârșitul lucrării mele de* **Etică** *(2).*

In prefața primelor ediții ale **Psihologiei,** *atingeam chestiunea lecturilor ca mijloc de a deșteptà și desvoltà interesul pentru problemele coprinse în știința sufletului; iar, ca mic început de fapt în direcția aceasta, adăugasem la sfârșitul volumului un* **Apendice,** *«conținând o parte din citatele, la cari trimit unele capitole din text, sau lămuriri mai detaliate relativ la unele chestiuni». Dar declaram: «Acest mic adaus de antologie psihologică nu-l consider însă suficient. El va trebuì să fie mult sporit de profesor în timpul explicării, spre a puteà răspunde la toate necesitățile cursului». Și indicam și isvorul de unde s'ar fi putut luà unele lecturi, precum și folosul educativ al acestei procedări didactice.*

Ideia și-a făcut drum.

In noile **programe ale școalelor secundare** *din 1908, mai la fiecare capitol se cere o «lectură».*

---

(1) Apărut la 1899.

(2) București, 1897. Ed. II.

Apendicele *ediţiilor anterioare, socotit chiar de pe atunci ca insuficient, a fost astfel suprimat cu totul, deocamdată, ca să facă loc unei culegeri mai mari de lecturi adaptate trebuinţelor învăţământului psihologiei, culegerea care va urmà în curând, sper, volumului de faţă.*

In această ediţie s'au făcut mai multe schimbări, privitoare nu numai la ordinea chestiilor, ci şi la formularea lor. S'au precizat unele idei şi s'a căutat a se pune în mai multă lumină acordul concepţiilor fundamentale. Probleme noui, evitate înainte pentru greutatea aperceperii lor de inteligenţele abia intrate în studiul filosofiei, s'au adăogat — atingându-se, firește, cu toată precauţia necesară — spre a venì în ajutorul profesorilor de filosofie, cărora li se cere, prin programele noui, să le trateze în clasă.

Cartea de faţă nu este însă numai un auxiliar pentru profesori şi pentru cei ce au norocul să înveţe psihologia cu un profesor bun; ci şi o călăuză pentru aceia cari, dorind să se iniţieze mai sistematic în ştiinţa sufletului, sunt nevoiţi a se bizuì numai pe munca dibuitoare a minţii lor.

ASUPRA EDIŢIEI DE FAŢĂ

Deşì revăzută în grabă, ediţia de faţă nu apare fără oare-cari îndreptări şi adăogiri. Cetitorul atent care cunoaşte şi ediţia precedentă, le va observà singur. Cred că ele vor contribuì şi mai mult la clarificarea chestiunilor tratate.

I. GĂVĂNESCUL

Octombrie, 1912.

PARTEA INTÂIA

CHESTIUNI INTRODUCTIVE

OBIECTUL PSIHOLOGIEI

Determinarea fenomenelor sufletești.

Analiza unui caz de experiență. — Când studiăm științele naturale și voim a descrie, a determină și clasifică plantele sau animalele, căutăm să le observăm direct în natură sau cel puțin în desemn. Când studiăm istoria literaturii române și voim a caracterizà spiritul și opera lui Alecsandri s. e., căutăm mai întâiu a cunoaște scrierile marelui poet național prin noi înșine și cât se poate mai complect. E natural ca, mai înainte de a procedà la descrierea, clasificarea sau explicarea lucrurilor sau faptelor cu cari se ocupă o știință, să ni se pună în vedere mai întâiu acele lucruri sau fapte ce alcătuesc materialul științei.

Tot așà va trebuì să se procedeze și în studiul psihologiei.

Cari sunt faptele cu cari se ocupă psihologia? Unde trebue să le căutăm? Unde le găsim?

Pentru studiul științelor naturale, ca să ne procurăm materialul de cunoaștere, trebue să căutăm în-

prejurul nostru, și adesea departe, pe câmpuri, prin păduri, pe munți, pe la mare, în escursiuni repetate, spre a culege animalele, plantele, mineralele de studiat. Când studiăm istoria literaturii, avem nevoe de cărțile autorilor, de o bibliotecă întreagă. Pentru căutarea materialului psihologiei nu trebue nici alergături depărtate, nici cheltuială, căci fiecare îl are aproape de tot, *în el însuși*. Terenul de observație suntem *noi*, laboratorul de experimente *suntem noi*, cartea de citit și de consultat suntem *noi înșine*.

Cum procedăm spre a găsi în noi acel material și a-l studià?

Să luăm un caz concret de experiență familiară, ce se poate întâmplà orcui, și să vedem ce putem culege din el ca fapte psihologice.

Stăm în camera de lucru și citim o scriere literară interesantă. Suntem răpiți de urmărirea ideilor și gata să renunțăm la orce pentru acel moment de farmec pur intelectual. Deodată auzim un duruit de trăsură ce se oprește în apropierea casei. Mirați, alergăm la fereastră și abià apucăm a zări intrarea repede în curte a unui domn, pe care nu l-am putut vedeà bine. După pardesiul lăsat în trăsură și după mișcările la intrarea în curte, credem că e un oarecare domn X, ce știm că vine numai să ne răpească timpul, vorbindu-ne banalități. Voim să ne ascundem, când tocmai auzim afară, la ușă, un glas care nu e al lui X, ci al unui prieten al nostru, Z, pe care ar fi trebuit să-l așteptăm, fiindcă-i promisesem să mergem împreună undevà la plimbare. Il primim cu bucurie; dar se naște imediat în noi o luptă. Ce e de făcut? Cartea e interesantă și n'am vreà s'o întreru-

pem; pe amic nu-l putem refuzà, fiindcă i-am promis... Şi într'un caz şi într'altul, o neplăcere. In această chibzuială, sufletul nostru ezită, stă în nehotărîre, până când, la urma urmei, ne decidem într'un fel sau altul.

Să analizăm această întâmplare; s'o luăm ca un moment de viaţă şi să exercităm asupra ei ceea ce s'ar numì o vivisecţie, sau, mai bine, o autopsie, presupunând momentul trecut. Ce se găseşte în acel moment sufletesc?

Să reluăm. *S'a auzit* un duruit de trăsură, am făcut o *mişcare*, împinşi de *curiozitate*. Am *văzut* un om ce l-am *asemuit* cu X, şi asemuirea *a deşteptat* în noi calităţile şi defectele lui X; această reamintire a produs un anumit sentiment de *neplăcere* şi de aici *hotărîrea de a încuià uşa*, dea ne ascunde ş. a. m. d.

Unde s'au petrecut toate acestea? In noi. Şi cum ştim de ele? Ştim direct, printr'un simţ din noi, care ne spune imediat ce se petrece în noi, ca stări ale noastre, ale vieţii noastre interne, ale sufletului nostru.

Iată o culegere de fapte săvârşită stând pe loc, şi anume o culegere de fapte *sufleteşti*. Ce găsim în ea? Senzaţii *de auz*, produse de duruitul trăsurei şi apoi de glasul prietenului; senzaţii *de vedere:* pardesiul din trăsură, mişcarea făcută la intrarea în curte, etc.; *reamintirea* calităţilor şi defectelor lui X, provocate de vederea mişcării făcute de el; iar, la auzul glasului prietenului, reamintirea însuşirilor acestuia. Mai găsim faptul de *repulziune*, când presupunem că e X; şi, din contră, mulţumirea, când vedem că e Z. Apoi mai găsim *hotărîri, mişcări:* auzind du-

ruitul trăsurii, ne mișcăm către fereastră și, presupunând că e X, ne hotărîm să închidem ușa și ne mișcăm către ea; auzind însă glasul, luăm altă hotărîre, de a deschide ușa și facem această mișcare. In fine, chibzuiala, deliberarea, punerea în balanță a urmărilor unui demers și a celuilalt.

Iată ce se poate culege dintr'un simplu caz foarte familiar. Aceste fapte, și altele de acest fel, petrecute, simțite, constatate în noi, le considerăm ca material al studiului psihologiei. Știința sufletului, după ce le stabilește, caută să le descrie, să le clasifice, să le explice.

Caracteristica proprie a fenomenelor psihice. Deosebirea dintre fenomenele sufletești și cele materiale. — Când studiăm o floare, îi observăm culoarea, o mirosim, o pipăim; o putem cercetà singuri sau împreună cu alții; și mai putem verificà observațiile și spusele altora, ca să ajungem la un rezultat comun, deopotrivă valabil pentru toți.

Tot așà e și cu faptele psihologice?

Dacă am vrea să studiăm stările sufletești, petrecute în noi, împreună cu prietenul ce ne vizitează, tot așà cum am studià o floare, ar fi posibil? Cum ar puteà să vază și să știe prietenul ce simțim noi, în noi? Ar trebuì să-i spunem noi exact ce s'a petrecut în noi. Cuvântul, ce e drept, simbolizează o stare sufletească; și spunând că am simțit *teamă, neliniște*, când am crezut că erà X, aceste cuvinte vor evocà o anumită stare sufletească în prietenul Z, aproape aceeaș ce o avem și noi, cari pronunțăm cuvântul.

Aproape aceeași, fiindcă, deși cuvântul «*teamă*» deșteaptă în toți, cei ce îi înțeleg cuprinsul, *cam aceeași* stare sufletească, însă

acestea nu-i *identică*. Nu există două ființe cu stări sufletești absolut identice, fiindcă nu există două individualități perfect identice. Înțelegerea e aproximativă, chiar când cuvintele își au înțelesul lor bine stabilit.

Dar oare altcinevà n'ar puteà aflà direct, prin el însuși, ce se petrece în noi? Dacă ne-am închipuì, că, ascuns în camera de lucru, un observator ne-ar fi luat pe noi ca obiect de studiu, în timpul cazului psihologic analizat: ce-ar fi putut notà? La început, atitudinea noastră atentă la citire, fixitatea omului ce urmărește o idee; apoi mișcarea către fereastră la auzirea duruitului trăsurei; schimbarea de fizionomie la vederea persoanei, adică mișcarea mușchilor feței; un gest, îndreptarea către ușă; apoi, la auzirea glasului, o nouă schimbare a mușchilor feței, luând o dispoziție opusă celei dintâiu; apoi mișcarea pentru deschiderea ușei. Adică ceea ce ar puteà observà, ar fi numai niște *mișcări* externe ale noastre.

Prin acestea ar cunoaște el stările noastre sufletești: că suntem plictisiți, când vedem pe X; veseli, când auzim pe Z?

Da, se zice. Cum însă? A văzut el *direct* aceste stări sufletești? A *văzut* el bucuria, întristarea, hotărîrile și deliberările noastre *în noi?* Nu, de sigur, a *văzut* numai niște *mișcări* exterioare, pe cari le-a *interpretat*, traducându-le în termeni psihologici.

Aceste fapte psihologice înșile nu se pot vedeà — și aici cuvântul *vedeà* rezumează mijloacele de cunoaștere prin toate simțurile — nu se pot percepe prin nici unul din simțurile exterioare. Ce e drept, se zice de un sentiment că e *amar;* dar nimeni nu l-a gustat; de-o gândire că e *grea*, apăsătoare; dar

nimeni n'a cântărit-o; și termenii aceștia sunt întrebuințați în mod figurat. Se vorbește astfel, tot figurat, de o cugetare „cu orizont larg", deși ideile nu se măsoară cu metrul pătrat; și *spațiul*, strict vorbind, nu se poate aplică la stările sufletești.

Spre a învederà și mai bine natura fenomenelor sufletești și deosebirea lor de cele materiale, să mai luăm un exemplu.

Să ne închipuim un naturalist *perfect*, pentru care universul material ar fi o carte deschisă. Să admitem că el ar fi în stare să urmărească toate fenomenele, toate schimbările lumii fizice, până la cele mai depărtate cauze și până la cele mai mici efecte ale lor; că s'ar uità în univers ca într'un mecanism transparent: ar vedeà și ar înțelege toate mișcările, ar explicà și prevedeà toate întâmplările și modificările naturei materiale. Și să presupunem că noi, înțepându-ne la un deget, ne ducem înaintea lui și-l rugăm, arătându-i degetul, să ne spună ce ni s'a întâmplat, ce avem. Naturalistul perfect, prin mijloacele sale de cercetări și pe baza cunoștințelor sale anterioare, ne va spune ce alterări s'au produs în pielea, în mușchii, în nervii degetului; ar puteà urmărì mișcarea nervoasă, pornită dela vârful degetului, până la creer și dela creer îndărăt până la deget; și, după ce ne-ar descrie toate aceste, ar crede că a spus *tot ce există*, tot ce formează, însoțește și urmează faptul înțepării.

Dar noi ne vom plânge că *ne doare*, că avem o *durere*. Și naturalistul, fizicul, — considerat numai ca atare — va căutà *s'o vază* și va spune că *n'o vede;* va luà instrumentele măritoare, va întrebuință microscopul; și, după îndelungate străduințe, va declarà că

nu mai zăreşte nimic, absolut nimic, că deci ne înşelăm: durerea, de care ne plângem, *nu se vede, nu există.*

Şi totuşi, deşi naturalistul are dreptate că *nu se vede,* ea de sigur *există.* O simţim în noi.

Tot aşà de puţin va puteà constatà cinevà, prin ajutorul celor mai perfecte aparate de observare externă, sentimentul ce se produce în noi, când stăm în faţa unui peisaj frumos, când ascultăm o melodie plăcută ori o cuvântare mişcătoare; când vedem un om însemnat, admirat în genere pentru faptele sale şi pentru caracterul ori geniul său; când întâlnim un amic; când revedem locurile unde ne-am petrecut copilăria, unde zac rămăşiţele fiinţelor iubite. Ce se petrece în noi, în aceste împrejurări, ştim numai noi, şi putem mai mult sau mai puţin exact să le comunicăm şi altora. Dar *simţurile* altuia nu ajung la ele: ochiul nu le vede, urechea nu le aude, mâna nu le pipăe.

In rezumat, deci, fenomenele sufleteşti se deosibesc de cele ce formează obiectul ştiinţelor fizico-naturale: n'au *formă, dimensiune, greutate,* etc., nu se desfăşoară *în spaţiu.* Nu putem zice de fenomenul fricei, bunăoară, că e pătrat ori rotund, sau că e de un metru, sau că e de atâtea grame.

Fenomenele sufleteşti nu le putem direct observà decât *în noi* şi anume prin ajutorul *simţului intim,* al *„conştiinţei"* imediate, adică prin aceea ce se numeşte *observaţie internă.* Ce putem spune despre ele, mai general, este numai că vin *unul după altul* sau *deodată* în conştiinţă. Caracteristica lor *pozitivă* comună este deci: că ne sunt date numai *în timp,* fie succesiv, fie simultan.

Totalitatea lor constitue *sufletul*, care este numele generic al unei *clase* de fenomene, al întregei categorii de fapte psihice sau de stări de conștiință, de combinări și schimbări ale lor.

Din cauza caracterului lor special de a ne fi date *în timp, nu în spațiu*, rezultă și se înțelege împrejurarea că ele pot încăpeà *mai multe deodată în același moment* al conștiinței, pe când lucrurile materiale nu încap mai multe deodată în același punct din spațiu. Două, trei sau mai multe instrumente muzicale nu pot stà în același loc în spațiu, se exclud unul pe altul. Legea *impenetrabilității*. Dar sunetele lor, ca senzații psihice, se prind toate deodată în același act al conștiinței, care le unește într'o sinteză. Nu se exclud, nu stau unul în afară și alături de altul; ci alcătuesc, la un loc, un singur moment sufletesc, pe care îl numim, în cazul exemplului dat, acord, armonie.

Asemenea într'un discurs, într'o descripție, de câte lucruri nu se vorbește. Pe când în natura fizică toate acele lucruri — pădure, cer, mare, câmpie, munți, rîuri, oameni, etc. — stau în afară unul de altul, deosebite prin poziția și depărtarea lor în spațiu, în mintea noastră ideile și reprezentările lor sufletești stau unite împreună-în același moment, legate prin simultaneitate și succesiune. Chiar părțile succesive ale unei cuvântări sau lecturi trebue din când în când să se prezinte împreună, simultan, în conștiință. Altfel, dacă fiecare din ideile date succesiv s'ar uità cu totul, dacă ar dispăreà din minte treptat ideile dela începutul discursului, când am ajunge la mijlocul lui și apoi cele dela mijloc, când am ajunge la sfârșit,

înțelegerea ar fi imposibilă. Tot atâta folos ar aduce, în cazul acesta, experiența vieței de orce fel, cât succes aveà munca Danaidelor.

Proprietatea fenomenelor psihice de a *coexistà* mai multe în timp face posibile și explicabile multe din funcțiunile sufletului precum, bunăoară *compararea*. Ca să poți comparà două lucruri, trebue ca spiritul să aibă facultatea de a le puteà ține, ca idei, în acelaș act de unire și confruntare. Cei doi termeni de comparat trebue să se găsească în acelaș moment în conștiință, pentru ca să li se poată găsì și declarà asemănarea sau deosebirea dintre ei. Dacă unul din ei ar dispăreà din conștiință, când ar venì celălalt, compararea dintre dânșii nu s'ar efectuà nici odată.

Asemenea nici *funcțiunea voinței* nu s'ar puteà îndeplinì, fără proprietatea formulată mai sus. Trebue să ai în conștiință simultan și *scopul* urmărit și *mijloacele* sau căile pentru atingerea lui, și să nu-ți lipsească nici *dorința* de a-l realizà. Și toate aceste idei și sentimente trebue să poată stà în acelaș moment sufletesc, pentru ca actul de voință să se poată produce.

Astfel dar caracteristica pozitivă particulară a fenomenelor psihice de *a ne fi date în timp*, atât în succesiune cât și în simultaneitate, are aplicații numeroase și adânci asupra întregului câmp al vieței sufletești.

Obiectul psihologiei. — Știința care se ocupă cu descrierea, cu clasificarea acestor fenomene sufletești, precum și cu stabilirea raporturilor dintre ele, cu căutarea legilor lor, cu studiarea condițiilor și împrejurărilor în cari ele se produc, se desvoltă sau

degenerează, se numește *Psihdlogie* (dela ψυχῆ și ὁγος).

Deși această știință este relativ veche, termenul „Psihologie" este însă mai nou, din secolul al 18-lea. ARISTOTEL intitulă scrierea ce cuprindeà psihologia sa: Περὶ τῆς ψυχῆς, iar autorii latini întitulau tratatele lor de acelaș cuprins *de anima*. *Goclenius* (în secolul al 16-lea), care pune pentru prima oară termenul *psihologie* în titlul unei scrieri, îl ia în alt înțeles. Cu însemnarea particulară de *știința sufletului*, fu întrebuințat întâi în secolul 18-lea de WOLF, un filosof german, în cele două opere ale sale scrise în latinește: *Psihologia emperică* (1724) și *Psihologia rațională* (1734).

Deosebirea între *Psihologia empirică* și *rațională*, după terminologia lui WOLF, este că cea dintâiu studiază fenomenele sau stările sufletești *observabile*, le descrie, le clasifică, le explică; iar Psihologia *rațională* sau *speculativă* ori *metafizică* se ocupă cu chestiuni mai adesea inaccesibile observației și experienței, cu probleme de domeniul supoziției sau hipotezei, precum cele despre originea și natura sufletului, despre raportul dintre suflet și materie, despre estinderea sufletului în natură.

Realitatea fenomènelor psihice.—*Cogito, ergo sum* (DESCARTES).

Niște fenomene pe cari nu le poți vedeà, nu le poți pipăi, nu le poți constată prin niciunul din simțuri, și cari nu au nici întindere în spațiu, nici greutate, nici formă, nici o proprietate materială, cum există ele? Și mai întâiu de toate, există ele oare? Nu sunt niște fantome ale închipuirii noastre? Ce ne face să afirmăm *existența* reală a *fenomenelor sufletești?*

Materia, da, se vede că are existență reală. Materia o vedem, o pipăim, o putem cuprinde cu toate simțurile, îi măsurăm întinderea, îi descriem forma etc. Existența ei reală *pare* deci incontestabilă.

Dar să analizăm puțin această *părere*. Să vedem mai de aproape: Ce e materia? Să luăm un corp ma-

terial, orcare, ca reprezentant al ei. E *solid, întins* în spaţiu; are un grad de *temperatură;* dacă-l lovim, dă un *sunet;* are o *culoare,* o *formă;* şi zicem că acestea, la un loc, alcătuesc corpul, a cărei existenţă e indubitabilă; bunul simţ o spune şi filozofia populară o confirmă. Totuş, să cercetăm la ce se reduce această siguranţă.

Fizica ne spune că *culoarea* se reduce, în realitate, la un număr de vibraţii, cari vin şi isbesc nervul optic şi produc, din contactul cu sistemul nervos, senzaţii de culoare; deci corpurile nu au coloare, ca atare; culoarea nu există afară, în corpuri; e numai un elaborat al organizaţiei noastre; în afară e numai un fel de mişcare a undelor eterice, cărcia îi corespund anumite culori în noi

Culorile sunt dar nişte senzaţii ale noastre, producte subiective, nu realităţi obiective.

Tot aşà şi cu *sunetul:* se reduce la nişte mişcări materiale ce isbesc nervul acustic, pun în mişcare anumite părţi din sistemul nervos şi produc ca rezultat sunetul, ca o senzaţie a noastră; deci product subiectiv, iar nu realitate obiectivă. Dacă n'ar fi nerv acustic, n'ar există sunet. Pentru surzi nu există sunete, fiindcă n'au aparatul care să-l producă. De asemenea, orbii, neavând laboratorul unde să se producă culorile, nu cunosc aceste senzaţii de văz. Deci culorile, sunetele, care zicem că sunt ale materiei, nu sunt ale materiei, ci sunt ale noastre, exteriorizate şi atribuite lumii din afară.

Tot aşà şi cu celelalte proprietăţi ale corpului material: forma, întinderea, sunt datorite simţului muscular şi pipăitului, sunt deci sensaţii ale noastre, pro-

duse ale organizației noastre subiective. Dacă aceste simțuri s'ar alterà, proprietățile ar fi altele; dacă simțurile ar lipsì, acele proprietăți n'ar mai fi. Ele sunt deci date subiective, nu obiective.

Ce cunoaștem dar despre acel corp material sunt propriile noastre stări sufletești, provocate din contactul nostru cu acel corp. Dacă am scoate din determinarea lui tot ce nu este al lui, tot ce nu este obiectiv extern, ci al nostru, adică subiectiv, ce am mai cunoaște despre el? La ce s'ar reduce existența lui reală? La ceva necunoscut și *necunoștibil*. Ceeace rămâne, e ceeace *nu știm* și *nu putem* ști despre el. Tot ce știm și putem afirmà despre el: că are cutare coloare, sunet, formă, etc., sunt tocmai productele, faptele sufletești, datele conștiinței noastre, prin cari interpretăm lumea din afară. De existența lor suntem dar mai siguri decât de orce în lume.

Apoi, de ce putem fi noi mai siguri decât de sentimentele de durere, de afecțiunile noastre? Posibil e ca cuțitul, ce-a produs o sfâșiere în carnea noastră și lichidul roș ce curge, să nu le cunoaștem, ce sunt în sine; însă ceea ce-i absolut sigur, e durerea produsă în noi.

Deci fenomenele *psihice există*, ba încă ele există *per excellentiam*. De tot ne putem îndoì, de lumea întreagă materială ne putem îndoì; dar chiar când ne îndoim de toate, nu ne putem îndoì de faptul că ne îndoim; îndoiala însă e un fenomen de *gândire*, un fenomen sufletesc. *Dubito ergo cogito*, **cogito ergo sum** al lui Descartes s'ar puteà utilizà astfel pentru dovedirea, în mod sumar, a realității fenomenelor de conștiință.

CLASIFICAREA FENOMENELOR SUFLETEȘTI

Cunoaștere, simțire, voință.

Să învederăm diversitatea fenomenelor de conștiință, ca să motivăm necesitatea unei clasificări, în scopul de a puteà stăpânì domeniul acesta de fapte.

Pentru un naturalist, varietatea evidentă a obiectelor, ființelor de studiat face clasificarea inevitabilă. Ce poate fi mai variat decât domeniul naturii fizice a unei țări, pe care o grupă de naturaliști ar vroì să o studieze din toate punctele de vedere? Fel de fel de plante, fel de fel de animale, fel de fel de minerale. Și, dacă la cele de pe uscat, se adaugă și cele din apă, vietăți ce alcătuesc o lume a lor a parte; și dacă se notează și formele mai subtile de realitate, firmamentul care-și tremură în adâncul apelor licărirea strălucitelor clipiri ale nopții înstelate, — câte lucruri impun spiritului naturalist necesitatea de a le reduce la categorii, la unități, spre a le puteà cuprinde și studià cu mintea!

S'ar părea că domeniul subiectivității, al lumii interne, e mai simplu, mai puțin variat decât al lumii din afară. Din contră. Dacă luăm cazul concret din viață, ce l'am analizat mai sus, sau orcare alt caz concret și complect din experiență, vom vedeà câte elemente găsim și cât de deosebite sunt între ele.

Ziceam că ne aflăm în camera de studiu, cu dorința și hotărîrea să n'o părăsim și să continuăm lectura începută, ce ne captivà. Chiar numai până aici, analizând cuprinsul sufletesc, găsim date ce nu se aseamănă între ele. Cartea ce o citim se prezintă prin niște senzații de *formă*, de *culoare*, care nu se asea-

mănă în nimic cu celelalte fapte enumărate, adică cu *dorința* sau *hotărîrea* noastră de a nu eși din camera de studiu, precum nici acestea nu se aseamănă în nimic cu elementele *plăcerii* intelectuale, ce avem în urmărirea imaginilor și ideilor cărții.

Șezând și lucrând la biroul nostru, avem, deosebit de senzațiile de vedere, încă altele particulare, și anume tactile, calorice, etc. Intru cât se aseamănă și ce are de comun senzația de *căldură* cu cea de *lumină* sau de *culoare?* Cevă mai mult, chiar culorile sunt așă de deosebite, încât par a nu aveă nimic comun. In ce se aseamănă, bunioară, *albul, negrul, roșul, albastrul?* Dacă e deosebire între culori, cu atât mai mult va fi deosebire între *culori* la un loc de o parte și *sunete* de alta. Ce are de comun *sunetul,* fie înalt, bas, forte sau slab, cu o culoare *galbenă?* Tot fapt de conștiință e și unul și altul; dar câtă deosebire? Și trebue să ținem seamă că am rămas tot în domeniul senzațiilor. Comparând o *senzație* cu un alt fenomen tot de conștiință, cu fenomenul sufletesc al *admirației* sau al *plăcerii* estetice, găsim o lipsă și mai mare de apropiere, de afinitate între dânsele. De asemenea, ce deosebire între sentimentul durerii produse de o tăietură și al neplăcerii la înfățișarea unui om în mizerie! Atâtea fapte sufletești, așà de depărtate între ele din punctul de vedere al afinității.

Dacă vom urmări mai departe exemplu nostru, ne vom isbì de un fenomen foarte curios, ce deschide asupra vieței sufletești o perspectivă surprinzătoare. Când am auzit glasul prietenului, ne-am *amintit* un fapt fixat între el și noi: că trebuia în acea zi, la acea oră, să facem o plimbare împreună. Acest lucru

unde există, înainte de a se auzì glasul prietenului, ce l-a redeșteptat și l-a adus la vieață sufletească? Il uitasem, zicem. Ce înseamnă *a uità?* Unde și cum se găsesc toate faptele de conștiință, ce zicem că *le-am uitat*, și *revin* în conștiință în alt moment?

Sunt par'că adâncimi și obscurități în ființa noastră, unde trăiesc ascunse idei, impulsii, o mulțime de fenomene, ce apar uneori fără voia noastră la lumina conștiinței și ne surprind prin existența lor nebănuită înainte. In exemplul nostru, promisiunea dată nu ne surprinde, căci o contractasem înainte, în mod conștient, și acum a *revenit;* dar sunt combinații de idei, născociri ce apar gata în conștiință, și nu știm când s'au elaborat în noi, ca în vis bunioară. Par'că ar fi două ființe în om, una trăind sub formă conștientă, clară, și alta sub o formă ascunsă, misterioasă. Și din profunzimile nepătrunse de ochiul conștiinței, ies gata, pe terenul conștiinței, îndemnuri, idei, inspirații. Astfel copacul, ce se ridică în aer la lumină, își trage hrana din rădăcinile invizibile, ascunse în pământ.

Deși toate *culorile* ce am enumărat mai sus, *roș, alb, negru, verde*, etc., se deosebesc între ele, găsim totuși ceva care le apropie și le face să constituiască o clasă de fenomene psihice particulară: anume, mai întâi, faptul că toate se produc din atingerea lumii din afară cu un anumit organ sensorial, *ochiul* cu nervul optic. Orcât de variate ar fi culorile, nu sunt posibile fără existența acestui aparat compus din ochi, nervul optic și centrul cerebral corespunzător. Tot așà, mai punem la un loc și alte fenomene, fiindcă

provin din excitaţia lumii din afară cu o *aceeaş parte* a corpului: *sunetele, gusturile, mirosurile,* etc. Apoi pe toate aceste fenomene, cari au de comun faptul că *se produc din atingerea lumii din afară cu o anumită parte a organismului nostru,* le putem pune la un loc, constituind grupa *senzaţiilor.*

La senzaţii mai găsim o asemănare, o trăsătură comună şi mai importantă, care le face să constituiască o clasă deosebită: raportul care îl au faţă cu viaţa noastră în lume, aceeace îndeplinesc ele pentru adaptarea noastră la condiţiile de viaţă, deci *funcţiunile lor biologice.* Ce rost au, spre exemplu, fenomenele sufleteşti numite *senzaţii?* Ele se produc din contactul unor excitaţii venite din afară, cu un organ sensorial, deci sunt nişte producte subiective, ce ne informează despre existenţa şi proprietatea unui *ce* afară din noi. Culoarea ce s'a produs în noi, ne raportează despre un mod de a fi al materiei din afară. Asemenea sunetul, forma, temperatura, netezimea ori asperitatea, s. a.

Vom face deci o clasă anumită din fenomenele, al căror rost este numai de a ne informă de existenţa reală a tot ce există, aşà cum există, independent de altă preocupare. Această clasă este aceea a *fenomenelor de cunoaştere.* In ea intră senzaţiile; dar, pe lângă ele, multe alte fenomene şi funcţiuni sufleteşti, cari se vor vedeà treptat mai târziu.

Cu totul altul e rostul biologic şi psihologic al mulţumirii, nemulţumirii, al durerii, al plăcerii, al „simţirii" cu un cuvânt. Acestea ne informează numai despre *modul cum* cevà se potriveşte sau nu cu fiinţa noastră şi *cu interesele vieţii* noastre. Simţirea afec-

tivă declară dacă acel *ceva*, ce există afară din noi şi despre a cărui existenţă ne-a vorbit senzaţia (şi toate funcţiunile de cunoaştere), e *favorabil sau nu* vieţii noastre. Durerea e strigătul de alarmă al conştiinţei, ce ne face să recunoaştem o situaţie ca nefavorabilă vieţei noastre. Din contră, plăcerea ne spune că acel lucru, pe care funcţiunea de cunoaştere îl constată, convine intereselor vieţei noastre. Plăcerea, durerea *apreciază ceea ce au constatat senzaţiile.* Ele sunt şi mai *subiective* decât senzaţiile. In faţa oamenilor, normal alcătuiţi, aceiaşi excitaţie produce acelaş fapt de cunoaştere: toţi văd *roşu* un obiect *roşu.* Nu-i însă tot aşà şi cu sentimentele; ele variază mai mult dela om la om, după particularităţile de organizare individuală a fiinţelor.

Deci iată nişte fenomene sufleteşti, cari se deosebesc de celelalte prin anumite însuşiri comune. In lucrarea de clasificare a fenomenelor sufleteşti e natural să alcătuim din ele o clasă deosebită, aceea a *sentimentelor.*

Ce fenomen am mai găsit, afară de acestea, în exemplul luat? Când ni s'a părut, uitându-ne pe fereastră, că va veni să ne viziteze o persoană ce ne plictiseşte, am avut sentimentul de neplăcere care a apreciat acel moment ca nefavorabil nouă şi, în legătură cu dânsul, am avut *mişcarea* de a evită posibilitatea unei astfel de neplăceri, şi-am căutat să închidem uşa. Această-i *o hotărîre* luată în urma sentimentului de neplăcere şi manifestată printr'o *acţiune,* ce are de scop depărtarea unei posibilităţi neplăcute. Deci hotărîrile, însoţite de acţiunile corespunzătoare, au ca rost biologic înlăturarea unei du-

reri posibile sau actuale, ori căutarea unei plăceri. Pentru aceasta ele aduc modificarea cursului firesc al împrejurărilor vieței și ale mediului, deci o *reacțiune* asupra lor. Toate fenomenele de acest fel alcătuesc la un loc *voința.*

Distingem dar în total *trei* clase sau categorii de fenomene sufletești: de *cunoaștere*, de *simțire* și de *voință*. Ele se pot considerà ca cele trei *funcțiuni capitale* ale sufletului, numite și *facultăți.*

Pentru învederarea și caracterizare lor, să luăm un exemplu mai simplu.

Când atingem cu mâna și pipăim o sferă de marmură sau de fildeș, și observăm ce se petrece în noi, distingem următoarele fenomene:

1. Prin atingerea cu lucrul, luăm act sau *cunoștință* de existența lui afară din noi și de împrejurare că el s'a atins de cutare parte a corpului nostru, că e neted, rotund, răcoros, etc.

2. Simțim o *plăcere* provenită din contactul pielei noastre cu suprafața lui.

3. Simțim în noi *o dorință și pornire* de a prelungì acel contact, a plimbà mâna pe rotunzimea netedă a globului; voim adică a păstrà raportul dintre el și noi.

Dacă, în loc de sfera de fildeș, am fi întâlnit cu mâna bunăoară corpul unei broaște, am fi distins în noi iarăși trei feluri de fenomene: faptul de *cunoștință*, prin care luăm act de existența și însușirile lucrului; un *sentiment*, și anume aici de *neplăcere*, adică o stare sufletească prin care se arată că excitațiunea nu ne convine în cazul acesta; și în fine:

o *pornire, o tendință către acțiune* sau mișcare, având de scop a depărtà mâna de acel obiect; voim adică a face să înceteze contactul, deci raportul dintre noi și el.

A cunoaște, a aprecià și a lucrà sau a reacționà, sunt prin urmare cele trei fețe originale, primordiale și ireductibile ale sufletului. Ele au fost numite și *facultăți* sufletești, cu denumirea de: *inteligență, sensibilitate* și *voință*. Prin *facultate* trebue să se înțeleagă însă numai un fel de funcțiune a sufletului nostru; iar numele diferitelor facultăți să se considere ca numele particular al unei categorii determinate de fenomene sufletești. Așà *facultatea cunoașterii* sau *«inteligenții»* este un nume substantiv dat clasei fenomenelor de cunoștință, dela cele mai simple până la cele mai complexe, dela senzații până la raționament Facultatea *sensibilității* sau *simțirii* cuprinde în sine de asemenea o serie de fenomene sufletești, cari toate se aseamănă între ele prin aceea că sunt sau plăcute sau neplăcute, cu toate că ele pot fi de diferite grade de complexitate: dela o plăcere sau durere fizică până la una intelectuală sau morală. Tot așà *facultatea voinței* este numele categoriei de fenomene psihice în care se găsesc toate acele fenomene ce au de caracteristică proprie o tendință către acțiune, către mișcare, către descărcare de energie prin manifestare în afară, prin o reacțiune față cu o escitație oarecare.

Aceste trei feluri de funcțiuni ale sufletului, prin cari escitațiunea din afară pe de-oparte se primește, se notează și se înregistrează, iar pe de alta se apreciază, se judecă și i se dă răspunsul printr'o reacțiune, se *fac în acelaș moment*; dar ele pot fi studiate separat, luând pe fiecare în parte și făcând abstracție de celelalte; iar numele momentului psihic se dă de ordinar după fața *predominantă*, deși celelalte nu lipsesc. Astfel un om întrebat într'un moment oarecare, ce face? poate răspunde: *mă gândesc, cuget*, cu toate că în sufletul lui atunci nu se află numai cugetare, ci și o durere sau plăcere, precum și o dorință sau pornire,—după cum se va constatà mai departe; dar prin cuvintele lui *mă gândesc*, se indică ce fel de funcțiune *predomină* în sufletul lui, anume cea de cunoaștere: Altădată poate

zice: sunt *trist, supărat,* denumind și aci momentul psihic actual după partea care predomnește în sufletul său, adică după cea *afectivă*; aceasta nu însemnează însă că lipsește cu totul orice urmă de fenomen intelectual de cunoștință și de voință. Altădată poate zice *lucrez,* înțelegând că se află în *acțiune,* în mișcare. Prin aceasta se exprimă numai că partea *predominantă* în acel moment este *voința,* acțiunea; dar aceasta nu exclude existența celorlalte elemente psihice de cunoștință și emoționalitate.

Diferitele fenomene de cunoaștere, simțire și voință.

1. Când cunoaștem un obiect prin intuiție directă (prezentare imediată înaintea simțurilor) avem o *prezentație.* Bunăoară, am înaintea mea o floare. Coloarea ce văz, mirosul ce-mi trimite, constituesc stări sufletești cognițională *prezentative,* pentrucă e *prezentă* cauza care le-a pricinuit. Prezentațiile se mai cunosc sub numele general de *sensații,* cari se împart în atâtea clase câte simțuri sunt.

Uneori se înțelege însă prin *senzații,* în sens restrâns, numai prezentațiunile câștigate prin simțurile numite inferioare, precum simțul gustului, mirosului, temperaturii, tactului, rămânând pentru cele venite dela simțurile superioare, adică dela simțul văzului și auzului, numele special de *percepțiuni.*

Prezentațiile sunt dară acele fenomene psihice elementare, simple, provenite din contactul unei escitații cu nervii noștri. Ele sunt de două feluri: *externe* sau obiective, și *interne* sau subiective, după cum escitația se produce de o cauză exterioară corpului sau de una interioară. Ex.: *lumina, sunetul,* sunt prezentații sau senzații *obiective,* pentrucă vin prin ochi și urechi, organele unor simțuri exterioare, atinse de niște vibrații sau ondulații de aer care constituesc *escitația;* iar *foamea, setea, oboseala,* sunt

prezentații sau senzații *subiective* sau mai bine *interne*, pentrucă provin din cauze ce lucrează în interiorul corpului asupra unor nervi.

Dacă obiectul sau cauza ce a produs o prezentație nu e de față, și fenomenul psihic, ce constitue prezentația, ne vine în minte, atunci avem o *reprezentare*. Când am înaintea mea acest creion, se produce în mine, ca fapt psihic de cunoaștere, o prezentație; dacă, plecând, îl uit pe masă și mi-aduc aminte afară de dânsul, chipul lui în minte, născut fără ca obiectul conrespunzător să fie de față, se cheamă reprezentația lui sau *imaginea*, ideia lui.

Din combinările și relațiile diferitelor reprezentări, din proprietățile lor respective, din operațiuni asupra lor și din rezultatul acelor operațiuni, rezultă diferitele funcțiuni și produse intelectuale, precum: asociația ideilor, memoria, imaginația, fantazia, percepția, conceptul, judecata, raționamentul.

Paralel cu mersul părții cunoscătoare (intelectuale), merg și celelalte două, cea afectivă și cea voliționalã, corespunzându-se în fiecare punct, în grad diferit de intensitate.

2. Durerea și plăcerea cari corespund prezentațiilor, sau se produc în noi cu ocaziunea unei senzații, se numesc *prezentative* sau *senzaționale:* astfel plăcerea unui miros de floare, durerea frigerii, neplăcerea la vederea unei cruzimi, a unei fiare sălbatece, sau plăcerea la auzirea unei succesiuni de sunete muzicale.

Asemenea plăcerile și durerile ce corespund reprezentărilor iau numele de *reprezentative*, precum ar

fi plăcerea ce se naşte la amintirea chipului unui amic; sau neplăcerea ce s'ar produce la închipuirea unui şarpe dinaintea noastră sau pe corpul nostru.

In fine acelea cari corespund combinărilor de reprezentări sau cugetărilor iau numele de *cogitaţionale*, sau de „sentimente" propriu zise, s. e. plăcerea isvorîtă din facerea sau lectura unei poezii, unei cărţi instructive, din compunerea sau vederea unei piese de teatru, etc.

3. Tot aşà şi tendinţele sau fenomenele de voinţă, *voliţiunile*, se împart şi îşi iau numele după partea din seria fenomenelor intelectuale, căreia corespund. Tendinţele născute cu ocazia unei prezentări, sau *prezentative*, sunt acele tendinţe nereflectate, neintenţionate, acele voliţiuni imediate, în cari intră şi mişcările instinctive, precum tendinţa de a retrage mâna, când atingem un obiect arzător, sau de a ne da îndărăt, când vedem un zid surpându-se înaintea noastră.

Voliţiunile corespunzătoare reprezentărilor se numesc *reprezentative*. Tendinţa de a întoarce capul şi a închide ochii, când ni se descrie o scenă oribilă, un omor, sau când ne închipuim un obiect, o acţiune ce inspiră desgust, este o tendinţă reprezentativă, născută numai cu ocazia închipuirii sau reprezentării în minte a acelei scene ori acţiuni. Voliţiunile ce corespund unor cugetări, iau numele de *voliţiuni congitaţionale*. Astfel sunt tendinţele, hotărîrile, isvorîte cu ocazia unor meditări, unor calcule, adică unor combinări de idei şi cugetări, când ne punem înainte argumentele *pentru* şi *contra* unei întreprinderi ce ni

se propune şi când ne plecăm spre o parte sau alta, în urma reflexiunii.

Cele trei funcţiuni sufleteşti sunt deopotrivă de primitive şi se găsesc în fiecare moment al vieţii sufleteşti.

Am văzut rolul biologic şi sufletesc al celor trei categorii de fenomene, cunoscute sub numele: 1) de fenomene de *cunoaştere*, 2) de *simţire (sentimente* sau *emoţii)* şi 3) de acte de *voinţă* sau *reacţiuni;* or sub denumirea, mai scurtă şi mai veche, de *cele trei facultăţi: inteligenţă, sentiment şi voinţă.*

Aceste trei feluri de categorii, cari au multe ramificaţii, divizii şi subdivizii, sunt deopotrivă de necesare vieţii şi deci au trebuit să existe toate *dela începutul* vieţii sufleteşti, sub o formă orcât de rudimentară şi de simplă. Nu putem concepe *în abstract* o fiinţă căreia să-i lipsească una din aceste trei feluri de manifestări ale sufletului.

Fiinţa ce n'ar aveà *inteligenţă*, ar dispăreà din lume, fiindcă n'ar cunoaşte şi n'ar pricepe raporturile lumii din afară, n'ar ţine minte nici o experienţă; n'ar puteà să prevază, să tragă concluzii; s'ar ciocnì de aceleaş rele, până s'ar distruge; nici sentimentul n'ar ştì ce să aprecieze, nici voinţa cum să reacţioneze, nefiind orientate asupra stării reale actuale a lumii.

Dar şi dacă inteligenţa ar fi normală şi puterea de voinţă de asemenea, fiinţa tot ar dispăreà, dacă i-ar lipsì *sentimentul*, putinţa de a aprecià. Ce ar folosì inteligenţa, care o informează de existenţa lumii; şi ce i-ar folosì puterea de voinţă, dacă n'ar exi-

stă acel apreciator al subiectivității interne, ca să spue: dacă situația în care ne aflăm e bună sau rea? Lipsește putința de a face deosebire între bine și rău? Individul cel mai inteligent, cu puterea de hotărîre cât de desvoltată, piere. Să ne închipuim că ar există o ființă organizată așà, încât dacă și-ar arde corpul, n'ar simți durere; de sigur, ar puteà să dispară în flăcări, dormind sau chiar deșteaptă, fără să-și dea seama de ce se întâmplă cu dânsa. Durerea e „strigătul de alarmă", ce orientează orce ființă organică asupra felului raporturilor ei cu lumea din afară.

Tot așà s'ar întâmplà, dacă ar lipsì unui om *voința* sau puterea de a se hotărî. Psihologia patologică arată astfel de cazuri de oameni lipsiți de voință, cari văd realitatea, apreciază situațiile bune și rele, dar nu se pot hotărî. Aceasta e anormal, patalogic, și în psihiatrie se numește *abulie*.

Numai în cazuri anormale, în cazuri de boală sufletească, se întâmplă să lipsească una din cele trei fețe ale momentului psihic; și atunci avem un semn de degenerare.

In abulie, s. c. când omul e bolnav de voință, deși sentimentul și inteligența există, hotărîrea și tendința nu se produc. In acest caz, omul însetat cere apă, dar nu se poate determinà să întinză mâna spre a luà după tavă paharul ce i s'a adus. Știe *că trebue* să facă cevà, dorește să facă, înțelege și simte necesitatea acțiunii sale pentru atingerea unui scop realizabil și la care ține, dar nu se poate hotărî să lucreze, să se miște, să înceapă. In *extaz*, inteligența se întunecă, voința asemenea se slăbește, pentru a face loc sentimentului. Omul rămâne atunci imobil, sub farmecul delicios al unui sentiment adânc, oglindit în fizionomia sa expresivă; nu vede, nu aude, nu simte nimic dimprejurul lui.

E adevărat că în unele împrejurări predomină în suflet partea intelectuală, în altele cea afectivă, în altele cea voliţională şi că se dă momentului sufletesc numele acelei părţi predominante; dar trebue să se observe că celelalte puteri sufleteşti, dacă trec în al doilea plan, nu lipsesc de tot din conştiinţă.

Funcţiuni intelectuale sau de cunoaştere se constată şi în acele momente cari iau numele de sentiment şi de voinţă, din cauza predominării elementului emoţional sau voliţional. Găsim fenomene de cunoaştere, chiar în momente de sentiment fizic, deşi în un grad mai inferior şi mai anevoe de distins, decât în sentimentele superioare. Când ne ardem, când ne înţepăm, mai întâiu *deosebim* aceste simţiri unele de altele, *cunoaştem* că este înţepătură sau arsură, determinăm felul simţirii; apoi o localizăm într'o parte anumită a corpului şi orientăm mişcările corpului în spaţiu, spre a depărtă cauza durerii fizice. Dar când *distingem*, când *determinăm* categoria unei excitaţii, când localizăm, când orientăm, etc., facem operaţii intelectuale, elementare ce e drept, dar aceasta nu importă; faptul important e că operaţia de cunoaştere există cu ocazia acelor sentimente fizice: *găsirea de asemănări şi deosebiri* e forma cea mai elementară şi fundamentală a funcţiunii inteligenţii. Când e vorba de un „sentiment" în sensul propriu al cuvântului, cum sunt iubirea, ura, partea intelectuală se constată mai uşor; se găseşte în minte, ca reprezentare, obiectul sau fiinţa ce deşteaptă în noi acele sentimente; ne gândim la ele.

Asemenea când zicem că *voim* cevă, se înţelege

că trebue să ştim ce voim, să cunoaştem obiectul, scopul pe care-l voim, precum, întru cât-va, şi mijloacele sau o parte din mijloacele necesare la realizarea lui; trebue să avem în minte acel ceva, cauza care deşteaptă în noi atracţia sau repulsia; deci şi în momentul voliţional descoperim elementul reprezentativ sau de cunoştinţă.

Probleme psihologice. Să se caute *sentimentul* în *momentele psihice* când domină în conştiinţă partea intelectuală sau voinţa: bunioară când lucrăm la deslegarea unei probleme sau când ne luptăm să scăpăm un om din incendiu.

Să se caute *voinţa sau partea voliţională* în momentul psihic numit sentiment şi în cel numit inteligenţă, s. e. în sensaţiile de tact, când mâna pipăe, piciorul păşeşte, în cazul când privim un obiect, căutăm să ne aducem aminte, să fim atenţi; când sau când admirăm un răsărit de soare, râdem de o anecdotă veselă.

METODELE ŞI ISVOARELE PSIHOLOGIEI

Singurul suflet, pe care-l putem cunoaşte direct, este al nostru. Noi şi numai noi ştim ce simţim noi, ce gândim noi, ce intenţii avem, ce plănuim şi ce voim noi. Noi şi numai noi cunoaştem durerile noastre, grijile noastre, speranţele, bucuriile ce se nasc în noi. Altul nu le poate vedea, nu le poate cunoaşte *direct*. Poate află despre ele numai atât, cât vom spune noi despre ele sau cât se va arătă în afară prin semne şi mişcări făcute cu voia sau fără voia noastră. Şi noi, la rândul nostru, cunoaştem numai sufletul nostru *direct*. Pe celelalte suflete le cunoaştem numai *indirect:* interpretăm semnele şi manifestările exterioare ale omului, traducându-le în stări

sufleteşti, cari stau de regulă în legătură cu acele semne şi manifestări vizibile.

Cunoaşterea altora este condiţionată de cunoaşterea de noi înşine. „Cunoaşte-te pre tine însuţi" este cheia cunoaşterii celorlalte suflete.

1. **Observaţia internă** *este astfel singura cale directă şi mijlocul fundamental în studiarea fenomenelor psihice.* Numai întrucât ne vom fi observat pe noi înşine şi vom fi stabilit asupra noastră raporturi determinate între o stare sufletească şi o manifestare exterioară, atât vom puteà înţelege şi interpretà, prin *analogie,* manifestările celorlalţi oameni, presupunând negreşit că vorbele, mimica, expresia feţii lor corespund unor stări sufleteşti, unor idei sau sentimente, cari ne sunt cunoscute prin experienţă proprie. Căci a înţelege va să zică a face să se producă în noi stările sufleteşti despre cari cinevà voeşte a ne vorbì; şi cum am puteà face s. e. pe un surd să înţeleagă plăcerea ce simţim, când auzim o muzică frumoasă, sau pe un orb plăcerea ce simţim la vederea unui peisaj frumos? Surdul nu cunoaşte din experienţă ce va să zică sunet şi muzică; orbul nu-şi poate închipuì ce va să zică lumină, culoare, peisaj; vorbiroa noastră nu va deşteptà în ei stările sufleteşti despre cari voim să le spunem. Tot aşà unul nu înţelege sentimentele de invidie, de ură, de frică, etc., nici manifestările lor, dacă nu le-a simţit nici odată.

Putem dar zice că numai acele stări sufleteşti le înţelegem, a căror experienţă am făcut-o, adică pe cari le-am observat în noi prin ajutorul simţului intim.

Greutățile și neajunsurile observației interne.—Observația internă are însă greutăți mari.

Trebuințele urgente și obișnuite ale vieții ne îndreaptă atenția mai mult către observarea fenomenelor exterioare, din lumea fizică; aceasta aduce după sine foloase practice, căci cunoscându-le, știind calitățile și proprietățile lor, putem să le întrebuințăm și să le utilizăm după nevoile noastre. Astfel că observarea externă, fiind legată de interese mai immediate și mai vitale, a fost exercitată mai mult, iar cea internă s'a perfecționat numai în oamenii cari au avut destul timp liber și dispoziții pentru a se analiză, a se cercetă pe ei înșiși, a constată ce se petrece în ei, în diferite împrejurări ale vieții.

Fenomenele sufletești au o natură nestabilă și curgătoare; apar și dispar repede în curentul vieții sufletești; nu sunt ca lucrurile externe, întinse în spațiu, ca să le poți urmări, să le poți fixă și cercetă timp îndelungat. Un fizician poate repetă, de câte ori voiește, fenomenul căderii corpurilor, spre a-l aveă sub ochii săi, până când îi află legile. Un naturalist poate ținea o plantă, un animal, un mineral, atât timp sub aparatele observațiilor sale, până ce îi studiază, după dorință, caracterele, proprietățile. Nu putem face acelaș lucru cu stările sufletești. Adesea ele se produc fără voia noastră și dispar tot așà din suflet. Le putem observà numai în timpul trecerii lor repezi prin raza conștiinței.

Apoi, unele stări sufletești sunt greu de studiat, din cauză că sunt așà de intense, așà de *tari*, încât sub stăpânirea lor, nici nu ne gândim să le observăm. Când ne speriem; când vedem un frate, un amic iubit în pericol de moarte sau murind; când un sentiment de iubire, de admirație, de entuziasm puternic

ne absoarbe toate forțele sufletești — suntem cu totul târîți de puterea torentului acelui moment din viață sufletului nostru.

Ca să putem să ne observăm, în acele momente, ar trebuì una din două: ori să ne rămâie energie psihică de prisos, disponibilă pentru actul observării, — și atunci, cu cât acest prisos va fi mai mare cu atât puterea momentului sufletesc de observat va fi mai slabă, deci nu vom aveà cazul presupus al unei intensități covârșitoare; or să fi câștigat, din experiențe anterioare, deprinderea înrădăcinată de a ne întrerupe curentul vieței sufletești momentane, spre a ne observà — și atunci rezultatul va fi aproape ca și în supoziția de mai sus: stările sufletești de observat vor fi relativ palide (1).

Unele fenomene, din cauza slăbiciunii lor, trec iute și neobservate; iar altele se slăbesc sau încetează, îndată ce voim a le observà. Când mă gândesc la o problemă de filosofie, și deodată mă hotărăsc să observ *cum* mă gândesc, atunci, în acel moment, cugetarea filozofică încetează prin intervenirea intenției de a observà acea cugetate, așà că nu mai am ce observà. Când admir un tablou și într'un moment dat mă hotărăsc să observ *cum* admir, ce condiții îndeplinește, ce însușiri și efecte are sentimentul care mă stăpânește, de îndată sentimentul se întrerupe și, în locul fenomenului de „admirare", am unul de „cugetare".

Greutatea cea mai mare e că nu putem fi, în acelaș

(1) Guy de Maupassant se plânge de această deprindere, care îl împiedică de a-și trăi viața sufletească în toată plinătatea ei firească.

timp, *și observatori și obiectul observării*, și actori și spectatori. Spiritul nu e în stare a efectuà deodată, simultan, două acte cu deplină atenție și conștiință.

Din această cauză filosoful francez Auguste Comte (1798—1857), tăgăduește în mod absolut, dar pe nedrept, *posibilitatea psihologiei*, ca știință. Pe nedrept:

a) Căci nu este adevărat că *toate* stările sufletești dispar sau se slăbesc, când le privim mai de aproape. Sunt unele cari, din contră, prin observație și atenție devin mai puternice, precum durerile fizice, o nevralgie, o durere de dinți. Spre a slăbì aceste dureri trebue, tocmai din contră, să depărtăm atenția dela ele; mustrarea de cuget asemenea se mărește, cu cât ne gândim la cauzele ce au produs-o.

b) Chiar acele stări sufletești, cari nu se pot observà din cauza intensității lor, tot se pot studià, dacă nu în momentul producerii, desigur însă în *urmele lăsate în memoria noastră*. Ne aducem aminte, cu sfâșiere sufletească, de scena îngropării unei ființe iubite, cu toate că în acele momente nici nu ne treceà prin minte să ne observăm pe noi înșine. In resturile acestor suveniri, păstrate adânc în memorie, putem face autopsia stărilor sufletești de atunci. Nu-i și aceasta o observare de sine? Observarea de sine trebue să se facă oare numai decât chiar în momentul și numai în momentul când se produc fenomenele psihice? Dimpotrivă, o condiție de a fi bun observator al sufletului, e să lași momentul viu să se desfășoare liber, fără să-l tulburi cu nimic, să-l trăești în toată intensitatea și plinătatea lui, și apoi să revii curând asupra lui, după ce a trecut, spre a-l analizà mai în voe și mai complect.

Observarea internă rămâne dar primul mijloc, și cel mai esențial, de cunoaștere a fenomenelor sufletești.

2. *Al doilea mijloc sau isvor, după observarea de sine*, ar fi a studiă ce au observat și alții în ei. *Autobiografiile* sunt un izvor prețios pentru psihologie, mai ales când sunt făcute de spirite obișnuite cu observarea de sine. Asemenea și *biografiile*.

E de un interes deosebit biografia lui *Goethe*, bunioară. Suflet complex, poet genial, om de știință și de acțiune în acelaș timp, viața lui a ispitit condeiul multor psihologi distinși, cari s'au încercat a o descrie și înțelege. Două din ale sunt clasice: acea a scriitorului englez **Lewes**, și accea a lui **Grimm**. De un interes viu rămân firește și memoriile lui **Goethe** scrise de el însuși, sub formă relativ mai liberă, cu titlul *Vahrheit und Dichtung*. Cine nu cunoaște apoi autobiografia emoționantă a lui **J. J. Rousseau**, «Les Confessions», tezaur de observații psihologice, ca și acelea ale **S-tului Augustin**?

3. Un *alt izvor* și *mijloc* însemnat e căutarea sufletului cristalizat în *artă* și *literatură*. Poeții mari cunosc adânc inima omenească, și, zugrăvind-o, fac imense servicii studiului psihologiei, fiindcă ne pun la îndemână un material psihologic pe care-l putem studiă tot așà de comod, cum studiază naturalistul ființele și lucrurile concrete. Un personaj creat de SHAKESPEARE, de exemplu, stă înaintea noastră cât voim noi, neschimbat, și-l putem cercetà din toate punctele de vedere, în repetate rânduri, ca să-i stabilim natura, caracterul, legile manifestărilor lui. Ce înlesnire mai mare se poate închipuì pentru studiul nostru, decât să ni se deà sufletul omenesc oarecum sub forma concretă, cristalizat într'un monument neclintit, neschimbător?

Ca scrieri însemnate pentru studiile psihologice ar trebuî de notat:

Din literatura *rusă: Tolstoi* și în special romanele «Pace și război» și «Ana Carenina»; *Turghenieff* în nuvele și romane; *Dostojewski* în romanul său „Crimă și pedeapsă».

Din literatura *poloneză*: *Sinckievicz*, cu romanul său «Quo Vadis»

Din literatura *germană*: De un interes remarcabil e *Goethe* și mai ales autobiografia lui, «Wahrheit und Dichtung». Ca fin psiholog, el și-a dat seama că chiar atunci, când omul vrea să povestească din viața sa proprie, nu poate totdeauna face deosebire precisă între adevăr și închipuire, între realitate și fantazie. Nocaază ca întâmplate lucruri ce doria să se întâmple și astfel își idealizează involuntar viața. Simțind erorile în cari avea să cadă, Goethe își intitulează cartea din capul locului: «Adevăr și închipuire». De notat altă scriere a lui: «Afinitățile» (*Wahlverwandschaft*) și operile dramatice, în special *Faust*. Dintre mai noui, dramaturgul *Hanptmann*, superior ca psiholog lui *Suderman*. Drama lui «Hanele» e o problemă psihologică pusă în acțiune dramatică. Se arată starea sufletească a unei copilițe pe patul de moarte. Visurile, fanteziile ei în momentul frigurilor halucinatoare, sunt exteriorizate, puse pe scenă cu o deosebită finețe psihologică.

Din literatura *nordică*: Norvegianul *Ibsen*, căruia, fără exagerație, i s'a dat numele de Shakespeare contimporan. Psihologia lui Ibsen se poate vedeà mai precis și mai clar, fiindcă marele dramaturg e și gânditor însemnat și-și dă seama în mod teoretic de problemele sufletului. De un interes remarcabil, este fără îndoială, și compatriotul său *Bjoerson*.

Din literatura *engleză:* Afară de Shakespeare, romancierul *Walter Scott*, cu o vedere clară în viața evului mediu și în viața omenească; romancierul *Dickens*, de o valoare deosebită pentru psihologie; asemenea *George Eliot* (pseudonimul lui *miss Evans*).

In literatura *franceză*, genul nuvelei și al romanului e cultivat de mulți scriitori. Dintre cei mai însemnați, trebue să notăm pe *Balzac*, de valoare capitală; pe *Daudet* și pe excelentul *Guy de Maupassant* care, fără să-și deà aerul, are o adâncime, o poezie,

o fineță de observație psihologică uimitoare. *Bourget*, alt scriitor interesant și instructiv pentru știința sufletului; el arată chiar prea mult *intenția de a face* psihologie, pe când la Guy de Maupassant totul curge în mod firesc, fără sforțare. *Zola*, din cauza defectului de a fi tezist în romanele sale, de a-și pune în minte să dovedească o teză, e împiedicat de a vedeà complexitatea firească a fenomenelor lumii sufletești. Dintre cei mai vechi ar trebuì notați, firește, *Racine*, *Molière* și *Corneille*.

In ce condiții poate fi, însă, folositor studiul literaturii pentru psihologie? Natural că numai cu condiția de a fi avut ocaziunea să simțim, măcar cât de trecător, stările sufletești pe cari le descrie poetul. După cum nici scriitorul n'a fost în stare să descrie un caracter, până ce, prin simpatie artistică, n'a simțit aproape acelaș lucru, pe care l-ar fi putut simțì personajul descris, tot așà, ca să putem înțelege caracterele descrise de poet, trebue să avem sau știința și experiența prealabilă, sau puterea de simpatie sufletească, ce ne transportă în starea psihică a personajelor.

Prima condiție e deci, și aici, *cunoașterea de sine*. Aceasta e cheia ce deschide cunoașterea celorlalți oameni și a tuturor ființelor însuflețite.

4. Un neajuns incontestabil al observației interne este, însă, că prin ea nu poți cunoaște decât un suflet, sufletul tău, și, în mod fatal un anumit *fel de suflet:* acela al unui om relativ format, normal, cult. Dar, afară de suflete omenești mature, normale, culte, sunt în lume o mulțime de altfel de suflete: suflete de copii, de oameni în stare anormală, bolnavi de minte, criminali, suflete de oameni sălbateci, de oameni inculți, formând poporul de jos, cu ideile și credințele, cu superstițiile și arta lor proprie parti-

culare. Şi apoi afară de suflete de oameni mai sunt suflete de animale de tot felul. Pe acestea toate cum le studiem? Firește numai *indirect*, adică prin *observare externă*.

Observarea externă, ajutată de *analogie*, poate deveni, în cele din urmă, şi dânsa un mijloc de a studia indirect sufletul altor fiinţe, în manifestările lor exterioare. Astfel s'a alcătuit o psihologie a *animalelor*, a *copiilor*, a *omului sălbatec*, a *popoarelor*, a *criminalului*, a *nebunului*.

Toate acestea la un loc alcătuesc *psihologia comparată*.

BAZA FIZIOLOGICĂ A VIEŢEI SUFLETEŞTI

1. Legătura dintre suflet şi corp.

Mai înainte de a trece la studierea diferitelor categorii de fenomene sufleteşti, e necesar să ne orientăm, cât de repede, asupra suportului material de care e legată viaţa sufletească.

Legătura dintre suflet şi corp este învederată prin destule fapte şi dovezi.

Raportul dintre spirit şi creer. — S'a constatat, bunioară, că este un raport general între cantitatea creerului şi agerimea minţii. Cu cât animalul e mai inferior, mai puţin pregătit pentru viaţă, mai nepriceput în mişcarea lui de apărare sau de atac, cu atât creerul lui e mai uşor, faţă cu greutatea corpului.

Şi în genul uman s'a constatat că diferitele rase, popoare şi indivizi prezintă capacităţi craniene variate, corespunzând desvoltării lor mintale. *Idioţii* au un

creer aproape egal cu al maimuţelor antropoide (între 765—841 gr.), pe când greutatea creerului unui *Cuvier* (1828 gr.), unui *Cromwell* (2231 gr.), unui *Byron* (2238 gr.), a întrecut media, care este 1410 gr. (după QUATREFAGES.)

Cu creşterea capacităţii cerebrale creşte şi aceea a craniului. BROCA a constatat că craniile recente, din cimitirile Parisului, sunt mai mari decât cele găsite în criptele sau cavourile din secol. XII; şi anume desvoltarea s'a produs esclusiv în partea frontală a craniului, sediul funcţiunilor intelectuale. Acelaş lucru se afirmă (RICHARD) despre raportul capacităţii craniene la locuitorii actuali ai Engliterei, comparată cu aceea a vechilor ei locuitori. Se crede de asemenea (LARTET) că unele mamifere de azi, aparţinând la diferite ordine, au un creer mai desvoltat decât vechii lor prototipi din epoca terţiară. Aceasta însemnează că, prin exerciţiu continuu, prin grămădirea de cunoştinţe şi prin câştigarea de aptitudini, creerul a crescut treptat la om şi la animale în genere.

In ce priveşte popoarele şi rasele, s'a găsit (DAWIS) următoarele cifre, indicând greutatea cerebrală medie a unui număr de exemplare (notate la începutul numelui):

21	Englezi	1.425 gr.
25	Chinezi	1.357 "
5	Esquimoşi	1.396 "
9	Negri	1.332 "
17	Australieni	1.197 "

Aceste cifre reprezintă aproximativ raportul gradului de inteligenţă dintre aceste grupe de oameni.

In adevăr, din relațiunile călătorului *Cook* (1) reese că Australienii ocupă intelectual treapta cea mai de jos. Apatici, lipsiți de curiositate, ei nu dedeau atențiune nici Englezilor ce debarcau pe teritoriul lor, nici corăbiilor acestora, nici schimbărilor și noutăților la cari asistau. Totul îi distrăgeà, nimic nu-i ocupa. Chiar sculele, stofele dăruite, repede le primeau, repede le părăsiau. Nu erau în stare să înțeleagă nici cel mai simplu desemn, și în fotografia unuia din ei li se păreà că văd o corabie sau un cangur, în loc de om. In școlile deschise de coloniile engleze, copiii lor învățau ușor ce se referià la memorie; dar gramatica și aritmetica nu se împăcau cu spiritul lor, și civilizația în genere nu-i modificà. In ce privește pe Negri, și aceștia, deși mai inteligenți decât Melanesienii din australia și Tasmania, deabià pot ținea atenția încordată scurtă vreme. Burton spune că, voind să afle dela ei cum se chiamă în limba lor diferitele numere, d'abià ajungeà cu întrebările până la numărul 10 și negrul se simțià foarte obosit: i se împăcjineau ochii, i se închideau de somn și adormià.

Cu toate acestea, să observăm că gradul de inteligență nu crește numai proporțional cu *cantitatea* absolută a creerului, ci, pe deoparte cu raportul greutății creerului către greutatea corpului; iar, pe de altă parte, cu *calitatea* creerului, cu numărul, varietatea, complexitatea circumvoluțiilor și cu finețea țesutului nervos. Astfel numai se poate înțelege pentru ce uneori oameni foarte inteligenți, ca *Gambetta*, au prezentat o greutate cerebrală mică, inferioară chiar mediei.

2. Alt fapt, care învederează legătura dintre suflet și corp, e următorul: *stările mintale patologice sunt însoțite de o degenerare cerebrală.* Nebunii, maniacii, criminalii, n'au numai spiritul bolnav, ci și creerul lor e vătămat în acelaș timp.

(1) Vezi Sociologia lui LETOURNEAU, pag. 527 sq.

3. Apoi, în *timpul activității intelectuale*, creerul nu e în aceeaș stare ca în timpul repausului: a) *cantitatea de sânge*, care circulă în creer, *sporește:* se produce o congestie; aceasta s'a constatat experimental de fisiologul italian Mosso; b) *gradul temperaturii crește;* c) *cantitatea de săruri* eliminate din corp și provenite din uzarea creerului, din oxidația țesăturilor nervoase, e asemenea *mai mare* (Byasson). Studiul corpului, și în special al sistemului nervos, este dar necesar pentru aprofundarea studiilor psihologice și înțelegerea raportului dintre suflet și corp.

2. Organizația fizică.

Intre organele ce constituesc corpul, distingem: 1) organe care servesc la locomoție, adică *motorii;* 2) organe care servesc la nutriție, la elaborarea, apropriarea și transformarea materiei, și la eliminarea ei, când devine nefolositoare corpului: — adică organele vieții vegetative sau *vitale;* și 3) organele care servesc la călăuzirea individului în mediu, sau organele de *orientare.*

1. *Organele motorii* sunt oasele, mușchii și tendoanele. Mușchii, compuși din fibre fine, sunt dispuși pe oase și în pereții viscerelor (intestine, vase sanguine, etc.). Ele au proprietatea d'a se scurtă contractându-se: *a*) sub influența unui *stimulent fisic*, precum o iritațiune mecanică, un acid, un curent galvanic, etc. și *b*) sub influența unui *stimul psihic* (mai axact *psiho-fisic*), ca în cazul când sentimentul fricei modifică iuțeala palpitațiilor și produce tremurarea membrelor; sau *c)* sub a unui simplu stimul *nervos*, când bunioară atingem un nerv și se produce o contractactare musculară într'o parte a corpului, chiar fără voia și adesea fără știrea individului. Mușchiul contractat trage după sine prin ajutorul tendoanelor, oasele, cari se mișcă grație unui

sistem anumit de articulații, făcând în acelaș timp să se lungească mușchiul opus sau antagonist.

2. Organele *vieții vegetative*, cari prezidează la diferite elaborări ale materiei sunt: gura, stomacul intestinele, arterele, inima, plămânii organele secrețiunilor. Materia nutritivă, după schimbările suferite prin mestecare, mistuire, ajungând în sânge e plimbată în toate părțile corpului de acest lichid, prin organele sistemului circulator. Mușchii, nervii, extrag din ea ceeace le convine și prefac materia nutritoare în substanța lor proprie, adică și-o asimilează. De aici ea se preface în mișcare prin funcțiunea mușchilor și a nervilor, cari în activitatea lor, consumă din energia acumulată din nutriție. In această consumare de energie, din care iese mișcarea, se deteriorează o parte din substanța musculară sau nervoasă, ceace se exprimă prin termenii că organul acela este *obosit*; materiile deteriorate atunci sunt înlăturate și eliminate din corp ca nefolositoare. Aceste activități corespund funcțiunilor de nutriție, circulație, respirație, secrețiune.

3. *Organele de orientare* sau *cârmuitoare*. **Nervii.**— Vom considerà: *a)* structura elementară a nervilor; *b)* distribuția și legătura lor sistematică în organism, și *c)* funcțiunea lor.

a) **Structura nervilor.** Distingem în nervi două feluri de elemente: *fibre* și *celule*. Aceste elemente se deosebesc chiar după culoare: substanța nervoasă a fibrelor e *albă*, cea *celulară* e *cenușie*.

Fibra în o grosime dela $0^{mm},0011$ până la $0^{mm},02$, cuprinde un cilindru central numit *cylinder axis*, înconjurat de un strat de substanță groasă, numită *mielină*, care e închisă cu totul într'un învăliș subțire sau teacă. Partea esențială a fibrei este *cylinder axis*; mielina poate lipsì, precum și învălișul subțire; numai cu cylinder axis funcțiunea nervoasă se poate îndeplini.

Celulele (dimensia 0,10—0,08 din milim.) sunt corpușoare rotunde, ovale, etc., compuse din o materie pulpoasă, având un sâmbure sferic la mijloc; ele prezintă niște prelungiri de unde pornesc fibrele nervoase.

Toate elementele acestea, celule și fibre, la un loc alcătuesc *sistemul nervos*.

Asupra modului cum se unesc celulele cu fibrele în sistem nervos sunt două păreri. O părere, cea veche, este că celulele și fibrele se leagă și se țes între ele astfel că formează o rățea neîntreruptă în tot sistemul nervos. Alta, cea nouă (susținută de spaniolul *Ramon y Cajal)*, este că *elementul nervos* propriu zis ar fi alcătuit din un centru de formă celulară și din ramificații, de formă fibroasă la cele două capete ale lui; și acest element complect, numit *neuron, nu se atinge* direct cu ceilalți neuroni, constituiți la fel cu dânsul, ci stau cu toții separați unii de alții, influințându-se numai la distanță.

b) **Sistemul nervos** se împarte în sistem nervos *mare simpatic, central* și *periferic.*

Organele sistemului nervos *central* sunt: encefalul și măduva spinării, închise în cutii osoase tari, anume encefalul în țeasta capului și măduva spinării în coloana vertebrală. Creerul și măduva spinării stau în legătură, formând sistemul *cerebro-spinal* sau *axa* cerebro-spinală.

Creerul se împarte în creer mare, mijlociu și mic.

Creerul cel mare sau *cerebrul,* care formează $^{7}/_{8}$ din tot encefalul, e împărțit în două emisfere separate prin corpul *calos* și legate între ele prin numeroase fibre nervoase. Suprafața lui, pe care se văd mai multe *circumvoluțiuni,* e compusă din o substanță cenușie, iar interiorul din substanța nervoasă albă.

Creerul mic sau *cerebelul* e legat de cel mare prin

pedunculii cerebrali, cari, împreună cu măduva prelungită, formează mezocefalul sau creerul mijlociu.

Măduva spinării e compusă, la centru, din substanță cenușie; la suprafață, din substanță albă, dispoziție inversă de cea dela encefal. La fiecare vertebră ea emite câte două perechi de nervi și stă în legătură cu encefalul prin măduva prelungită.

Atât din encefal cât și din măduvă ies fascicule nervoase, cari se răspândesc în toate părțile corpului, așà că, prin mijlocirea lor, fiecare punct al corpului se pune în legătură cu organele nervoase centrale, ca prin niște fire telegrafice. Acestea formează *sistemul nervos periferic.*

Marele simpatic, compus din aceleași elemente nervoase, dispuse în noduri sau *ganglioane*, este împărțit simetric, de cele două părți ale axei spinale, în piept și pântece. Fibrele lui, constituite din o substanță analoagă cu cea din *cylinder axis*, sunt mai subțiri decât la măduvă și la creer. El trimite ramificațiunile sale la organele vieții vegetative: la inimă, la plămâni, la vasele sanguine, la canalul digestiv, la glandule, și stă în oarecare legătură și cu sistemul nervos central.

c) **Funcțiunea sistemului nervos.** — *Funcțiunea* marelui simpatic este de a prezidà și conduce mișcările acelor organe ale vieței vegetative, cari sunt sustrase dela influența directă a voinței. Deși, prin legăturile nervoase dintre marele simpatic și axa cerebro-spinală — după cum se constată în faptul că emoțiile modifică funcțiunea organelor vegetative și alterările acestor organe provoacă deranjări psihice mai înalte — totuș, independența relativă a marelui

simpatic se observă în multe cazuri. Când d. e. măduva spinării și encefalul sunt bolnave, sau nu pot funcționà, inima tot bate, respirația, digestia, etc., tot se fac.

Organele periferice conduc escitațiile din afară, dela periferie, la centru și întorc apoi mișcarea nervoasă dela centru la periferie, cu o iuțeală de 33 m. pe secundă. La centru, escitația ajunsă dela periferie, este însoțită de o senzație, adică de un element psihic. Dar transportul escitației dela periferie la centru și al mișcării dela centru la periferie nu se face prin aceeași nervi. Nervii se specializează în această privință: unii duc numai mișcarea dela centru la periferie, alții numai excitarea dela periferie la centru. Cei din urmă se numesc *centri-petali* sau *sensibili*, cei dintâiu *centri-fugali* sau *motori*. După cum s'a spus, din fiecare vertebră pornesc câte două perechi de nervi; din aceștia, cei anteriori sunt motori; iar cei posteriori sunt sensibili. Din encefal ies asemenea nervi motori și sensibili. Ultimii se ramifică în *organele simțurilor;* ceilalți mijlocesc mișcările mușchilor dela față, dela limbă, etc.

Nervii simțurilor, la rândul lor, s'au specializat, dând fiecare *un anumit product de senzații*, ori prin ce mijloc ar fi escitați. Nervul optic dă numai lumină și culoare, cel acustic numai sunet. Aceasta se cheamă *energia specifică* a nervilor.

Funcțiunile organelor centrale. Din punct de vedere fiziologic, organele centrale se pot considerà ca niște aparate, în cari se operează transformarea escitației, venite prin nervii centri-petali, în escitații motoare, întoarse înapoi, în afară, pe nervii centri-

fugali. Fiecare parte a axei cerebro-spinale are proprietatea de a degajà mişcare. Escitaţia centri-petală nu are nevoe să ajungă până la creer spre a se transformà în mişcare centri-fugală, ci e destul să ajungă numai la măduva spinării (Pfüger a experimentat aceasta asupra broaştelor decapitate). De asemenea şi creerul mijlociu sau mezocefalul—numit de Maudesley centru *sensorio-motor* — (compus din aglomeraţii de materii cenuşii aşezate la baza creerului, şi din măduva prelungită), emite mişcări sub influenţa escitaţiilor venite pe nervii simţurilor. Aceste escitaţii însă corespund unor senzaţii, pe când mişcările, provocate din ajungerea escitaţiilor la măduva spinării, sunt lipsite de elementul psihic intern al sensibilităţii.

Şi unele mişcări şi celelalte au de rezultat ultim adaptarea individului la mediu şi prin urmare conservarea lui.

Din cerebel şi din creerul propriu zis se degajează mişcări şi mai complicate în combinaţiile lor, astfel că pot atinge scopuri mai grele, cu conştiinţă mai mult sau mai puţin clară, atât de scop cât şi de mijloacele necesare pentru realizarea lui. Cu cât un animal e mai superior şi are un creer mai desvoltat, cu atât, pe de o parte, coordinarea mişcărilor este mai înaltă, iar pe de altă parte cantitatea generală de mişcare e mai mare. Dar, pe când mişcările, degajate din centrele nervoase inferioare, erau inconştiente şi instinctive, mişcările eşite din creer sunt însoţite de fenomene psihice mai complicate; acì se iea cunoştinţă mai determinată de natura şi de gradul escitaţilor, precum şi de felul reacţiunilor sau mişcă-

rilor ce trebue să întreprindă individul spre a-şi conservà viaţa.

Ideile, sentimentele, voliţiunile, se produc acì, ca parte psihică internă, corespunzătoare fenomenelor fisiologice petrecute în creer. Aceasta se înţelege, când se zice că creerul şi anume *stratul cerebral cenuşiu*, e organul inteligenţii sau că cerebelul e organul mişcării voluntare (1).

GRADE DE CONŞTIINŢĂ.

Conştient, subconştient, inconştient.

Conştiinţa. — Din cele arătate până acì s'a văzut că fenomenele sufleteşti, petrecute în noi, le cunoaştem imediat printr'un simţ intim, prin *conştiinţă*, şi că singura cale de a ajunge la ele este conştiinţa sau *observarea internă*. Cunoaştem stările noastre sufleteşti *fiindcă* suntem *conştienţi de ele*. Şi le cunoaştem numai *dacă* suntem conştienţi de ele, şi numai *întru cât* suntem conştienţi de ele. Mai mult se formulează această idee, zicându-se că stările sufleteşti se cunosc fiindcă sunt *conştiente* şi se cunosc dacă şi *întru cât* sunt conştiente. *Conştiinţa* este condiţia şi însuşirea comună a fenomenelor sufleteşti cunoştibile prin observaţie intimă. De aceea ele se mai numesc şi *stări de conştiinţă*.

Conştiinţa de noi este aşà cunoscută din expe-

(1) Desvoltări asupra acestor chestii să se vadă în partea V a acestei cărţi, la *Chestii finale*, unde se vorbeşte despre *localizarea funcţiunilor psihice în centre nervoase* şi despre *psihologia fiziologică*.

rienţa zilnică şi de fiecare moment, în cât nu are nevoe să fie *definită*, şi nici n'ar puteà fi definită. Cum să găseşti cevà mai simplu şi mai lămurit decât ea, ca s'o explici prin altcevà mai cunoscut? E destul să se spună că fără conştiinţă n'am simţì dacă ne ardem or ne înţepăm, n'am simţì nici foamea, nici setea, n'am ştì nimic despre nimic, n'am aveà idee de lume şi de noi, n'am ştì ce se petrece în noi şi cu noi şi împrejurul nostru, şi dacă se petrece cevà; am fi ca nişte *morţi sufleteşti*. Conştiinţa este condiţia vieţii sufleteşti, este însăşi viaţa sufletească. N'am aveà nevoe s'o explicăm decât aceluia care n'ar cunoaşte-o din experienţă. Dar acela n'ar simţì nici o nevoe s'o înţeleagă şi n'ar aveà putinţa s'o înţeleagă.

Tot ce rămâne necesar şi posibil să se spună despre conştiinţă, ar fi relativ la condiţiile ei de creştere şi descreştere, şi la gradele ei constatate prin experienţă.

Diferite grade de conştiinţă. — Să ne raportăm la un caz de experienţă. Când suntem atenţi la un şir de idei, abià auzim, şi aproape nu băgăm de seamă, lucrurile, sgomotele dimprejur; nu remarcăm multe din senzaţiile noastre actuale. Tusea unui vecin, trecerea unei trăsuri, senzaţiile tactile ce le avem mergând ori şezând, în timpul acela, etc., nu le observăm adesea decât dupăce, dinadins or din îndemnul altuia, ne îndreptăm atenţia asupra lor. Par'că toată conştiinţa ar fi absorbită în urmărirea unor idei determinate, cari ne interesează în momentul acela. Căutând însă cu deamănuntul, găsim, alăturea cu şirul de idei clare, alte stări, preocupări, sentimente,

cari vibrează în conştiinţă, dar mai încet, în surdină. De îndată ce glasul mai puternic al fenomenului dominant scade, se aud şi acele elemente psihice, în murmurul lor tot mai accentuat.

Senzaţiile organice în timpul vegherii nu sunt băgate în seamă, deşi revarsă tonul lor emoţional asupra totului conştient. Nu avem conştiinţă, în stare normală, de funcţiunile şi stările inimei, stomacului, plămânilor, etc. Noaptea, însă, în somn, când simţurile sunt adormite, acestea găsesc câmpul conştiinţei liber; şi, în această linişte, glasul lor răsună puternic şi dau naştere la visuri ce, pentru conştiinţa omului în somn, par de o însemnătate extraordinară. E destul ca cinevă să se fi culcat cu o indispoziţie organică — uşor de învins în timpul vegherii de energia celorlalte centre nervoase — şi acea indispoziţie organică, o mică indigestie s. e., domneşte ca un tiran pe tot câmpul conştiinţei şi plăsmueşte închipuiri groaznice, cari constituesc *coşmarul*.

Deci elementele conştiente, contopite într'un tot unitar de viaţă sufletească, se deosebesc şi din punct de vedere al *gradului de conştiinţă*.

Şedem la masă şi lucrăm. Problema ce ne ocupă spiritul e în deplina lumină a conştiinţei. Dar, în acelaş timp, mâna ce ţine condeiul şi îl duce dela hârtie la călimări şi îndărăt, cotul rezemat de masă, câte o mişcare de nerăbdare, cărţile de pe masă, portretul din perete, tic-tacul ceasornicului, lătratul unui câine în curte, duruitul unei trăsuri pe stradă, — sunt cauzele altor percepţii de *diferite grade de conştiinţă*.

Un fapt psihic este foarte conştient atunci, când *atenţia* e încordată asupra lui; celelalte sunt mai

puțin conștiente, semi-conștiente și subconștiente. Avem astfel un *punct* de *privire* al spiritului, totdeauna foarte conștient; și, în jurul acestuia, un *câmp* de privire, în care diferitele părți sunt cu atât mai puțin conștiente cu cât se depărtează de acela.

Inconștientul. — Dar oare, afară din cercul acesta constituit din elemente conștiente, de diferite grade de conștiință, dela semi-conștiente până la conștiente, eșim cu totul din domeniul vieței psihice? Dincolo de limita cea mai de jos a sub-conștientului nu mai sunt fapte sufletești ce nu le putem vedeà pentru moment, orcât le-am privì, dar cari pot să vină singure mai târziu în conștiință și să le observăm? Nu există și fenomene psihice *inconștiente*, ca o formă de a fi a vieții sufletești?

Sunt fapte cari par a nu-și puteà găsì explicarea decât prin hipoteza existenței *inconștientului*.

Știm foarte bine unele lucruri; dar câte odată nu ni le putem aduce aminte. Unde sunt? Ce s'au făcut? Au dispărut din noi? Și pentru totdeauna? Nu, căci acele elemente psihice revin în conștiință. De unde? Nu le aveam, poate, păstrate în noi, fără a le vedeà, adică, mai scurt, *inconștient?*

S'ar puteà zice că inconștientul își trădă existența prin *influența ce pare a produce asupra conștientului*. Cum se face s. e., că într'un muzău sau într'o expoziție de arte ne simțim în stare a clasificà diferitele opere de artă, atribuindu-le autorilor lor, *fără să ne putem aduce aminte*, cu toate acestea, în mod precis, *de lucrările* acelor artiști? Oare, în acest caz nu constatăm *asemănarea* dintre cevà prezent, (opera de artă din muzeu sau expoziție) și cevà *inconștient* (ur-

mele, lăsate în spirit de celelalte opere ale aceluiaș artist), sau dintre o prezentație conștientă și o reprezentație inconștientă a celorlalte opere ale artistului? Asemenea, când ni se citește o poezie nouă sau necunoscută încă de noi și ghicim autorul ei, *fără să fim în stare totuș a recità o poezie* în întregul său de acel poet, comparația nu s'a făcut oare între cevà prezent — poezia citită — și un factor *inconștient?*

Pe de altă parte, și *conștientul pare a aveà influență asupra inconștientului.* Voim să ne aducem aminte cevà, un nume, și, după câtvà timp, atunci poate când nici nu ne mai gândim la el și nu-l mai căutăm, ne revine deodată în minte. Această aducere în conștiință a lucrului căutat pare a fi rezultat din îndeplinirea unei porunci date de conștient inconștientului.

Cum să ne închipuim inconștientul? — Observăm mai întâiu, că expresia *stări de conștiință inconștiente* e un non-sens. Caracterul fenomenelor psihice, ca atare, este de a fi conștiente. Și dacă sunt *stări sufletești* în afară de raza conștiinței, ele se sustrag dela observația internă; ba chiar dela orce observație directă.

Prin conștiință nu le putem studià, de vreme ce sunt *inconștiente.* Observarea externă iar nu poate ajunge la ele, fiindcă fenomenul psihic inconștient, deși inconștient, face parte din domeniul faptelor sufletești, și observarea externă nu poate constată decât fenomene materiale. Deci, inconștientul se prezintă ca un fenomen, care, luat ca stare sufletească, pare a fi absolut inabordabil observației științifice.

Totuș rămâne științei o cale deschisă la ele în cercetarea fenomenelor de *hipnotism*, *sugestie hypnotică*, *vise*, etc.

Greutatea mai mare este de a *ne închipuì*, fie în noi fie în alții, modul de existență și de durată al unor stări sufletești lipsite de caracterul esențial al fenomenului sufletesc, conștiința.

Cum se găsesc și se păstrează în noi mai multe date de experiență decât cele ce le vedem în conștiință? Sub ce formă există?

Ne rămâne o singură formă de închipuire mai clară.

Se știe că orce experiență sufletească e însoțită de o modificare materială, care nu dispare odată cu momentul sufletesc ce a însoțit-o, ci persistă sub o formă oarecare de alterare nervoasă. Aceste urme sunt condițiile materiale ale unor viitoare reînvieri de stări sufletești corespunzătoare. E destul ca un curent de mișcare mai intens să treacă prin aceste urme, o circulație de sânge mai bogată, o zguduire nervoasă mai vie, ca să le pue într'o vibrație mai puternică. Și atunci, ajungând în starea fiziologică în care erau în momentul când au fost însoțite de conștiință, ecoul lor psihologic se reproduce din nou și ele devin din nou însoțite de conștiință.

Se citează un fapt, ce poate să lumineze acest adevăr.

O femee fără cultură, o servitoare, a început, într'un moment de friguri, să reciteze versete din Talmud, deși nu eră ovreică și nu cunoșteà limba Talmudului. S'a constatat că servise într'o casă, unde stăpânul ei, un rabin, citeà adeseaori tare versete din Talmud. Dacă i s'ar fi cerut să reciteze, în timpul normal,

acele versete, n'ar fi fost în stare; dar modificările nervoase, produse prin auzirea lecturei, se înscrisese în creer, ca într'un fonograf, și a fost deajuns supra-escitarea frigurilor, ca să le pue într'o vibrație mai vie și să producă fenomenul recitării unor cuvinte, de cari bolnava n'aveà conștiință.

Deci la întrebarea: unde și cum se găsesc acele fapte de experiență, ce nu sunt într'un moment dat în conștiință, dar pot revenì? singurul răspuns conceptibil e acesta: ele se găsesc în sistemul nostru nervos, înscrise ca modificări materiale, cari pot, dându-se condițiile priincioase, să fie însoțite de ecoul sufletesc corespunzător, anume dacă vibrația lor devine asemănătoare cu aceea din momentul primei experiențe.

Asta nu exclude ideia că acele modificări nervoase, când nu au vibrația asemănătoare primei experiențe, sunt reprezentantul material al unor stări de conștiință slabe, cari nu ajung să se impună conștiinței. Dar pe aceste stări sufletești inconștiente nu ni le putem închipuì în minte; reprezentantul lor material, însă, îl putem; și de aceea suntem nevoiți, pentru claritate, a ne oprì spiritul asupra acestuia.

Dar cum se explică, pe cale materială, faptul că, auzind melodia, căutăm numele compozitorului și ne revine chiar numele lui? Rămânând în ipoteza fiziologică, explicarea ar da-o simplu legătură nervoasă dintre punctul material, unde e înscris numele, și partea nervoasă, unde sunt înscrise experiențele sonore. Funcțiunea unuia pune în mișcare pe cealaltă, redeșteptând și acolo ecoul psihis corespunzător.

Ca fenomenele psiho-fiziologice să fie sau să devie conștiente, trebue să îndeplinească deci, între alte condiții, următoarele:

1. Prima, de natură fiziologică, este: Să aibă o mai abundentă circulație de sânge și anume de sânge *arterial, oxigenat*, în contrul nervos corespunzător. Sângele vânos, care e încărcat de materii inutile corpului, îngreuiază conștiința și o adoarme.

Se constată că în timpul somnului, circulația aceasta a sângelui vânos e mai abundentă în creer și în special în membrana *pia mater*. E deci o corelație între gradul de conștiință de o parte și felul și cantitatea de circulație de alta. Cine lucrează într'un aer confinat și insalubru, încărcat cu acid-carbonic, etc., nu gândește ager și se poate întâmplà ca, după puțină încordare mintală, să cadă în toropeală, în somn.

2. Intre condițiile de intensificare a conștiinței, intră și altele de natură immaterială.

Una este, bunăoară, *intensitatea escitației*. Când lăsăm să cadă jos un bob de meiu, nu se aude nimic; dacă răsturnăm o baniță de meiu, sgomotul e destul de simțitor. O picătură de apă abià se aude; o cascadă te asurzește. Intre aceste puncte extreme sunt intensități de toate gradele.

3. Dar o împrejurare însemnată, care face să crească or să scadă conștiința, este *schimbarea*. Stările sufletești, dela cele mai simple până la cele mai complexe, se șterg, devin treptat inconștiente, cu cât se prelungesc mai mult.

Acest adevăr îl formulă poetul Gr. Alexandrescu, când ziceà:

După suferinți multe inima se 'mpetrește,
Jugul ce'n veci ne-apasă uităm cât e de greu;
Răul se face fire, simțirea amorțește,
Și trăesc în durere c'an elementul meu.

O escitație, o sensație de acelaș fel, prelungită multă vreme, adesea nu se mai bagă de seamă, și produce în genere o scădere a conștiinței. O lectură monotonă ne adoarme. Sgomotul monoton al morii, tic-tacul unui ceasornic ascultat mai mult timp ne adoarme. Dacă se fixează privirea îndelung asupra unei colori sau asupra unui obiect luminos, se provoacă somnul. Acesta și este unul din mijloacele de a produce somnul hipnotic. Efectul „paselor" se reduce la aceeași cauză: o senzație tactilă uniformă, mult timp simțită cu atenție: trecerea mâinilor de mai multe ori pe aceeaș parte a corpului și în aceeași direcție. Chiar dacă fixăm spiritul asupra unei singure *idei (monoideismul)*, se poate produce asemenea o scădere de conștiință. „Un om care nu erà legat de lumea din afară decât printr'un singur ochiu, pentru că cu celălalt nu vedeà, și erà complect surd și lipsit de sensibilitate pe întreaga suprafață a corpului, adormià de îndată ce i se închideà singurul lui ochiu bun" (1). —

4. Cu cât se perindă mai multe stări sufletești variate prin conștiință, cu atât suntem mai conștienți de existența lor: simțirea lor e mai vie. Dar, firește, pentru ca *varietatea* lor să existe și în conștiință, cum există în natura lor constitutivă, trebue să se poată face o comparare, cât de repede și trecătoare, între însușirile lor. Și pentru aceasta, după cum s'a spus mai sus, trebue să poată fi prezent în conștiință momentul experienței trecute deodată cu acela

(1) HÖFFDING, *Psychologie*, pag. 66, ed. 1909; după FOSTER *Textbook of Psychology*.

al experienței actuale. Deci trebue *să se păstreze* în suflet urmele impresiilor încercate odată.

Deci încă una din condițiile intensificării conștiinței este și *memoria.*

5. Cu deosebire evidentă însă pentru creșterea conștiinței unei stări sufletești este *atenția.*

Din mulțimea stărilor sufletești nebăgate în seamă într'un moment dat, acelea devin îndată conștiente, asupra cărora, din o cauză sau alta, ne îndreptăm spiritul cu atenție. Atenția este atunci ca o rază de lumină aruncată asupra lucrurilor ascunse în umbră sau în întuneric mai adânc. Pe unde se plimbă ea, ochiul minții vede mai lămurit ce este și ce se petrece în suflet.

Dureri mici, neînsemnate, pot devenì nesuferite, dacă îndreptăm atenția cu dinadins asupra lor. Și din potrivă, suferințe mari, fizice sau morale, scad, „se uită", ies din conștiință, dacă isbutim să abatem atenția dela ele, să o îndreptăm aiurea.

Mai înainte dar de a ne ocupà în special de diferitele feluri de fenomene de conștiință, să ne dăm seama mai de aproape de această condiție mai generală a conștiinței.

ATENȚIA.

Atenția este mișcarea spiritului, în care mintea se pregătește a prinde noi elemente sufletești. In cazul contrar avem neatenția, distracția.

Atenția este de două feluri: *voluntară* sau intenționată și *involuntară* sau spontană.

Atenția involuntară se naște și se desvoltă sub in-

fluența unui interes actual, unei plăceri sau dureri prezente.

Atenția voluntară se naște din îndemnul inteligenței, e recomandată de rațiune, și susținută de puterea voinței. Interesul ce o deșteaptă nu este numai decât condiționat de împrejurări prezente, ci este mai mult un interes depărtat, condiționat de prevederi în viitor.

Atenția voluntară se găsește mai mult la omul matur și, în general, la ființele ce se află pe o treaptă de desvoltare intelectuală mai înaintată, cari pot vedeà mai departe în viitor și pot în mod liber și voluntar să-și *încordeze* spiritul asupra mijloacelor necesare pentru obținerea unui rezultat dorit, chiar când acele mijloace nu le inspiră, prin ele însele, în prezent, plăcere, și chiar când acel scop ar fi depărtat, nu s'ar realizà îndată.

Atenția involuntară se vede mai mult la copii și în general la aceia cari stau pe o treaptă de desvoltare sufletească mai inferioară și nu pot vedeà mai departe de momentul prezent sau de un cerc restrâns împrejurul acestui moment. Se știe cât de greu se fixează atenția copiilor. Trebue să le prezintăm lucruri capabile să le facă chiar atunci, în prezent, plăcere (sau neplăcere), dacă voim să le atragem spiritul. A le da sau a le spune lucruri cari le vor face plăcere sau le vor folosì în *viitor* și a voì să le deșteptăm atenția numai pe această considerație, ar fi o încercare hazardată.

Atenția, fie voluntară sau involuntară, se deșteaptà și se determină de *interesul* nostru, adică de raportul ce are, față cu viața noastră, fie în prezent fie în

viitor, obiectul asupra căruia suntem atenți; tot ce ne interesează, ne atrage.

Felurile oamenilor după atenție. Felul de idei sau de lucruri, cari atrag atenția, variază după om. Suntem atenți la lucrurile ce se aseamănă cu ideile spiritului nostru, pentrucă le pricepem mai ușor; și mai suntem atenți la ceea ce răspunde unor trebuințe ale naturii noastre. In primul caz lucrurile ne ispiră un *interes teoretic*, intelectual; în al doilea rând, unul *practic;* așà că putem considerà chestiunile sau subiectele ce captivează atenția cuivà ca un criteriu al felului său de spirit, al dispoziției sufletești și al naturii lui morale.

Oamenii se deosibesc, în astă privință, *a)* după *lucrurile la cari* sunt mai mult atenți, și *b)* după *felul cum* sunt atenți.

a) Lucrurile, fenomenele, escitațiile ce atrag atenția omului variază:

1. După organizația nervoasă, după predispozițiile înnăscute ale omului. Cine s'a născut cu predispoziții pentru știință, va fi atent la alte escitații din mediu, decât cel născut cu predispoziții pentru artă sau pentru ocupații practice și tehnice în genere;

2. După deprinderile lui profesionale. Inginerul va fi atent la lucruri și chestii privitoare la cariera lui, agricultorul la tot ce privește soarta semănăturilor și creșterea vitelor, etc.

b) După *felul* cum sunt atenți, oamenii se împart în tardivi, dar statornici; și iuți, dar schimbători. Primii, când își adâncesc mintea într'o direcție, cu greu îi faci să-și îndrepteze atenția în altă parte. Orce di-

stracție îi tulbură și-i enervează. Ceilalți, din contră, pot trece repede dela o chestie la alta; și, de ordinar, nici nu țin încordată atenția mult timp la o singură ordine de ocupații. Simt repede nevoia schimbării, și au putința de a-și adaptă organul mintal cu înlesnire la alte chestii de natură cu totul diferită.

Când *elasticitatea* mintală e împreunată cu puterea de *concentrație*, avem tipul atenției perfecte.

Atenția nu poate fi împărțită în două direcții, deosebite, pentrucă spiritul nu poate face deodată două acte deosebite cu o egală intensitate de conștiință. Cine este atent mai mult la stilul și forma unei scrieri sau unui discurs, perde din vedere fondul, coprinsul; și viceversa. Asta e condiționată de „îngustimea" conștiinței. Ceea ce se spune de unii oameni că sunt în stare să facă mai multe treburi deodată,

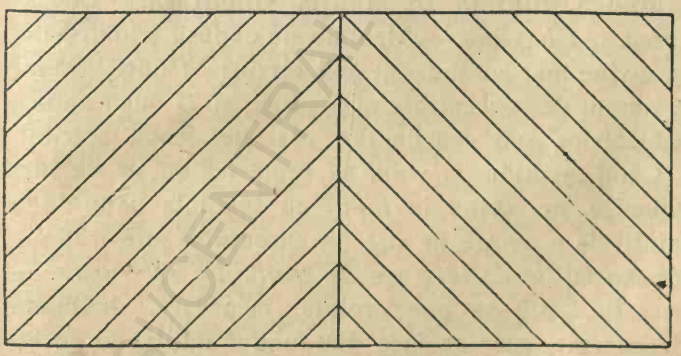

ca Cesar, bunăoară, care se zice că dictă patru scrisori deosebite, pe când el însuși scrià pe a cincea, simultaneitatea aceasta este o iluzie a repeziciunii de trecere dela o lucrare la alta. Se pot încercà experiențe de di-

ferite acte simple săvârșite în același timp (cum a încercat Paulhan): să se scrie o frază, pronunțându-se în același timp alta; să se reciteze versuri, făcându-se în același timp unele calcule scrise; etc.

Greutatea de a coprinde într'un singur act mintal două lucruri deosebite se observă chiar în experiențele similare de atenție sensorială. Să se încerce a se privi de odată cele două părți deosebite ale figurei de mai sus, privind pe cea din dreapta cu ochiul drept, pe cea din stânga cu ochiul stâng. Se va constată că amândouă părțile deodată nu pot intră întregi în conștiință, cu toate liniile clar distinse prin numerație, ci alternativ, sau numai *părți* din una și din alta în același timp (W. James), în virtutea unui principiu fiziologic, pe care Helmholtz îl numiă „rivalitate retiniană".

Munca mintală în atenția voluntară. — *Distragerea.* — *Oboseala.* — Atenția este expusă la oboseală, care vine mai curând sau mai târziu: 1) după gradul și timpul de concentrare al atenției, și 2) după natura subiectelor sau chestiunilor cari ne ocupă spiritul.

Când meditățm și voim să urmărim un șir de idei anumite, ne găsim în *luptă* cu tendința naturală a minții de a merge în direcția curentului provocat sau *de asociațiile de idei* sau *de escitațiile exterioare.* In această luptă se pune voință, încordare, cheltuială de energie, care se face din fondul limitat al forței nervoase; și cu cât ține mai mult sau este mai intensă, cu atât consumă mai mult și aduce spiritul în neputință de a mai percepe, de a mai fi atent voluntar.

Voim să înțelegem, bunăoară, probele relative la *rotunzimea pământului.* Pe când ne gândim, se pot

întâmplă în meditația noastră devieri sau distrageri cam de felul următor. In grupul de idei coprinse în „pământul e rotund", ideia de *rotund* mai poate fi legată în spiritul nostru și cu cea de *măr*, care ne vine în minte, fără să fie nevoe de ea. Repede ca fulgerul și fără să prindem de veste, ideia mărului poate să aducă după sine pe aceea a unei grădini unde am văzut și gustat mere plăcute și frumoase. După ideia grădinii năvălește un convoiu de stări sufletești: „Ce grădină plină de umbră... și banca de sub nucul uriaș, al cărui stufiș verde acopereà cu o prietenească răcoare discuția dintre noi și amicul nostru relativ la cauzele ftiziei... Erà vorba de microbi, de... etc."—Deodată ne observăm că ne gândim la altcevà, nu la problema noastră. Cum rămâne cu rotunzimea pământului?

Revenim la meditația noastră. Dar afară trece pe stradă o trăsură, făcând să se audă zăngănitul sgomotos al clopoțeilor dela gâtul cailor. Spiritul primește un nou impuls de distracție. „Trebue să fie un proprietar de țară ce vine la târg. Ce praf o fi pe fața lui, pe barba, pe hainele lui! N'a ploat de mult; ce zăpușală! Mai bine iarna... Sunetul clopoțeilor se aude mai plăcut la sanie. Când am fost cu sania la țară, odată, însoțit de cutare... etc.". Din nou ne surprindem cu spiritul aiurea și ne zicem cu hotărîre: „Dar să vedem pentruce pământul este rotund?

Cu astfel de solicitări ale curentului format de asociațiile de idei, și pornit în cazul întâiu tot de o idee, în al doilea de o escitație actuală, trebue să luptăm ca să putem ținea spiritul în urmărirea unei ordini de idei hotărîte. Inteligența, deprinsă cu acea-

stă cârmuire voluntară, cu această alegere (selecțiune) rațională a ideilor în vederea unui scop anumit, se numește o inteligență *disciplinată*, stăpână pe sine.

Să se observe în conversațiile familiare, unde nu se caută de ordinar, ca în discuțiile științifice, a se ajunge la un rezultat. Ce deosebire între subiectul care a servit ca punct de plecare și între cele cari au urmat! Incepem a vorbì despre plecarea la băi; și, pe nesimțite, „din vorbă în vorbă", ne pomenim apoi discutând despre desvoltarea simțului culorilor, despre posibilitatea vieții în alte corpuri cerești, despre revoluția dela 48, etc. Asociația de idei domnește atunci aproape singură, nestăpânită de voință în vederea unei ținte de atins prin cugetare.

Cu cât subiectele ce ocupă spiritul sunt mai abstracte, cu atât obosesc mai repede atenția. Putem ascultà sau cetì oare întregi povești ușoare, în care imaginația joacă rolul principal; sau putem petrece oare întregi în contemplarea obiectelor concrete din natură, în găsirea de asemănări sau deosebiri dintre ele, în descrierea, clasificarea lor. Dar mai puțin timp se poate întrebuința, fără a obosì, în urmărirea unor teorii științifice mai generale și abstracte, mai ales când acestea nu sunt precedate sau însoțite de fapte, de exemple.

Fluctuațiile atenției.—Atenția nu se poate restrânge mult timp, în mod esclusiv și absolut asupra unui singur obiect și unei singure idei *(monoideism)*; căci simțurile, precum mai cu seamă simțul auzului, tactului, mirosului, tot primesc escitațiuni din lumea exterioară, și adesea acestea slăbesc, dacă nu întrerup, prin forța lor, curentul ținut și condus de atenție.

Lupta cu această trebuință firească a *schimbării*, una din condițiile esențiale a conștiinței, duce repede la o stare de oboseală, care sfârșește cu aceea de somn și de inconștiență.

Atenția prezintă o mișcare ritmică, de ridicare și coborîre periodică, în gradul ei de intensitate. Orcât am vreà să ținem spiritul egal de încordat asupra unei escitații, constatăm o fluctuare a atenției. Conștiința impresiei e când mai clară, când mai slabă, și din când în când se întunecă. Dacă privim mult timp un disc cenușiu învârtindu-se, îl vedem când mai negru când mai deschis.

Perioadele de fluctuație ale atenției s'au încercat a se stabili experimental pentru diferitele categorii de sensații; și s'a găsit, aproximativ, 3 până la 3.4 secunde pentru sensațiile vizuale; 3,5 până la 4 secunde pentru auz.

Ca să se țină atenția încordată mult timp asupra unui lucru sau unei chestii, trebue ca spiritul să le poată privì din mai multe puncte de vedere, să treacă, cu șir și cu rost, dela unul la altul, legându-le împreună de firul unui interes comun și evident. Oamenii, cari se concentrează timp îndelungat asupra unei idei, unei probleme, datoresc aceasta bogăției de vederi și de preocupări multiple a spiritului lor gânditor, care poate coprinde chestia din toate părțile și-i poate urmări legăturile cu cele mai depărtate lucruri și idei. Trecerea minții dela un punct de vedere la altul a aceluiaș subiect dă atenției acea putere de încordare și acea prelungire de durată, care este una din caracteristicele *geniului*.

In viață, în toate situațiile, atenția este o forță și o condiție de isbândă și de fericire. Fără atenție, realitatea și experiența nu te învață nimic: adevărurile și frumusețile ce te înconjoară trec nebăgate

în seamă, şi nu vezi nici pericolul ce ţi se pregăteşte, nici ocaziile ce ţi-ar da biruinţa.

Un moment de neatenţie poate să te facă să pierzi pentru totdeauna prilejul care ţi-ar fi hotărît viitorul.

Desvoltarea atenţiei nu este numai o condiţie de înaintare a inteligenţei, ci şi o condiţie de fericire în viaţă. Ea se poate educă şi întări prin exerciţiu.

Unul din mijloacele cari predispun spiritul la atenţie şi dau sufletului puterea de a prinde fenomenele la apariţia lor, este pregătirea prealabilă a minţei, îmbogăţirea ei cu idei, cari fac să se nască în spirit aşteptarea acelor fenomene şi înlesnesc recunoaşterea lor immediată. Această observaţie se verifică în cazuri simple, de atenţie sensorială, ca şi în cazuri complexe. In cazuri simple se constată atunci, când, pentru a măsură timpul de reacţie la o escitaţie dată, spui de mai înainte *felul* escitaţiei ce ai de gând să aplici. Cel care ştie de mai înainte excitaţia, o aşteaptă, şi când se iveşte, o prinde mai repede, o apercepe immediat, atenţia lui fiind *prevenită* prealabil.

Acelaş principiu explică înlesnirea cu care se descurcă figurile distractive ca acelea ce alcătuesc şi-ţi ascund chipul unui om sub înfăţişarea unui copac copacului „jandarmul". „Trebue să-ţi închipueşti jandarmul ca să-l vezi" (W. James) Şi această pregătire şi aşteptare a spiritului ascute puterea de observaţie şi atenţia.

In cazurile mai complicate, rolul de deşteptător şi călăuzător al atenţiei îl îndeplinesc cultura, instrucţia, ştiinţa, şcoala.

PARTEA A DOUA.

INTELIGENȚA

Rolul inteligenței este a ne dà cunoștință despre lume, atât despre cea externă, materială, cât și despre cea internă, sufletească; a ne oglindì în minte fenomenele în raporturile lor obiective, după legile cari le cârmuesc; cu un cuvânt: a găsì adevărul.

Distingem, în studiul inteligenței, *elementele* sau *datele* de cunoștință și *funcțiunile* sau *operațiile* intelectuale ce se fac asupra lor, pentru clădirea sistemului de cunoștințe, în acord cu acela al lucrurilor la cari se rapoartă, sau pentru desăvârșita găsire a *adevărului.*

Intre elemente sau date, cele mai simple și primitive sunt *sensațiile.*

SENSAȚIILE.

Definiția și clasificarea lor. 1) Omul, născându-se c'o organizație determinată, câștigată dintr'o evoluție seculară, aduce cu sine în viață o structură fizică și sufletească, ce nu se datorește experienței *individuale,*

ci adaptării speciei la mediu. Aceasta alcătuește *regiunea adâncă, înăscută, originară a vieții sufletești.* Prin mijlocirea unor anumite organe speciale—organele simțurilor — omul se naște cu posibilitatea de a aveà niște anumite stări sufletești de cunoaștere, de îndată ce vine în contact cu lumea. Acestea sunt *senzațiile.* Ele alcătuesc *elementul ereditar* al facultății de a cunoaște.

Senzațiile, ca fenomene psihice primare, simple, elementare, *nu se pot definì,* în sensul strict al cuvântului; se pot indicà numai *împrejurările în cari se produc.* Astfel se poate zice că: o senzație este productul psihic rezultat din contactul unuia din simțurile noastre cu lumea din afară sau c'o escitație dată. Prin aceasta nu se face decât să se amintească un fenomen de mai înainte cunoscut prin experiență, pomenind circumstanțele în cari se obține. Cine nu l-a încercat de mai înainte, nu poate înțelege nimic din această înșirare de cuvinte. Dacă unui orb, care ne aude vorbind de lumină și ne întreabă: ce este lumina? i-am răspunde: lumina este acel fenomen care se produce, când niște ondulații eterice vin de întâlnesc ochiul sau nervul optic, — ce ar câștigà el din această explicare sau pretinsă definiție? Nimic: pentrucă ea s'adresează mai mult la memoria lui și pare a-i zice: adu-ți aminte ce ai încercat, când ondulațiile eterice au atins nervul tău optic. Și el nu-și aduce aminte de nimic, pentrucă n'a încercat nimic.

Astfel, datele elementare de experiență psihică, precum sunt prezentațiunile, cu ajutorul cărora ne servim a definì celelalte lucruri, nu se pot definì însele, pentrucă nu le putem reduce la cevà mai simplu, mai înțeles decât ele. Putem dà o idee

cuiva de un *corp*, pe care nu l'a văzut, spunând ce formă, ce mărime, ce culoare, etc. are, servindu-ne prin urmare de elemente cunoscute, de ideia de culoare, mărime, formă, pe cari trebue să le aibă din experiență. Dar a'i da o ideie chiar despre aceasta din urmă, fără ajutorul experienței, e imposibil.

2. Senzațiile *s'au clasificat* după organele simțurilor prin mijlocul cărora se produc. Psihologia veche și populară cunoaște numai *cinci* simțuri: *văzul, auzul, tactul, gustul* și *mirosul.* La acestea însă mai trebuesc adăogate încă două simțuri, foarte importante pentru știință și pentru viață: simțul *muscular* sau al mișcării și simțul *organic* sau vital. Dacă mai considerăm că senzațiile de frig și cald, ce se câștigă prin nervii răspândiți tot în piele, ca și în senzațiile tactului, se deosibesc clar de acestea, și că prin urmare nu se pot pune la un loc în aceeaș clasă, ajungem a distinge încă o categorie de senzații, care trebue adăogate la celelalte.

Deci, în total, constatăm *opt* grupe sau clase de senzații: 1) de văz sau vizuale, 2) de auz sau auditive, 3) de tact sau tactile, 4) de miros sau olfactice, 5) de gust sau gustative, 6) de temperatură sau calorice, 7) musculare sau de mișcare și 8) organice sau vitale.

Vom procedà la studiarea lor în parte.

DIFERITE CLASE DE SENZAȚII IN PARTE

I. Senzațiile vizuale.—*Organul corporal* al simțului, prin care se dobândesc aceste senzații, este aparatul ochiului. Partea cea mai principală din compoziția lui este *retina,* membrana nervoasă a ochiului, în legătură cu *nervul optic.* Acest nerv, ajungând din

creer la ochi, își estinde capătul său periferic în formă de membrană, care învelește interiorul ochiului și primește impresia escitațiilor exterioare, a vibrațiilor eterice. Din contactul retinei cu aceste escitații se produce mișcarea nervoasă, care se transportă de nervul optic până la centru, în creerul de mijloc sau mezocefal. Aici vibrația cerebrală se însoțește de elementul psihic, numit culoare sau lumină.

Senzațiile de *lumină* și *culoare* se datoresc prin urmare esclusiv simțului vederii, și sunt senzații *vizuale* propriu zise.

Perceperea formei obiectelor, a *direcției, distanței* și *mărimii* vizibile nu se datorește, nici măcar în mare parte, simțului vederii, ci altui simț și anume celui *muscular.*

La cele *șapte* culori principale, găsite în ordinea următoare în curcubeu și spectrul solar: roș, portocaliu, galben, verde, albastru, indigo și violet, se pot adăogà: albul și negrul, pe cari fizica le esclude dintre culori. Cele principale, din punct de vedere psihologic, sunt: albastru, verde, galben și roșu (Helmholtz). Explicarea probabilă a acestui fapt pare a fi că aceste culori se găsesc la obiecte ce stau prea des în contact cu noi sau ne interesează în mare grad: albastrul e culoarea cerului; verdele, culoarea vegetației; galbenul, a lunei, soarelui, luminei; roșul, a sângelui, a vitalității animale.

Cum se explică producerea atâtor culori deosebite?

1. *Prin deosebirea escitațiilor.*

Fiecare culoare e datorită unei escitații particulare

diferite, compusă din ondulații determinate atât în numărul lor pe secundă cât și în lungimea lor.

Așà:

	numărul ondulațiilor	*lungimea ondulațiilor*
pentru *roșu*	450 bil. pe sec.	6878 din mm.
portocaliu. . .	472 »	» 6564 »
galben	526 »	» 5888 »
verde.	589 »	» 5260 »
albastru. . . .	640 »	» 4843 »
indigo	722 »	» 4291 »
violet.	790 »	» 3928 »

Escitațiile ce produc roșul și violetul, adică prima cu 450 bil. vibrații pe secundă de o lungime de 6878 din mm. și a doua cu 790 bil. vibrații de o lungime de 3928 din mm., măsoară *limitele percepției* sau sensibilității noastre cromatice. Cele ce trec de ele nu sunt perceptibile pentru noi, poate însă pentru alte ființe. Lubbock a dovedit prin experiment că furnicile văd *ultra-violetul*, produs de o escitație având 912 bil. vibrații pe sec. și o lungime de 3108 din mm.

2. *Prin deosebirea de constituție a diferitelor părți din organul fiziologic al vederii.* Se presupune că în retină sunt părți susceptibile pentru anumite culori, sau cari, atinse, fac să se deà naștere la senzații de culoare determinate și anume: roșu, verde și violet, cari ar fi astfel culorile fundamentale din punct de vedere fiziologic (Joung).

Aceste diferite puncte retiniene (bastonașe) n'ar fi grămădite numai izolat în regiuni delimitate între ele, ci răspândite în mod inegal și amestecate în combinații variate. Așà că o escitație esterioară, isbind o parte oarecare din retină, după cantitatea de elemente nervoase sau bastonașe retiniene producătoare de roșu,

de verde și violet ce se va află acolo, va naște, prin combinarea efectelor lor particulare, o nuanță, un ton deosebit de culoare.

Acromatopsie.—Unii oameni nu pot distinge culorile curcubeului fie total, fie în parte. Această defectuozitate se cunoaște mai mult sub numele de *daltonism.* Daltonism însă însemnează, drept vorbind (dela Prevost), numai acel defect de vedere descris de chimistul englez DALTON (1794) din propria sa experiență, și care constă în neputință de a distinge *roșul:* pentru daltoniști roșul nu există. Cel ce sufere de acromatopsie *totală,* vede toate lucrurile, lumea întreagă sub o singură culoare, cenușiu. In cea mai comună formă de acromatopsie *parțială,* individul nu poate vedeà decât galbenul și albastrul; pe celelalte le confundă când cu prima, când cu secunda.

Cum se explică acest fenomen? După HELMHOLTZ, în acromatopsia totală retina n'ar fi având decât un fel de elemente nervoase pentru perceperea culorii; după HERING și PREYER, nici unul. La cea parțială, probabil lipsesc din retină *unele* din acele elemente sau bastonașe, din funcțiunea combinată a cărora se produceau diferitele culori.

Dozvoltarea simțului culorilor. — E posibil ca (după supozițiunile lui MAGNUS și GLADSTONE) omul, la început, să nu fi distins toate culorile spectrului solar, ci numai cu timpul să fi învățat a le cunoaște, treptat cu creșterea experienței și cu desvoltarea simțului vederii. GLADSTONE presupune că, în timpurile prehomerice, oamenii nu aveau idee decât de culorile din partea extremității roșii a curcubeului, adică de roșu, portocaliu și galben, pentru cuvântul că nu se găsesc în limba greacă mai veche termeni corespunză-

tori celorlalte culori. Astfel că pe atunci toți oamenii ar fi suferit de o acromatopsie parțială.

Grand Ailen a voit să controleze aceste concluzii, cercetând cum stă simțul culorilor la sălbaticii de azi, reprezentanții aproximativi ai stării culturale și phisice primitive; și, bazat pe relatările călătorilor, a ajuns la rezultatul că sălbaticii nu prea disting bine toate culorile. Deși temeiul pe care se reazămă Gladstone și în parte Grand Allen, adică lipsa de termeni proprii pentru anumite culori, nu prea este puternic — de oarece ideia poate există și fără termeni: numai termenul presupune ideia, dar nu și vice-versa — totuși ceva este adevărat în această teorie, și anume: că simțul culorilor s'a desvoltat și se desvoltă treptat în omenire, prin exercițiu continuu.

In seria zoologică simțul culorilor se poate constată de asemenea în *diferite grade de desvoltare.*

Așà, chiar animalele cele mai inferioare, microorganismele (animale unicelulare), par ar fi atrase sau respinse de unele culori: totuși nu găsim la ele sistem nervos, de care pare a fi legată existența conștiinței și prin urmare a *distingerii* culorilor.

La *crustacee* se observă și mai multă precisiune în distingerea culorilor, căci ele au proprietatea de a-și schimbă culoarea, luând pe a obiectului pe care se așează *(mimetism)*, și aceasta numai când îl *văd.*

Mimetismul se află și la reptile, condiționat tot de vedere. La cameleon găsim chiar mimetism bilateral: dacă i se acoperă un ochiu, numai partea despre ochiul liber ia culoarea obiectului.

La articulate, proprietatea de a distinge culorile e și mai pronunțată. Insectele, bunioară, au mare dragoste pentru culori. Și semenele lor și plantele le atrag cu atât mai puternic cu cât le prezintă culori mai frumoase.

Dintre *vertebrate* e destul să se amintească gustul

păsărilor pentru culori, cari le plac și pe corpul lor și pe alte obiecte. Ele se caută, se întrec și se aleg între ele după culoritul fermecăror al penelor. Unele, cum sunt corbii, nu pot rezistà ispitei de a fură obiecte scumpe, diamantele, ce le fascinează prin strălucirea lor. Altele știu să se ferească de răpitoare prin *mimetism*, care se perfecționează cu cât se perfecționează și puterea răpitoarelor de a distinge culoarea obiectului de culoarea prefăcută a victimei. In ce privește celelalte animale mai superioare, se știe, bunioară, ce efect iritant produce asupra lor roșul.

Astfel, simțul culorilor crește treptat în seria zoologică până la om, la care asemenea se desvoltă în decursul timpurilor.

Imaginile accidentale și culori complimentare.—Imaginile accidentale formează un alt fenomen curios relativ la senzațiile vizuale. Uneori, după ce am privit un obiect oarecare, și luându-ne ochii dela el, îi îndreptăm în altă parte, se întâmplă că vedem încă forma lui, adesea cu aceeași lumină și umbră, cu aceeași culoare, și atunci avem o imagine accidentală *pozitivă;* sau îl vedem cu schimbări în privința luminii, și atunci avem imaginea accidentală *negativă.* In cazul acesta, unde eră, în obiectivul contemplat, umbră se vede acum lumină, și viceversa; în culoarea schimbată se constată *culoarea complimentară* a obiectului.

Culori complimentare sunt acelea cari, combinate dau albul și puse alăturea par mai strălucitoare, mai vii. In acest raport stau:

roșul cu albastrul verziu
portocaliu cu albastrul cianic
galbenul cu indigo
galbenul-verde cu violetul
verdele cu purpuriul.

Dacă, prin urmare, am privì, mai mult timp un obiect de culoare verde, imaginea accidentală sau postumă negativă, ce s'ar proectà în afară, când am întoarce ochii dela el, ar fi purpurie. Prin aceasta se explică pentruce purpuriul s'ar părea și mai viu, dacă l'am privì după ce ne vom fi uitat la vedre.

II. Sensațiile auditive. — *Organul fizic* e urechea, împărțită în externă, medie și internă; în cea internă se termină nervul acustic, ramificându-se într'un lichid. Când acest lichid vibrează, sub excitațiile venite pe urechea externă și medie, face să vibreze și estremitățile nervului ce plutesc în el. Aceste vibrații nervoase sunt transportate la centru; acolo se dă naștere elementului psihic numit: *sunet.*

Sunetele se deosibesc: 1) prin intensitate și înălțime, 2) prin timbrul sau coloritul și calitatea lor muzicală, și 3) prin direcția sau distanța lor.

Intensitatea sau forța sunetului depinde de amplitudinea vibrațiilor; iar *înălțimea* de iuțeala lor, adică de numărul lor pe secundă. Cel mai bas sunet posibil are 16 vibrațiuni pe secundă; iar cel mai înalt 38 de mii. (Helmholtz).

Timbrul stabilește deosebirea între notele cari ar aveà toate celelalte calități egale. Aceeași notă, scoasă din diferite instrumente, se deosibește în culoare și nuanță, din causa constituției materiale a instrumentului care face să varieze timbrul.

Timbrul s'a explicat de Helmholtz prin analiza unui sunet simplu, adică a unui sunet care pentru noi pare a fi o simplă notă,

și s'a găsit că, la nota fundamentală a unui sunet, se adaogă și se contopesc alte note accesorii, proprii organizației particulare a instrumentului, și cari se numesc *note armonice*, căci se armonizează astfel cu nota principală încât, împreună cu ea, pare a scoate un *singur sunet* muzical; iar în cazul când acele sunete accesorii nu se armonizează cu nota principală, dacă nu se acordă și nu durează egal, atunci nu se produce un sunet muzical, ci unul *sgomotos*.

Direcția și *distanța*, ce pare a se distinge câte odată cu urechea, după cum sunetul se aude mai tare sau mai slab, în realitate nu se câștigă direct prin simțul auzului ci, după cum s'a notat mai înainte, prin cel muscular. Numai *indirect* se cunoaște distanța prin auz sau vedere: după tăria sunetului sau după nuanța culorii *se induce* depărtarea cauzei lor obiective.

III. Sensațiile tactile. — *Sensațiile tactile* nu au un organ propriu al lor și localizat, ci sensibilitatea tactilă este estinsă pe tot corpul, în diferite grade de intensitate. Aceste grade atârnă de numărul nervilor existenți în părțile respective ale corpului. Limba, buzele și vârfurile degetelor sunt cele mai sensibile; spinarea este mai puțin sensibilă. Gradul de sensibilitate s'a constatat esperimental (Weber), atingând cu vârfurile unui compas deschis deosebitele regiuni ale corpului. *Limba* percepe ca două escitațiuni dinstincte înțepăturile celor două vârfuri separate la distanță de *un* milimetru; *degetele*, atunci când vârfurile sunt depărtate dela 2—3 mm.; *buzele* la 5 mm.; *obrajii* la 11 mm.; *spinarea* dela 65—68 mm. Dacă, în aceste cazuri, compasul se deschide mai puțin, cele două înțepături ale vârfului nu se percep separat, ci ca o *singură escitație* într'un singur punct.

Sensațiile tactile ne arată calitatea de *netezime* și de *asperitate* a suprafețelor și contribuie, împreună cu simțul muscular, a ne face să cunoaștem întinderea, forma, situația obiectelor, precum și duritatea și elasticitatea lor.

Pentru ca sensația tactilă să se producă, nu trebue să se facă o presiune mare asupra nervului, căci atunci se pune în activitate și simțul muscular; ci e destul o atingere ușoară.

IV. Sensațiile de temperatură. — Pielea nu este numai organul tactului; în ea se găsesc răspândiți și nervi cari ne dau, din contactul lor cu corpurile, *sensații de temperatură*. Gradul acestei sensibilități termice corespunde, în diferite părți ale corpului, aproape cu gradul sensibilității tactile; astfel limba și buzele sunt cele mai sensibile la temperatură. Aceasta a făcut pe unii (Weber, Carpenter) să creadă că temperatura se percepe tot prin nervii tactului.

Sensațiile termice se produc, când există diferență de grad între temperatura corpului nostru și a mediului sau corpului cu care venim în contact. Dacă prelungim mai mult timp contactul, sensația scade, chiar încetează. *Mișcarea* poate atunci s'o redeștepte, căci ea mărește intensitatea sensațiilor și în cazuri obișnuite. Dacă diferința dela un mediu la altul, în care trecem, nu e mare, trebue să se facă *repede* trecerea pentru ca diferința să se perceapă. Trecerea *treptată* poate avea de efect să nu se observe chiar diferința mai mare în gradul de temperatură a două medii. Acelaș lucru se întâmplă când crește sau scade cu încetul temperatura aceluiaș mediu. Așà, o broască,

pusă în apă, nu face nici o mișcare, dacă apa se încălzește câte puțin, până dă în clocote.

Mărirea suprafeței de contact face asemenea să varieze gradul sensației. Dacă introducem un deget într'o apă caldă de 32° R., apa ni se pare mai puțin caldă decât cea de 29°, în care introducem mâna întreagă.

Al. Bain face observația că, dacă se ating două părți ale corpului, partea, în care sensația tactilă e mai fină, percepe pe cealaltă numai prin tact; iar partea, în care sensibilitatea tactilă e mai puțin desvoltată, percepe numai temperatura celeilalte. Dacă ducem degetul la pleoapă, degetul simte netezimea pleoapei, iar pleoapa temperatura degetului.

V. Sensațiile gustative. — *Organul* simțului gustului e *limba*, unde sunt răspândiți nervii respectivi, mai cu seamă pe margine și la baza ei.

Obiectele escitante, pentru a produce sensații gustative, trebue să fie disolvate în apă ori în salivă. De aceea simțul gustului s'a numit și simț *chimic*, pe când cele de până aci s'au numit simțuri *mecanice*, pentru că obiectul escitant își producea efectul prin simplă atingere sau lovire.

Sensațiile gustative propriu zise sunt: *dulcele* și *amarul*. Cele de *sărat*, *acru*, *astringent*, *ardeiat*, obținute tot prin mijlocirea limbei, nu sunt datorite numai nervilor gustului *(gloso-faringianul)*, ci și nervilor tactului (sau *lingualul)*, răspândiți mai ales către vârful limbei. Prin urmare nu sunt sensații gustative propriu zise, ci compuse din tactile și gustative.

Prin limbă se percepe și *savoarea* obiectelor, atunci când zicem bunăoară că un aliment e *gustos*, apeti-

sant, fără gust sau chiar desgustător, neplăcut. Aceste calităţi nu se confundă cu dulcele sau amarul; prin ele se arată numai gradul de digestibilitate şi de nutritivitate al alimentului. De aceea perceperea lor se datoreşte altor nervi decât celor de gust propriu zişi. O membrană a limbei are asemănare de organizaţie cu membrana stomacală, şi prin urmare se impresionează deopotrivă în bine sau rău de contactul unui obiect. Ceea ce se primeşte de membrana limbei ca cevà gustos, se primeşte de stomac ca digestibil şi nutritiv.

Sapoarea sau savoarea se deosebeşte de senzaţiile gustative şi prin aceea că, odată stomacul săturat, substanţele nu mai sunt sapide sau apetisante, dar pot escità încă nervul gustului *(gloso-faringianul)*, care încă va percepe calităţile lor de dulce sau amar. După ospăţ, friptura cea mai gustoasă se refuză, o prăjitură însă nu.

VI. Sensaţiile olfactice. — *Organul corporal* al simţului mirosului e *nasul*. In membrana ce căptuşeşte fosele lui se află ramificat, mai ales către fund, capul periferic al nervului olfatic.

Obiectele ce impresionează acest nerv sunt numai sub formă de gaz şi toate au mare afinitate pentru oxigen, cu care se combină în fosele nasale spre a puteà produce senzaţii da miros. Dacă oxigenul lipseşte, senzaţiile nu se produc. De aici se vede că şi simţul mirosului merită numele de simţ *chimic*, ca şi acel al gustului.

Senzaţiile olfactice, distinse de conştiinţa noastră, n'au nume particulare în limbă: le numim după numele obiectului care le provoacă: miros de lămâiţă,

de trandafir, etc. Şi ele se împart în olfactice propriu zise şi improprii. Acelea sunt senzaţii de miros plăcut şi neplăcut, de diferite nuanţe. Cele improprii sunt compuse din olfactice şi tactile, precum e mirosul picant produs de amoniac.

Puterea de distingere a nervului olfactic este foarte mare; o cantitate de escitaţie cât de mică devine perceptibilă. Aşà, 2 milionimi dintr'un miligram de mosc se fac sensibile simţului odoratului, cu toate că existenţa lor nu se poate descoperì prin nici un alt mijloc, prin nici o reacţiune. De aceea se zice de un om, care vede şi înţelege lucrurile de departe, după puţine elemente şi manifestări, că are „miros fin".

VII. Sensaţiile musculare.—Din funcţiunile organelor motore, şi anume ale muşchilor, rezultă două feluri de efecte psihice:

a) Senzaţiile cari depind de *condiţia organică* a muşchilor, ex. senzaţiile de oboseală, sfâşiere, tăere, arsură, spasme. Acestea au un caracter *pasiv* şi se produc fiziologiceşte prin escitările particulare, provenite din natura stării muşchiului, asupra nervilor sensibili aflători în muşchiu.

b) De un caracter *activ*, de mişcare, sunt cele produse cu ocazia *contractării* voluntare a muşchiului, sub impulsia unui curent nervos venit dela centru.

Muşchii stimulaţi de curentul nervos, numiţi şi *voluntari*, au în genere forma *oblongă* şi tendoanele fixate pe oase. Fibrele musculare ce-i compune, de un diametru mediu de $0^{m},001$, sunt mai mari la bărbat decât la femee, şi se încrucişează perpendicular şi oblic pe acele fibre, (ormând o reţea.

In senzaţiile provocate de activitatea musculară, distingem prin conştiinţă următoarele momente:

1. *Gradul de contractare musculară*, prin urmare cantitatea de forţă, de energie cheltuită de noi, pentru învingerea unei rezistenţe obiective, din afară, şi care se manifestă în: greutate, tensiune sau presiune, tracţiune, pulsiune sau împingere. Apreciarea relativă a acestui grad se face sau numai momentan şi trecător, sau permanent, pe baza unui termen de măsură fămas fix în conştiinţă, în memorie. Aşà, calfele de cofetari (şi de brutari) apreciază din memorie, după o unitate de măsură constatată şi prezentă în conştiinţa lor, gradul de densitate necesar unei paste; persoanele ocupate cu măsurarea greutăţilor câştigă deprinderea de a cunoaşte, prin conştiinţa gradului de tensiune, de presiune sau contracţie musculară, greutatea relativă a obiectelor: aşà măcelarii, impiegaţi poştali, etc.

2. *Aprecierea duratei sau continuării unui efort*, fie sub o formă de mişcare sau dinamică (tracţiunea, pulsiunea), fie sub formă statică (tensiunea). Distingem prin conştiinţă dacă o contractare musculară a ţinut mai mult decât alta şi aproximativ cât a ţinut. Şi aici măsurarea poate fi de două feluri: sau relativă şi timporară, pentru momentul de faţă, atunci când se compară două durate succesive de contracţie şi se declară care e mai mare; sau absolută, permanentă, când s'a câştigat prin exerciţiu oarecum o unitate de măsură fixă, cu care se compară şi se măsoară celelalte durate.

Ideia de timp şi de spaţiu. — Posibilităţii de a di-

stinge gradul de continuare al unei senzații se datorește *formarea ideei de timp și evaluarea lui.*

Conștiința continuării unei senzații de mișcare constitue asemenea *unul* și cel mai esențial din factorii *ideii de spațiu sau de extensiune.* Ea, singură numai, dă ideea de întindere *liniară* prin conștiința cantității de forță cheltuită; în colaborare însă cu senzațiile *tactile*, măsoară *distanța, suprafața, volumul, forma, mărimea,* deci ne dă toate elementele ce constituesc *ideea de spațiu.* Astfel, dacă închidem ochii și plimbăm brațul în spațiu, conștiința duratei mișcării sau a efortului cheltuit pentru ea măsoară întinderea liniară, fără idee precisă de distanță. Aceasta se câștigă când intervin senzațiile tactile, când bunăoară mâna atinge în dreapta, la plecare, și în stânga la ajungere, câte un obstacol, care simbolizează în conștiința noastră limitele, extremitățile liniei pecurse; se face posibilă astfel apreciarea *distanței,* prin închiderea liniei în părțile indicate de senzațiile tactile. Tot așà se ajută senzațiile musculare cu cele tactile în constatarea *mărimii, suprafeței,* etc., mai puțin în a *formei.*

3. *Apreciarea repeziciunii,* cu care se face mișcarea sau contracția musculară, este un element de conștiință distinct, alăturea cu acela al conștiinței gradului de forță cheltuită și cu conștiința duratei de efort.

Ea ne ajută la *apreciarea distanței,* tot așà de bine ca și conștiința duratei senzației. Distanța va fi cu atât mai lungă cu cât se va percurge, într'o unitate de timp dată, c'o *iuțeală* mai mare; după cum eră cu atât mai lungă cu cât se percurgeà, cu o unitate de iuțeală dată, într'un timp mai îndelungat.

Importanța senzațiilor musculare în perceperea lumii exterioare. — Ar fi destul cele notate până aicea, spre a se vedeà *importanța senzațiilor musculare* în perceperea lumii exterioare. Două din ideile cele mai însemnate ale experienței și cunoașterii lumii, adică ideia de *timp* și cea *de spațiu*, se obțin cu ajutorul mai ales și aproape special al senzațiilor musculare, sau al acestora unite cu cele tactile. Dar, afară de aceasta, senzațiile musculare sunt în stare, mai mult decât celelalte sensații, venite dela celelalte simțuri, a ne da ideia și a ne convinge de **existența unei lumi afară din noi,** estinse în spațiu. *Rezistența* ce încercăm în mișcările, în desfășurarea energiei noastre, din partea unei forțe exterioare, face să se nască în conștiința noastră adânca credință că, pe lângă *eul* nostru, mai există *cevà* de sine stătător, independent de noi, în univers, *non-eul* material, lumea obiectivă. Senzațiile venite prin celelalte simțuri ne-ar puteà mai de grabă înșelà; tonurile, mirosurile, datele vizuale, ar puteà fi niște păreri ale noastre fără motiv obiectiv, fără cauză exterioară. Și ca să le constatăm obiectivitatea, recurgem la sensațiile musculare ajutate de cele tactile: pipăim, apăsăm, împingem, etc. Rezistența, opusă din afară forței cheltuite de organismul nostru, ne convinge atunci de existența cauzelor obiective ale acestor sensații.

VIII. Sensațiile organice. — *Sensații organice* se numesc acelea cari se produc din stările diferitelor organe; ele își iau nume particulare după acele părți ale corpului sau după acele organe de unde provin. Astfel avem sensații organice ale mușchilor, precum

sensații de oboseală, de rupere, tăetură, înțepare; sensații organice ale nervilor, precum dureri nervoase, oboseală nervoasă, urîtul; sensațiile organice ale circulației și nutriției, precum cele provenite din respirarea unui aer curat, răcoritor, sensația sufocării; apoi cele relative la stările organice ale canalului alimentar, precum e greața.

Sensațiile *organice* se mai cunosc și sub denumirea de *sensații intime*, căci excitația, ce impresionează nervii sensibili respectivi, se găsește înnăuntrul organismului, pe când la sensațiile zise *externe*, precum auzul, văzul, etc., excitația ce atingeà nervul sensibil, veneà din afară. Acestea orientează asupra mediului înconjurător; cele interne asupra modului de fi al organelor corpului.

Aceste sensații, deși în mare parte greu de distins și localizat prin conștiință (de oarece sunt permanente și au venit în conștiință totdeauna împreună, de când a început viața organică), totuși au mare influență asupra dispozițiilor noastre sufletești. Ele constituesc *cenestezia*, adică starea afectivă bună sau rea, dispoziția ori indispoziția ce nu se datorește unor circumstanțe exterioare determinate sau unor cauze morale anumite, ci vine chiar din modul de funcționare și din modul de a fi al organelor noastre corporale.

Senzațiile organice constituesc. afară de aceasta, unitatea și permanența personalității, precum și a temperamentului nostru, prin permanența și constanța lor. Când ele se schimbă, când se alterează, se schimbă și se alterează și personalitatea noastră; așà în cât cineva poate ajunge a se crede că este un altul, adică să-și *alieneze* personalitatea sa proprie, numai din cauză că senzațiile lui organice devin *altele* (Alienație).

Compoziția senzațiilor simple.

Conștiința ne arată senzațiile ca simple. Cu toate acestea, după cum a dovedit HELMHOLTZ, *un sunet*, arătat ca simplu de conștiință, în realitate e *rezultatul sintezei mai multor elemente acustice*. Un sunet muzical, o notă, se poate considerà astfel ca o armonie, fiind compusă din consunarea în acord a unei note fundamentale împreună cu mai multe note accesorii (vezi senzațiile auditive).

Tot așà se pot considerà și senzațiile vizuale, bunioară cele de culoare, ca sinteza a două elemente, unul *cromatic* și altul *acromatic*. După cum predomină cel dintâiu sau cel de al doilea culoarea se prezintă mai deschisă, mai ștearsă sau mai închisă mai concentrată.

Asemenea în senzațiile gustative, ca cele de ardeiat, astringent, etc. s'a văzut o combinație de elemente gustative propriu zise și de elemente tactile; după cum în cele olfatice picante s'au găsit elemente olfatice propriu zise și un element tactil.

Raportul cantitativ dintre sensații și escitații.

Pragul și maximul escitației. Legea lui WEBER. Intensitatea senzațiilor variază de regulă proporțional cu intensitatea escitațiilor, în oarecare *limite* și după niște legi anumite.

Limita inferioară a escitațiilor, dela care în jos nu le mai răspunde în noi nici-o senzație, se numește *pragul escitației* (FECHNER); cea superioară, dela care însus numai corespunde nici-o creștere în senzație, și se începe chiar distrugerea organului, se numește *înălțimea escitației* (WUNDT). Așà, s. e. limita maximă a escitației pentru senzațiile auditive este 38.000 vibrații pe secundă.

Pragul escitației s'a determinat prin experiență și s'a găsit pentru fiecare categorie de senzații câte unul deosebit.

Pentru *tact*, limita minimă a escitației, care abia începe a fi perceptibilă, este o presiune dela 0,002—0,05 gr. (Aubert); pentru *simțul temperaturei:* $^1/_8{}^0$ C, când temperatura pielei ar fi de 18,4° C (Weber); pentru *sensațiile musculare:* o contracție musculară de 0,004 mm. (Wundt); pentru *sensațiile auditive:* sgomotul făcut de o bombiță de soc de 1 mgr., căzând pe o suprafață de sticlă dela o înălțime de 1 mm. (Schafhautel); pentru *sensațiile vizuale* de lumină: o lumină sau o escitație de lumină de 300 de ori mai slabă decât aceea a lunei pline (Aubert).

Intre acest prag și maximul escitaților, *sensațiile cresc în raport cu creșterea escitațiilor*, dar nu în raporturi regulate și simple. Dacă escitațiunea se face de două ori mai puternică, sensația nu devine de două ori mai intensă.

Spre a obține un grad de senzație, perceptibil ca fiind imediat mai mare decât acela al senzației precedente, s'a găsit, prin experimente, că pentru senzațiile tactile, de temperatură și auditive, trebue să crească escitația cu $^1/_3$ din intensitatea ei anterioară, iar pentru senzațiile musculare cu $^1/_{16}$, și pentru cele visuale cu $^1/_{100}$.

Weber a voit să găsească o lege relativ mai simplă, după care ar crește senzațiile corespunzător cu creșterea escitației. Astfel, după el, *escitațiile cresc în progresiune geometrică, pe când sensațiile corespunzătoare în progresiune aritmetică*, adică pentru escitațiile de o intensitate de 1, 10, 100 etc., am avea senzații de o intensitate de 1, 2, 3, etc.

Legea lui Weber nu e generală pentru toate sensațiile; nu s'a putut constată la cele gustative și

olfactice. Afară de aceasta, nu este exactă în termenii matematici precişi ai formulării ei. Poate fi considerată numai ca *aproximativ* adevărată: pentru ca sensaţia să crească cât de puţin, escitaţia trebue să crească într'un grad mult mai mare, şi cu cât ne ridicăm mai sus cu creşterea, cu atât trebue un grad şi mai mare de escitaţie spre a puteà percepe o sensaţie nouă, de un grad imediat superior.

REPREZENTĂRILE

Prezentaţiile sau sensaţiile devin *representaţii* sau imagini, când ne revin în conştiinţă fără să fie de faţă obiectul esterior sau escitaţia ce le a produs, ci din alte cauze. Această revenire în conştiinţă înseamnează că datele psihice corespunzătoare sensaţiilor nu dispar din noi, odată cu încetarea acţiunii cauzelor ce le-au produs, ci rămân şi se păstrează în organismul nostru psihofizic, sub o formă sau alta, şi pot, în anumite împrejurări, să reocupe din nou un loc în conştiinţă, adică se pot reîmprospătà, reproduce. Aceste reproduceri, aceste *reprezentări* sunt însă mai slabe, n'au intensitatea primitivă a prezentaţiilor corespunzătoare.

Variaţii în gradul de reproductibilitate mintală. Pe de altă parte, nu toate prezentaţiile, venite dela toate simţurile, au în grad egal această proprietate a reproductibilităţii mintale sau a reviviscenţei. Aşà prezentaţiile *vizuale* sunt cele ce se reproduc mai uşor şi totdeauna mai esact. Cele *auditive* vin în al doilea rând. Când ne gândim la o persoană cunoscută, ceeace ne vine mai întâiu în minte şi mai precis

este chipul, înfățișarea esterioară, fizionomia ei, adică elementul psichic de natură vizuală. Apoi ne vine în minte, în al doilea plan, nu așà de viu și precis, vocea, element psihic de natură auditivă.

Prezentațiile venite dela celelalte simțuri: cele tactile, de temperatură, musculare, etc., sunt mai puțin și mai greu reproductibile. Când ne gândim d. e. la o portocală, coloarea și forma ei ne vin îndată în minte. Mai anevoie ne putem împrospătà cu vivacitate sensațiile tactile ce am obținut din contactul cu portocala, precum și cele gustative și olfactice. Reprezentarea vie a acestor sensații inferioare este mai rară, dar nu absolut imposibilă. Cele mai puțin reproductibile dintre toate sensațiile sunt cele *organice:* foamea, setea, oboseala. Când suntem sătui, nu ne putem reînprospătà în minte starea sufletească ce aveam, când ne erà foame. De aceea, poate „sătulul nu crede la flămând".

Dintre diferitele sensații ce am încercat, când am luat parte la un ospăț, acelea cari revin mai anevoie, dacă revin în minte, sunt cele de sațietate, când ne-am sculat dela masă; cele de apetit, de mai înainte de a ne fi așezat la ospăț; gustul particular al diferitelor feluri de bucate sau de vinuri; mirosurile, temperatura. Știm în general: că aveam sau nu poftă de mâncare; că ne-am săturat ori nu; că bucatele au fost multe și bune, sau din contră; că erà cald în cameră sau răcoare, etc.; dar sensațiile proprii, determinate și concrete, ce corespund acestor termini, nu reînviază în spiritul nostru, așà cum reînvieză, ca suveniri clare dela acel ospăț, bunioară, melodiile cântate de muzică, accentul vocii unui commesean,

sau aranjamentul sălii, ordinea persoanelor, culorile costumelor, chipurile vecinilor, florile ce împodobiau masa.

Tipurile intelectuale: *vizual, auditiv, motor.* — Dar mai trebuie să observăm că nu toți oamenii au o egală putere de a-și reproduce în minte diferitele sensații. Unii sunt mai în stare a-și amintì sunetele, alții sensațiile vizuale, alții mișcările. De acì trei *tipuri intelectuale* mai importante. Cei dintâiu alcătuesc *tipul auditiv*, cei dealdoilea *tipul vizual*, cei dealtreilea *tipul motor.*

Ca să determinăm tipul intelectual, facem următoarea experiență. Scriem pe un tablou un număr de litere, despărțite în careuri, și le citim tare cuiva, sau mai multor persoane, arătând pe rând literele citite. După ce a stat tabloul înaintea lor câtevà minute, îl depărtăm și le cerem a reproduce *din memorie* literele pe rând și a observà în acelaș timp mijlocul de care s'au servit în reproducere. Cine își aduce aminte de litere, urmărind cu mintea tabloul, ca și cum l'ar vedeà înaintea lui, aparține *tipului vizual;* cine își aduce aminte de numele literilor, ca și cum le-ar auzì citite din nou, și le reproduce ajutat de acest mijloc, este *tip auditiv;* cine repetă încet, în minte, articulația necesară pentru *pronunțarea* numelui acelor litere, făcând ușor mișcările corespunzătoare, e din cei cu *tipul motor.*

PERCEPȚIA.

Prezentările și reprezentările, de cari a fost vorba până aici, se numesc *simple*, ca producte particulare

și elementare ale atingerii lumii exterioare cu *unul* din simțurile noastre. Astfel coloarea, sunetul, sunt producte psihice datorite fiecare *unui singur* simț determinat. Cauzele, cari produc însă aceste senzații simple, nu se găsesc izolate în natură, ci experiența ni le arată totdeauna mai multe unite la un loc, și anume într'un număr idefinit de combinări deosebite, dând astfel naștere la atâtea asociații de prezentări variate: auditive, vizuale, tactile, musculare, olfactice, etc. Astfel că senzațiile, ca elemente psihice de cunoaștere, sunt drept vorbind niște abstracții ale minții, la cari recurge studiul științific al vieții sufletești, spre a-i pătrunde natura complexă. De fapt orice obiect dă naștere, prin prezentarea sa, la *mai multe senzații de odată*. Acele senzații sunt legate între ele astfel că formează o *unitate*, anume aceea a lucrului considerat. O floare ne dă sensațiile de coloare, miros, greutate, formă, etc.; toate unite la un loc, într'un singur tot, alcătuesc însuși corpul observat.

Această sinteză de prezentări simple constitue *percepția*.

Percepția, din cauza ajutorului ce-i vine dela unirea mai multor senzații simple, implică în sine *cunoașterea și localizarea cauzelor obiective cari au produs-o*. Sensația, ca atare, rămâne cu totul subiectivă; nu se raportează prin sine însăși la cauza ei. Un copil mic, când vede pentru prima oară lumina, nu știe de unde vine această sensație, n'o esteriorizează și n'o atribue *soarelui* or *lumânării* sau *lămpii*. Sensațiile, în mintea lui, nu s'au legat încă între ele pentru a formă *grupuri* corespunzătoare lucrurilor; sunt încă simple, nu compuse. Numai după ce a con-

statat, prin dese observaţii, că acel obiect din faţa lui (lumânarea) întruneşte în sine, la un loc, într'o unitate, cauza mai multor escitaţii diferite; după ce a văzut că acolo e cauza colectivă a unor anumite sensaţii de formă, greutate, culoare, temperatură *şi de lumină*, numai atunci învaţă el a atribui, atât această senzaţie de lumină cât şi celelalte, unui obiect determinat afară din el, învaţă adică a raportà la nişte cauze, a localizà, a exteriorizà, deci *a percepe*.

Percepţia presupune astfel formată ideia de obiecte exterioare, căci raportează fiecare prezentaţie la un obiect determinat afară din noi; ea presupune, şi mai general, ideia existenţei unui *ceva* deosebit de noi, deosebit de *eul* nostru şi afară de noi. Numai astfel, când se naşte, în urmă, o prezentaţie în noi, putem s'o atribuim unui obiect determinat, constituit din sinteza mai multor senzaţii, între cari intră şi cea particulară ce i se atribue prin percepţie.

In percepţie, ca şi în sensaţie, escitaţia obiectivă este prezentă; dar în senzaţie coprinsul acestui escitaţii este *simplu;* în percepţie este mai mult sau mai puţin *compus:* conţine, pe lângă elementul prezentativ simplu, care se percepe, şi unul sau mai multe elemente *reprezentative*, cari însoţesc şi fac posibil actul perceperii. Vedem la un clopoţel mişcându-se limba, şi sunetul ce auzim îl interpretăm, zicând: „clopotul sună": în acest act psihic întreg avem elemente presentative: sunetul pe care îl auzim, culoarea, lumina şi umbra clopoţelului, pe care îl vedem; dar, pe lângă elemente prezentative, mai găsim în conştiinţă şi altele ce nu ne sunt date în *acel* moment de simţuri; găsim, bunioară, forma, mărimea, conturul, greutatea, netezimea, răceala metalului din care e alcătuit clo-

poțelul. Acestea nu ne sunt date nici de simțul vederii, nici de al auzului. Ele au fost câștigate prin tact și simțul muscular ce *nu funcționează* în acel minut. Datele acestor simțuri se redeșteaptă ca *reprezentări* în acel moment și se combină cu elementele prezentative într'un tot. De aceea, curentul nervos provocat de escitația exterioară în actul percepperii, este relativ mai voluminos și cu o traiectorie cerebrală mai amplă decât în sensație.

Condițiile și variația perceptibilității. — Față cu aceeaș escitație, felul și gradul perceperii variază:

1. *După structura organică a speței.* Ce percepții tactile or fi având cetaceele sau animalele cu învăliș tare, ca țestoasele, când sunt atinse de un corp cu o forță obișnuită nouă? Poate s'or fi asemănând cu acelea ce am aveà noi, când am pipăi un corp cu vârful bastonului sau cu piciorul încălțat. Să se compare însă puterea perceptibilității olfactice a cânelui cu a noastră. Acolo unde o escitație stă, la noi, sub pragul conștiinței, rămânând nepercepută, la câni dă sensații hotărîte și tari.

2. *După structura organică individuală.* Să ne gândim, bunăoară, la impresia, ce fac asupra sălbaticilor escitații auditive, vizuale, etc. de un grad imperciptibil pentru simțurile noastre. Sălbatecul, punând urechea la pământ, poate distinge un sgomot ce vine de departe, ba și felul cauzei ce-l produce, dacă e o caravană, un animal, etc.; poate vedeà acolo, unde ochiul europeanului nu reușește a zări nimic; poate cunoaște după miros diferitele naționalități din Europa, cari au trecut pela ei; poate urmări, în miezul

nopții, o caravană la o distanță dela care nu se aude nici un sgomot, numai simțind cu piciorul urmele vibrațiilor lăsate pe pământ în trecerea ei.

3. *După starea organică a aceluiaș individ, în diferite împrejurări,* după cum se află în hiperestesie, stare de sensibilitate exagerată, sau, din contra, în anestesie, lipsă de sensibilitate.

4. După structura *organului sau a părții din organul afectat,* la acelaș individ (v. *sensațiile tactile).*

5. După cum escitația se dă treptat sau deodată. (Vezi exemple la *sensațiile de temperatură).*

6. O escitație mică poate fi mai ușor percepută, când a fost urmărită necontenit în descreșterea ei treptată. Să urmărim cu ochii o pasăre în sborul ei și vom puteà s'o vedem încă destul de sus și de departe, unde n'am reușì să o zărim, dacă ni s'ar arătà dela început, de odată, la acea distanță.

7. Dacă o escitație se exercită *constant* și *uniform* asupra noastră, scade în efect și devine cu timpul inperceptibilă.

8. *Mișcarea face să crească sensibilitatea.* Când stăm mai mult timp în o bae caldă, la o temperatură constantă, nu mai apercepem gradul căldurii, ca la început; dacă ne mișcăm însă în ea, escitația calorică se simte din nou. Ca să pipăim mai bine o stofă, mișcăm vârful degetelor asupra ei.

9. *Exercițiul* rafinează puterea de percepere și de discrimînație. Laura Bridgman, care erà și oarbă și surdo-mută, fusese nevoită să-și exercite simțul tactului în așà grad, în cât recunoașteà după un an mâna unei persoane cu care *dăduse mâna* o singură dată.

10. Dacă două escitații, de grad diferit, se exercită *în acelaș timp* asupra noastră, cea mai slabă nu se percepe, cu toate că ar fi de un grad suficient spre a-și face efectul, când ar lucrà izolat. Astfel, punând o mână într'un vas cu apă căldicică și cealaltă într'unul cu apă mai caldă, atenția noastră este solicitată de aceasta din urmă.

In genere escitațiile, cari isbesc acelaș organ senzorial, se percep mai deslușit când vin *succesiv* decât dacă vin simultan. Atingând succesiv pielea cu cele două vârfuri ale compasului, se disting immediat cele două intepatrui deosebite; atingând *de odată* cu amândouă vârfurile, se poate să nu se perceapă decât o singură înțepătură, dacă vârfurile nu sunt destul de depărtate unul de altul. Două gusturi de odată se apreciază anevoe, ca și două mirosuri de odată.

ILUZIA ȘI HALUCINAȚIA

Când o escitație din afară nu produce efectul său obișnuit, ci dă naștere unui product psihic care, de regulă, corespunde altei escitații obiective, cu toate că dealtminteri omul e în stare normală, se naște *iluzia;* iar când unei sensații nu-i corespunde în realitate ca escitație nici un obiect exterior, când adică se produce din cauze escitătoare interne, subiective, și se atribue cu toate acestea unor cauze externe, avem *halucinația.* Dacă în loc de un arbore mi se pare că văz un om, e o *iluzie;* dacă văz un om, fără să fie nimic în loc, e *halucinație.*

1. **Iluziile** se produc mai general în cazurile următoare:

Când impresia este slabă, fie din cauza escitației slabe sau a depărtării acesteia ori din cauza oboselei nervilor. D. e. fiind pe câmp, ni se pare că vedem în depărtare un om călare, care vine sau se depărtează în fuga calului. Apropiindu-ne, vedem că e un om care coseşte.

Când dăm de o impresie neaşteptată, sau simțim o escitație, de-altmintrelea cunoscută, pe o parte a corpului neobişnuită la asemenea escitații, suntem dispuşi a exagerà cauza. E. s. golul lăsat de un dinte scos se pare, la contactul limbei, mult mai mare decât e în realitate. Asemenea, când încrucişăm două degete d. e. arătătorul şi mediul, astfel ca partea despre degetul mare a arătătorului să ajungă în partea despre degetul mic a mediului, şi dacă introducem atunci între ele o sferă mică, se va părea că sunt *două* corpuri în loc de unul; fiecare deget va dà o sensație izolată, pentrucă părțile lor atinse nu sunt obişnuite a conlucrà în această dispoziție.

Distanțele de timp sau de spațiu ni se par cu atât mai mari cu cât sunt mai pline, şi cu atât mai scurte cu cât sunt mai goale de escitații. Astfel, drumul până la un munte pare mai scurt decât aceeaş distanță măsurată numai din privire pe câmpie. Aceasta din cauza multelor puncte ce întâlneşte privirea, când măsoară distanța pe câmpie, pe şes, şi puținelor puncte de contact ce le întâlneşte, când e îndreptată spre înălțimea muntelui. Acelaş lucru se poate observà în cazuri mai simple. Distanța dintre două puncte unite printr'o linie pare mai mare, decât atunci

când punctele nu sunt unite; linia întretăiată în mai multe părți se pare mai lungă decât cea care nu e împărțită, deși în realitate sunt perfecte egale. Să se compare distanțele AB și A′B′ între ele și cu CD, C′D′ și C″D″.

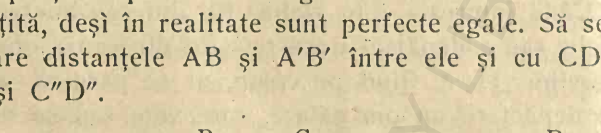

Tot așà și pentru distanțele în timp. In evenimente însemnate, când omul are multe emoțiuni, când se produc în el multe stări sufletești, timpul se pare foarte lung. Să se compare o zi de examen cu una de vacanță. Ce lungi par zilele și anii pentru copii!

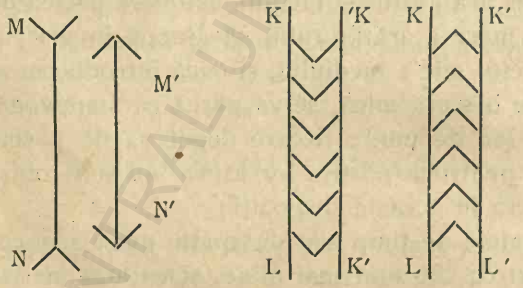

Ce scurte pentru bătrâni, cărora li se întâmplă așà de puține lucruri noui.

Un alt caz de iluzie este inegalitatea liniilor M N și M′N′, cari sunt totuși perfecte egale, precum și convergința liniilor K L și K′ L′, cari totuși sunt paralele.

Predispoziția și *așteptarea* joacă un rol principal în producerea iluziilor: ne face a luà aproape orce obiect, orce fenomen, drept obiectul sau fenomenul

ce aşteptăm să vină ori să se producă. Un funcţionar, care supraveghiă desgroparea unui sicriu, ziceà că şi simte mirosul cadavrului descompus, cu toate că sicriul s'a găsit în urmă gol. Prestidigitatorii datoresc efectele lor în mare parte acestei cauze. Ei spun de mai înainte ce au să vază spectatorii, şi aceştia cred uneori că văd în adevăr lucrul prevestit şi aşteptat. De aceea e foarte adevărat că: „Strigoii nu vin decât la cei cari îi aşteaptă".

Sub *imperiul unei pasiuni* suntem de asemenea supuşi iluziei, de oarece pasiunea ne predispune a vedeà lucrurile în conformitate cu dânsa.

Fiecare simţ are iluziile sale. Iluziile unuia se controlează şi se corectează de celelalte, mai ales, în ultima instanţă, de simţul tactil şi muscular. Cu toate acestea, chiar simţul muscular e supus la iluziuni. Fără a mai amintì cazurile explicabile prin alterări ocazionale sau mai durabile, precum ar fi cele provocate de întrebuinţarea haşişului, opiului, alcoolului (1), sau isvorîte din deranjări nervoase (2), — chiar în cazuri normale se produc iluzii de mişcare în anumite

(1) QUENCEY în „Rêves d'un mangeur d'opium" relatează iluziile sale provocate de opium. Spaţiul se lărgeà la infinit, clădirile şi lucrurile i se păreau colosale.

(2) Unui nevropat (observat de Krishaber), i se părea că picioarele i se mişcă printr'un rezort strein voinţei sale, par'că n'ar fi fost ale lui. Altui bolnav, când călcà, i se părea că pământul nu-i opune rezistenţă; se simţià uşor, ca şi cum n'ar atinge pământul. Altul (observat de Dr. Whyt), când închideà ochii, credeà că sboară în aer: uneori i se părea că braţele, picioarele, capul se despărţiau de corp şi se împrăştiau în diferite direcţiuni. (Vezi H. BEAUNIS „Les Sensations internes" p. 144).

împrejurări. Dacă d. e. se ține un vas cu mercuriu în mână și se lasă a se scurge mercuriul, mâna se pare că se ridică în sus: o iluziune de sensații musculare (1).

2. **Halucinația** provine din escitațiile interne, făcute asupra sistemului nervos central, pe când în iluzie escitațiile veneau din afară. Cauzele escitante pot fi: circulația sângelui, alcoolicele, narcoticele, slăbiciuni nervoase provenite din nutriție insuficientă. Toate acestea provoacă în nervi, și anume în regiunea lor centrală, mișcări ce deșteaptă sensațiile speciale corespunzătoare. Sunt dar halucinații nu numai de vedere și de auz, ci și de gust, de tact, etc.; dar acestea mai rar. Unii au conștiință de natura halucinatoare a prezentațiilor lor, dar nu le pot înlătură.

Felul halucinațiilor se determină de coprinsul de mai înainte existent al vieții psihice. Vedeniile, arătările, își găsesc explicația aici. Corpul de reprezentări relative d. e. la lumea supranaturală, la îngeri, sfinți, strigoi, când se produce o prea mare escitație subiectivă, prin concentrare de gândire sau prin abstinențe dietetice de tot felul, își proectează în afară productul său psihic, obiectul preocupației sale, și astfel se produce vedenia, arătarea — o halucinație.

VISELE ȘI NEBUNIA

1. **Visele** sunt niște halucinații (sau uneori iluzii) în somn, lipsite, de regulă, de conștiința naturii lor

(1) Alte cazuri vezi BEAUNIS, op. cit. p. 143—144.

de halucinație. Rar se întâmplă în vis să știm că visăm, dar se întâmplă și aceasta câte odată.

Escitația centrală care dă naștere viselor — circulația sângelui și procesul de asimilare și desasimilare în encefal — e mai slabă decât la halucinațiile omului deștept; căci, în cazul din urmă, ea trebue să poată învinge forța escitațiilor lumii reale venite prin totalitatea simțurilor și percepțiilor.

După denumirea *viselor*, se vede că elementul *predominant* în ele este *viziunea*, adică halucinații relative la simțul văzului.

Felul conținutului viselor, variază: 1) după starea organică sau după cenestesia individului, 2) după natura escitațiilor exterioare, 3) după coprinsul de reprezentări sau de idei câștigate de mai înainte prin experiență și 4) după sentimentul dominant din timpul zilei sau somnului.

1. *După starea organică.* — Când dormim cu fața în sus, cu stomacul încărcat, cu o greutate pe piept, ni se produce de ordinar un vis greu, *coșmarul:* suntem urmăriți și nu putem fugì, voim să cerem ajutor și nu putem strigà, etc. — Organul, care n'a funcționat în destul sau de multă vreme, procură adesea visului idei relative la funcția lui. „Cui e foame codri visează".

2. *După natura escitației.* — Când auzi în somn o muzică, adesea ți se produce un vis în care intră în combinație și elemente sonore.

In cazul acesta, de multe ori fantazia mărește escitația, o transformă, o exagerează. Puțină apă stropită pe fruntea cuivà, poate să-i sugereze un vis ce-l face a se crede în primejdie, gata să se înece;

o floare, apropiată de nasul lui, poate să-l facă să viseze că se află într'o grădină.

3. *Coprinsul de reprezentări sau de idei condiționează asemenea visul.*—Astfel un țăran nu se va visà desigur deslegând probleme de geometrie ori de filozofie; va visà că se duce la câmp, că adapă boii, că se ceartă cu perceptorul, etc., adică lucruri relative la ocupația și la modul lui de traiu. Sergi, un psiholog italian, spune că dupăce s'a gândit mai multe zile asupra unei probleme psihologice, a visat o soluție despre ea. In vise lucrează astfel și *inconștientul*, care, de multe ori, în timpul somnului, dă rezultatul activității sale sau coprinsul său de imagini. Uneori visăm persoane necunoscute. Acestea, sau le-am văzut vreodată, și impresia lor, păstrată inconștient în noi, se redeșteaptă în vis; ori s'au format prin combinarea elementelor obținute din observarea mai multor oameni. Alteori deslegăm în vis cestiuni, probleme; întreținem discuții și încă într'un mod destul de original. Fiecare persoană ne apare atunci în discuție și acțiune cu personalitatea ei caracteristică, întocmai ca într'o dramă, la teatru.

4. *Un sentiment predominant* face să se atragă și să se combine diferitele reprezentări ce stau în legătură cu el, dând naștere unui vis, care din această cauză s'a numit *liric*. Un exemplu de acest soiu de vise îl dă James Sully 1). O fetiță de vreo 4 ani călătoreà cu părinții săi în Elveția. In treacăt, visită Strasburgul, unde auzì bătând celebrul ceasornic co-

(1) In scrierea sa «*Iluziile*», tradusă (din englezește) și în franțuzește.

losal, *Münster*, care face să apară chipuri mari de apostoli, arătând ora: un cocoș ce bate din aripi și cântă, și alte figuri în mișcare. Ajungând în Elveția, vede lanțuri de munți uriași acoperiți cu zăpadă. Intr'o dimineață povestește un vis: că era pe munți de zăpadă și d'acolo s'a dus și s'a plimbat prin cer, unde a văzut lucruri minunat de frumoase, întocmai ca figurile de pe ceasornic. In acest vis s'au unit între ele diferitele lucruri ce au produs asupra fetiței cam *aceleași sentimente de admirație:* ceasornicul cu imaginile apostolilor, cerul, munții.

In vis, atenția nestăpânind spiritul, ideile curg liber, după asociațiile lor de mai înainte, sau se combină în voia lor.

Imaginile din visuri pot uneori să fie urmate și de acțiuni, de mișcări, de manifestări externe. Atunci avem *somnambulismul* și vorbirea în somn, *somniloevul.* Cazurile acestea sunt mai rare, și presupun o surescitație nervoasă neobișnuită.

2. **Nebunia.** Dacă aceste acțiuni, manifestări si mișcări pe baza halucinației s'ar face în stare de veghere, am aveà *nebunia.* Nebunul visează deștept ziua namiaza mare.

Cauzele nebuniei sunt *ocasionale* și *ereditare.* Cele dintâiu sunt sau somatice (corporale) sau psihice.

a) Cauze *somatice:* loviri la craniu, lesiuni cerebrale, deranjări nervoase, viscerale, congestii cerebrale, paraziți în organism, perdere prea multă de sânge, excesele, alcoolismul, narcoticele, etc.

b) Cauze *psihice:* mâhnirea, durerea, spaima, fanatismul, patimele, iubirea nenorocită, mândria sau mai bine zis grandomania, ambiția nemăsurată, etc.

c) Cauze *ereditare*. Nebunia, ca și celelalte boale și modificări organice, se moștenește, se transmite la descendenți, fie imediați fie mai depărtați, ca predispoziție, așà că se prônunță, îndată ce se întâlnesc împrejurări favorabile. De aceea KANT erà de părere să nu se căsătorească cineva cu o persoană, în familia căreia a fost măcar un singur membru nebun. ESQUIROL constată că, din 264 alienați, 150 (după altă statistică $^{30}/_{100}$) provin din ereditate.

Facultatea de raționament nu este totdeauna atinsă la alienți. Semnul caracteristic la dânșii nu este atât deranjarea funcțiunii logice; nebunii trag adesea concluzii juste, dar din premise greșite, din *halucinații*. Astfel unul, care se crede că e de sticlă, se ferește să nu se spargă; altul, care se crede că e o baniță de grâu, se ferește să nu-l ciugulească pasările. La amândoi ideea de „a se păzì" e o concluzie justă, dar scoasă din premise falșe.

CUNOAȘTEREA LUMII PRIN SIMȚURI ȘI CUNOAȘTEREA «EULUI» NOSTRU.

Studiind facultatea de a cunoaște sau inteligența, e bine să nu pierdem din vedere întrebarea fundamentală privitoare la natura și funcțiunea ei specială.

Rolul și scopul biologic al inteligenței fiind cunoașterea, orientarea în lume, oglindirea în suflet a fenomenelor și lucrurilor, e natural ca, din când în când, în decursul cercetărilor noastre, să căutăm a vedeà dacă, din cele constatate până la un moment dat, putem găsì un răspuns oarecare la întrebare: *ce* cunoaștem? *cum* cunoaștem? *cât* cunoaștem?

Am deosebit dela început, în psihologia inteligenței, două categorii de fenomene: unele cari alcătuesc *elementele* cunoașterii, și altele: *operațiile* mintale săvârșite asupra acelor elemente pentru realizarea cunoașterii.

Până acî s'a studiat mai ales elemente de cunoaștere, și anume *senzațiile, reprezentările* și *percepțiile.*

Nu trebue să ne închipuim însă că aceste două categorii de fenomene sunt așà de deosebite, prin natura lor, cum ar fi materialul brut deoparte și actul manipulării lui în construirea unei clădiri, de altă parte. Concepția aceasta mecanică nu se potrivește cu felul fenomenelor și vieții sufletești. Aceasta se vede ușor, bunioară în percepție. Percepția este *element,* dacă o privim în rezultatul ei final; este *operație* mintală, dacă o considerăm în actul elaborării ei, atunci când se indeplinește *perceperea.* Limba chiar ne dă posibilitatea de a formulà distincțiunea acestor două ipostaze: *percepție* și *percepere.*

Percepere: actul, funcțiunea, operația spiritului; *percepție:* rezultatul, produsul actului mintal, obținut din operația asupra senzațiilor și reprezentărilor prin ajutorul asociației și inducției.

Cum percepem distanța? Vedem pe linia șoselei satului o casă, niște oameni, și zicem că sunt aproape ori departe. Ochiul ne dă această percepție? Ochiul știm că nu ne dă decât senzații de lumină și de culoare. Ceeace vedem dar, în adevăratul și strictul înțeles al cuvântului, este numai felul și gradul de lumină, și nuanțele coloritului lucrurilor. Dar aceste felurite nuanțe și grade de lumină și de culoare s'au asociat, în experiențele noastre trecute, cu aprecierea

gradului de depărtare a lucrurilor, determinată prin simțul muscular. Și *inducem* dela acele date ale simțului vederii la alte date mai vechi ale simțului muscular. Inducția se face repede, nici n'o băgăm de seamă. Ni se pare că percepem distanța direct, prin vedere. In această *percepere* spiritul face dar o lucrare, o operație.

Sensațiile, reprezintările și percepțiile, cu un cuvânt *simțurile*, cu datele și funcțiunile lor de cunoaștere, ce cunoștință ne dau despre lume?

Lumea întreagă se împarte în două, pentru noi: *lumea afară din noi și deosebită de noi*, și *noi*. Sau, după cum se formulează această idee în termeni tehnici filosofici, mai scurți: în *„eu"* și *„non-eu"*. Problema cunoașterii lumii deci se desparte și ea în două: cunoașterea lumii externe deosebite de noi, și cunoașterea „eului" nostru.

1. Să ne întrebăm, mai întâiu: *ce* și *cât* cunoaștem prin simțuri despre lumea din afară?

Dacă două escitații, de grad diferit, se exercită în acelaș timp asupra noastră, cea mai slabă nu se percepe, cu toate că ar fi de un grad suficient spre a-și face efectul, când ar lucrà izolat. Am văzut că, punând o mână într'un vas cu apă căldicică și cealaltă într'unul cu apă mai caldă, atenția noastră este solicitată de aceasta din urmă. Din datele asupra condițiilor perceptibilității și a variațiilor ei rezultă că cunoștințele despre lume atârnă de *felul organisației* ființei cunoscătoare, că ele nu sunt absolute. Aceasta se înțelege prin *relativitatea cunoștințelor*. Atât cunoaștem despre lume, *cât* permite felul organisației noastre.

Dar oare ideile noastre despre lucruri, așà cum ni le dau simțurile, se aseamănă cu modul d'a fi adevărat al acelor lucruri? Se aseamănă sensațiile noastre cu escitațiile corespunzătoare, cari le fac să se nască în noi? Cunoaștem noi lumea așà cum este ea în sine? Să cercetăm.

O escitație acustică, după cum se știe, e formată din un număr oarecare de *vibrații eterice* pe secundă, având o amplitudine determinată. Iar productul ei sufletesc este *sunetul*. Ce asemănare este între niște vibrații sau mișcări eterice, cari alcătuesc excitația, și între senzația auditivă, sau sunetul, care se produce și se simte în conștiința noastră, când acea escitație vine de atinge nervul acustic?

Asemenea în ce privește sensațiile vizuale. Să comparăm aceeace vedem noi ca culoare *roșie*, cu aceea ce se zice că-i corespunde în afară, ca escitație, adică 450 bilioane de vibrații pe secundă ale unei undulații de o lungime de 6878 din mm. Se aseamănă acestea între ele? Nici de cum. Sensațiile nu sunt, prin urmare, niște *cópii* ale escitațiilor, ba nu se aseamănă de loc cu acestea. După cum sunetul unei coarde de vioară nu se aseamănă nici cu arcușul nici cu coarda, din atingerea cărora și a luat naștere, tot așà diferitele sensații, rezultate din atingerea organismului nostru cu lumea din afară, nu se aseamănă nici cu modificările materiale provocate atunci în organismul nostru, nici cu escitațiile lumii din afară. Nervii speciali ai simțurilor exterioare sunt așà organizați, că răspund în acelaș mod fundamental la orice fel de escitație. Nervul optic, dacă e

lovit, galvanizat, etc., produce tot lumină și culoare. *(Energie specifică).*

Deci senzațiile de *culoare*, de *miros*, *gust*, etc., fiind producții ale organizației noastre din contactul cu lucrurile, nu se află chiar *în* lucruri; și dacă am face abstracție de aceste senzații, ca fiind ale noastre, adică subiective, nu știm cum s'ar prezentà obiectele exterioare, și ce s'ar mai cunoaște despre ele. Să se facă, la o portocală, abstracție de tot ce ne dau simțurile în contactul cu ea: de culoare, gust, miros, etc., ca fiind producte subiective ale organismului nostru. Ce ar rămâneà din portocală? Ce am mai puteà ști și spune despre ea? Poate numai atât că *există*, că *este*. Dar și de aceasta ne convingem, în cele din urmă, tot prin simțuri, prin simțul muscular și tactil.

Deci nu știm și nu putem spune despre lucruri decât aceeace ele fac să se nască în noi, atunci când vin în contact cu noi; adică nu știm decât rezultatul raportului dintre noi și ele, senzațiile noastre proprii; și acestea nu se aseamănă cu cauza exterioară obiectivă, pe care n'o putem cunoaște *în sine*, adică așà cum ar fi, dacă s'ar face abstracție de datele simțurilor.

Această cestiune: «*ce putem ști despre lume*», numai indicată aici, formează una din întrebările mai înalte ale filozofiei, în special constitue problema fundamentală a *Teoriei cunoașterii*. La deslegarea ei ne ajută, însă, după cum văzurăm, rezultatele obținute de psihologie, relativ la raportul *calitativ* dintre senzație și escitație.

Pentru complectarea răspunsului, în limitele datelor câștigate până acum de cercetările noastre, să se recapituleze *sistematic*

cele spuse mai înainte *ocazional*, la studiul diferitelor simțuri, cu privire la partea de cunoștință ce revine fiecărui simț. Cum se capătă ideia de existența unei lumi afară din noi și deosebită de noi? Cum se capătă ideia de spațiu, de distanță, direcție, formă, greutate, etc.? Cum cea de durată, timp? Ce anume se datorește, în cunoașterea lumii, simțului vederii, tactului, auzului, simțului muscular și celorlalte simțuri?

IDEIA „EULUI" NOSTRU. PERSONALITATEA.

După cum nu ajungem la conștiința despre existența unei lumi afară de noi decât treptat, prin experiența simțului muscular, tot așà și cu ideia și conștiința de noi, sau a *eului* nostru; și acestea se desvoltă treptat, prin experiență, nu apar dela început în ființa noastră sufletească.

Copilul, la început, n'are conștiință clară despre *eul* său; chiar mai târziu, el vorbește despre sine în a treia persoană: „Ionel vrea pere", în loc de „*eu* vreau pere". Dacă ni se pare că am avut totdeauna ideia și conștiința de *eul* nostru, cauza e că ne-am trezit cu ele gata formate și că nu putem, prin amintire, să reconstituim geneza lor; căci, înainte de al treilea an al vârstei copilărești, amintirile noastre sunt deabià fragmentare și incoherente. Deci, numai în mod hipotetic ne putem închipuì formarea ideii despre *eu* și a conștiinței de sine.

a) Chiar corpul, acest simbol esterior al *eului*, nu e dela început cunoscut în extensiunea lui în spațiu și în relația părților lui unele cu altele. Copilul își *descopere*, s'ar puteà zice, topografia și limitele corpului, care, ca materie, face parte integrantă din lumea materială externă, extinsă în spațiu. Acea in-

specție serioasă ce face el adesea mâinilor și picioarelor nu are, poate, alt scop, decât a delimità în spațiu porțiunea de materie care aparține corpului său, persoanei sale fizice, deosebind-o de restul lumii materiale infinite; în tot cazul duce la acest rezultat. Astfel, prin mișcări, prin sensații musculare și tactile, mai ales prin sentimentul *de durere* și *plăcere* isvorît din această experiență, își mărginește copilul în spațiu din ce în ce mai mult, mai precis, mai conștient, sfera determinată a *eului* său fizic. Când atinge și lovește cu mâna o parte a corpului său propriu, are, pe lângă o senzație musculară și tactilă a mânei, încă una în partea corpului atinsă sau lovită, și încă, deosebit de aceasta, un *sentiment* — de durere, bunioară. Acest sentiment nu se produce, însă, când lovește în perna de alături și nu se produce acea *dublă* senzație musculară și tactilă, anume una în mână alta în pernă. D'aici conștiința unei deosebiri între aceste două obiecte, între piciorul lovit și perna lovită. Tot așà, dacă își pipăe obrazul, simte sensații atât în mâna pipăitoare cât și în obrazul pipăit; dacă pipăe însă perna, simte numai prin mână; prin pernă, nu. De aici piciorul, obrazul, se arată ca fiind mai apropiate de *el*, mai în *el*, *ale lui*; perna, din contră, străină, indiferentă.

Dacă se uită la mână și voește s'o ducă la gură, vede că mâna se îndreptează către gură, dându-i în acelaș timp niște sensații particulare de mișcare; dar, dacă se uită la un portret din perete și voește ca portretul să se miște către el, vede că acela stă indiferent; nici nu vine, nici nu-i produce acele sensații particulare de mișcare. De aici conștiința în-

străinării portretului și conștiința că mâna îi aparține. Și așà mai departe.

Prin urmare, la câștigarea acestei idei contribue și sentimentul energiei cheltuite, al inervației, de care e însoțită orice mișcare, precum și relațiile de acord între mișcările corpului și voință, în opoziție cu alte corpuri, cari nu se supun voinței.

Mai ales în *voință* rezidă baza sentimentului personalității noastre, a conștiinței de noi înșine; căci voința exprimă raportul individului față cu lumea, fie raport de inferioritate, fie de superioritate. Ea constată și existența lumii exterioare, ca forță deosebită de noi, prin rezistența ce face acea forță streină în contra desfășurării energiei noastre proprii. Această experiență, care ne dă cunoștința existenței unui *ceva* afară din noi și deosebit de noi, înlesnește și formarea cunoștinței de noi înșine. Căci aceste două cunoștințe se condiționează și se presupun una pe alta. Cu cât ne deosebim pe noi din ceeace nu este noi, cu atât cunoaștem mai bine amândouă aceste părți ale *totului* care se compune din persoana noastră plus restul lumii, sau mai scurt, din *eu* și *non-eu*.

b) *Unitatea și identitatea personalității.* — Faptele psihice trecute și prezente, oricât ar fi de deosebite între ele, au o calitate comună: conștiința că au fost sau sunt *ale noastre*, că s'au petrecut și se petrec *în noi*. Deși, din copilărie până la bătrânețe, încercăm multe schimbări, ne rămâne ceva constant și permanent: conștiința de *noi*, a „personalității" noastre, conștiința că *tot noi* suntem acea persoană care a trecut prin atâtea schimbări, și că acele diferite faze ne aparțin *tot nouă*. Se află deci în noi *un fir* care leagă între ele diferitele fenomene ale vieții sufletești, dându-le o unitate, constituind *permanența* și *identitatea* personalității noastre.

Ce formează această *indentitate*, care estinde *eul*

nostru, ca *unul* și *acelaș*, asupra întregii serii de fapte psihice atât de deosebite între ele, și pe baza căreia ne simțim responsabili de ele?

Diferitele stări de conștiință nu apar în vid, când se produc în noi; și cele dintâiu date de experiență tot găsesc un fond psihic deja existent, găsesc acel concert psihic surd al sensațiilor organice, născute odată cu începerea funcțiunilor fiziologice, deci odată cu viața; și astfel se leagă, se împletesc cu acestea.

Constanța și permanența modului d'a fi și d'a funcționă ale diferitelor organe fiziologice, iată condițiunea primă, cea mai esențială, a constanței și permanenței *eului*.

O alterare parțială mai durabilă a unui organ aduce cu sine o alterare în natura individului și în ideia lui despre sine. Așà, o alterare a simțului muscular, deci a sensațiilor corespunzătoare, face să se crează omul, când ușor ca fulgul, când greu ca plumbul (Griesinger), sau c'un volum colosal or foarte mic. *Anestezia cutanee* (lipsa de sensibilitate a pielei) îl face să se crează de sticlă, de piatră, de lemn. Poetul Nicoleanu erà convins, în starea lui de alienație, că are un gât de lemn, pe care doreà să-l tae. Un soldat, în urma luptei dela Austerlitz, se credeà chiar mort: când vorbeà de corpul lui, vorbeà ca de un cadavru. Alții cred că n'au stomac, n'au intestine, se simt goi în lăuntrul lor, din cauza alterării modului d'a fi al acelor organe. Dacă se face o alterare mai generală și permanentă, rezultă o alienație definitivă a *eului;* individul se crede că este cu totul altul: nu ține minte nimic din faza lui de mai înainte.

Se întâmplă să se producă și alterări mai gene-

rale, dar nu permanente, ci trecătoare. Atunci și conștiința personalității se perde sau se schimbă pentru un timp determinat. Dacă se întoarce organismul la starea lui anterioară, revine și conștiința vechii personalități. Astfel se găsesc cazuri de oameni cari au două sau trei personalități, din cauza tot atâtor schimbări deosebite sevârșite în starea lor organică. In fiecare stare organică deosebită individul se crede un alt om, care nu cunoaște, nici n'a auzit vorbindu-se de celălalt. Aceste cazuri sunt cunoscute sub numele de *dublă conștiință* și de *alternanța personalității.*

ASOCIAȚIA STĂRILOR DE CONȘTIINȚĂ ȘI MEMORIA.

Funcțiunile vieții sufletești se presupun una pe alta, așà că nu poți vorbì de una din ele izolat, fără să amintești, măcar în treacăt, de celelalte. Ca și în funcțiunile vieții fizice, de altfel. Se poate vorbì de respirație, fără să se pomenească de circulația sângelui, cu care se leagă într'o unitate vitală indisolubilă? Se poate vorbì de circulația sângelui, cu înțeles deplin, fără să amintești nimic de nutriținne? Viața trupească este una, și resultă din îndeplinirea tutulor funcțiunilor fiziologice, unite într'un scop și rezultat final unic. Așà că toate la un loc alcătuesc par'că un singur act complex. Spiritul științific le deosibește, prin analiză și abstracție, ca să pătrunză rostul încălcit al vieții, despărțind-o în funcțiuni speciale, pe care le studiază apoi amănunțit, pe fiecare în parte.

Tot așà și în viața sufletească. N'am putut vorbì până acum de atâtea funcțiuni și fenomene psihice,

fără să pomenim de atâtea ori când de *asociația* stărilor de conștiință, când de *păstrarea* și *de reproducerea lor*. Nici simplul act al perceperii nu s'a putut descrie și înțelege, fără aceste proprietăți fundamentale ale fenomenelor sufletești. Ba s'a pomenit în treacăt în unele locuri chiar și de *inducție*, de operații intelectuale propriu zise, de *sentiment*, *voință*, etc.

Firește că, dacă s'ar fi început a se vorbi de acestea mai întâiu, ar fi fost nevoe să se presupună ca fiind cunoscute, sau să se lămurească *ad hoc* atâtea alte fenomene și funcțiuni, de cari s'a tratat până acum: sensații, reprezentări, percepții, etc.

Să ne îndreptăm acum atenția asupra acestor două proprietăți generale ale stărilor de conștiință: *asociația* lor de o porte, păstrarea și reproducerea lor sau *memoria*, de alta.

Și acì nu poți vorbì de una, fără să presupui pe cealaltă. Cum să se asocieze în suflet stări cari nu s'au păstrat? Și cum să se păstreze și să se reproducă în conștiință fenomene cari nu s'au legat? Nici nu există fenomene sufletești, cari să steà absolut izolate de restul sufletului, oarecum în afară de sistemul sufletesc întreg. Intr'un mod sau altul ele trebue să se fi legat cu altele, cu cari s'au întâlnit în conștiință. In vid n'au putut ele intrà, și fi percepute. Vidul sufletesc este inconștiința absolută. Și inconștiința nu percepe nimic conștient.

Asociația stărilor de conștiință.

1. **Fenomenul asociației.** — Două sau mai multe stări de conștiință *a*, *b*, *c*...se zice că sunt *asociate* între ele atunci, *când una singură din ele, a, re-*

venind în conștiință, trage după sine și pe celelalte b, c... Ele par a fi legate într'un lanț, astfel că e destul să apară, dintr'o împrejurare sau alta, un singur inel, pentru ca întreg lanțul să se desfășoare, cu toate elementele psihice ce-l compun. Văd un fluer ciobănesc și mi-aduc aminte de țară, de o excursie, de prieteni, de trăsura ce ne ducea, de vizitiul care mână, de drumul neted, stropit de plôaie, de atâtea lucruri, impresii, peripeții, toate legate împreună între ele și cu impresia doinei cântate de ciobănașul cu căciula mare, care păștea oile pe muchia verde a unui deal umbrit de pădure. A fost destul să vedem fluerul ciobănesc, pentru ca întregul lanț de stări sufletești să se desfășoare în conștiință. In locul fluerului, ar fi putut jucà acelaș rol ori care altul din inelele lanțului de amintiri: vederea trăsurei, a vizitiului, a unuia din tovarășii de excursie, etc.

La legea asociației nu se supun numai ideile, reprezentările, sau, mai în general, numai fenomenele intelectuale; ci toate fenomenele psihice. Nu se asociază numai idei cu idei, ci idei cu sentimente, sentimente cu sentimente, sentimente cu volițiuni, volițiuni cu volițiuni, în tot felul de combinări, până la cele mai complexe. De aceea denumirea de *asociație* de *idei*, dată în genere acestei legi psihice, este prea restrânsă; cea de *asociație de stări de conștiință* e mai potrivită.

W. JAMES face deosebirea între asociația ca processus fiziologic și asociația ca processus psihologic.(1) Și susține că asociația

(1) Précis de Psychologie, Chap. XVI, p. 334.

psihologică este o *legătură mintală* nu între idei ci între *obiectele* acestor idei. «Pe când, din contră, asociația fiziologică este o legătură între *procesele cerebrale.*» Dar asociația între *obiectele* ideilor se reduce în definitiv la o asociație între *ideile* acelor obiecte; numai așà poate fi numită o «*legătură mintală*», și numai așa se poate înțelege și afirmația lui W. JAMES că legătura dintre procesele cerebrale «determină și regulează ordinea de succesiune a stărilor noastre de conștiință» întrucât acele stări de conștiință, deci și idei, se consideră ca un concomitant psisic al proceselor nervoase. Natural pentru aceasta nu e necesar să se admită părerea lui W. JAMES, care stă la baza metafizicei materialiste, că asociația fisiologică este causa celei psihologice.

II. **Legea sau condițiile asociației stărilor de conștiință.** — Când se leagă între ele stările sufletești, astfel ca, dacă una din ele ne vine în conștiință, să tragă după sine și pe celelalte? *Legea asociației stărilor* sufletești este următoarea: Două sau mai multe stări de conștiință *a, b, c*... se asociază între ele *când se întâlnesc în conștiință*, când adică se produc sau *simultan* (deodată) sau imediat una după alta, așà în cât se ating în *succesiune*. Prin urmare, din acest punct de vedere, avem două feluri de asociații.

a) *Asociații de simultaneitate*. Când mergem la teatru și auzim pe un actor declamând, spiritul e isbit de odată: de vorbele, de timbrul glasului, de atitudinea corpului, care joacă întrebuințând deodată toate aceste mijloace. Sgomotul pașilor lui, costumul lui, decorul scenei, atitudinea partenarului, șoapta unui vecin neatent, lumina rampei și parfumul spectatorilor, sensația noastră de jenă în stal ori de căldură, de sete ori de oboseală, etc., se mai pot adăogà la acelea, formând toate la un loc o rățea complexă de stări psihice, ce au pătruns în sufletul nostru a-

proape în acelaș timp, și deci se leagă între ele într'o asociație de simultaneitate.

b) *Asociații de succesiune.* Exemplu: literile alfabetului, ziua și noaptea, zilele săptămânii unele după altele cu numirile lor, șirul sunetelor unui cântec, cuvintele unei poezii, etc., se asociază între ele prin succesiune, urmând unele după altele în efectele lor asupra spiritului.

Asociațiile prin simultaneitate mai iau numirea și de asociații prin *contiguitate în spațiu,* cele de succesiune: de asociații prin *contiguitate în timp,* pentru că, de regulă, două sau mai multe stări de conștiință atunci se prezintă simultan în suflet, când vin dela escitațiuni de o natură extinsă în spațiu. Așà, bunăoară, sensațiile de culoare, formă, miros, gust, vin în acelaș timp dela o portocală care e un corp estins în spațiu, deci se pot asocià numai prin contiguitate în spațiu; pe când, din contră, sunetele (ca și mirosurile), nefiind estinse de spiritul nostru în spațiu, se asociază prin succesiune, ca o *melodie;* iar în o *armonie,* ele se zic asociate prin simultaneitate, pentrucă mai multe sunete se aud deodată, vin în acelaș timp în conștiință.

O asociație e cu atât mai puternică; 1) cu cât elementele ce o compun s'au repetat de mai multe ori în aceeaș ordine, în acelaș raport unele către altele, fie raport de simultaneitate, fie de succesiune; 2) cu cât ne-au impresionat mai tare. Cine a văzut o singură dată o luptă de tauri, un omor, o scenă tragică, chipul unui om care își ascultă sentința de condamnare la muncă silnică, nu mai uită toată viața lucrurile ce s'au legat în acea clipă, între ele și s'au

săpat adânc în sufletul lui prin puterea impresiilor și emoțiilor.

III. Asociații prin «asemănare» și «contrast».—Se vorbește uneori de asociații prin *asemănare* și asociații prin *contrast*. Se zice bunioară: *Napoléon* mă face să mă gândesc la *Alexandru cel Mare* or la *Cesar*. Acesta ar fi un exemplu de asociație prin *asemănare*. Văz un pitic și mi-aduc aminte de un uriaș; sau văz un om spân și mi-aduc aminte de unul bărbos; etc. Astea, și altele de acest fel, ar fi exemple de asociații prin *contrast*.

După cum se poate vedeà ușor chiar din formularea principiului și din exemple, este vorba aci mai mult de *reamintire*, de *deșteptare* în spirit a unor imagini, de cazuri de reproducerea unor idei, decât de fenomenul de asociație propriu zis.

Asociația și reprocerea ideilor sunt două funcțiuni deosebite, supuse la legi și condiții deosebite. *Asemănarea* este în adevăr una din condiții pentru *reproducerea* ideilor, dar nu pentru *asociarea* lor. Pentru asociarea ideilor se cere numai condiția ca ele să se fi întâlnit în conștiință, adică *contiguitatea*.

Pentru reproducerea ideilor se cere, după cum vom vedeà ca ele să fie rechemate în conștiință sau de cevà care se aseamănă cu ele sau de altă idee cu care s'au legat.

Bunioară, în unul din exemplele luate mai sus: fluerul ciobanului, care a fost auzit cântând în excursia noastră la țară, a fost rechemat în amintire de vederea unui fluer ciobănesc; puteà să fie rechemat de altcevà care să-i semene, de un flaut sau de citirea despre vreun alt instrument muzical țărănesc. Celelalte amintiri din excursie au curs apoi unele după altele, târîte de amintirea ciobănașului, fiindcă au fost *legate* cu dânsa.

Atâta se poate spune sigur.

Dar nu e adevărat că Napoléon ne aduce aminte de Cesar, și piticul de uriaș, unul prin asemănare, altul prin contrast? Se poate. Dar după cum s'a observat din capul locului despre acestea poate fi vorba când se va tratà despre legile și condițiile *reamintirii* sau *reproducerii* ideilor. Atunci vom vedeà efectul asemănării asupra reproducerii și întru cât se poate vorbì și de reproducere prin contrast.

In rezumat dar: *asociații* prin *asemănare* și *contrast* nu exi-

stă. Există numai reproduceri prin asemănare. Aceasta e sigur. Cât despre reproduceri prin *contrast*, rămâne să se vadă la locul respectiv dacă există și ce însemnează.

IV. **Asociații simple.** — Când se asociază între ele reprezentări simple, avem asociații simple. Pe acestea le vom deosebì în două categorii, după cum se compun din elemente similare sau omogene, or disimilare sau eterogene, adică după cum se compun din elemente datorite aceluiaș simț sau la simțuri deosebite.

Exemple de asociații:

1. *Similare sau omogene:* câtevà acorduri sau sunete din o melodie ne aduc aminte de seria întreagă de acorduri și de sunete ce compun melodia; deci avem o asociație de reprezentări auditive. In imaginea mintală a unui curcubeu, avem legătura de succesiune sau ordine a diferitelor culori, așà că una din acestea trage după sine, în conștiință, pe celelalte; deci asociație de reprezentări vizuale. La danț, în deprinderile tehnice manuale, avem o asociație de mișcări, astfel că una din ele producându-se provoacă venirea celorlalte. Această reproducere poate ajunge la repeziciunea unor *mișcări mecanice, instinctive;* atunci asociația s'a ridicat la cel mai înalt grad de intensitate.

In general, *acele elemente psihice se asociază între ele mai puțin, cari sunt mai nereproductibile, și acelea mai puternic cari sunt mai reproductibile.* Sunt rare persoanele, cari să poată legà mai multe date olfactice, gustative, tactile, așà în cât una din ele să aducă după sine pe celelalte în conștiință, es.: gustul unui fel de bucate să aducă aminte gusturile celor-

lalte feluri ce s'au succedat la un banchet. *Una* din cauzele acestei inaptitudini relative este şi lipsa de repetări suficiente ale aceleiaş succesiuni.

2. *Asociaţii disimilare sau eterogene:*

a) Asociaţii de reprezentări *vizuale* cu *auditive:* când văd o persoană cunoscută, mi-aduc aminte de vocea ei; sau, şi mai obişnuit, când îi aud vocea, îmi închipui îndată fizionomia sa.

Ex: bate cinevà la uşă, întrebăm; «cine e?» şi ni se răspunde «eu». Din acest *eu* n'am puteà şti *cine e*, dacă n'am recunoaşte vocea, care ne redeşteaptă în spirit, prin asociaţie, imaginea întreagă a celui ce voeşte să intre.

b) *Vizuale* cu *musculare:* Când învăţăm a scrie or a cântà la piano, uitându-ne pe caligrafie or pe note, facem nişte mişcări privind anumite semne, prin urmare stabilim o asociaţie de prezentări vizuale cu prezentări musculare. Soldatul care, văzând tresa generalului, stă pe loc fără să vreà şi fără să se gândească la asta, şi ridică mâna la chipiu, în mod *automatic,* face aceasta pe baza unei strânse asociaţii dintre anumite elemente vizuale şi musculare sau de mişcare.

c) *Vizuale* cu *gustative* şi *olfactice:* când văz o floare, îmi închipui şi mirosul ei; când văz o lămâe, îmi aduc aminte de gustul ei. Şi vice-versa: mirosul unei flori cunoscute îmi deşteaptă în minte culoarea şi forma ei.

d) *Auditive cu musculare:* militarii, când fac diferite mişcări după comandă, stabilesc asociaţii între elemente auditive şi musculare. Acelaş lucru se vede şi la animale: dresarea lor la aceasta se reduce. Când un cal dela cavalerie execută, după sunetul trâmbiţei, figurile de manej, fără să mai fie condus de cavaler,

aceasta se explică prin fixarea legăturei dintre sunet și mișcare, așà că cel dintâiu element trage pe al doilea după sine în mod mecanic. Multe anecdote comice populare, relative la urmările acestui fel de asociații, pot servì de ilustrație aici.

e) *Asemenea se pot găsì exemple de asociații între sensații auditive* cu *olfactice* și *gustative.*

V. **Asociații compuse.** — După cum se asociază între ele elementele psihice *simple,* tot așà se asociază între ele grupurile de elemente simple, formând asociații *compuse.* Astfel se asociază în minte obiectele ce compun mobilierul unei camere, în raporturile lor de spațiu, adică de poziție unele către altele, de depărtare, de direcție, de situație, așà în cât, aducându-ne aminte de unul din ele, ne aducem aminte fără voe de celelalte, de întreaga înfățișare a camerei; și așà mai departe. După cum se formează astfel de asociații prin conteguitate în spațiu, tot așà se formează asociații compuse prin contiguitate în timp, d. e. din faptele unui om, din evenimentele istorice, din timpurile anului, din scenele unei drame, etc.

VI. **Asociații de reprezentări și sentimente.** — Atât reprezentările simple cât și cele compuse se pot asocià cu sentimente de plăcere orì neplăcere, așà în cât venindu-ne în minte acelea să se producă în noi și cele din urmă. Culoarea neagră, întâlnindu-se adesea la doliu, s'a asociat cu durerea, ca un semn al acesteia, și ne aduce aminte de jale, ne predispune către acest sentiment. Cea albă din contră. Cine a suferit neplăceri, isvorîte din orce alte cauze, pe

timpul când obișnuiă să-și împarfumeze hainele cu un parfum, bunăoară să zicem cu Ylang-Ylang, mirosul acestui parfum îi amintește suferințele și îi devine chiar antipatic.

Multe simpatii și antipatii provin și se explică prin această cauză. De ce ne place să revedem locurile pe unde am petrecut copilăria? De ce potretul unui amic mort ne emoționează? De ce un semn regăsit într'o carte ne pornește inima către melancolie sau bucurie? Cauza e că aceste lucruri s'au legat în spiritul nostru de niște *sentimente*, pe cari le reînviază trăgându-le după sine, pe temeiul acestei asociații. O casă, de o construcție neînsemnată, de un stil comun, pe lângă care unul trece indiferent, face să bată inima altuia, care o numește „casa părintească". Românul, când întâlnește, din întâmplare, în țări străine, portul național sau căciula unui „Curcan", tresare de surpriză plăcută. Elementele vizuale, ce alcătuesc înfățișarea lor, nu sunt libere și goale ca în mintea străinului, ci încărcate de *ecouri emoționale*, cari se redeșteaptă la prezentarea lor.

Tot așă pentru elementele auditive. O melodie deșteaptă adesea plăceri sau neplăceri, nu numai direct, prin calitățile ei muzicale, ci și indirect, din cauză că s'a asociat în experiența noastră cu aceste sentimente. Dacă auzim un cântec în momente de întristare, ori de câte ori se întâmplă să-l mai auzim, ne întristăm. Auzi o melodie cântată de o persoană antipatică și se poate ca acea melodie să-ți devie nesuferită, nu pentru că e urîtă în sine, ci pentru că-ți deșteaptă în minte fizionomia persoanei antipatice de care a fost cântată.

VII. **Asociaţii generice şi individuale.** — Asociaţiile variază cu felul experienţei. Până unde se întinde asemănarea experienţelor, până acolo se întinde asemănarea felului de asociaţii. — Sunt experienţe limitate la viaţa unui singur om, şi sunt altele cari privesc pe mai mulţi oameni la un loc, un popor întreg sau genul omenesc întreg. Astfel genul omenesc asociază de veacuri, bunăoară, de culoarea albastră ideia cerului, de cea roşie ideia sângelui, de cea verde ideia pământului acoperit cu vegetale, iarbă plante, arbori, păduri; de negru, ideia nopţii cu primejdiile urzite la întuneric; de alb, ideia luminii, a zilei. Genul omenesc întreg asociază de cutare nuanţă de culoare şi lumină o anumită depărtare a lucrurilor. Asociază de vederea lacrămilor, durerea; de vederea râsului, bucuria; de anumite manifestări ale chipului, anumite stări sufleteşti.

Acestea, şi altele de acelaş fel, se pot numì asociaţii *generice*.

Cele mai variate sunt asociaţiile *individuale*, cari se schimbă dela om la om. In privinţa asta, mai nu găseşti doi oameni, chiar fraţi gemeni de ar fi, cari să aibă absolut acelaş fel de asociaţii. Se poate face o încercare. Să se pronunţe un cuvânt în faţa mai multor persoane şi să li se ceară a spune sau scrie fiecare ce idee li s'a deşteptat în minte la auzirea lui. Mai fiecare va găsì în conştiinţa lui altcevà legat cu ideia coprinsă în cuvântul pronunţat. Ca dovadă să noteze, bunăoară, cetitorul acestei pagini ce-i vine în minte, când aude cuvintele următoare: *cuţit, cerneală, stea, iarbă, muzău, pădure, felinar, Bolintineanu, perucă, revolver, Ardeal, fulger.* Şi să întrebe şi pe

cunoscuți săi: la ce se gândesc, când aud aceleași cuvinte. Se va vedeà deosebirea asociațiilor individuale, dela om la om.

VII. **Asociații eliptice și „contopiri" psihice.** — Uneori, din două sau mai multe elemente de asociație, se întâmplă că unul se întunecă în conștiință, dispare, se uită. Un exemplu tipic avem în cazul avarului. Omul strânge bani de regulă pentru îmbunătățirea traiului, pentru o viață mai comodă; ideia banilor se asociază de ideia unor stări de conștiință plăcute. In unele spirite însă, cu timpul, începe să se uite acest scop: viața comodă; și plăcerea, ce veneà din așteptarea ei, se transferă asupra banilor. Omul adună atunci bani pentru bani, fără să se mai gândească la scopul pentru care voià să-i întrebuințeze. Aceasta se cheamă *asociație eliptică*.

Alteori, diferite elemente psihice ce combină împreună așà, în cât par a da naștere unor fapte de conștiință ce nu se aseamănă cu nici unul din elementele asociate; adică aceste elemente par *a se contopì*, combinându-se în mod *chimic*, și producând, din contopirea lor, alte stări de conștiință nouă. Astfel pare a fi cazul în producerea *ideii de spațiu*. După cum din combinarea oxigenului cu hidrogenul rezultă apa, care nu se aseamănă cu nici unul din elementele sale componente, tot așà și ideia de spațiu ar rezultà din combinarea unor elemente psihice, cari nu se aseamănă de loc cu dânsa. In adevăr, stările de conștiință, din asociația cărora se naște ideia de spațiu, precum sensațiile musculare, tactile, etc., ca orce fenomen psihic, nu au calitatea de a fi

estinse în spațiu; așà că, dacă ele dau prin asociația lor naștere la ideia de spațiu, aceasta ar fi un exemplu de o asociație asemănabilă cu o *combinare chimică de elemente psihice.*

MEMORIA

Spiritul are o proprietate în virtutea căreia datele experienței noastre *se păstrează* în noi, *se reproduc* în conștiință și *se recunosc*, adică revin cu caracterul determinat al unor fapte de experiență anterioară, iar nu de experiență actuală. Această proprietate se numește *memorie* și constă din trei acte deosebite, și anume:

1. *Păstrarea*, 2. *Reproducerea* și 3. *Recunoașterea faptelor psihice.*

In ordinea expusă, un act presupune pe cel anterior sau pe cele anterioare, dar nu și vice-versa. Așà, reproducerea presupune păstrarea, și recunoașterea presupune păstrarea și reproducerea; dar păstrarea poate să se facă fără ca, prin aceasta, să fie asigurate și să-i urmeze și celelalte două acte. Se pot păstrà fapte psihice, fără ca ele să se reproducă: rămân inconștiente; și se pot păstrà și reproduce, fără să fie recunoscute, adică fără să fie însoțite de conștiința clară că au mai fost odată în sufletul nostru. De această natură este bunăoară cazul unui poet englez (Wycherley sec. 17-lea), care avea o memorie foarte puternică, în ce privește păstrarea și reproducerea, dar foarte slabă în ce privește al treilea act, *recunoașterea.* Dacă citeà sau i se citeà d. e. o poezie, a doua zi se sculà cu mintea plină de ima-

gini frumoase, cari se coordonau, sub condeiul său, în forma unei poezii inspirate. Dar acea improvizare nu era adesea decât tocmai poezia pe care o citise cu o zi mai înainte.

Scriitorul german NIETZSCHE, care știuse odată foarte bine că hipoteza metempsihozei, eterna repetare a vieței și a tutulor lucrărilor, a fost emisă de Pitagorei, mai târziu perdù cu desăvârșire din memorie faptul că o învățase din istoria filozofiei și credeà că întâi lui i-a venit în minte această ideie.

1. **Condițiile păstrării.**—*Diferințele în aptitudinea memoriei.* — Păstrarea e determinată de mai multe condiții. O condiție prealabilă este felul de alcătuire nervoasă a fiecăruia, aceea ce numește W. JAMES „coeficientul fiziologic de retențiune". „Unele spirite sunt ca ceara: tot ce le atinge întâmplător, se sapă în ele și nu se mai șterge; altele te fac să te gândești mai de grabă la gelantină, care tremură și nu lasă urme întipărite pe dânsa" (1).

Deosebit de aceasta, alte condiții sunt:

a) Interesul ce s'a pus pe un fapt în cunoașterea lui; *b)* starea de libertate a spiritului în momentul escitației; *c)* repeterea faptului de experiență; *d)* legătura în care stă el cu celelalte date ale experienței.

a) Cu cât cevà *ne-a interesat* mai mult, adică a fost pus în relație mai directă, clară și neîndoioasă cu viața, cu fericirea sau soarta noastră, cu atât ni se imprimă mai mult în minte. Tot ce ne-a făcut sau ne-a promis, prin existența sau acțiunea sa, o plăcere sau o durere mare, se ține mult timp minte. Interesul

1) Précis de Psychologie, chap. XVIII, p. 382.

se explică de multe ori prin specialitatea profesională a cuivà. Mozart, auzind în capela Sixtină numai de două ori un *Miserere*, l-a putut transcrie integral acasă din memorie.

b) Când cevà *isbește tare spiritul*, se sapă adânc în el. Insă, pentru ca escitația să-și producă efectul său puternic, se cere ca spiritul să fie liber de orce alte preocupări mai interesante, cari ar împuținà forța surprinderii.

c) Cu cât cevà *se repetă* mai des, cu atât se adâncește mai mult în organizația noastră psiho-fizică și se păstrează mai sigur. S'a stabilit aceasta experimetal (Ebbinghaus). S'a combinat între ele silabe în șiruri de diferite lungimi, astfel însă ca să n'aibă nici un înțeles; apoi s'a încercat să se vadă în ce mod influențează repetiția asupra memorării lor și s'a observat că: șirurile mai lungi trebuià să se repete de mai multe ori decât cele mai scurte, dar nu proporțional, ci: dacă pentru un șir de 5 silabe fusese destul o repetiție, pentru un șir de 10 nu ajungeau două repetiții, și pentru un șir de 40 n'ajungeau 4 repetiții, ci mai multe. Pe lângă aceasta s'a mai observat că repetiția *după pauze* întărește mai bine păstrarea *decât cea continuă, neîntreruptă;* apoi că șirurile mai lungi, deși cer mai multe repețiri, se țin în urmă mai mult timp minte decât cele scurte; și că uitarea se face la început mai repede; în fine că șirurile uitate se învață din nou mai cu ușurință decât la început sau decât alte șiruri cu totul noui.

d) O altă condiție pentru păstrarea elementelor psihice e *relațiunea logică* dintre ele. Cu cât cevà se înțelege mai bine, cu atât se păstrează mai mult,

fără ca pentru aceasta să fie nevoe de atâtea repețiri, ca în cazul când nu s'ar vedeà clar legătura logică dintre elementele ce-l compun.

Chiar și numai simpla înmulțire a punctelor de legătură între un lucru și alte date de experiență ajută păstrarea lui în spirit; e ca și cum s'ar țese cu mai multe din firele ce alcătuesc urzeala de idei a momentului sufletesc, sau ca și cum s'ar prinde cu mai multe rădăcini de ființa sufletului. Mulțimea asociațiilor unui fapt mărește conservarea lui în minte. De aceea obiceiul unora de a face un nod la batistă, când vor să țină minte cevà negreșit; în chipul acesta asociază de nodul dela batistă ideia lucrului sau actului pe care voește să nu-l uite.

A ști să legi o cunoștință de cât se poate mai multe alte cunoștințe variate, a stabilì între ele o *corelație*, este unul din mijloacele sigure de a întemeià reținerea acelei cunoștințe, precum și a celor legate cu dânsa, deci unul din mijloacele sigure de a desvoltà memoria (1).

Se înțelege că atunci când legătura între cunoștințe nu este o simplă asociație fortuită sau arbitrară, ci e pătrunsă de o idee logică dominantă, când sunt unite într'un sistem, trăinicia lor e și mai mare. De acea filozofia este studiul, care ajută mai temeinic la organizarea ideilor și a inteligențelor.

Cultivarea memoriei. S'a crezut că memoria ar fi o facultate a spiritului, care s'ar puteà *perfecționà prin exercițiu* așà, în cât să fie în stare a păstrà mai

(1) Vezi I. GAVĂNESCUL, *Cursul de Pedagogie*, Cap. despre *Corelația Studiilor*. pag. 341 sq.

ușor și mai sigur chiar alte elemente, cu totul deosebite de acelea asupra cărora a fost exercitată; adică ea s'ar întări prin exercițiu așà cum se întăresc bunăoară mușchii, cari ajung a puteà să ridice în urmă și alte greutăți, cu totul deosebite de acelea asupra cărora s'au exercitat. Cu memoria însă nu stă lucrul tocmai așà; ea ține minte numai *ceea ce* s'a gravat în ea și poate păstrà mai ușor faptele cari cel puțin *se aseamănă* cu cele existente dejà în spirit.

Memoria deci nu e o facultate generală, în înțelesul de mai sus: ea se *specializează* din cauze organice, și din cauza educației și a exercițiului.

a) Organizația simțurilor variază la diferiți indivizi. Unul are s. e. mai perfecționat organul auzului, altul pe al vederii; primul va distinge mai ușor sunetele, călitățile lor, și deci le va păstrà mai bine. Cel de al doilea va distinge și va păstrà mai bine culorile, formele, raporturile dintre culori și linii, etc. Cel dintâiu va aveà memoria specială a tonurilor, a elementelor auditive; cel de al doilea, memoria specială a elementelor vizuale. Astfel se specializează memoria după organizație, care dă naștere la anumite aptitudini naturale pentru observarea și conservarea unor fenomene determinate.

b) Afară de aceasta, *exercițiul*, educațiunea particulară influențează asupra direcției ce va luà memoria, asupra lucrurilor ce vom memorà mai mult. Astfel se explică memoria desvoltată ce prezintă specialiști pentru lucrurile și fenomenele ce stau în relațiune cu profesiunea lor.

Pentru cultivarea memoriei, orcare ar fi coeficentul fiziologic individual de retențiune sau gradul

de plasticitate cerebrală și orcare ar fi direcția profesională sau habituală în care s'ar exercită, are o însemnătate capitală regula și *metoda de lucru a inteligenței.* Cum s'a spus mai sus, mulțimea și felul legăturilor dintre idei și cunoștințe, dintre stările de conștiință în genere, condiționează în mod esențial gradul și durata lor de reținere în spirit. Dar este de remarcat, în deosebi, că spiritul, care procedează *metodic* în observațiile, în cercetările, în studiile și însemnările sale, are în mână instrumentul cel mai perfecționat, spre a-și înmulți cu înlesnire cunoștințele în domeniile cele mai deosebite, și a le păstrà și memorà exact și îndelungat, fără a face confuzie între ele. Căci ceea ce alcătuește adevărata bogăție a spiritului și-i dă putere de avânt în munca pentru căutarea adevărului și sorți de isbândă în viață, nu este mulțimea încoherentă a cunoștințelor. Ingrămădirea haotică a unei întregi enciclopedii mai de grabă îngreuiază mintea, ca o povară ce-l împedică în mișcările ei firești, și-i sleește, fără folos, vigoarea rodnică, înlocuind-o cu slăbiciunea, îmbrăcată de paradă, a polimatiei sterile. Mulțimea cunoștințelor trebue să fie cu ordine rânduită în minte, ca o armată bine organizată, așezată în linie de bătae: fiecare categorie la locul ei, având conștiință de ființa grupului din care face direct parte, precum și de unitatea imediat superioară, care-i aparține, și așà mai departe în sus, din sferă în sferă concentrică, până la cea mai înaltă, care le cuprinde pe toate.

O astfel de armată, orcât de numeroasă ar fi, se mișcă la comandă repede, ca un singur om. Și spiritul care ar aveà cunoștințe astfel organizate, în clase

de categorii bine ordonate şi lămurit subordonate şi supra-ordonate una alteia, se mişcă liber şi puternic în orce direcţie s'ar îndreptă pentru cuceriri intelectuale. Atunci mulţimea cunoştinţelor nu-l stânjineşte; din potrivă, cu cât sunt mai multe şi mai variate, cu atât îi dau o forţă mai mare. Nu'l încurcă; le stăpâneşte.

Napoleon I, al cărui geniu strategic pare a se fi aplicat şi asupra propriului său spirit, pentru organizarea şi disciplinarea ideilor, a fost un adevărat maestru în arta de a lucrà metodic pentru înmulţirea cunoştinţelor solide în toate direcţiile. „Diversele afaceri, spuneà el, sunt rânduite în capul meu ca într'un scrin. Când vreau să întrerup o îndeletnicire, închiz sărtarul ei şi deschis pe al alteia. Ele nu se amestecă deloc una cu alta şi nici odată nu mă încurcă nici nu mă obosesc".

La creşterea puterii de reţinere, în limitele, firească ale plasticităţii cerebrale native, contribue nu puţin şi regula de viaţă, alăturea cu metoda de lucru. Nu e fără interes pentru durata — şi poate chiar pentru calitatea — achiziţiilor mintale nici ora din zi a lucrului intelectual: dacă e noaptea or ziua, dimineaţa or după amiazi, în timpul mesei, or imediat după masă, sau după ce s'a făcut digestia. Şi nu e fără importanţă nici cât timp a ţinut încordarea lucrului până în momentul când căpătăm noua impresie de păstrat. De câte ori s'au văzut tineri lacomi de ştiinţă, citind şi mâncând totodată, ori prelungind munca în silă, cu toată oboseala care-i constrângeà să citească de două, trei ori o perioadă, ce nu le-ar fi înfăţişat nici o greutate după un repaus şi o scurtă schimbare de ocu-

pație! Studiul în timpul mesei împedică digestia și și nu dă nici rezultate intelectuale bune. Se strică rostul funcțional și al stomacului și al creerului. Iar lucrul prelungit dincolo de limita elasticității vioae a minții slăbește aperceperea și retentivitatea; și această slăbire repetându-se, duce la surmenaj și neurastenie, cari fac pe om multă vreme impropriu de muncă normală și rodnică.

Păzirea regulelor de higienă, în deobște: îngrijirea de un aer curat în camera de lucru; îngrijirea de curățenia corpului prin băi dese; de mișcare suficientă și de somn regulat, — toate măsurile pentru păstrarea sănătății contribuesc la întreținerea și creșterea puterii de memorizare.

2. **Condițiile reproducerii.** — *a)* Reproducerea este condiționată și determinată în prima linie de *asociația* stărilor de cunoștință. Când un element din asociație se prezintă în conștiință, întreg lanțul se reproduce.

b) *Ce face însă ca un element oarecare din lanț să revină în conștiință?* Răspundem: *asemănarea* lui cu un alt element psihic *prezentat* în experiența și intuiția actuală sau *reprezentat* în cursul curentului de idei. Elevii cari învață *papagalicește*, au nevoe să li se spună începutul, ca să-și aducă aminte lecția întreagă. Asemenea, auzind primele note ale unei melodii cunoscute, ne amintim șirul întreg de sunete ce compun cântecul. Dacă vedem în camera cuivà un tablou sau o mobilă, care se aseamănă cu cele văzute de noi în altă casă mai cunoscută, se reproduce în mintea noastră pe rând diferitele părți ale

acestei case. Factorul de prezentație actuală: începutul lecției, al melodiei, tabloul sau mobila, fac să se renască în spirit urmele reprezentărilor similare și acestea trag după sine pe celelalte reprezentări cu cari au fost legate.

Dar se poate întâmplà ca și o *reprezentație* să deștepte pe alta, cu care *se aseamănă*, și aceasta din urmă să tragă după sine un lanț întreg de idei (1).

Lanțul de asociație s'a format pe baza legii de *contiguitate;* reproducerea începutului lui se face pe baza legii de *similaritate;* restul, pe baza legii de contiguitate.

De ce *Napoléon* ne aduce aminte de *Alexandru Machedon*, bunăoară? Fiindcă e cevà asemuitor între amândoi: și unul și altul au fost *cuceritori* de țări și popoare. Calitatea aceasta comună face ca unul să deștepte în minte pe celalt, adică face ca o idee, rechemată în spirit prin asemănarea ei cu alta actuală, să tragă după sine pe toate celelalte, cu cari s'a legat prin contiguitate și cari, la un loc, alcătuesc personalitatea istorică a lui Alexandru cel Mare, cu faptele și notele ei particulare, *deosebite* de acelea cari alcătuesc personalitatea istorică a lui Napoléon: altă înfățișare fizică, altă origine, altă educație, alte timpuri, alte țări, alte moravuri, alte lupte, alte isbânzi, alte peripetii, alt sfârșit — o mulțime de date caracteristice deosebite una de alta, mult mai numeroase decât notele comune.

Reproducerea „prin contrast", o iluzie. Cum se explică — Ceeace e comun între cele două șiruri de fapte sufletești, din cari unul recheamă pe celalt în

(1) Vezi exemple la *Atențiune*, pag. 52.

spirit, poate să fie în definitiv o singură notă asemuitoare, cum ar fi în exemplul de față însușirea de *cuceritori* comună celor doi oameni mari. Restul poate să difere cu totul, să fie chiar însușiri opuse. Așà încât, comparând toate elementele constitutive ale celor două lanțuri de stări sufletești, să găsim între ele un adevărat *contrast*. Dacă am îndreptà mintea mai mult asupra acestor deosebiri și dacă, dintr'o cauză oarecare, ne-am interesà mai mult de aceste deosebiri și am fi așà de concentrați asupra lor încât aproape să nu băgăm de seamă partea mică de asemănare, care le-a adus în conștiință, atunci am fi conștienți numai de *contrastul* dintre cele două șiruri de fenomene și ni s'ar părea că unul a rechemat în minte pe celalt tocmai prin acest *contrast*.

Astfel s'a născut iluzia psihologică a celor cari cred că există *reproduceri prin contrast*. Eroarea este și mai evidentă atunci, când se mai vorbește și de *„asociații prin contrast"*.

Reducând fenomenul la o schemă generală, iată cum se formulează procesul sufletesc în aceste cazuri. Să presupunem două lanțuri de stări sufletești:

$$A = a + b + c + d + f$$
$$\text{și } B = g + m + r + s + n$$

Intre aceste două șiruri de idei — unul existând sub formă de reprezentații latente, în memorie, celalt dat în intuiție actuală — negăsindu-se nici un element comun, ele nu se vor rechemà în conștiință de loc. Efectul legii similarității nu se va produce.

In loc de șirul B, să presupunem însă altele alcătuite astfel:

$C = a + b + c + d + n$
$D = a + b + c + s + n$
$E = a + b + r + s + n$
$F = a + m + r + s + n.$

In șirul C, elementele $a + b + c + d$, date în intuiție, fiind identice sau asemenea cu cele patru elemente constitutive dela începutul lanțului A, le vor redeșteptà pe acestea, și acestea vor trage după ele restul de idei cu cari s'au asociat în lanțul psihologic din care fac parte. Tot așà se va întâmplà și cu șirurile D, E, F.

In șirul F este un singur element asemuit sau identic cu unul din elementele șirului A, anume *a*. Acest *a* din F va redeșteptà prin similaritate pe *a* din A; iar *a* din A, rechemat astfel în conștiință, va trage după sine pe toate elementele cu cari se găsește legat prin experiența anterioară, adică pe $b + c + d + f$.

Dacă interesul și preocuparea momentană a spiritului nostru sunt îndreptate asupra *elementelor comune* din lanțul A, redeșteptat în conștiință, și din lanțurile C, D, E, F, prezentate în intuiția actuală (a, $a + b$, $a + b + c$, etc.), zicem că ne-am amintit de A prin *asemănarea* lui cu C ($a + b + c + d$) sau cu D ($a + b + c$), sau cu E ($a + b$), sau cu F (a).

Iar dacă interesul momentului sufletesc este îndreptat asupra elementelor *diferite* din cele două lanțuri de idei, se zice că unul a amintit pe celălat prin *contrast:* adică C a rechemat pe A prin elementul *n;* D prin elementele $s + n$; E prin $r + s + n$; F prin $m + r + s + n$, elemente prin cari se deosibește fiecare din ele de A. Asupra părții comune atunci nu mai

suntem atenți, fie că este mare ca în C, fie că este mică, cum se găsește în F, reprezentată numai prin un element, *a.* Și cu toate acestea, redeșteptarea în minte a lui A s'a realizat *tocmai și numai* prin acest element comun *a.*

De acì se vede că acelaș caz de experiență poate să fie, după împrejurări, când un exemplu de reproducere prin asemănare, când de reproducere prin contrast, după cum spiritul, condus de preocuparea și interesul momentului, e atent la partea de asemănare or la cea de deosebiri a celor două lanțuri.

De fapt însă și strict vorbind reproducerile mintale nu se îndeplinesc decât în virtutea asemănării și a legăturii stărilor sufletești între ele, adică prin *similaritate* și *asociație.*

A vorbì de amintiri prin *contrast* este impropriu și inexact, din punct de vedere științific.

Reproducerea mai e condiționată și de *energia organismului,* de starea de sănătate sau boală, de condițiile hranei, de vârstă, etc. Holland, coborându-se în minele din Harz, uită limba germană din cauza oboselii și lipsei de nutriment; o recăpătă după repaus și nutriment. Frigurile, opiul, sentimentele puternice desvoltă mult reproducerea. Exemplu: femeea, care servise într'o familie evreească, și recită, fiind bolnavă de friguri, în toiul crizei, versete din talmud, pe cari, sănătoasă, nu le puteà reproduce și nu le înțelegeà.

3. **Recunoașterea** e condiționată de localizarea în timp și în spațiu a elementelor psihice. Recunoaștem

un fapt că a mai fost odată în conștiință, dacă putem să determinăm *când* și *unde* am luat cunoștință de el. Când lipsește memoriei această determinare, ea se reduce la un suvenir vag, la o amintire nehotărîtă. Se poate ca reproducerea unor fenomene psihice să fie însoțită numai de conștiința generală a împrejurării că ele au mai fost odată în sufletul nostru; această amintire însă este numai *reminiscență*, mai mult sau mai puțin confuză.

Numai recunoașterea dă memoriei caracterul ei propriu, conștient, și o complectează.

Ca să se poată localizà fenomenele psihice în spațiu, condiția esențială este asociația, și în special cea prin contiguitate în spațiu sau, mai general, prin simultaneitate. Ne întâlnim pe stradă cu o persoană care ne dă semne de cunoștință. Chipul ei nu ni se pare cu totul nou. Dar nu știm cine e, când și unde am cunoscut-o *(Reminiscența)*. E destul adesea să ne spună numele. Numele ne aduce aminte, poate, că acea persoană ne-a fost recomandată de domnul cutare și anume *unde:* în casa acestui domn; și pentru ce ne dusesem acolo: ca să citim, să discutăm împreună părerile unui critic asupra cutărui poet, etc.

Dar amintirea încă nu e complectă. *Când* s'a întâmplat oare aceasta? Ne trebue *localizarea în timp*. Pentru localizarea în timp se presupune fixarea în spiritul nostru a câtorva date cronologice mai însemnate, corespunzând unor întâmplări mai principale din viața noastră; și atunci, în intervalul ce desparte aceste date, așezăm, în mod aproximativ, celelalte evenimente mai puțin importante. In exemplul de mai sus, nu e nevoe să știm exact ziua și ora

când am făcut cunoștința. E destul să putem determină, dacă a fost înainte sau după cutare întâmplare memorabilă pentru noi: era înainte ori după ce am absolvit liceul, sau universitatea; înainte sau după cutare examen; sau pe când făceam cutare lucrare, dela succesul căreia atârnă viitorul nostru, etc.

4. **Legea degenerării memoriei.** — In cazurile de alterare sau de degenerare a memoriei, s'a constatat că: acele fapte sa uită mai întâiu care au fost câștigate mai târziu în dezvoltarea noastră psiho-fizică. Aceasta este legea *regresiunii* sau *reversiunii* (1). Cele cari se uită mai anevoe, mai la urmă, sunt fapte de experiență mai veche, din copilărie și tinerețe. Când stratele nervoase, cari conțin faptele unei vârste mai înaintate, se alterează, degenerează, atunci, rămân și reîncep a funcționă stratele mai inferioare sau mai vechi, acelea cari conțin acumulate faptele unei vârste mai fragede. Acest sens are psihologicește zisa poporului că „bătrânii cad în vârsta copilăriei".

Dintre fenomenele intelectuale, afective și volitionale, acelea cari se perd mai întâiu, în cazuri, de slăbiciune a memoriei, sunt cele *intelectuale;* în al doilea rând, cele *afective;* și apoi tocmai în al treilea, cele *volitionale,* actele. Cauza e deosebirea în ușurința de modificare și alterare a condițiilor fiziologice corespunzătoare acestor diferite clase de fenomene.

Așà, substanța nervoasă a scoarței cerebrale și cea albă, unde se păstrează achizițiile intelectuale mai înalte—științele, artele, cunoștințele profesionale, limbile,—ca rezultat ultim, mai complect și mai nestabil

1) Ribot, Les maladies de la mémoire.

al evoluției biologice, al desvoltării fiziologice, este supusă mai repede la alterări, decât baza anatomică a fenomenelor active fundamentale, a *cenesteziei*, anume: organele vitale, viscerele, oasele, mușchii. Acestea, ca elemente mai intime, mai vechi, mai simple ale vieței corporale, sunt mai stabile, mai permanente. Condițiile anatomice și fiziologice ale actelor devenite habituale sunt asemenea mai anevoe de modificat, și curentul degenerării le ajunge mai târziu, la urmă de tot. Lucrările manuale obișnuite se păstrează și se repetă mecanic, inconștient, chiar când individul a devenit incapabil și de gândire și de emoție. Aceasta ține până ajunge boala să vatăme ganglionii cerebrali, bulbul rachidian și măduva spinării.

Perderea limbajului urmează aceeași ordine. Se uită mai întâiu cuvintele propriu zise, limbajul rațional, destinat a exprimà fenomenele de cunoaștere; al doilea frazele esclamative, interjecțiile, aceeace se numește „limba emoțională" (Max Müller); în fine, mai rar, chiar mișcările expresive, gesturile.

Și în perderea limbajului rațional se observă o lege de trecere *dela mai nou și mai complex la mai vechiu* și mai simplu. Astfel se uită: mai întâiu numele proprii; al doilea, substantivele comune; și al treilea, adjectivele și verbele. Acestea din urmă, exprimând ceva mai general, se repetă mai des și deci se păstrează mai bine; din contră, particularul, exprimat mai ales în numele proprii, se întâlnește relativ mai rar în experiență.

O condiție a unei bune memorii este și proprietatea de *a uità* ne-esențialul și de a păstrà, cu atât mai puternic, esențialul. De aceea o înțeleaptă călău-

zire a învățăturii stărueşte din capul locului asupra cunoştinţelor esenţiale, asupra ideilôr principale şi nu se încurcă în amănunţimi cari încarcă şi obosesc mintea. Maxima ei conducătoare este: *Non multa, sed multum.*

Memoria e supusă şi la *iluzii.* Uneori omul crede că a şi făcut un lucru ce aveà numai de gând să-l facă. Alte ori crede că i s'a întâmplat în realitate, aceea ce numai a auzit, a cetit, sau a visat.

FANTAZIA ŞI IMAGINAŢIA.

Ideile căpătate prin experienţă se reproduc ori în forma, în legătura şi relaţiile în cari au fost câştigate odată, şi atunci avem *memorie;* ori într'o formă, într'o ordine şi în raporturi schimbate. In cazul acesta schimbările se pot face sau în scopul şi cu intenţia de a găsì şi reprezentà relaţiile generale şi permanente dintre lucruri, legile naturii, *adevărul obiectiv,* şi atunci avem *operaţiile intelectuale* propriu zise; ori indepedent de acest scop, pe baza unui sentiment, şi atunci avem *imaginaţia* şi *fantazia* în înţelesul larg al cuvântului.

1. **Fantazia.** — Cuvântul *fantazie* ne duce cu mintea la combinări, cari, de ordinar, sunt cu totul departe de a oglindì raporturile obiective ale lucrurilor din natură, la nişte combinări capricioase, străine de ordinea firească a fenomenelor. O combinaţie *fantastică,* o idee şi o purtare *fantastică,* în genere toate acţiunile şi manifestările cărora li se poate da atributul de *fantastice* par a avèà de comun aceasta: că se abat dela ordinea obişnuită a modului de a fi, de a

funcționà și de a se manifestà al omului și facultăților lui.

Puterea modificătoare a fantaziei poate merge foarte departe: ea poate creià lucruri cari nu există, chiar lucruri ce nici *nu pot* există în natură; combinații, cari, în totalitatea lor, să înfrângă legile naturii, să contrazică experiența generală și constantă a genului omenesc. Astfel sunt s. e. creațiunile fantastice din basme, în cari se vorbește de cai ce sboară, mănâncă jăratic, au darul vorbirii și chiar prezic viitorul; și de pietre ce cresc și se prefac în stânci; de perii ce cresc și se prefac în păduri; de oglinzi ce se întind și se prefac în ape, în mări și oceane.

La ce se reduce însă puterea de creație a fantaziei și cari sunt limitele ei? Fantazia cea mai bogată nu poate un lucru: nu poate închipuì un *element* nou de experiență simplă, adică o *senzație* nouă, care se nu se fi experimentat înainte, să nu se fi dobândit înainte prin simțuri. Astfel un orb nu poate să-și închipue de loc culorile, un surd sunetele; noi nu ne putem închipuì cum ar fi sensațiile ființelor ce ar aveà mai multe simțuri decât noi. In fond, imaginația cea mai puternică își reduce funcțiunea sa la combinarea în diferite feluri a materialurilor de idei câștigate prin simțuri. In cea mai bizară creație a fantaziei nu găsim decât elemente de experiență, altfel asociate între ele. In „calul ce mănâncă jăratic" ideia de „cal" și cea de „mâncare" și cea de „jăratic", cu toate elementele psihice simple sau sensațiile și percepțiile ce le compun, sunt luate din experiență. Ce e nou, e legătura dintre ele, care aici nu e numai

nouă, dar e și nenaturală; însă mai obișnuit e neverosimilă.

2. **Imaginația.**—Fantazia dă naștere și la creații și combinări ce stau în armonie cu legile naturei. Atunci productul spiritual, deși nu e o copie după ceva anume existent, e compus însă după analogia producțiilor naturale și *ar puteà* chiar să existe în natură. In acest caz avem *imaginația,* în sensul mai restrâns al cuvântului.

Termenul de *imaginație* se dă, prin urmare, funcțiunii de a combinà ideile astfel că rezultatul lor nu stă numai decât în contrazicere cu legile naturale și cu ordinea firească a lucrurilor, ci stă chiar în acord cu acestea. Rezultatul final al combinării ideilor într'o operă de imaginație anticipează câte odată natura lucrurilor, în orce caz n'o contrazice; poate să deà naștere unui produs ce n'a fost *până atunci* în concret *realizat* în natură, dar care ar puteà să fie, e *posibil,* pe baza legilor naturii.

Felurile imaginației.—1. După cum termenul chiar ne arată, cea mai elementară manifestare a *imaginației* e *imaginea,* reproducerea unui fapt ce a fost experimentat. Dar aici avem un punt de contact și de confundare cu memoria; căci și memoria reproduce experimentele trecute, și în ea revine imaginea lucrurilor înscrise în organismul psiho-fiziologic. Ce deosebire e dar între imaginație și memorie? Să presupunem că ne amintim de un om pe care l-am văzut. Dacă în amintire căutăm să reproducem trecutul cu intenția de a fi exacți, de a face o descriere fidelă

a realității, atunci par'că ne-am încercà putința de *reținere* și de *reminiscență* ce alcătuește memoria, și facem deci un act și o probă de *memorie*.

Dacă încercăm însă reproducerea sub impresia unei *emoții*, unei plăceri, care ne face să ne amintim, fie în totul, fie în parte, trecutul; și, sub vibrația sentimentului, se reproduc anumite părți din experiență și se provoacă, vrând nevrând, în cel ce ne ascultă, o impresie similară cu aceea ce simțim atunci; în cazul acesta reproducerea emoționată a trecutului nu e simplă memorie, ci act de *imaginație*. Am putea-o numì *imaginație memorială*. Reproducerea, deși poate fi exactă, nu se cere să fie complectă; și nici nu-i nevoe de aceasta, fiindcă se amintește și reproduce numai ceea ce stă *în acord* cu felul emoției; iar datele, ce nu întâlnesc și nici nu explică emoția, sunt eliminate în mod firesc: spiritul nu insistă asupra lor. Cu cât se adună detalii mai multe ce concordă cu interesul emoțional, cu atât se dă o dovadă nu numai de memorie, ci și de *imaginație*.

Ancheta pe care a întreprins'o (în 1880) GALTON pentru determinarea facultății de reprezentare vizuală sau a puterii de vizualizare, nu se raportează atât la studiul imaginației cât mai mult la acela al memoriei imaginative. Se cereà diferitelor persoane să descrie din amintire sala de mâncare din o dimineață oare-care. Și tot de acest fel sunt și cazurile raportate de W. JAMES (op. cit. pag. 397 sq). Unul cu vizualizare vie spune: «Percep deodată toate obiectele lămurit; dar când mă opresc cu atenția asupra unuia din ele, îl văd și mai dinstinct. Imi amintesc mult mai bine culorile, decât or-ce alt lucru. Dacă bunioară, aș voì să-mi amintesc o farfurie pictată cu flori, aș puteà să reproduc în desemn tonalitățile exacte. Etc.»

Altul, cu o vizualizare slabă, spune: „Despre masa mea de mâncare nu pot să spun exact ce văd la ea; totul e vag. Mi-ar

fi cu neputiță să înnumăr scaunele; știu numai doar din întâmplare că sunt zece. Nu zăresc nici un detaliu... Singura culoare ce mi-aș puteà parcă închipuì lămurit este a feței de masă.“ Etc.

Deosebirea între memorie și imaginație, în acest caz, e dar că, deși ambele se aseamănă în reproducerea unei experiențe trecute, găsim, în reproducerea *imaginativă*, emoția în grad mai mare și ca element determinant.

2. *Emoția* este caracteristica esențială a lucrărilor de imaginație în genere. Gradul cel mai de jos al imaginației e acela ce constă în reproducerea emoționată a unor experiențe trecute, a unor detalii luate, cât se poate de exact, din trecutul nostru.

Un grad mai înalt e când se reproduce în minte, prin simpatie, și se interpetează experiențele altui suflet, ideile și sentimentele exprimate în semne sensibile. Interpretarea acestora pune în lucru un grad superior de imaginație, cunoscută sub numele de imaginație *determinativă*, fiindcă la fiecare pas se *determină*, printr'o imagine concretă, vagul ce există în înțelesul general al unui simbol. Când citim o descripție, o poezie, facem operație determinativă, întrucât substituim imediat fiecărui cuvânt imaginea lucrului real la care se raportă, așà că par'că vedem cu ochii exact lucrurile în raporturile lor, treptat cu propășirea descripției. Aceasta nu-i totdeauna lucru ușor și adesea o mare parte din farmecul lecturii unei pagini literare bine scrise se perde din causa unei imperfecte determinări imaginative a cititorului.

3. Pe când imaginația cititorului e numai determinativă, imaginația celui ce a aruncat în lume combinările de imagini și le-a fixat în cuvinte și forme

sensibile, imaginația artistului, e *combinativă creatoare.*

Imaginația creatoare poate să fie de multe feluri, după scopul și rezultatul la care tinde. Avem astfel o imaginație creatoare în poezie, în artă și literatură; una în știință; una în viață practică; una în activitatea technică, în industrie, în arta războiului, etc. De ordinar se crede că numai în artă, în literatură și poezie găsim terenul propriu imaginației. Dar ce exemplu frumos de imaginație găsim în concepțiile științifice, în ipotezele grandioase ce au căutat să explice raporturile cele mai generale ale naturii! Copernic, Kepler, Newton, Galileu, au avut la dispoziția lor un grad excepțional de putere combinativă, ca să ajungă la închipuirea raporturilor posibile dintre lucruri și apoi la teorii pozitive și la verificarea lor pe baza experienței și a observației. *Un strateg,* apoi, de câtă imaginație n'are nevoe, ca să-și închipuiască posibilitatea diferitelor mișcări ale adversarului și contra-mișcările armatei sale proprii, spre a parà o lovitură probabilă ori spre a atacà. Mai înainte de a se da lupta în realitate, se desfășoară în mintea lui tot războiul, cu toate peripețiile și rezultatele lui. E posibil ca realitatea ce urmează acestui plan să nu corespundă combinărilor imaginației, și socotelile lui să fie zădărnicite de împrejurări neprevăzute. Nu e mai puțin adevărat, că în momentul când și-a închipuit planul de luptă, când a văzut mișcările trupelor și succesiunea lor, a făcut o operație de cea mai vie imaginație combinativă. Găsim la strateg tot atâta imaginație, ca și la poetul ce cântă un războiu, pe care nu l'a văzut.

In *rezumat* avem:

1. *O imaginație determinativă*, când substituim unor idei generale niște idei concrete.

S. e. auzim pronunțându-se sau citindu-se cuvântul: stea, vale, rîu, etc., și ne închipuim obiectul corespunzător, ca și cum l'am vedeà în existența lui concretă.

2. *Combinativă sau constructivă practică*, prin care căutăm și combinăm mijloacele necesare pentru realizarea unui scop practic.

Astfel e cazul unui inginer, care combină diferite date și elemente materiale pentru construirea, ridicarea și susținerea unui pod peste un fluviu.

3. *Constructivă sau combinativă artistică:* bunioară când, sub impresia unui sentiment sau cu scopul de a deșteptà o emoție, combinăm imaginile și creăm caractere, raporturi între caractere, ne închipuim acțiuni, evenimente, scene, tablouri.

4. *Constructivă sau combinativă științifică*, prin care spiritul combină cunoștințele posedate, în scopul de a studià și explicà fenomene noi.

In hipotezele sale NEWTON a făcut uz tot așà de mult de imaginație ca și SHAKESPEARE în alcătuirea dramelor sale.

Felul imaginației constructive variază după natura ideilor câștigate și după predispozițiile organice ale omului. Iar valoarea și succesul ei atârnă de numărul și calitatea acelor idei, de conștiința scopului urmărit și de energia sentimentului cu care se urmărește realizarea acelui scop. Fără materialul suficient, combinațiile ies anemice; fără unitatea clară a scopului, ies neorganizate; și fără impulsul sentimentului, spi-

ritul n'are acea „răbdare" necesară în căutarea şi alegerea repetată a ideilor celor mai potrivite pentru scopul intenţionat.

Legea combinării ideilor în imaginaţie. — Pentru ca să se producă în spirit combinaţiile ideilor, trebue să se îndeplinească o condiţie, aproape generală în toate cazurile imaginaţiei combinative. Ce face de se adună din diferite regiuni ale minţii anumite date, detalii, fapte, imagini? Şi ce le face de se leagă, se organizează într'un tot armonic şi sistematic? Indeplineşte oare aceasta omul în mod voluntar şi intenţionat? Ar fi o idee greşită despre funcţiunea firească a sufletului, dacă ne-am închipuì acest mecanism săvârşindu-se arbitrar în spirit. Totul se produce în mod spontan în natură şi noi căutăm să interpretăm natura prea unilateral, după analogia activităţii omeneşti. Când arhitectul procedează la executarea unui plan de construcţie şi adună materialul, apoi începe clădirea dintr'o anumită parte şi o continuă, până o ridică întreagă şi complectă, cu tot ce-i trebue pentru realizarea scopului; dacă întrebi atunci: cum s'a realizat acea clădire? Ţi s'ar răspunde că arhitectul a căutat să facă şi să împreune toate părţile, după un *anumit plan*, în mod *intenţionat*, conştient. Şi aceasta ar fi, negreşit, un răspuns intemeiat. Dar greşala începe din momentul, când ne încercăm a explică, după analogia activităţii omeneşti, şi producţiile spontane ale naturii, (precum e limbajul, societatea, bunioară, sau) chiar combinarea ideilor, de care e vorba în actul şi opera de imaginaţie. Căci să ne întrebăm mai departe: cum s'a produs în mintea

architectului planul acela? A fost tot voința și intenția lui care a adunat diferitele idei, ce alcătuiau părțile planului? Dar atunci ar fi trebuit să aibă un alt plan, ca model, în minte, după care să-și compună planul lui, orcât de original ar fi; și așà ar merge, din plan în plan, la infinit. Planul în mintea lui se formează însă în mod spontan; părțile vin în mod firesc de se apropie și alcătuesc un tot.

Dar ce le face pe ele să se adune, din toată întintinderea conștiinței, ba poate chiar din inconștient? Care-i forța de atracție a acestor elemente, care le cheamă, le adună și le unește într'un tot organic?

Am puteà să relevăm *două condiții* mai generale de funcțiune a imaginației, în virtutea cărora elementele aleargă de se combină și se unesc, întocmai cum se unesc și se combină elementele constitutive ale unui organism unitar.

Căci de ce nu ne-am pune tot așà de bine întrebarea cu privire la creșterea *după un tip numit* a ființelor organizate? Misterul nu e tot așà de mare? Nu-i oare extraordinar lucrul acesta că dintr'o ghindă, dintr'o sămânță pusă în niște condiții, după câtva timp iese, se desvoltă treptat un arbore cu o *anumită formă?* De unde știu, și cum știu elemente materiale, supte din pământ și din aer, să vină și să se dispuie după un anumit sistem, după un anumit plan de cristalizare și să deà un tot cu o formă hotărîtă și aproape prevăzută d'inainte? Misterul acesta ni se pare chiar mai mare decât acel al închegării diferitelor idei într'un tot armonic; și mai uimitor, fiindcă n'avem mijloace de a pătrunde înăuntrul combinărilor și mișcărilor de elemente materiale prin observația internă. Grație acestui mijloc, de care putem dispune în studiul vieții sufletești, putem observà condițiile combinării ideilor în imaținație.

1. Aceea ce atrage elementele de cunoaștere și experiență și le unește într'un tot armonic, e mai

întâiu *unitatea de sentiment, de simțire*. Emoția care s'a asociat în experiențele noastre anterioare, în diferite grade de nuanțe, cu atâtea și atâtea lucruri, acte, fenomene înscrise în sistemul nostru psihofiziologic și păstrate sub formă de modificări nervoase și de imagini corespunzătoare, acea emoție când se produce din nou, le cheamă, le evoacă pe toate acele stări de conștiință, cu cari s'a asociat; și elementele psihice rechemate vin de se cristalizează într'un tot, în conformitate cu această emoție. Când un poet voește să descrie d. e. un sentiment elementar și general ca *frica*, trebue, în momentul acela, să aibă, sub o formă oarecare, acest sentiment; imaginația emoțională deșteaptă atunci, din experiențele lui, toate fenomenele cari s'au asociat cu frica, și poetul e în stare astfel să concretizeze cauzele și efectele fricei în întâmplări ce în adevăr pot să înfioare.

2. A doua cauză e aceea ce s'ar puteà numì *principiul corelației armonice a părților într'un tot*. Dacă se înjgheabă în minte o singură parte dintr'un tot, sentimentul totului, sugerat de acea parte, face de se adună și restul elementelor ce alcătuesc părțile constitutive și armonice ale acelui tot. Cuvier numai după un dinte de animal, a cărui speță dispăruse de mult de pe pământ, a putut să reconstituiască exact ființa întreagă. Shakespeare a scris „Moartea lui Iuliu Cesar" cu așà exactitate de intuiție istorică, în cât istoricii vieții romane, cei mai specializați azi, n'au găsit, în liniamente generale, nimic de modificat în ce privește concepția fundamentală a epocei lui Cesar, ceea ce-i mai greu de restabilit decât amănun-

tele. Şi spiritul omului de ştiinţă şi al poetului au lucrat, în cazurile acestea, pe baza principiului corelaţiei armonice a părţilor unui tot. Puţinele date, puse la dispoziţia lor, au evocat altele în legătură armonică, şi s'au organizat cu toate în o unitate sistematică.

Influenţa imaginaţiei asupra voinţei şi corpului. — Imaginaţia are influenţă şi asupra direcţiei voinţei; dar aceia cari, în acţiunile lor, se conduc mai mult după închipuiri, nu după cunoştinţa exactă a realităţii, se numesc *fantaşti*. Aceştia îşi creiază uneori, pe baza închipuirilor, o viaţă de fericire sau nefericire, fără nici o cauză obiectivă şi fără nici un motiv real.

Fantazia are putere şi asupra fizicului. Hipocondria şi cazurile de boale imaginare se raportează la această cauză. Un exemplu tipic de influenţă a imaginaţiei asupra fizicului avem în romancierul FLAUBERT, care, descriind efectele otrăvirii cu arsenic, a unui personaj din romannul său (M-me BOVARY), simţeà gustul otrăvirii în gură, şi în urmă, câtvà timp, a suferit de o grea indigestie din această pricină.

«Un om, zice SHAKESPEARE, ar puteà să ţinà în mână un cărbune aprins, şi, cu toate acestea, să-şi închipue că ceeace ţine este rece, dacă în acelaş timp s'ar gândì la gheţurile Caucazului; ar puteà, fără să degere de frig, să se tăvălească în zăpadă în Decembrie, gândindu-se la căldurile unei veri imaginare» (1).

Se povesteşte despre scriitorul rus *Maxim Gorki*, că, fiind în închisoare, râdeà de nu mai puteà de închipuirea unor scene comice ale unei comedii vesele pe care-o compunea şi o scria atunci. Gar-

(1) Citat de GUYAU în *Education et Hérédité*, cap. I.

dianul, văzându-l că râde singur, fără nici o cauză vizibilă, era convins că Gorki înnebunise.

S'a căutat să se pună în practică, pentru folosul vieții, această putere a închipuirii asupra stărilor sufletului și corpului, observată în atâtea întâmplări zilnice și constatată intenționat prin atâtea experimente. Dacă ideia poate să facă rău, poate să facă și bine. Fă să creadă pe un bolnav că merge spre însănătoșare, că n'are nimic, „ridică-i moralul", cum se zice mai scurt, și vei vedeà efecte netăgăduite în sensul ideii sugerate. *C'est la foi qui guérit*, ziceà Charcot, introducând astfel între aforismele științei medicate cuvintele Mântuitorului: *Credința ta te-a mântuit.* O ramură însemnată a medicinei moderne caută să se razeme pe aceste principii, întrebuințând sistematic *sugestia*, cu sau fără hipnotism, și *persuasiunea* pentru vindecarea multor boale. Aceasta este *psihoterapia.*

Nu numai sugestia venită din afară, dela altul, dar și aceea care lucrează dinnăuntru, *autosugestia*, ideia ce ne facem singuri de noi, despre puterile și stările noastre, joacă rolul de forță dinamică asupra organizației noastre psihofizice, în bine sau în rău. Ce *crezi* despre tine că ești, aceea tinzi a devenì.

In definitiv, și ideia sugerată de altul numai atunci își produce efectul, când ne-o însușim, când o credem, când lucrează deci ca o autosugestie.

APERCEPȚIA

Apercepția este operația intelectuală, prin care se iea și se asimilează noui fenomene psihice (prezentări

sau reprezentări) în organismul existent în acel moment al sufletului. Această prindere și asimilare o face coprinsul de idei câștigat până atunci prin experiență, și pe care îl vom numì scurt: „organul intelectual aperceptiv" sau numai *organul aperceptiv*.

Fenomenul apercepției se poate înțelege ușor prin analogia lui cu asimilația fiziologică. După-cum fiecare parte anatomică, nervii, mușchii, oasele, extrag și își asimilează din materiile nutritive aceea ce se potrivește mai bine cu substanța lor, tot astfel o escitație exterioară, o experiență nouă, se primește transformându-se după spiritul în care pătrunde.

Spiritul fiecărui om extrage și reține din escitațiile mediului exterior aceea ce convine naturii și puterii sale. Oamenii cu specialități și preocupații intelectuale diferite, puși în fața aceleeași scene naturale, aceluiaș fenomen, vor remarcà părți diferite, după cari apoi vor caracterizà întreaga scenă, întregul fenomen. Astfel un *naturalist*, un *agronom* și un *artist* vor notà cu totul alte caractere din acelaș peisaj natural, adică *îl vor apercepe* fiecare după spiritul său. Primul va vedeà plantele cu ochiul omului de știință, căutând a le clasificà, a le determinà locul ce ocupă în regnul vegetal, a constatà varietățile și a le explicà prin influența mediului, etc. Agronomul va observà natura pământului, aptitudinea lui pentru producție, pentru creșterea și înmulțirea unor anumite genuri de plante necesare la hrana oamenilor sau animalelor, etc. Artistul va considerà armonia formelor și a culorilor. Acesta va căutà frumosul, pe când cel dintâiu, naturalistul, va căutà adevărul, iar agronomul utilul. Acelaș spectacol, tre-

când prin aceste trei spirite, va lăsà trei rezultate psihice deosebite, după natura ideilor ce posedă fiecare din ei, idei pe cari escitaţia actuală le deşteaptă şi cu cari se asimilează.

Omul extrage, prin urmare, din natură, aceea ce se încadrează mai bine cu spiritul şi interesele lui; vede şi apercepe lucrurile şi oamenii după organul său intelectual. „Nu ochiul vede, ci spiritul vede prin ochiu", şi adesea nu vede decât ideile sale proprii sau numai ceea ce le corespunde. Uneori acest proces al apercepţiei dă naştere chiar la *iluzii* grosiere. Aşà *Don Quixote*, având spiritul plin de idei relative la viaţa cavalerească, la luptele cu uriaşii şi monştrii, adesea credeà că vede împrejurul său aceste lucruri; excitaţiile exterioare, trecând prin spiritul lui, se transformau în ideile şi imaginile de cari erà preocupat: o simplă moară de vânt erà luată drept un uriaş şi o turmă de oi drept o armată de spirite rele. El interpretà astfel escitaţiile conform organului său sufletesc.

Felul şi bogăţia coprinsului de impresii, de percepţii şi de idei ale unui om, într'un moment dat, în faţa unei împrejurări a vieţii sau naturei, atârnă nu atât de *felul şi mulţimea escitaţiilor*, în împrejurimea căreia se află, cât *de avuţia şi natura vieţii sale interne*, de mulţimea şi întinderea ideilor şi cunoştinţelor, de sistematizarea şi ordinea lor, cu un cuvânt: de *organul aperceptiv*, câştigat prin studiu şi experienţă.

Instrucţiunea şi exerciţiul spiritului au în mare parte de scop şi de efect a procurà individului un organ intelectual de apercepţie; căci ştiinţa dă for-

mule, dă legi, prin care se explică, se interpretează fenomenele din natură, legi și formule la cari se reduc cazurile particulare întâmpinate în experiență. Așà, *psihologia* pregătește spiritul să aperceapă o mulțime de întâmplări ale vieții sufletești, multe simpatii și antipatii, ca niște cazuri particulare ale asociației stărilor de conștiință; *fizica* pregătește spiritul a vedeà în fenomenele căderii corpurilor, în acela al curgerii rîurilor, al greutății, al plutirii, etc., cazuri particulare ale gravitației universale, introduse prin instrucție în spirit; amândouă servesc astfel de organ aperceptiv intelectual, prin care se iau și se asimilează niște fenomene din natură, ce rămân sau neobservate sau cu totul altfel interpretate, *apercepute*, de către spiritele lipsite de cunoștința acelor legi.

OPERAȚIILE INTELECTUALE.

Am văzut cum se produc elementele de cunoaștere, cum se leagă între ele, se păstrează și se reproduc. Să vedem mai departe ce lucrări îndeplinește mintea asupra lor, cum le preface, ca să ajungă la construirea clădirii reprezentative a lumii. Intre aceste operații intelectuale se pune de ordinar două mai principale: *judecata* și *raționamentul*.

Găsirea de asemănări și deosebiri. — Inainte de a le studià pe acestea, trebue să amintim o funcțiune mai generală, elementară și primitivă a inteligenței, funcțiunea care condiționează pe toate celelalte, și care servă de criteriu al inteligenței ori unde s'ar află și în orce grad. Aceasta e simpla găsire și *con-*

statare de asemănări și deosebiri între lucruri, cea mai elementară operație intelectuală, care pregătește și face posibile pe altele mai complicate; precum și găsirea și stabilirea *gradului* de asemănare și deosebire, care poate varià dela identitatea perfectă până la opunere evidentă, trecând prin punctele intermediare de similitudine și de contrast.

Pe baza acestor operații elementare se pot face *clase* de obiecte din ce în ce mai mari. *Clasificarea* însă presupune și *abstracția.* Prin aceasta spiritul isolează una sau mai multe din suma proprietăților ce alcătuesc lucrurile în natură, și le consideră în parte, făcând „abstracție" de celelalte. Ca să aleg la un loc obiectele *albe* și să fac o categorie din ele, trebue să nu consider decât calitatea de *culoare,* și să lase la o parte pe cea de soliditate, duritate, greutate, gust, etc. Asemenea, când vioesc să pun de o parte lucrurile rotunde, sau pe cele cari servesc la un scop anumit. Intr'un caz, consider numai forma, în celalt numai scopul, făcând abstracție de celelalte calități ale lucrurilor. Ca să formez, astfel, clasa *meselor,* nu voiu căutà să văz dacă obiectele sunt de lemn, de fer, or de marmură; sau dacă au atâtea picioare; or dacă sunt pătrate, drept-unghiulare or rotunde, etc.; ci voiu privì numai însușirile necesare la realizarea scopului determinat pentru care se face o *masă;* și obiectele, cari le vor posedà, vor intrà în această clasă.

Procesul de asimilare și de integrare pe de o parte, precum și acela de diferențiare, de discernământ, e o lucrare mintală și cerebrală, care *cere timp;* ceeace însemnează că e aci o muncă, o greutate de învins.

Asta se dovedește experimental. Dacă se pune înaintea cuivà un număr oarecare de litere sau culori (dela 1—6) și se cere să se determine, după un scurt timp de intuiție, felul acelor litere sau culori, cu cât numărul obiectelor, culorilor crește (dela 1—6), crește și timpul ce pune mintea spre a le deosebì între ele, și anume dela 3/10 până la 8/10 din secundă. S'a căutat să se stabilească, prin observații făcute asupra mai multor persoane, cum variază proprietatea de a găsì deosebiri și asemănări după vârstă și sex. S'a găsit că în vârsta dela 6—7 ani crește repede puterea de a găsì deosebiri și că băeții sunt superiori în ce privește constatarea de deosebiri și asemănări, afară de stabilirea nuanțelor delicate ale culorilor, în cari fetele sunt superioare.

Deosebirea aceasta generală, însă, dintre *datele elementare* de cunoaștere și *operații* intelectuale, nu trebue să ne-o închipuim așà în suflet, ca și cum întâiu ar venì în conștiință datele de cunoaștere, și apoi ar începe operațiile asupra lor.

Aceasta ar fi concepție luată din analogia lucrărilor technice omenești. Când se construește o clădire, se adună întâiu materialul și apoi se face operația necesară pentru realizarea unui plan arhitectonic. In mintea omenească raportul dintre datele și operațiile intelectuale e cu totul altul.

Producerea *datelor* elementare și *operația* intelectuală asupra lor se face simultan, în grad deosebit de intensitate și complexitate. Incât, ceeace găsim mai departe sub formă de *comparații, judecăți* și *raționamente*, găsim și în fazele mai inferioare ale conștiinței, însă mai puțin clar, mai puțin conștient și mai simplu. In adevăr, operația elementară, ce am numit-o caracteristica esențială universală și primitivă a inteligenței, adică *stabilirea de asemănări și deosebiri* între lucruri și fenomene, o găsim nu numai în scara operațiilor intelectuale mai complicate de raționament, ci și în funcțiunea simplei percepții. Când se percepe un obiect cu totalitatea proprietăților lui, și se zice că obiectul

acesta e o *pălărie*, se observă ușor că conștiința, ca să ajungă la acest simplu rezultat al determinării obiectului, a făcut o *asemănare* între acest obiect și rezultatele unei experiențe trecute. Dar, mai departe, când se zice că acesta e *cutare* obiect (pălărie), se prespune stabilirea unor clase de obiecte în mintea noastră și trecerea acelui obiect prin aceste categorii, spre a vedeà în care poate să se așeze. Deci se presupune o *clasificare*, altă operație întemeiată pe găsirea de asemănări, căci nu s'a putut să se facă clasificarea, decât punând obiectele ce se aseamănă la o parte și eliminând pe cele ce nu se aseamănă.

Noțiunile. Formarea lor din punctul de vedere psihologic. Când se notează însușirile comune la mai multe lucruri sau fenomene și se consideră în parte, izolat, se formează o *ideie* comună, generală, o *„noțiune"* sau un *„concept"*.

Acestea se produc, din punctul de vedere psihologic, în modul următor. Fiind date mai multe lucruri de aceeași clasă, cari au, prin urmare, atât proprietăți comune tuturor cât și proprietăți particulare fiecăruia, se va întâmplà că: partea *comună* la toate obiectele, izbind de mai multe ori sensibilitatea noastră, se va săpà mai adânc în sistemul nostru psihofisic, și deci se va păstrà mai bine și se va reproduce mai ușor. Iar partea caracteristică a fiecărui obiect, izbind numai câte odată simțurile noastre, va lăsà o urmă mai slabă, mai lesne de uitat. Și astfel se va formà în noi, în mod inconștient și cu încetul, o noțiune generală, care va cuprinde în sine aceace este comun mai multor lucruri sau fenomene în genere.

Acest rezulat psiho-fisiologic, câștigat din amestecul de imagini ale diferitelor lucruri sau ființe de aceeași categorie, e un product nou sufletesc care poate să serviască, mai departe, ca un *element mai*

complex, asupra căruia se vor exercită operațiunile mintale, spre a ajunge la resultate mai complicate.

Conținutul și sfera noțiunii. Raportul dintre ele. Noțiunile pot avea diferite grade de abstracție și de generalizare. Bunioară noțiunile *pom, arbore, plantă, ființă, lucru material, estins în spațiu, ceva*, sunt într'o ordine ascendentă de abstracție și generalizație. Cel din urmă e cel mai abstract.

Conținutul noțiunii, care e constituit din suma proprietăților sau a «notelor caracteristice» ce formează noțiunea, stă în *raport invers* cu *sfera*, adică cu numărul de lucruri la cari se raportează noțiunea. Să se compare sfera și conținutul noțiunilor *animal* și *om*. După înțelesul obișnuit al lor, *animal* are de conținut notele: „ființă cu motilitate proprie"; la *om* se mai adaugă, pentru complectarea coprinsului, pe lângă proprietățile animalului, și aceea d'a fi *rațional*, deci: „ființă cu motilitate proprie și rațională", sau mai scurt: „animal rațional". Prin urmare conținutul noțiunii *animal* e mai mic decât al noțiunii *om*. Dar să se înnumere ființele la cari convine denumirea, deci noțiunea, de animal, cu acelea la cari se poate estinde noțiunea de om; se va vedeà că sunt mult mai multe cele dintâi decât cele d'aldoilea, — adică sfera noțiunii *animal* e mai mare decât a noțiunii *om*.

Cu cât o noțiune are mai multe caractere *în sine*, cu atât coprinde mai puține lucruri *sub sine*.

Semnul exterior al noțiunilor. Limbajul. — Noțiunile nu au reprezentant material în natură, ca sensațiile, reprezentările și percepțiile, cari se raportează la cevà particular și determinat. *Omul abstract* nu se poate arătà trăind, mișcându-se, ci se pot arătà totdeauna numai indivizi anumiți, cari, pe lângă notele *comune tuturor oamenilor*, mai prezintă altele particulare, *proprii numai lor*. Semnul exterior al coprinsului de idei ce formează noțiunea „om", este numai *cuvântul* „om", pronunțat sau scris. Se asociază astfel de un complex de reprezentări sau de o

noțiune, o percepție auditivă sau vizuală, adică niște sunete, *cuvintele*, sau niște semne, *literile*. Cu cât cugetarea crește, cu atât și limba se desvoltă, căci mulțimea noțiunilor cere înmulțirea semnelor exterioare sau a vorbelor cari să le reprezinte.

De acî nu urmează însă că nu poate există cugetare fără limbă. Surdo-muții, animalele nu vorbesc; și cu toate acestea nu se poate susține că nu găsesc asemănări și deosebiri între lucruri și fenomene, că formează noțiuni, că nu caută a dà o explicare lucrurilor și fenomenelor, că nu cugetă, după gradul forțelor lor intelectuale.

Un surdo-mut cult (BALLARD), institutor în Washington, povestește, în autobiografia sa, despre mersul inteligenței sale din copilărie, fapte care confirmă această independență relativă dintre limbă și cugetare.

«Âm, spune el, o amintire vie de plăcerea ce simțiam la privirea diferitelor scene prin cari treceam, observând fazele deosebite ale naturei, atât însuflețite cât și moarte, deși nu puteam începe vreo convorbire, din cauza infirmității mele. In timpul acestor preumblări, cu doi sau cu trei ani înaintea inițiării mele în rudimentele limbei scrise, începuî a-mi pune însu-mi întrebarea: *Cum s'a făcut lumea aceasta?* Când se prezentă spiritului meu această problemă, mă pusei a o meditâ mult timp. Curiositatea mea se deșteaptă și relativ la cestiunea: care a fost originea vieței vegetative, precum și cauza esistenței pământului, soarelui, lunei și stelelor... Vârsta mea erà atunci între opt și nouă ani». 1).

Această independență relativă nu se poate susține, însă, când este vorba de raportul dintre *limbaj* și gândire, înțelegându-se prin limbaj *orce fel de ma-*

1) Un estract din această curioasă și instructivă autobiografie se găsește la pag. 266—79, Vol. I, din opera *Principles of Psychology* (1890) a lui WILLIAM JAMES.

nifestări exterioare sau de semne destinate a simbolizà niște stări sufletești. Astfel cuvântul, gestul, dactilologia, scrierea hieroglifică sau fonetică sunt atâtea feluri deosebite de limbaj. Există deci o facultate generală de limbaj, care prezidă la toate aceste moduri de expresie, și care se poate definì: „facultatea de a stăbilì o relație constantă între o idee și un semn, fie acesta un sunet, un gest, o figură sau un desemn de orce fel". (Broca) In acest sens, e adevărat a zice că și animalele și copiii și surdo-muții își au limbajul lor, adică sistemul lor de semne, prin care își exprimă intenționat ideile, dorințele, sentimentele, în general stările lor psihice.

Limbagiul este de mai multe feluri. Mai întâiu: *natural* și *convențional.*

Natural, e limbajul când starea sufletească găsește, în semnul ce o exprimă, manifestarea sa spontană, necăutată, neînvățată, impusă de chiar organizația animalului: astfel, strigătul, plânsetul în durere, râsetul, gudurarea în bucurie, etc. Acest limbaj este de o asemănare constantă la aceeaș clasă de ființe, care se înțeleg între ele fără să fi trăit dela început împreună.

In *limbajul convențional* se alege intenționat un semn care a simbolizat întâmplător o stare sufletească, și se întrebuințează regulat și sistematic pentru exprimarea acelei stări. Bunioară, un copil sau un animal face o mișcare, scoate un sunet oarecare și vede că acestei manifestări a urmat satisfacerea unei dorințe. Acel sunet sau acea mișcare se repetă apoi dinadins, de câte ori copilul sau animalul voește să i se satisfacă aceiaș dorință. Un papagal, văzând pe masă nuci, cari îi plăceau foarte mult, scoase un strigăt particular. Stăpânul îi dete să mănânce; și de atunci papagalul, când voià să mănânce nuci, scoteà acelaș sunet, imitându-se pe sine însuși. Dar se imită și semnul făcut de alt animal, care a dobândit prin acel semn mulțumirea unei trebuințe. Un animal, văzând pe altul că obține dela stăpânul său de mâncare sau altă favoare, de câteori se manifestă într'un chip

anumit, va imitâ însuși intenționat acea manifestare, dacă dorește să aibă și el aceeași favoare.

Manifestarea poate fi un gest, un ton, o articulație, etc, cari simbolizează sau exprimă fie stări psihice mai mult afective și voliționale, fie, în prima linie, fenomene intelectuale. De aici limbajul convențional este sau *emoțional* sau *intelectual*.

Cel emoțional se mai poate numì *imperativ*, întrucât starea subiectivă a individului se manifestă cu pretenția hotărîtă de a fi satisfăcută; și *indicativ*, întrucât se indică prin acele semne și cauza stării sufletești ori mijlocul satisfacerii. Acest limbaj emoțional sau indicativ-imperativ, îl vedem la copilul care întinde mâna spre a cere și a luà un fruct ori o jucărie, învață a dà din cap în semn de afirmare și aprobare ori de negare și respingere (1); asemenea la papagalul care'și apleacă gâtul ca să fie scârpinat; la câinele care atinge cu laba mâna stăpânului la masă, spre a-i cere ajutor pentru puii săi în pericol, etc.

Limbajul intelectual este și el de mai multe feluri, după gradul de complexitate al fenomenului psihic de cunoștință pe care îl exprimă. Cel mai simplu și mai elementar, găsit la copii mici, când încep să vorbească, precum și la animale, este limbajul *denotativ*, care constă din un sistem de semne determinate pentru simbolizarea particulară a obiectelor, calităților sau actelor. Furnicile, albinele, păsările, mamiferele în genere, posedă această facultate a comunicării precise de idei anumite, ROMANES observă un câne care veni să deștepte în casă pe altul, atingându-i nasul într'un chip particular; câinele deșteptat alergă atunci îndată împreună cu tovarășul său afară din curte, după un alt câine străin, despre trecerea căruia nu puteà ști, la început, nimic prin sine însuși. Un papagal botezase și strigà pe vizitiu cu numele de: «la două ore și jumătate», pentrucă auzise adesea pe stăpânul său zicând vizitiului aceste vorbe, cari, pentru el, constituiau un simplu semn *denotativ*.

(1) ROMANES spune că fiul său învățase dela doică «a da din cap pentru *nu*, a face semn de aprobare pentru *da* și a-și agità mâna pentru *adio*, la vârsta de opt luni și jumătate, executând toate aceste gesturi indicative în mod corect și potrivit». *L'évolution mentale chez l'homme*, p. 158).

Când se estinde semnul denotativ la alte obiecte, persoane sau acte similare, generalisându-l la o clasă întreagă, avem limbajul *connotativ*. Un papagal, văzând un câine și auzindu-l lătrând, imită lătratul lui și întrebuință apoi acest sunet imitativ ca semn destinat a denotà la început numai acel câne; dar, după aceea, îl explică pentru indicarea oricărui câne; a unui *câne* în genere.

Limbajul connotativ devine *denominativ*, când estinderea numelui la o clasă întreagă se face pe baza unei comparații riguroase sistematice și complecte dintre obiectele ce pot și trebue să primească, cu drept cuvânt logic, acea *denumire*. «Cel dintâiu cuvânt pe care copilul meu, spune ROMANES, învață să pronunțe (după tată și mamă), a fost *stea* («star» englezește). Puțin după aceea copilul estinse semnificarea lui la toate obiectele cu lumină strălucitoare, ca lumănări, becuri de gaz, etc. Aici se află desigur perceperea unei similitudini sau analogii, și cuvântul «stea» *(star)*, după ce a fost la început denotativ, începeà să devină connotativ». Pentru spiritul astronomului însă, această estensiune, făcută de copil, nu se bazează pe o asemănare de caractere esențiale. El, astronomul, nu dă numele de *stea* la orice corp strălucitor, nici măcar la toate corpurile cerești; deosibește riguros între adevărate stele și între planete, comete, etc.; și când aplică termenul «stea» cu precisiune la clasa corpurilor cerești scânteetoare, cu lumină proprie, întrebuințează limbagiul *denominativ*.

Când acești termeni denominativi se leagă în propoziții, exprimând judecăți, connotând un cuvânt pe altul, atunci avem limbagiul *predicativ*.

Astfel—(simplificând clasificarea lui MIVART, modificată de ROMANES) (1) — diferitele feluri de limbaj se pot reprezentà în schema următoare:

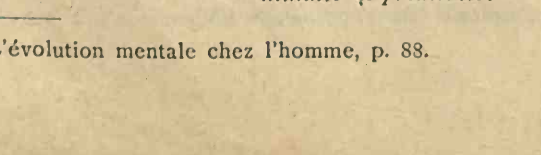

(1) L'évolution mentale chez l'homme, p. 88.

Operația identificării în limbaj. — In întrebuințarea limbajului, în aplicarea cuvintelor la lucruri, mintea se servește de operația stabilirii de *asemănări și deosebiri.* Când în minte s'a format, orcât de vagă, ideia generală a unei categorii de obiecte, și i s'a dat simbolul exterior al unui nume, orce alt lucru nou, neobservat până atunci în particularitatea lui, dacă întrunește aceleași condiții, primește acelaș nume, în virtutea asemănării.

Aceasta s'a observat într'un caz nostim, citat de Taine. (1) Unui copil i se spuneà, de câteori vedeà o flacără ori focul: *Ça brûle;* și el asociase astfel de impresia luminei eticheta *Ça brûle.* Acelaș copil, din jocurile lui cu frații și părinții, asociase numele *coucou* de faptul ascunderii. Intr'o seară vede soarele apunând; și, arătându-l cu degetul, se întoarce către cei din jurul lui și le spune: *Ça b'ûle, coucou!* Identificarea în mintea lui e evidentă, pe deoparte între *soare* cu lumina și flacăra, căreia îi ziceà *„ça bûle"* și pe de altă parte între actul de *a apune* al soarelui și actul *ascunderii* sau *coucou!* Deci *soarele apune = Ça bûle coucou!*

Judecata. — Judecata și raționamentul sunt operații intelectuale mai complicate, întemeiate însă tot pe găsirea de asemănări și diferențe, pe puterea identificării și discernării. In ele cugetarea se manifestă în grad mai înalt.

In afirmarea unui raport între două idei, se face *o judecată.* Es. *„zăpada e albă"* și *cerneala nu e*

1) În opera sa *De l'Intelligence.*

albă". Noțiunea sau ideea generală de *zăpadă* se arată că se poate unì, iar că cea de *cerneală* nu, cu noțiunea sau ideia generală de *alb*. Esprimarea acestui raport de convenență or de neconvenență prin vorbire, constitue *propositia*, în care numele unei noțiuni e subiect, iar al celeilalte predicat. Dar judecata poate există și fără expresie verbală, ca la surdo-muți.

Judecăți analitice și sintetice. — Uneori ceeace se afirmă despre subiect, adică predicatul, se găsește ca un atribuit constitutiv al noțiunii subiectului; atunci judecata se chiamă *analitică;* se chiamă *sintetică*, dacă predicatul adaogă la subiect o noțiune nouă, necoprinsă de mai înainte în noțiunea subiectului. In „zăpada e albă", am esprimat o judecată în care noțiunea *alb*, dela predicat, se cuprindeà de mai înainte în noțiunea *zăpadă* dela subiect. Când zic însă: „zăpada este apă solidificată sau cristalizată", spun prin noțiunea predicatului ceea ce nu se înțelegeà de sine, ca o parte cunoscută a noțiunii subiectului. Propositiile sintetice adaogă deci la cunoștințele noastre; dar tind a devenì și ele cu timpul analitice; căci experiența, confirmând prin repetiție raportul de convenență stabilit odată prin judecată sintetică, ajunge a face din acel raport o cunoștință singură și de domeniu comun, astfel că predicatul devine un atribut constitutiv al subiectului. Această transformare se surprinde în acțiune la unele judecăți. Judecata, „aurul e fuzibil", cu totul sintetică odată, începe a devenì, în unele spirite, analitică, întocmai ca și: „aurul e galben".

Ceeace se numește *definire* a unui lucru, nu e

decât esprimarea mai multor judecăți, în cari se afirmă, prin propoșiții deosebite sau eliptice, toate atributele găsite în acel subiect. Definiția arată, prin urmare, coprinsul clar al națiunii.

Raționamentul. Diferite feluri de rationament. Când raportul dintre noțiuni nu se vede imediat, și avem nevoe de a recurge la mijlocirea altor noțiuni intermediare spre a-l găsi, facem o operație intelectuală mai complexă, un *raționament*. Voim să vedem s. e. dacă **A** este sau nu **D**. Raportul de convenență sau neconvenență nu se vede îndată: recurgem atunci la mijlocul mediat. Găsim **A = B**, apoi **C = D** și în fine **B = C**; deci **A = D**, după acelaș principiu care în matematici ne dă axioma: două cantități egale la o a treia sunt egale între ele.

Când relația dintre noțiunile estreme și cele intermediare este clară, evidentă, facem un raționament propriu zis: și starea sufletească, ce se produce în noi, e siguranța, *certitudinea*. Uneori însă relația nu e evidentă în tot lanțul și șovăe, măcar într'un loc; atunci avem *probabilitatea*, care poate să fie de mai multe grade: credință, bănuială sau conjectură, îndoială, nesiguranță, etc.

Funcțiunea rațiunii, prin care se caută noțiuni intermediare, se numește *sagacitate*. Ea se găsește în gradul cel mai înalt la om.

Avem *trei feluri de raționamente*, toate bazate pe operația intelectuală a generalizării și pe credința în *constanța* și *permanența legilor naturei*, adică pe credința că ceeace este în acest moment va fi totdeauna, dându-se aceleași condiții.

1. *Raționament dela particular la particular:* Un copil se frige la foc; a doua zi evită focul, bazat pe raționamentul eșit din generalizarea faptului și din credință în constanța naturei. Se petrece atunci în spiritul lui cam următoarea operație intelectuală, deși nu lămurit formulată: „Focul de eri m'a ars; acest lucru e foc; ceea ce s'a întâmplat eri, se va întâmplà și azi, căci acelaș lucru este acelaș lucru (principiul *identității).* Deci focul mă va arde și astăzi".

2. *Raționamentul dela particular la general:* Corpurile A, B, C se topesc; aceste corpuri sunt metale; deci metalele se topesc. Acest fel de raționament se numește și *inductiv.*

3. *Raționament dela general la particular:* Toate metalele se topesc; corpul D este metal; deci D se topește. Acest raționament se numește *deductiv* și se mai cunoaște în logică sub numele de *silogism.*

Explicarea raționamentului pe cale psihologică.— Raționamentul nu se face în spiritul nostru numai în mod explicit și conștient, după cum îl înfățișează și îl explică *Logica,* bunăoară:

Toate metalele sunt fuzibile,
Aurul e metal,
Deci aurul e fuzibil.

Mai des se prezintă noțiunile în ordinea următoare: *Aurul — metal — fuzibil.*

Explicarea acestui proces spontan neintenționat se bazează pe două legi, *legea asociației* sau a *contiguității* și aceea reproducerii sau a *similarității.* Prin contiguitate s'a asociat, la celelalte note caracteristice care formează conținutul noțiunei *metal,* și nota

fuzibil. Se prezintă după aceea înaintea noastră *aurul;* acesta, prin calitățile sale comune cu celelalte metale, deșteaptă în spirit, pe baza similarității, noțiunea metal. Această noțiune vine cu întreaga escortă de atribute, cari o constituesc, plus aceea de *fuzibilitate.* Noțiunea fuzibilității, sugerată astfel spiritului, se adaogă la ideia de aur, și astfel se face sinteza „aurul este fuzibil", cam după norma următoare:

metal → fuzibilitate.
↑
aur.

Influența sentimentului asupra inteligenței. Erori de raționament. — Dintre erorile de raționament studiate de *Logică,* interesante pentru *psihologie* sunt mai ales cele provenite din influența sentimentului asupra inteligenței.

Deși noțiunile pot aveà între ele o relație naturală de similaritate sau diferență, astfel în cât spiritul, dacă ar fi liber, neinfluențat de nimic, ar găsì un raport sigur și clar, și ar trage concluzii neîndoioase despre convenența ori neconvenența lor, totuși această relație nu se vede și nu se stabilește, ba chiar se ocolește de spirit, când un sentiment puternic se opune.

Dacă s'a asociat cu ideia *a* un sentiment de ură or dispreț, și cu ideea *b* un sentiment de stimă și de iubire, orcâtă asemănare ar există în realitate între *a* și *b,* inteligența noastră refuză a o constatà și a o stabilì, din cauza antagonismului celor două sentimente opuse, cari fac să se respingă și noțiunile corespunzătoare lor.

Muma asociază de ideia *fiului* său cele mai frumoase și măgulitoare sentimente; și, ca orce suflet normal, de ideia *șarlatanului* și *vicleanului* un sentiment de reprobare, de dispreț, de indignare. Deaceea chiar în fața faptelor palpabile, în contra probelor evidente, ea refuză a trage, bunioară, concluzia: „fiul meu e un șarlatan", pentrucă sentimentele ce însoțesc aceste două noțiuni: „fiul meu" și „șarlatan", se ciocnesc, se resping, și, în respingerea lor reciprocă, trag după ele și noțiunile respective.

Mai de grabă recurge omul atunci la subterfugii intelectuale înșelătoare, adesea, mai mult pentru el decât pentru alții. Spiritul se apără atunci de neîndeplinirea justă a sarcinei sale logice prin sofisme, pe cari le dă drept concluzii sigure. Așà, muma, în exemplul de mai sus, or nu va vedeà, nu va voì să vază și să crează faptele și probele ce dovedesc culpabilitatea fiului său. Or, dacă le va recunoaște, va respinge concluzia naturală ca exagerată, ca falșă și sălbatică.

Astfel sentimentele or împiedică spiritul *de a vedeà* aceea ce nu servă la întărirea lor, or îl silesc să *prefacă* toate elementele nefavorabile, travestindu-le în aparența amăgitoare a unor elemente favorabile. Exemple de amândouă felurile se găsesc foarte multe în viața zilnică. Un superstițios, care nu pleacă nici odată marțea la drum, ține minte și povestește numai cazurile în care i s'a întâmplat vreun neajuns în călătoriile începute marțea, și le dă ca probă despre temeiul credinței sale; dar nu vede și nu ține minte cazurile mai numeroase, în cari oamenii au călătorit marțea fără nici o întâmplare neplăcută. Tot așà cu superstiția numărului 13 la masă.

Dacă efectul așteptat nu se produce, superstițiosul nu se desperează; mai bine îl așteaptă pentru altă ocazie, decât să-și schimbe credința. Se întâmplă cuivà altfel de cum i se profetizase, s. e. bine în loc de rău? nu face nimic: „a fost o încercare amăgitoare a norocului"; sau „ulciorul nu merge de multe ori la apă". Odată și odată tot o să i se întâmple; ceea ce firește nu e neprobabil; și atunci, aceasta va fi o dovadă că el a avut dreptate (1).

Dacă două noțiuni omogene se resping din cauza sentimentelor contrare ce le însoțesc, adesea noțiuni *eterogene* se atrag și se identifică pentrucă sunt asociate cu sentimente de *acelaș fel*. Comparațiile între lucruri își găsesc, de cele mai multe ori, isvorul și explicația în această cauză. Când zicem de un om că e „reptilă", „vulpe", „leu", „miel", o facem pentrucă sentimentul ce el deșteaptă în noi se aseamănă cu cel deșteptat de numitele animale. In unele spirite, la noi, ideia de Român nu se ciocnește așà de puternic și cu atâta repulsiune cu ideia de Rus, cum se face cu cea de Evreu sau de Turc, pentrucă sentimentul religios, asociat de cele două dintâiu, fiind mai acelaș, le aproprie, cu toate că ele sunt eterogene din toate celelalte puncte de vedere.

Adevărata sănătate mintală și energie intelectuală constă în a găsì asemănări și deosebiri între noțiuni și a stabilì raporturile naturale dintre ele, fără a ține în seamă solicitările înșelătoare ale sentimentelor; și adevăratul echilibru sufletesc îl găsim acolo,

1) Să se citească în *Misantropul* de MOLIERE, actul II, scena V, un exemplu clasic de modul cum iubirea preface defectele în calități.

unde sentimentul urmează raționamentului, estinzându-se, fără multă întârziere, dela o noțiune dată la alta care se aseamănă cu prima. In astfel de suflete bine organizate, dacă noțiunea a este însoțită de sentimentul s, și se află că noțiunea b este egală cu a, atunci s trece și asupra lui b.

Se poate întâmplà însă și ca sentimentul să aibă dreptate, în contra declarațiilor hotărîte și clare ale rațiunii. In cazul acesta desigur rațiunea n'a avut la îndămână toate elementele necesare pentru judecarea desăvârșit exactă a împrejurării, și din lipsa datelor suficiente și positive, a tras concluzii greșite. Iar sentimentul, trezit de indicații, greu de formulat, pe cari experiența vieții le-a grămădit întreacăt, lăsând urme ce nu se percep deslușit fiecare în parte, dar se rezumă în o impresie dominantă, poate servì uneori de călăuză justă, cu toate că nu putem traduce în limbagiul rațiunii considerațiile lui, date sub formă de indemn și de cerință hotărîtă și imperioasă.

Considerațiile lui neexprimate se găsesc atunci poate sub formă inconștientă. Declarațiile lui, nemotivate formal, dar adeverite în urmă de experiență, zicem că au fost un *presentiment*.

Acelaș rol de călăuză mută, care arată calea fără explicații teoretice, îl joacă în viață și *instinctul*, uneori chiar alăturea cu concluziile formate ale raționamentului.

Influența profesiei asupra modului de a judecà. — Interesant, din punct de vedere psihologic, ar fi a se studià variația modului de a raționà la diferite inteligențe după *deprinderea* câștigată în urma unei *profesiuni*. Modul de a căutà premise sau

baze de judecăți și raționamente și de a operà cu ele, se deosibește vădit dela un profesionist ce s'a ocupat cu matematicile, la altul ce s'a ocupat cu filozofia sau istoria, ori cu dreptul. Un spirit ce raționează în mod *matematic*, după deprinderea câștigată din pricina acestei științe, caută datele fixe, precise, neschimbătoare și nefluctuante, spre a stabilì raporturi și a deduce adevăruri. De aceea se întâmplă adesea că spiritele matematice, pe cât sunt de sigure în stabilirea de raporturi fixe între cantitățile invariabile, pe atât sunt dispuse a se înșelà, când operează cu noțiuni extrase din observația lucrurilor și ființelor concrete, pentrucă aceste noțiuni pot varià cu numărul observațiilor, cu înmulțirea experiențelor, sunt schimbătoare — mai ales când se raportă la lumea fenomenelor morale, sociale și economice.

Inteligența *advocatului* capătă o deprindere ciudată în modul de a raționà. Pe când mintea omului de știință caută să tragă concluzii din niște premise *date*, advocatul răstoarnă ordinea: pune înainte concluzia și caută, în vederea ei, premisele și datele. Mintea *istoricului* se deprinde a căutà origina lucrurilor și desvoltarea lor și nu se marginește a privì un fenomen numai în felul lui de a fi în momentul actual, ci îl urmărește în trecut, în fazele ce a străbătut, până să ajungă la forma actuală. Iar mintea obișnuită cu problemele *filozofice* caută să pue evenimentele, fenomenele, acțiunile în raport cu chestiile mari de origină și de scop al vieții sau al lumii, spre a le înțelege și a le dà o rațiune de a fi.

Iată, din puține exemple, în câte feluri se gru-

pează în minte ideile, după dispozițiile mintale firești și după exercițiul obișnuit al inteligenței, sub formă de judecăți și de raționamente.

TEORIA CUNOAȘTERII

Scopul inteligenței și rolul ei în viață este de a cunoaște lumea, atât pe cea materială cât și pe cea sufletească; a oglindî, într'un sistem de idei, raporturile obiective ale lucrurilor și fenomenelor, așà cum se află ele în sistemul obiectiv al realității; a *înțelege* și *explicà* ce se găsește și se petrece în lume; a căutà și formulà *adevărul.*

Cum își îndeplinește inteligența scopul și la ce rezultat ajunge?

De două mijloace fundamentale se servește spiritul în funcțiunea cunoașterii: de *percepția sensibilă* și de elaborarea superioară a judecății și raționamentului, sau de *gândire*, de *cugetare.*

Amândouă mijloacele se ajută și se complectează unul pe altul. Numai percepția sensibilă duce la rezultate, cari nu mulțumesc cerințele minții; datele ei sunt numai începutul răspunsului și materialul din care trebue să se elaboreze răspunsul la întrebările despre lume.

Deosebit de aceasta, s'a văzut că simțurile se pot înșelà, sunt supuse la atâtea iluzii. Ele ne dau uneori despre lume informații ce ne induc în eroare: ne prezintă s. e. cerul deasupra capetelor noastre ca o boltă ce-și lasă marginele rotunde în jos pe pământ, la orizont; ne arată corpurile cerești în raporturi cari nu corespund realității: soarele mai mic decât luna

și mai mare decât toate stelele cerului, și toate corpurile cerești mai mici decât pământul, împrejurul căruia se învârtesc, ca împrejurul unui centru al universului.

Operațiile complexe ale gândirii, rațiunea, verificând mai cu deamănuntul și confruntând datele experienței, a obținut alt rezultat ca mod de reprezentare a cosmosului. Știința nu mai descrie pământul ca centru al lumii, stând nemișcat pe loc, iar corpurile cerului învârtindu-se împrejurul lui, așà cum ne spun simțurile, ci îl așează la locul lui, modest între alte corpuri cerești, numite planete, cari alcătuesc împreună cu el un „sistem" ce gravitează și se mișcă împrejurul soarelui.

Tabloul ce ne descrie cugetarea despre cer este cu totul altul decât cel zugrăvit de datele simțurilor.

Și cunoștința obținută prin simțuri o numim o *iluzie;* iar pe cea datorită gândirii, științei, o numim cunoștință *adevărată.*

S'ar părea deci ca singurul mijloc temeinic de cunoaștere rămâne rațiunea. Totuși, nici rațiunea, singură, nu poate îndeplini în mod desăvârșit scopul inteligenței. Ii trebue informațiile numeroase ale experienței sensibile. Opera ei este de control și confruntare, de armonizare, sintetizare și complectare, de judecată și hotărîre asupra mărturiilor depuse de diferite și repetate intuiții și percepții. Dacă intuiția singură fără cugetare este oarbă, cugetarea singură fără intuiție e goală (Kant).

Formele intuiției și ale cugetării. Ca să ne dăm mai bine seama de cum își îndeplinește inteligența

scopul cunoașterii și de rezultatul funcțiunii ei, trebue să observăm că, atât intuiția în *perceperea* fenomenelor, cât și cugetarea în *priceperea* și *explicarea* lor prezintă anumite moduri de activitate, numite *forme* (sau categorii). Fenomenele, în actul cunoașterii, se supun acestora așà de absolut și de universal, în cât formele intuiției și ale cugetării se înfățișează ca niște „forme" în cari se toarnă realitatea întreagă. Acestea sunt *timpul* și *spațiul* pentru intuiție; *cauzalitatea* și *finalitatea* pentru cugetare.

Timpul și spațiul. — *Timpul* este forma în care ne sunt date *toate* fenomenele vieții sufletești, și deci toate fenomenele lumii întregi, întrucât acestea sunt sau devin elemente de conștiință în actul cunoașterii. Una din condițiile conștiinței fiind *schimbarea*, originea *ideii de timp* se găsește în chiar natura intimă a vieții sufletești. Când se perindă stările sufletești una după alta, urmele lăsate în memorie în trecerea lor dau conștiinței impresia timpului, din care treptat se elaborează ideia timpului. Pentru realizarea acesteia, trebue revenirea relativ periodică în conștiință a unor stări sufletești, cum sunt bunioară impresiile repetate periodic ale diferitelor momente din zi: dimineața, namezea, seara; sau ale anului: primăvara, vara, toamna, iarna; și altele.

Diferitele impresii, peripeții de experiență, cari au ocupat conștiința dela o stare sufletească până la revenirea ei periodică, alcătuesc materialul psihic, care umple linia timpului și măsoară durata. Această măsură este psihologicește foarte variabilă și subiectivă. Atârnă de mulțimea stărilor sufletești perindate dela

un punct cronometric la altul. Sub stăpânirea unor emoții puternice, timpul trece foarte încet sau foarte repede, după cum acelea sunt sau nu plăcute. Și într'un caz și altul însă, pentru amintirea noastră ulterioară linia timpului pare foarte lungă. Zilele copilăriei ni se păreau așà de lungi! Atâtea impresii noui le umpleau cu intensitatea lor vie.

Spațiul nu este o formă așà de universală pentru stările de conștiință. Experiențele tactile, musculare, vizuale, iau forma spațialității; nu tot așà cele auditive și olfactice, bunioară. Acestea nu ni se prezintă în spațiu, nici ca fiind unele lângă altele, în diferitele raporturi ale dimensiunilor spațiale: mai sus, mai jos; mai departe în fund, mai aproape în față.

In privința *originei ideii de spațiu*, s'a arătat cum și cât se datorește aceasta percepției tactile și musculare (1).

Două considerații îngreuiază priceperea modului cum ideia de spațiu s'ar câștigà numai prin experiența sensibilă.

1. Sensațiile, ca elemente psihice lipsite de însușirile spațialității, cum pot dà naștere spațiului? S'a recurs, pentru înlăturarea acestei dificultăți, la hipoteza asociației *chimice* (2).

2. Repeziciunea relativă, cu care ființele isbutesc să se orienteze în proprietățile spațiului, pare, apoi, a exclude ipoteza dobândirii ideii de spațiu numai prin experiență individuală. Animalele, păsările, cum se nasc, percep exact direcțiile, raporturile de poziție, de distanță între lucruri. Puiul, abià eșit din ou,

(1) Vezi pag. 70–74.
(2) Vezi pag. 116.

urmăreşte şi înnemereşte cu ciocul musculiţe din sbor. Omului îi trebue mai mult timp, ca să se adapteze la diferitele proprietăţi ale spaţiului. Dar totuşi nu aşà de mult, cât s'ar cere, dacă totul ar atârnà de experienţa lui individuală.

De acì alte două propuneri de explicare a originii ideii de spaţiu.

a) Spaţiul ar fi o formă *înnăscută* a organizaţiei noastre psiho-fizice (KANT). Ea n'ar venì din experienţă, ci din însuşi spiritul nostru. E forma şi condiţia orcărei experienţe sensibile.

De aceea putem face abstracţie de toate datele empirice obţinute prin simţuri, putem să ne închipuim că nu există culori, sunete, că nu există lucruri, că nu există lumea întreagă. Dar că nu există spaţiul, nu putem să ne închipuim. Cevà gol, un gol nemărginit, estins până la infinit, rămâne în locul universului suprimat prin închipuire. Aceasta e forma de spaţiu a spiritului, formă goală, care aşteaptă să se toarne cevà în ea prin experienţă; formă înnăscută, nu venită din experienţă.

Din cauză că nu e datorită experienţei, ea nu poate fi supusă nici la schimbările şi nesiguranţele, la cari sunt expuse celelalte idei dobândite pe această cale. Ce dă experienţa, tot experienţa iea îndărăt; tot ea infirmă sau confirmă, după numărul şi felul datelor empirice. Dar fiindcă ideia de spaţiu nu ni-o dă experienţa, de aceea toate cunoştinţele bazate pe ea şi pe proprietăţile spaţiului sunt absolut sigure, necontrazise nici odată de nici o experienţă prezentă sau viitoare. Astfel sunt cunoştinţele matematice, teoremele geometriei.

Aceasta este ipoteza *nativistă*.

b) Altă ipoteză, recunoscând că în adevăr numai experiența individuală nu poate explică și repeziciunea și siguranța dobândirii ideii de spațiu, și că pare a fi cevă înnăscut, din care iea ființă ideia de spațiu, împacă ambele concepții, și pe cea nativistă și pe cea empirică, recurgând la experiența *genului* omenesc și la *dispozițiile* ereditare organice, înnăscute în constituția psiho-fiziologică a individului, în urma acelei experiențe seculare strămoșești. (Herbert Spencer), Dacă individul capătă așà de repede și de sigur ideia de spațiu și de proprietățile lui, aceasta s'ar explică prin împrejurarea că în organismul lui psiho-fiziologic s'ar fi moștenit anumite *predispoziții*, datorite experienței ancestrale, și aceste predispoziții organice ajută experiența individului, care singură ar fi insuficientă pentru a se orientà așà de curând și de precis în spațiu.

La unele ființe aceste predispoziții sunt mai desăvârșit organizate, vin formate gata, ca un instinct sau ca un simț nou. La om, ele au nevoe să fie stimulate prin contactul mai repetat cu lucrurile, cu lumea din afară, ca să se deștepte și să funcționeze perfect. E cam tot aceea ce se observă și la facultatea limbagiului. Omul nu se naște cu un limbagiu format, gata pentru funcționare; ci numai cu niște *predispoziții* organice, cari au nevoe de exercițiu spre a fi puse în stare de a funcționà, conform naturei lor virtuale.

Formele cugetării. Cauzalitatea și finalitatea. — Intrebarea cea mai obicinuită, ce-și pune inteligența

și la care se silește să caute răspuns, ca să-și îndeplinească funcțiunea sa de a *înțelege* este: *pentru ce?*

Înțelesul întrebării însă nu e totdeauna același. Uneori întrebăm *pentru ce?* ca să aflăm *scopul* unui lucru, unei acțiuni, unui fenomen sau unei funcțiuni.

Pentru ce își face omul locuință? *Ca să* aibă unde se adăpostì.

Pentru ce s'a oprit trenul în cutare stație? *Ca să* ia locomotiva apă.

Pentru ce se contractează inima? *Ca să* împingă sângele la plămâni.

Pentru ce vine sângele la plămâni? *Ca să* se oxigeneze. Ș. a.

Alte ori întrebăm, *pentru ce?* cu intenția de a ni se spune *cauza;* și, în cazul acesta, forma întrebării mai potrivită cu înțelesul ei, mai este și *cum? Pentru ce* se oxigenează sângele în plămâni? poate să însemneze și: în ce *scop?* așteptându-se ca răspuns, bunioară: ca să devină iarăși propriu pentru nutrirea corpului mai departe; dar poate să însemneze și: *cum se îndeplinește* oxigenarea sângelui în plămâni? cercetându-se adică atunci *cauza* firească a schimbării sângelui din vânos în arterial, fenomenele ce se petrec în plămâni pentru ajungerea la acel rezultat.

Același înțeles îl au întrebările: *pentru ce* vara e mai cald și zilele mai mari decât iarna? *Pentru ce* ne plac locurile unde ne-am petrecut copilăria? *Pentru ce* ne iubim patria? *Pentru ce* plutesc vapoarele pe mare? Aceste întrebări cer *cauza* fenomenului. Și, când se cere o explicație cauzală, formularea întrebării se dă mai bine prin *cum: Cum* se asociază stările

de conştiinţă? *Cum* fulgeră? *Cum* se reproduc ideile? ş. a.

Când întrebăm de scopul lucrurilor sau al fenomenelor, preocuparea spiritului se numeşte *teleologică* şi se naşte din trebuinţa înăscută a *finalităţii*, una din formele cugetării.

Sub prisma teleologică a privit poate omul lumea mai demult decât sub aceea a cauzalităţii. Mai înainte de a se întreba *cum* fulgeră? *cum* tună? s'a întrebat *pentru ce?* Şi a dat un răspuns, luat din cunoaşterea de sine, atribuind puterilor, cari tunau şi fulgerau, o intenţie, un scop. Astfel s'a născut *antropomorfismul*.

Şi lumii întregi, cu toate lucrurile şi întâmplările din ea, omul i-a atribuit un scop. Soarele şi luna şi toate stelele sunt pe cer *ca să* lumineze pământul pentru interesele omului. Plantele, animalele, sunt pe pământ *ca să* servească omului la diferitele trebuinţe ale vieţii şi ale întreţinerii lui.

Natural, nici trebuinţa pur *cauzală* n'a lipsit din manifestările cele mai dintâiu ale inteligenţei. Când omul atribuià tunetul şi fulgerul unor puteri supranaturale, el credeà că a găsit o explicaţie *cauzală* fenomenului ce-l uimea.

Preocuparea *teleologică* este cea practică, dictată de voinţă şi de sentiment, susţinută de trebuinţele multiple ale vieţii, dela cele fizice până la cele morale şi ideale. Ea ne face să ne punem întrebări despre scopul vieţii, despre scopul lumii, etc.

Preocuparea *cauzală* este cea *teoretică*, pur intelectuală, şi se referă numai la obiectivitatea naturei lucrurilor.

In definitiv, şi o preocupare şi alta stă în faţa

aceleiaș ordini obiective de fenomene independente de voința noastră. Numai punctul de vedere se schimbă dela una la cealaltă. In considerarea cauzală se privește lanțul fenomenelor naturale, așă cum ne sunt date în legăturile lor statornice, neschimbătoare: *a* + b + c + d... Fenomenul *a*, care precede în mod permanent pe *b*, se zice că este cauza lui *b;* iar *b*, care urmează tot așă în mod statornic după *a*, se numește *efect*. La rândul său *b*, pentru aceleași cuvinte, este cauza lui *c*, iar *c* efectul lui *b;* și așă mai departe.

Aceeaș înlănțuire de *cauze* și *efecte* se preface, din punctul de vedere practic sau teleologic, în lanț de *mijloace* și *scopuri*. Ca să produci pe *b*, dacă ai nevoie de el, recurgi la *a* cauza lui. Atunci *b* din efect, s'a transfermat în *scop;* iar *a*, din cauză, în *mijloc*.

Rolul inteligenței se îndeplinește atunci, când isbutește să găsească unui fenomen din natură (b) adevărata lui cauză, adică fenomen din natură (a), cu care stă în legătură indisolubilă, așă că dându-se unul (a), urmează inevitabil celalt (b), în aceleași împrejurări. Când se dă *a* și nu urmează *b*, atunci inteligența caută *cauza* neurmării în prezența perturbătoare a altor fenomene interpuse între *a* și *b*. Așă că principiul cauzalității rămâne neclintit. Tot ce se întâmplă, trebue să aibă o cauză, fie că o cunoaștem or nu. Legea cauzalității universale. Când o cunoaștem zicem că putem să *explicăm* fenomenul, că i-am găsit *legea* și că îl *înțelegem*.

Și tot atunci putem și să utilizăm natura pentru folosul nostru, prefăcând cauza în mijloc și efectul în

scop sau „supunându-ne legilor naturei". *Naturam non vincimus, nisi parendo.* (Bacon). Căci atâta putem, cât știm; sau, după formula lui Aug. Compte, *Savoir, c'est pouvoir.*

Astfel sufletul, până și în cele mai înalte manifestări ale lui, se găsește funcționând în plin, din toate facultățile lui. Înțelegerea lumii, opera inteligenții, este pas cu pas urmată de folosința ei practică, cerută de voință. Și simțirea, tonul afectiv al sentimentului, răsună continuu, ca un acord al vieții sufletești în mișcare. Dacă mulțumirea ne umple sufletul, când marile cerințe ale mai-binelui, formulate de voință, se îndeplinesc în orce act de cucerire și de stăpânire a naturei, ea nu lipsește nici atunci când spiritul, în activitatea lui pur teoretică, a smuls necunoscutului o taină, a îmbogățit știința omenească cu un adevăr. Căci, după spusa cunoscutului vers al poetului: *Felix qui rerum potuit cognoscere causas!*

Dacă, după întrebarea: *cum știm* destre lume? ne punem pe-aceea: *cât știm?* răspunsul îl culegem din atâtea observații incidentale și ocazionale, precum și din considerațiile făcute asupra acestei chestii mai înainte, cu prilejul percepției sensibile (1).

Ceeace cunoaștem despre lume nu este însăși lumea, așà cum s'o fi aflând în ea însăși, ci numai raportul ei față cu noi, rezultatul atingerii ei cu organizația noastră subiectivă, adică senzațiile și stările noastre sufletești. Ce este lumea *în sine*, ce sunt lucrurile *în sine*, nu știm și nu putem ști, căci nu putem ieși din noi, din organizația noastră, din sim-

(1) Vezi pag. 83–88.

ţurile noastre şi din *formele* intuiţiei şi cugetării noastre, ca să le privim *în ele însele*, independent de raportul lor către noi. Aceasta este absolut imposibil.

Dacă însă nu putem cunoaşte lumea, aşà cum este *în ea însăşi*, de un lucru suntem tot aşà de singuri ca şi de conştiinţa noastră: anume că *lumea există*, în afară şi independent de noi.

Stările noastre sufleteşti nu sunt un produs *numai* al conştiinţei noastre, ci un produs a doi factori, puşi în contact: organizaţia noastră psihofizică *şi* modul de a fi al lumii din afară. Fără unul din aceşti doi factori nu s'ar puteà explicà natura fenomenelor sufleteşti; cevà mai mult, ele nici n'ar puteà existà. *Cogito, ergo sum* al lui Descartes — înţelegându-se prin *cogito* în genere funcţiunea conştiinţei întregi — afirmă implicit şi existenţa unei lumi obiective; deci în concluzia complectă a lui *cogito* nu se coprinde numai *ergo sum*, ci şi *ergo est*.

PARTEA A TREIA.

SENTIMENTELE

In loc de definiţii. — In clasa fenomenelor psihice, numite *sentimente*, intră toate stările sufleteşti ce conţin grade şi nuanţe de *plăcere, durere, mulţumire, nemulţumire.*

Sentimentul, ca element primar şi simplu al sufletului, nu se poate definì. Tot ce ne rămâne de făcut, în această privinţă, e să arătăm împrejurările în cari se produce, ori cari însoţesc sentimentul sau îi urmează, ca rezultat şi efect.

Astfel definiţia lui SPINOZA: „*Laetitia est hominis transitio a minore ad majorem perfectionem*“ — e o descriere a împrejurărilor în care se produce bucuria.

Plăcerea se poate zice că este acea stare sufletească, pe care omul *tinde* a o căută, a o păstră şi mări — definiţie dată cu privire la stările de voinţă corespunzătoare şi însoţitoare. Sau: este acea stare psihică ce desvoltă energia, forţa de espansiune a fiinţei noastre psiho-fizice. In adevăr, plăcerea e însoţită şi urmată de o sporire a vitalităţii: se poate consi-

derà ca semnul și efectul acesteia. De aceea se numește stare *stenică* (Kanț).

Durerea este starea sufletească contrară: aceea pe care omul *tinde* a o micșorà, alungà, evità și care deprimă vitalitatea, scade energia psiho-fizică; e deci *astenică*.

Plăcerea și durerea. Cauzele lor. — Orce sentiment am considerà de bucurie, întristare, mândrie, entusiasm, frică, curaj, speranță, curiozitate, așteptare, răbdare, etc., toate au sau o nuanță de durere sau una de plăcere; astfel că toate sentimentele se pot împărți în aceste două categorii: *plăcere și durere*.

Plăcerea ar fi ecoul creșterii, iar durerea al scăderii vitalității.

Cari sunt cauzele acestor stări?

Din mai multe isvoare primordiale se nasc plăcerile și durerile:

1. *Din mișcările spontane.* Le găsim mai întâi ca *produs al activității spontane*. Sistemul muscular e astfel alcătuit, că elaborează mișcarea, nu numai în urma unei excitații, dar și dela sine. In acest din urmă caz, mișcarea e un produs al unui excedent de vitalitate. Excedentul se traduce, în partea conștiinței, printr'o cerere de activitate. Când această cerere se îndeplinește, faptul de conștiință ce se naște, e plăcerea; când nu se îndeplinește, este un sentiment de jenă, de neliniștire, de nemulțumire.

2. *Din exercițiul organelor.*. Al doilea isvor, ce stă în mai apropiată legătură cu isvorul activității spontane, e necesitatea exercițiului diferitelor funcțiuni ale vieții. Orce funcțiune normală a diferitelor or-

gane trupeşti, este un isvor de plăcere. Aceasta se aplică atât la simţurile speciale, precum şi la sistemul muscular. Ochiul, urechea, organele simţurilor în genere, au nevoe de a se exercită; lipsa de exerciţiu e o cauză de nemulţumire. Şederea mult timp în întuneric e nesuferită, fiindcă nu se dă posibilitatea unui exerciţiu normal organului vederii. Tot aşà pentru auz: o prelungită tăcere absolută devine, în cele din urmă, penibilă.

Cele spuse pentru simţuri, se aplică şi la celelalte forţe sau facultăţi sufleteşti: a gândì, raţionà, închipuì, a simpatizà, a lucrà, — deşì aplicarea lor e mai puţin vizibilă aici.

3. *Elementul afectiv în senzaţiile speciale.*—Să distingem însă acele plăceri, curat şi simplu ale *exerciţiului*, de plăcerea ce produc direct *senzaţiile speciale*.

In această privinţă sunt grade. Astfel senzaţiile de gust, de miros, au evident un element afectiv mai isbitor (amar, dulce, miros plăcut, etc.) decât cele vizuale sau auditive, culorile şi sunetele.

Totuşi, este neîndoios că *sunetele*, prin ele însele, produc plăcere. Armonia sonurilor e datorită modului cum sunetele au *afectat* organizaţia noastră. Şi nu e greu de indicat existenţa părţii afective şi în senzaţiile *vizuale;* culorile plac prin ele însele; lumina însăşi este o cauză de plăcere. Aceleaşi scene sau vederi de cinematograf plac mai mult când sunt colorate *(Kinemacolor)*. Probabil, escitaţiile culorilor şi ale luminei produc plăcere din cauza unui stimulent organic, din cauza desvoltării, într'un grad mai mare, a sentimentului vitalităţii. Astfel se explică de ce unele culori se numesc calmante şi

altele iritante. Albastrul liniștește, roșul din contră excită (1).

4. *Elementul afectiv în sensațiile organice* Însă izvorul cel mai primitiv și fundamental al vieții afective îl găsim în plăcerile sau neplăcerile *sensațiilor organice* propriu zise. Acestea sunt de două feluri: unele periodice, (somnul, foamea, setea), altele accidentale: sentimentele de oboseală sau stimulare musculară ori nervoasă, precum și cele ce se rapoartă la sistemul de organe al funcțiunii de circulație, de nutriție, de respirație; de asemenea sensațiile de căldură și de frig, și cele numite de Bain „alimentare", și cari se produc din contactul alimentelor cu organele interne, cu stomacul, intestinele. (Bunioară desgustul).

Iată dar cel puțin *patru* isvoare sau *cauza* de stări afective, datorite organizației și funcțiunilor cu cari vine organismul în viață.

Un *al cincilea* isvor ar fi *reprezentările, ideile* și combinările lor; dar acestea formează o cauză mai depărtată, derivată.

Plăceri și dureri pozitive și negative. — Plăcerile și durerile s'au împărțit în două categorii: pozitive și negative.

Prin plăcere pozitivă s'ar înțelege o creștere de energie și vitalitate; prin plăceri negative, o scădere de durere, un minus de suferință. Durerea pozitivă ar fi un plus de durere, adăogat la starea actuală a conștiinței; o durere negativă, un minus de plăcere.

1) Să se vază amănunte mai departe, la cap. *Sentimentele corespunzătoare sensațiilor.*

De notat e efectul deosebit al acestor stări afective asupra funcțiilor sufletești.

Aplicații la educație. Plăcerea desvoltă funcțiile mintale și trupești; de aici aplicații cu privire la educația omului. Ce mijloc de desvoltare mintală e plăcerea! Ea rezultă din înțelegea lucrurilor și cauza atenției se reduce la interesul întreținut de plăcere.

In educația morală sistemul hedonic, al plăcerii, se întemeiază pe încurajare, laudă, îndemnul recompensei; iar cel penal pe pedepse, teroare, durere. Unul stimulează, altul deprimă. Unul face oameni liberi, dispuși a săvârși binele cu plăcere, în mod firesc și dezinteresat; altul face naturi de sclavi, îndeplinindu-și datoriile numai de frică.

In educația fizică, superioritatea jocurilor libere, a sportului stă tocmai în împrejurarea că jocul degajează mai multă plăcere, care-i căldura, soarele intern ce face să crească ființa sufletească.

CLASIFICAREA SENTIMENTELOR

a) *din punct de vedere biologic*, b) *după durată și intensitate*, c) *după elementul corespunzător de cunoaștere*, d) *după instincte*, e) *din punct de vedere evoluționist.*

Clasificarea sentimentelor e una din chestiile mai grele ale științei psihologice. S'au făcut multe încercări, enumărate de A. Bain în *„Emoțiile și voința"*, și de Ribot în opera sa asupra *Emoțiilor*, Cap. X. E greu a ne opri în mod definitiv la vreuna din ele, căci toate au un punct de vedere ce se poate susținea. Fiecare în parte, însă, nu coprinde *toate* fenomenele sau le coprinde în mod nejustificat.

a) *Din punct de vedere biologic.* Am văzut prima clasificare a stărilor afective: acelea cari corespund unei

creşteri de energie (plăcerea) şi, dimpotrivă, stări ce corespund unei scăderi (durerea).

Această clasificare s'a făcut din punct de vedere *biologic*. Viaţa e luată de criteriu; durerea corespunde unei adăptări imperfecte, sau unei relative lipse de adaptare; plăcerea din contră.

Sunt însă multe ale puncte de vedere, din cari se împart fenomenele acestea sufleteşti.

b) *Din punctul de vedere al duratei şi intensităţii: Dispoziţii, afecte şi pasiuni.* — Aceste categorii emoţionale ar corespunde deosebitelor stări afective; însă diferenţa între ele nu e în definitiv bazată pe *coprinsul afectiv* propriu zis, ci mai mult pe *gradul de intensitate* şi *durată*.

Dispoziţia sufletească, bună sau rea (veselă, irascibilă, timidă), ar fi acea stare durabilă, aproape permanentă, ce s'ar confundă cu însuşi *temperamentul*, însă cu intensitate mai slabă. Un om cu temperament vesel şi cu dispoziţii corespunzătoare nu e acel ce isbucneşte, câte odată, la ocazii, în hohot de râs, ci acel ce e gata a reacţionà *de regulă* în mod vesel, râzător, la escitaţiile şi întâmplările vieţii.

Când se întâmplă cuivà însă o fericire, şi, orce dispoziţie sufletească obişnuită ar aveà, *se bucură*, starea afectivă de bucurie, venind ocazional, din o cauză accidentală, se deosebeşte şi în durată şi în intensitate de simpla dispoziţie, care atârnă de cauze mai adânci, organice, în tot cazul mai durabile. Aceeaş deosebire între *timiditate*, ca dispoziţie habituală a sufletului, şi *frică* produsă într'o împrejurare anumită; între *irascibilitate* şi natura supărăcioasă de o parte şi *mânie* accidentală şi trecătoare de alta. In

cazul din urmă avem *afectul* sau *emoția* propriu zisă.

Emoția s'ar deosebì dar de dispoziție prin aceea că e mai puternică și nu se estinde asupra unei perioade așà de mari din vieață ca dispoziția.

Pasiunea s'ar asemănà cu dispoziția prin durată și cu afectul prin intensitate; ea e un sentiment *puternic și durabil:* astfel ura, iubirea, răzbunarea, recunoștința.

c) Impărțirea sentimentelor după factorul intelectul însoțitor.

Se mai pot clasificà sentimentele după factorul intelectual ce le însoțește, anume sentimente ce se produc cu ocazia unei senzații, percepții sau cu ocazia unei reprezentări, imagini, idei sau combinări de reprezentări.

Cu privire la această clasificare, e necesar să accentuăm *independența* sentimentelor față de factorul intelectual însoțitor. Observăm că, chiar din punct de vedere fiziologic, e o separație în ce privește localizarea funcțiunilor emoționale și a celor de cunoaștere. Dacă se tae substanța cenușie a măduvei spinării, partea corpului, cârmuită de acea parte din sistemul nervos, nu mai are nici o sensibilitate *afectivă:* poate fi lovită, înțepată, *durerea* nu se mai produce, deși omul are *cunoștință* de escitație.

Totuși, clasificația sentimentelor după elementul intelectual corespunzător se poate susține pe faptul că fenomenele afective și cele intelectuale se află în raport de coexistență, ca toate cele trei funcțiuni psihice, de altminteri. Un sentiment corespunde totdeauna unui fenomen de cunoaștere, dela simpla dis-

tingere elementară până la operațiile intelectuale înalte.

SENTIMENTELE CORESPUNZĂTOARE SENSAȚIILOR.

După gradul de reproductibilitate al senzației corespunzătoare, sentimentele, ce corespund senzațiilor, se pot împărți în trei clase.

In prima clasă ar intră cele organice, cele de temperatură și cele gustative și olfactice; în a *doua*, cele tactile și musculare; în a *treia*, cele auditive și vizuale.

Iar sentimentele ce corespund ideilor și combinărilor intelectuale mai înalte, adică *sentimentele superioare*, se împart în *estetice*, *morale*, *religioase*, *intelectuale*.

Prima categorie, inferioară, de sentimente în senzații. Cele mai inferioare, anume cele organice și calorice, se reîmprospătează foarte rar și greu în spiritul nostru, ca reprezintări, din cauză că elementul cognițional corespunzător, senzațiile respective, de cari acelea se asociază, sunt puțin reproductibile. Buna stare organică ce rezultă din o hrană îndestulătoare, din o bună și ușoară digestie, din o circulație vie și regulată, din respirația liberă a unui aer curat, din întreaga armonie de senzații organice plăcute, eșite din funcțiunea normală a tutulor organelor vieții vegetative ale unui corp sănătos, ceeace se numește, cu un cuvânt *cenestezie* este o stare care place și în experiența noastră proprie și în contemplarea altora, dar care *nu se memorează* ușor.

Asemenea, deși pe o treaptă cevă mai sus, senzațiile calorice: un grad potrivit de căldură sau de răcoare, un adăpost umbros în toiul căldurilor de vară, etc.

Senzațiile *gustative* au o mai mare importanță din punctul de vedere afectiv sau emoțional. Termenii de *dulce* și *amar*, destinați în special pentru senzații gustative, sunt așă de întrebuințați

în vorbire, încât servesc de calificativ la o mulțime de alte escitații. *Dulce* e și o culoare, o voce, un ton, un timbru, un zâmbet; *amar* e și un surâs, o gândire. Cu alte cuvinte, partea afectivă, venită dela impresiile gustative, a mișcat așà sufletul, încât *s'a resfrânt*, radiind asupra datelor altor simțuri și calificându-le, după cum se apropie de starea afectivă cerespunzătoare unei senzații gustative. Chiar termenul de *gust*, în artă, în literatură, e luat de la acest simț.

Gustul e supus la foarte mari variații, nu numai în ce privește gradul de sensibilitate, ci și în ce privește obiectele ce afectează sensibilitatea gustativă. Aci e justificată maxima «gustul nu se discută». Aceste deosebiri sunt explicabile: a) prin diferite *idiosincrasii*, particularități ale organismului fiecărui individ, și b), prin deprindere. Ca exemple caracteristice, în această privință, găsim gustul unor sălbatici din Oceania pentru furnici, al Chinezilor pentru cuiburi de rândunele, al Cafrilor pentru carnea ajunsă în stare de putrefacție. Cafrii din Natal găsesc în aceste alimente o plăcere extraordinară. Termenul de *ubomi*, dat acestei plăceri, înseamnă *estremă fericire*. Ei recomandau misionarilor din Europa, cari vroiau să traducă în limba cafră cărțile sfinte, termenul de *ubomi*, ca expresiune potrivită pentru «fericirea eternă cerească».

Elementele olfatice pot avea asemenea direct o calitate afectivă determinată. Astfel: mirosul florilor, al verdeții câmpului, al fânului, aromelor. Acele arome, ce răspândesc popoarele orientului în camere, sunt pentru sensibilitatea lor niște escitații plăcute, estetice, ca și parfumurile la națiunile Europei. S'ar puteà închipui astfel melodii și armonii de mirosuri pentru cei ce au simțul olfactic rafinat, după cum MANTEGAZZA vorbește de simfonii gustative. Însă această sensibilitate estetică nu merge paralel cu cea perceptivă. Indienii din Peru cari disting mirosul particular al diferitelor națiuni (HUMBOLDT) sunt indeferenți pentru partea afectivă; numai inteligența lor este în joc. Asemenea câinii, deși posedă într'un grad miraculos de mare facultatea perceptivă a mirosurilor, n'au sensibiiitatea estetică a lor: rămân nepăsători, într'un mediu infect. Unele popoare sunt, din contră, foarte sensibile pentru această parte efectivă. Arabii din Hedjas nu merg și nu intră în orașe, pentru că mirosul orașelor li se pare nesuferit.

Sentimentele sensațiilor tacile și musculare. Tactul e simțul cel mai primitiv, și AL. BAIN pare a avea dreptate când derivă din plăcerile tactile cea mai adâncă și vechie plăcere simpatică, iubirea dintre copii și mumă. Se observă că emoțiile de simpatie, de înclinație, dau naștere unei tendințe d'a face să le urmeze o sensație tactilă, mângâerea, sărutatul.

Plăcerile tactile se produc în mai multe împrejurări; astfel: când atingem ușor un corp neted, fie solid și unit ca marmura, sau moale și divizat ca velura, mătasea; ori când umblăm cu un corp elastic. Femeile din orient, în lungile lor zile de neactivitate, se amuzează plimbând în gură *mastic*, pentru escitarea nervilor tactului. Pentru acelaș scop se răsucește în mâini corpuri mici și rotunde sau cilindrice, ex. creioane, etc.

O sensație tactilă destul de curioasă e aceea a *gâdilatului*, care e cu atât mai puternică cu cât contactul e mai ușor; când se continuă mai mult timp, devine penibilă.

Nici sensibilitatea afectivă a tactului nu merge paralel cu cea intelectuală, de discernământ. Așà, unii sălbaticii, după cum s'a arătat mai 'nainte, au tactul foarte rafinat, ca facultate de cunoaștere; dar nu se pot compara în sensibilitate estetică cu Romanii, cari petreceau zile întregi plimbând în mâini sfere de fildeș, sau cu rafinații Europei de azi.

Decât simțurile expuse până aici, mult mai important, prin contigentul și valoarea elementelor afective, e *simțul muscular*. Funcționarea lui produce plăcere, când forța consumată prin mișcare nu întrece rezerva de energie acumulată. Dacă există un prisos de energie și nu se face exercițiu muscular, se naște o jenă organică, o trebuință de mișcare. După cum mișcările sunt *încete* sau *repezi*, variază și sentimentul ce le însoțește. Mișcările încete sunt însoțite de un sentiment de liniște, și corespund unei scăderi de energie, unei deprimări psihice. Ele comunică ritmul lor funcțiunilor organice, ceeace poate aduce lenevire, chiar somnolență. Din contră, o miș-

care repede a unui singur organ, provoacă o escitaţie în tot organismul şi corespunde unei sporiri de vitalitate. La un convoiu funebru, un marş repede ar fi cevà nepotrivit, pe când mişcarea înceată cadrează bine cu sentimentul de întristare. Mişcările repezi pot provocà ceeace Bain numeşte „beţie mecanică".

Alt sentiment e acel provocat de mişcările ce cresc şi descresc gradat, şi cel provenit din *pierderea subită a punctului de razim.* Contracţia involuntară ce facem, în cazul din urmă, activează circulaţia cerebrală şi poate produce ameţeală. Astfel de sensaţii are cinevà când corabia ce-l poartă se ridică şi se lasă repede pe valurile mării, sau când se dă în leagăn ori în dulap. Dacă sunt prea puternice, ele produc neplăceri, ca „răul de mare".

Cauza ultimă a acestor efecte se reduce la *gravitaţie,* cu care ne găsim în luptă continuă. O mică perdere de echilibru, şi corpul nostru plăteşte scump lipsa de atenţie către această lege. De aceea, capitulaţia materiei în genere faţă cu ea ne deşteaptă compătimirea, prin simpatie. Astfel, corpurile ce se mişcă în linie descendentă inspiră melancolie; frunzele ce cad, provoacă întristarea poetului: ele par victime ale gravitaţiei. Din contră, mişcările ascendente inspiră admiraţia, şi edificiile înalte, turnurile, coloanele, piramidele ne plac: ele ni se înfăţişează ca învingătoare ale acelei forţe.

Plăcerile *plimbării, înnotatului, danţului,* ale *exerciţiilor gimnastice, călăriei,* etc., se datoresc elementului afectiv ce însoţeşte funcţiunea sistemului muscular.

Sentimentele corespunzătoare sensațiilor auditive și vizuale, sau sentimentele estetice simple.—Elementele afective în *sensațiile auditive* se împart în muzicale și nemuzicale sau sgomote.

Chiar *sgomotele*, în anumite condiții, plac: anume când au numai un grad de forță suficient spre a pune în mișcare organul auzului; căci funcțiunea unui organ produce plăcere, când fondul său de energie, acumulată prin hrană, își descarcă prisosul său — lege biologică cunoscută încă de ARISTOTEL. Sgomotul produs după o tăcere îndelungată în singurătate: flueratul unei locomotive, lătratul unui câine, poate fi chiar plăcut; asemenea urmărirea unui sgomot ce *descrește:* tropotul unui cal, duduitul unui tren ce se depărtează la orizont.

Asociația însă contribue foarte mult a transformà un sgomot în escitație plăcută. Ca probă avem cazurile în care acelaș sgomot poate devenì plăcut sau neplăcut, după ideile ce deșteaptă prin asociație. Așà, s'ar puteà scrie o întreagă epopee asupra diferitelor emoții ce naște sunetul clopotului în sufletul unui elev intern. Altfel par'că sună, când sună deșteptarea; altfel, când anunță masa ori recreația; și astfel când sună de intrare în clasă; și acì, firește, atâtea nuanțe, după cum elevul este silitor și a învățat lecția, ori e leneș și se teme că va fi întrebat.

Ca să se vadă puterea emoțională dobândită prin asociații, să se citească bunioară *Clopotele* de SCHILLER sau impresia produsă asupra lui *Faust* al lui GOETHE de sunetul clopotelor în noaptea învierii.

La *sunetele muzicale* s'a distins: timbrul, înălțimea, intensitatea, durata.

După cum un sunet se află în scară mai sus sau mai jos, are o nuanță afectivă deosebită. Sunetele înalte au un ton de veselie, de bună dispoziție; cele joase: de seriozitate, de demnitate. Cele intermediare corespund stării sufletești de liniște, de echilibru sufletesc.

Timbrul instrumentelor poate da naștere la diferite emoții, după raportul în care se află armonicele cu tonul fundamental. Un ton fundamental fără energie și niște armonice nu tocmai înalte dau un timbru ce insuflă dispoziții sufletești serioase, și grave; așà este tonul orgei, care tocmai de aceia se întrebuințează în muzica religioasă. Dacă însă armonicele sunt mai înalte, timbrul rezultat din cotropirea lor cu tonul fundamental dă sufletului o dispoziție de veselie, de pasiune.

Durata este de asemenea un element modificător al sentimentului produs de un sunet muzical. Sunetul prelungit are în genere o nuanță de melancolie sau energie pasională; cel repede, una de veselie ușoară. In producțiile muzicale de jale ale poporului se aud acele note lungi de par'că nu se mai sfârșesc. Asemenea *ritmul* repede corespunde cu veselia, ritmul încet cu melancolia.

Și la sensațiile auditive găsim *variații în gradul de sensibilitate estetică* la oameni. Gradul cel mare îl au componiștii, după ei executorii, apoi diletanții. Aceleaș variații se pot observà la diferitele straturi sociale, popoare și rase. *Arabul*, care tresaltă de o delicioasă escitație entusiastă la sunetul monotonului *rebeb* cu două coarde, nu distinge în muzica unui Rossini decât o neplăcută și nesuferită înșirare de sgomote. Dacă sensibilitatea acustică este inferioară în perceperea *delicateții* raporturilor sonore, *intensi-*

tatea ei este adesea într'un grad foarte mare. Populațiile *Niam-Niam* din Africa centrală nordică, antropofage și foarte mâncăcioase, uită și să bea și să mănânce de îndată ce aud muzica lor, și ar cântă atunci fără sfârșit. Sunetul *tamtamului* aduce pe *Negri din Gabon* într'o stare aproape epileptică. Un șeik din Africa centrală, auzind esecutându-se de o muzică de cutie *Ranz des vaches*, acea veche și simplă melodie națională a păstorilor alpini din Elveția, își acoperì fața cu mâinile și ascultă în tăcere, adânc mișcat (1).

Sentimente corespunzătoare sensațiilor vizuale. — *Lumina* și *culoarea* sunt direct însoțite de un element emoțional. *Lumina*, prin ea însăși, este cauză de impresii plăcute. Explicarea acestui fenomen se caută adânc în condițiile vieții, care pentru multe ființe sunt astfel, că razele luminoase ajută funcțiunile lor vitale: respirația, digestia, etc. La această cauză biologică generală se adaogă alta psihologică: *asociația.* Noaptea e mediul celor mai neplăcute întâmplări; întunericul ascunde în el pericolul; astfel se asociază cu obscuritate ideea fricii.

Lumina în *reflexie* și în *refracție* e însoțită de impresii afective particulare. Strălucirea unui metal prețios se produce prin reflexia luminei; ea place atât sălbaticilor, cari au mare atracție pentru obiectele lucioase, cât și animalelor. Refracția face ca lumina să se descompună în culorile spectrului solar sau curcubeului.

(1) Vezi LETOURNEAU *„La sociologie d'après l'ethnographie"* pag. 98.

Diferitele culori produc asupra noastră impresii particulare. Goethe a studiat efectele lor privind natura, mai cu seamă în timpul ernii, prin sticle *colorate*, și a găsit că unele au un efect escitant, altele calmant. A împărțit astfel spectrul solar în două clase: una a *culorilor escitante* și alta a *culorilor calmante*. Pe întâia a numit-o superioară, pe a doua inferioară. Cea superioară, în care intră culorile numite (de Fechner *active)* de pictori *calde*, coprinde: *roșul, portocaliul, galbenul;* în cea calmantă intră culorile numite (de Fechner *receptive)* de pictori *reci* și anume: *albastrul, indigo* și *violetul*. S'a lăsat la oparte *verdele*, care ocupă un loc intermediar în gama emoțiilor deșteptate de culorile spectrale. Verdele nu se poate numì nici escitant, nici calmant, el are o nuanță neutră.

Gustul culorilor nu e acelaș la diferitele popoare și straturi sociale, la toate vârstrele și la cele două sexe, Europa de azi pare a avea mai puțină dragoste pentru culori decât înainte. Nu e mult de când se vedeau la bărbați fracuri roșii, albastre, ciorapi colorați: acestea ar părea astăzi bizare.

Culorile își schimbă efectul după cum cade asupra lor o cantitate mai mare sau mai mică de lumină. Așà, roșul transformat în roz e mai puțin escitant și are un ton de veselie; violetul deschis, *lila*, produce o întristare dulce, o melancolie ușoară nu gravă și profundă ca cel închis; asemenea galbenul, când e deschis, are un efect de liniște, ca lumina lunei.

Se întâmplă contrariul, când coloarea trece în un grad mai mare de saturație.

D) IMPĂRȚIREA SENTIMENTELOR IN EGOISTE ȘI ALTRUISTE.

Stările afective se mai pot privì și clasifică din punctul de vedere al *instinctului*, din contrarierea or

satisfacerea căruia rezultă sentimentul. Astfel s'au împărțit sentimentele în *egoiste* și *altruiste*, după cum satisfac ori contrariază pornirea conservării eului personal și a eului altuia. Această pornire din urmă se manifestă mai întâiu în familie, în sentimentul sexual și în acela al paternității.

Sentimentele egoiste.

Acestea se împart în două clase, după cele două moduri de manifestare ale *instinctului de conservare individuală*, care se manifestă:

a) în tendințe relative la conservarea și desvoltarea ființei *materiale* a individului;

b) în tendințe relative la conservarea *și* afirmarea ființei *ideale sau morale* a lui.

Ființa ideală sau morală constă în ideia altuia sau a noastră proprie despre noi; se formează din modul cum se oglindește personalitatea noastră în spiritul nostru sau în al altuia. De aici diferitele sentimente relative la *onoare* sau la ființa noastră morală.

a) *Frica, speranța*, ș. a. Funcțiunile activității, prin cari individul ține spre la nutriție și la apărarea sa în contra pericolelor, dau naștere la sentimente diferite, după felul și gradul satisfacerii lor.

Și mai întâiu chiar numai *activitatea*, funcțiunea singură produce, prin exercițiul său, sentimente ce par a se referi la un instinct, la *instinctul activității*. Când acesta e satisfăcut, se produce *plăcerea* numită a *muncii*, a lucrului. Dacă e neglijat, se produce *urâtul, plictiseala*. Dacă se uzează și se forțează prea mult, avem încordarea, cu sentimentul penibil al forțelor întinse peste măsură.

De acestea se apropie și *sentimentul așteptării, căutării și*

surprinderii. In primele două se desfășoară o muncă fără rezultatul văzut imediat, și sentimentul e cu atât mai penibil cu cât acest rezultat se realizează mai târziu și ne interesează mai mult. In surprindere avem cazul contrar: un rezultat neașteptat, neprecedat de o muncă, de o pregătire, de o gândire; și e plăcut sau neplăcut, după cum ne folosește or ne vatămă.

Când un eveniment vătămător *se așteaptă* să se întâmple cu o probabilitate oarecare, se naște *frica.* Dacă în loc de probabilitate, este siguranță, se produce *desperarea* ori *resemnarea.*

Speranța se produce, când lucrul, fenomenul așteptat e binefăcător. Dacă și aici, înloc de probabilitate avem siguranță, atunci se naște *bucuria, transportul.*

Frica este un afect cu forță deprimantă, astenică; *speranța* cu forță escitantă, stenică. Frica scade energia fizică și intelectuală a omului. *Groaza*, un grad mai mare de frică, se exprimă prin o complectă împietrire, înmărmurire; spiritul ca și corpul rămâne în nemișcare, în neputință de a funcționà în scopul conservării.

Speranța, din contră, are asupra corpului și spiritului nostru un efect înălțător, escitant; ajută și dezvoltă funcțiunile vitale. Ea, ca dispoziție sufletească, e semnul unei vieți normale și sănătoase; însemnează posibilitatea de a concepe scopuri noui și mijloace pentru realizarea lor.

Starea contrară, ca dispoziție habituală, este *blazarea.* Blazare însemnează neputința de a-și pune cineva scopuri în viață, de a se interesà la realizarea unui plan, de a căutà și a aplicà mijloacele necesare la îndeplinirea unor aspirații. Ea se reduce la neputința de a sperà, și are ca deviză: „Toate sunt deșertăciuni".

b) **Sentimentul personalității, umilința; invidia și emulația. Onoarea.** — Din activitatea relativă la conservarea și dezvoltarea *ființei noastre morale sau ideale* avem: 1) sentimentul ce însoțește oglindirea „eului" în spiritul nostru chiar, și 2) în spiritul altuia.

1. Omul se compară singur, dintr'un punct de vedere sau altul ce i se pare lui important, cu celelalte persoane, și își determină astfel valoarea sa relativă. Dacă această comparație cade în favoarea sa, se produce *sentimentul plăcut al eului* sau al *personalității* sale triumfătoare. Dacă rezultatul comparației e nefavorabil, se produce sentimentul *umilinței*, al deprimării personale.

In primul caz, se naște adesea și un sentiment de *milă*, de *generozitate*, o înclinație către persoana care ne-a ocazionat, prin inferioritatea sa, sentimentul de satisfacere al personalității noastre. Dar uneori, după temperamentul și educația omului, sentimentul superiorității se manifestă prin maltratarea celor inferiori și învinși, și atunci poartă numele de *orgoliu, mândrie*.

In cel ce se simte întrecut se naște, de asemenea, față cu ființa superioară, după temperament și educație, sau *invidia* sau *emulația*.

In invidie omul urăște pe cel superior și caută a face să dispară distanța separatoare și umilitoare prin înjosirea, prin degradarea ba chiar suprimarea aceluia. De aici: *calomnia, bârfirea*, cari tind a scoborî și a înnegrî imaginea unui om, pentru a-l aduce la nivelul calomniatorului și încă mai jos, dacă se poate.

In emulație omul admiră pe cel superior, iubește ce e bun și distins în el, și caută a face să dispară deosebirea dintre sine și emulul său, silindu-se a-l ajunge și, de se poate, chiar a-l întrece.

Invidia face rău și invidiosului, și celorlalți oameni; este un sentiment vițios, desvoltă bila, îmbolnăvește și întunecă sufletul. Emulația, din contră, desvoltă puterile prin dorința de a ajunge mai sus.

Uneori recunoașterea superiorității altuia și supunerea la dânsa se face fără durere: anume atunci,

când aceleaș scopuri comune se urmăresc și se pot realiză prin mijlocirea și conducerea unei capacități necontestate.

2. Reprezentarea *eului* nostru în mintea altora e însoțită de un calificativ, care exprimă valoarea noastră în ochii acelora, precum: *onorat, venerat*, prețuit, ori *disprețuit, nesocotit*. Aceasta constitue onoarea, adică stimarea noastră de către alții. Conștiința că este obiectul de stimă și respect pentru alții, deșteaptă în om sentimente plăcute; dureroase, în cazul contrar.

Iubirea de *onoare*, de demnitate, sau *onorabilitatea* este acea dispoziție față cu semenii noștri, care ne face să căutăm stima celor demni, capabili și buni, a *celor aleși*, nu a tuturor. *Modestia* demnă este semnul exterior al acestor dispoziții.

Mândria sau *îngâmfarea* renunță la aprobarea altora; se mulțumește numai cu aprobarea sa proprie, punându-se pe sine ca normă și criteriu superior deasupra tuturor, fără discuție.

Aroganța refuză a da onoarea cuvenită celor ce o merită și poate merge de mână tocmai cu *servilismul*. *Servil* e acela care dă semne de stimă și de onoare altuia, numai fiindcă acesta este *puternic*, nu pentrucă este și *demn de onorat*.

Umilul are despre faptele și producțiile sale o idee mai puțin favorabilă, față cu misiunea, cu datoria lui.

Suficientul crede în valoarea sa nediscutabilă și se confundă cu *vanitosul*, care profesează pentru sine însuși o mare admirație, deci așteaptă admirarea și dela ceilalți: nu numai dela cei buni și aleși, ci dela toți, fără deosebire, fără alegere. Orice semn de onoare, din partea oricui, adus în public, măgulește *vanitatea*.

Când o *persoană* anumită este *voluntar* cauza unui rău material sau moral, se naște în om *necazul*, supărarea, furia; și din contră *recunoștința*, când acea persoană e cauza unui bine. Dacă aceste afecte se repetă și devin deprinderi, se naște *ura* sau *iubirea*.

Aici găsim în joc *instinctul răsplătirii*, care te face să întorci binele cu bine, răul cu rău. Când *răzbunarea* se satisface, se potolește și furia; ba adesea se produce chiar un sentiment de milă pentru inimic; de aici *căința* pentru răsbunare.

Răsbunarea nu e legitimă și justificabilă, decât dacă isbește în răul moral, dacă se ridică în contra acelui fel de conduită, care, de s'ar generalizà, ar aduce un rău pentru întreaga societate. Dar pentru aceste cazuri intervine mai totdeauna justiția publică; și statul, societatea organizată, judecă și pedepsește în locul individului, conform intereselor generale. In celelalte împrejurări mai puțin importante, a întoarce, numai decât și fără folos social, răul cu rău, e a înăsprì și slăbì relațiile dintre oameni. *Iertarea* și *generozitatea* sunt atunci răspunsul cel mai eficace și mai nobil, căci ele au ca efect psihologic de a împăcà spiritele și a deșteptà în cel greșit *căința*.

Sentimentele altruiste. Simpatia.

Instinctul de conservare a speciei dă naștere la sentimente *altruiste*, privitoare la viața unei *alte* persoane, deosebite fizic și moral de noi. El cade adesea în conflict cu cellalt instinct, al conservării individuale; și, cel care iese triumfător din această luptă, nu e totdeauna cel din urmă. Adesea instinctul de conservare individuală nu este numai contrazis, dar și învins de forța tendințelor ce au de scop conservarea și fericirea genului sau speței din care individul face parte. Omul săvârșește atunci acțiuni, cari îl pot duce chiar la peirea sa personală; dar faptele lui de jertfă folosesc altora. Și nu numai omul, ci și alte ființe, ba mai toate ființele. Rândunelele își expun viața, aruncându-se prin flacările unei case incendiate spre a-și scăpà puii. Ca și muma ce se to-

peşte de durere la căpătâiul copilului său bolnav, şi uneori moare din cauza morţii lui. Şi câte cazuri nu se citează, în cari oamenii şi alte fiinţe şi-au răpus viaţa, îngrijind sau apărând un seamăn al lor.

Prin urmare, sentimentul simpatic se produce în noi, când *ne închipuim* starea *altor* persoane. Prin facultatea *simpatiei reproducem* în sufletul nostru stările sufleteşti ale *altora*, fie bucuriile, fie întristările lor, întrucât existenţa lor se poate cunoaşte după manifestările lor exterioare; şi *compătimim* cu ei, când ei pătimesc; ne *„combucurăm"* cu ei, când ei se bucură (1).

Gradul de simpatie variază:

a) După gradul de asemănare şi de apropiere sau afinitate în constituţia psiho-fizică a fiinţelor; căci aceasta determină *gradul* şi *posibilitatea înţelegerii* între ele. Pentru ca cinevà să oglindească starea sufletească a altuia, trebue mai întâiu să poată şti *ce* se petrece în acesta, *să-l înţeleagă*.

b) După mulţimea şi varietatea experienţelor noastre personale, după intensitatea memorării şi uşurinţa reproducerii lor.

Dar *simpatia*, ca opusă *antipatiei*, mai are şi alt înţeles, pe care trebue să-l deosebim de cel arătat mai sus. Astfel, se mai înţelege prin simpatie or antipatie acele sentimente de atracţie

1) Limba nu are termen propriu pentru acest al doilea act sufletesc; reproducerea în noi a durerii altora e mai deasă şi mai fidelă; a bucuriei lor, mai rară şi mai puţin curată. Numai în intimitatea sinceră şi la fiinţe de un caracter adevărat nobil se găseşte această ultimă proprietate. „Pentru compătimire e destul să fii om; pentru combucurare trebue să fii *înger*", zicea J. PAUL RICHTER.

ori repulsie ce ne inspiră ceva, de multe ori dela prima vedere, deci fără să fi avut ocazia de a cunoaște prin experiența noastră determinată, dacă acea persoană ori acel lucru este sau poate fi o cauză de fericire ori de nefericire pentru noi. Aceasta se explică pe baza *asociațiilor inconștiente* ce s'au stabilit de mai înainte între cutare chip sau înfățișare exterioară și cutare sentiment favorabil ori nefavorabil. E destul să găsim în înfățișarea cuivă câteva trăsuri asemănate cu acelea din chipul unei persoane ce ne-a făcut odinioară un rău, pentru ca înfățișarea ei să ne inspire dela început o antipatie, care poate fi de altminteri nejustificată. Asociația poate să fie chiar organică, *moștenită* (1).

E) SENTIMENTELE PRIMITIVE, SIMPLE.

Sentimentele se mai pot considerà și deosebì și din punctul de vedere al *primitivității lor în viața sufletească* sau din acela al *evoluției psihice*. S'a căutat să se determine sentimentele cari par a fi cele mai primitive și cari s'ar fi ivit mai de timpuriu în conștiința individului sau în viața speței. S'a găsit că sentimentele numite *primare*, spre deosebire de cele *derivate*, crescute din ele, ar fi: frica, mânia, simpatia, sentimentul personalității sau al eului, și sentimentul iubirii propriu zise, sexuale.

Preyer crede că a putut observà manifestarea *fricei* chiar de a doua zi la un copil. Darwin o constată după 2 luni. In orce caz e unul din cele mai vechi sentimente.

Supărarea, mânia Perez o observă după a 2-a și a 4-a lună, Preyer pela 10 luni.

Dragostea, simpatia, afecția chiar pela a 2-a lună după unii, după alții pela a 10-a. In orce caz, înainte

(1) Să se vadă mai departe *instinctele*.

de un an copilul înțelege afecția și o exprimă, prin un surâs binevoitor.

Aceste trei sentimente *frica*, *mânia*, *afecția*, se consideră în adevăr ca cele mai primitive, și se constată și la animale. Celelalte două, personalitatea și iubirea par a fi mai specific omenești, și relativ ulterioare.

Restul sentimentelor intră în categoria sentimentelor *derivate*, ce au apărut mai târziu.

Să notăm câtevà observații privitoare la două din sentimentele primare.

Frica. — Frica, după cum s'a mai spus mai sus (1), e o emoție ce se naște cu ocazia reprezentării unui rău posibil. In definiție poate intră și expresia ei: acea atitudine pe care o iea organismul în fața unui pericol. Ea se exprimă prin paloare, tremurarea mușchilor superficiali și fixitatea corpului. De ordinar energia se concentrează în atenția îndreptată asupra obiectului amenințător, atenție exprimată prin fixitatea privirii, dusă până la fascinație. Unele animale rămân pe loc, încremenite, când văd fiara ce le amenință ezistența; și, ca fermecate, așteaptă moartea, fără să încerce a înlătură pericolul.

Frica se naște uneori, nu din reprezentarea unui rău posibil, ci ca efect al unei condiții fiziologice. Dacă se produc concomitantele fiziologice ale fricei, pe cale curat fizică, se naște și frica, fără motive psihologice conștiente. Astfel, palpitația, provenită din indigestie, insuflă o stare de neliniște, pentru ex-

(1) Vezi *Sentimentele egoiste*, provenite din instinctul de conservare individuală, pag. 190 sq.

plicarea căreia sufletul aleargă la închipuiri de rele posibile. Presimțiri, temeri nejustificate, vin adesea din o simplă indigestie, ceeace în timpul somnului se transformă în combinări negre de idei, în coșmare. Ipocondria e în cea mai mare parte un rezultat al unor deranjări organice.

Frica are un îndoit izvor genetic: ereditatea (frică instinctivă) și experiența. Șoarecii se tem de pisică din instinct; copiii, de animale, asemenea; însă de foc din experiență.

Se poate zice că sentimentul fricii se desvoltă invers proporțional cu înmulțirea cunoștințelor. Teama de necunoscut scade cu cât superstițiile sunt înlăturate prin știință. De acea are dreptate poetul când zice: *felix qui rerum potuit cognoscere causas.*

Temerea nu se naște numai când e vorba de interesul conservării individului, ci uneori și când e interesul conservării, unei idei în joc, unei credințe. Tot ce poate amenință ideia, resfrânge în inima omului neliniște. Și la aceasta găsește cultura remediul: *fais ce que doit, advienne que pourra;* sau *Bene agere et laetari* (SPINOZA).

Încă un refugiu a luat conștiința omului spre a se lecui radical de orice înclinație către sentimentul penibil și umilitor al fricii: *a-și desvoltă sentimentul personalității.* Cine ajunge la independența sufletească, consideră viața ca având-o în mâna sa și nu se teme de accidente, de moarte. Aceasta era starea Dacilor, ce ziceau că se tem numai de cer.

Deci cultura, știința, pe deoparte, adâncimea filozofică a valorii vieții pe dealta, pot la un loc nu numai să împuțineze cauzele de frică, de tortură a conștiinței omenești, dar chiar să desființeze din rădăcină aceste cauze și să facă pe om independent. Stoicii în anticitate făceau aceasta prin dezvoltarea voinței, nu prin gramădirea cunoștințelor.

Rostul biologic al fricii? S'ar puteà zice că e un semn de avertizare în contra pericolului, în interesul

conservării vieții. Cine nu ar cunoaște frica, s'ar expune mai repede la distrugere. Ar fi așà, dacă manifestarea fricii n'ar fi adesea tocmai contrară conservării. Frica paralizează, pune tocmai în neputință de luptă și de apărare.

Mânia. — *Sentimentul mâniei iese din pornirea combativității, un auxiliar al instinctului de conservare, și se produce când personalitatea e atinsă de un pericol real și actualizat*, nu numai reprezentat în imaginație.

Acì stă una din deosebirile dintre frică și mânie. Afară de asta, frica nu conține decât durere, element deprimant. *Mânia, revolta, are și ceva stenic în sine; neplăcerea e temperată de un isvor de mulțumire de sine, care iese din încordarea forțelor active.* In momentul mâniei, corpul ia înfățișarea încordată a acțiunii combative. Mușchii feții se contractează, mânile se ridică în scop de atac. Respirația și circulația se accelerează; gura e strânsă, semn al hotărîrii și energiei. Figura oamenilor de natură combativă, ce au stat cu lumea în luptă dârjă și îndelungată, poartă întipărită această expresie permanentă.

FACTORII DIN CARI ISVORAȘTE SENTIMENTUL

Factorul ereditar sau instinctiv și cel experimental.

Elementele constitutive și genetice ale sentimentului sunt de două feluri: unele *instinctive sau innăscute* și altele *datorite ezperienței.*

I. *Factorul instinctiv* al sentimentului e alcătuit:

a) din elementul psihic corespunzător corelatului fiziologic ce constitue substratul său material, sau *expresia* emoției; și

b) din elementul psihic emoțional legat, în mod organic, de o intuiție dela prima ei prezentare.

Emoțiile stau în legătură organică cu o modificare particulară a organismului nostru, a părții motrice, a părții organice vitale propriu zise; unda nervoasă se revarsă dela centrul cerebro-spinal asupra centrelor simpatice ce alcătuesc viața vegetativă. E-o corelație prestabilă între cutare alterare a sistemului vaso-motor și visceral, de o parte, și existența unei stări afective de alta. Dacă vine unul din aceste elemente, urmează celelalte. Așă că elementul afectiv, legat de cel material care-i servește de condiție fiziologică, poate fi considerat ca factorul înăscut și instinctiv în alcătuirea sentimentului.

b) Alt factor înnăscut este sentimentul afectiv produs cu ocazia unei prezentații sensoriale, sau, în termeni fiziologici, produs odată cu modificările organice corespunzătoare unei anumite senzații sau percepții. Nu e vorba aci de asociația stabilită prin experiență, ci de cea stabilită prin organizație sufletească, prin origine nativă.

Există oare și astfel de prestabiliri psihice? Există sentimente instinctive, cari să aibă aerul unor stări de conștiință moștenite? Sunt fapte de experiență ce par a nu se puteà explicà decât prin această ipoteză. Nu mai vorbim de elementele afective asociate, prin însăși organizația nativă, de anumite feluri de sensații, după cum s'a arătat mai sus, la cap. despre *isvoarele*

plăcerii și la *sentimentele corespunzătoare sensațiilor* (1). Dar sunt și mai complicate. Copilul mic, ce n'a ajuns a stabili asociații prin experiență, simte dela început, dela primul percept, o stare de mulțumire, când zărește figura omului și de spaimă, când zărește figura unui animal. Aceasta se produce tot așà ca frica șoarecelui, când vede pentru prima oară o pisică, deși personal n'a experimentat nici un rău dela ea. E deci, pare-se, o asociație ancestrală între cutare percept și anumite emoții.

II. *Factorul experimental.* — Cum crește *prin experiență* elementul afectiv?

1. Această experiență se rapoartă mai întâiu la *modificarea și desvoltarea primului factor înăscut*, anume a *expresiei*. E o lege psiho-biologică de mare însemnătate, că putem, lucrând în mod intenționat asupra manifestărilor sensibile, să modificăm sentimentul, desvoltându-l sau reducându-l. *Educația* are în adevăr acest rol și efect. Temperarea manifestării vizibile a deosebitelor emoții influențează, câte puțin dar sigur, la temperarea însuși a sentimentului. Reținerea unei manifestări de sentiment e un început de comprimare a sentimentului, deci de restrângere a lui.

Pe această lege se întemeiază *importanța raportului de politeță între oameni*. Temperarea manifestărilor unor sentimente contrare, antisociale, face să se ascundă, să se deprime și să se atrofieze dispoziția sufletească corespunzătoare, precum o înfățișare și o manifestare a unui sentiment, chiar dacă nu există, de bunăvoință, afabilitate, stimă, respect, a unui om față de ceilalți, are de efect producerea mai întâiu palidă a acestui sentiment,

(1) Vezi pag 177 și pag. 182 sq.

care dacă se repetă, e posibil să prindă rădăcini. Pe această lege psiho-biologică se întemeiază, poate, insistența ce pun ordinile religioase pe cultul exterior, căci acest cult poate naște în multe suflete chiar sentimentul corespunzător.

S'au făcut *experiențe cu hipnotizații:* li s'a dat o atitudine de mânie, revoltă, rugăciune, și s'a văzut imediat producându-se sentimentul corespunzător acelei atitudini; apoi, odată cu acel sentiment, veniau și celelalte manifestări secundare, modul de a se comportă, în toate detaliile lui particulare. Un gest deci sugerează, chiar celui ce-l face, sentimentul corespunzător.

Sunt interesante, în astă privință, constatările a doi buni observatori psihologi făcute asupra lor înșile.

„Am observat adesea, zice Burke, că imitând înfățișarea și gesturile persoanelor mâniate, blajine, speriate, îndrăsnețe, ajungeam fără voe să-mi îndreptez spiritul în direcția sentimentului a cărei expresie mă încercam s'o reproduc; cevă mai mult, sunt convins că e foarte greu să eviți acest rezultat, chiar atunci când te-ai silì să desparți sentimentul de gesturile cari îi corespund". Iar Fechner spune: „Când merg în urma unei persoane, pe care n'o cunosc, și imitez cât pot mai exact atitudinea și umbletul ei, obțin cea mai curioasă impresie de simțirea ce trebue să aibă însă-și acea persoană".

După cum manifestările de politeță au de efect, în cele mai multe cazuri, producerea sentimentelor sociale și a dispozițiilor sufletești inter-umane; tot așà și manifestarea sentimentelor contrare produce dispoziții sufletești de sentimente anti-sociale. James Sully are dreptate când spune că expresia mâniei,

des repetată de un copil, întărește dispozițiile organismului de a reacționà în acest fel mai repede și la cea dintâiu ocazie: descărcarea aproape a orcărei alte ondulații emoționale se face tot pe acel drum obicinuit și bătutorit.

Ca *aplicație pentru fericirea vieții* s'ar puteà încercà să se vadă, dacă luând o înfățișare veselă, zâmbitoare, nu se însenineză sufletul propriu. Ar stà atunci aproape în puterea noastră să dăm sufletului, cu voință și prin repetare, deprinderes și înfățișarea veseliei. Zâmbetul se resfrânge asupra sufletului și-l face să vază viața sub prizma unei bune dispoziții de fericire.

2. Al doilea fel de progres prin experiență e când se asociază, în mod empiric, un sentiment cu un percept sau cu o prezentație imediată.

Exemple sunt toate experiențele ce se câștigă relativ la proprietățile fenomenelor sau lucrurile lumii sensibile.

3. In fine, o cauză importantă de progres sufletesc în direcția emoțională stă în producerea și combinarea reprezentărilor însoțite de anumite sentimente și în *estinderea* sentimentelor, legate cu ele, dela o idee la alta. Se asociază, prin experiență, o prezentare cu un sentiment. E natural să ne așteptăm că, în cazul când prezentarea va devenì reprezentare, sentimentul asociat să revie în conștiință. Și când acea reprezentare se leagă cu alta, să se lege și sentimenei de acea idee nouă.

Estinderea sau *iradiarea* sentimentului dela o ideie la alta se face pe două căi: 1) prin *asemănare:* persoanele, cari seamănă cu amicii noștri, ne sunt simpatice; 2) prin *contiguitate* sau asociație: prietenii amicilor noștri ne atrag, casa părintească ne place.

REAMINTIREA SENTIMENTELOR SAU MEMORIA AFECTIVA.

Se pot reamintì emoţiile? Partea afectivă, de plăcere or durere, câştigată din experienţele noastre, se poate redeşteptà, ca şi cauzele lor în reprezentările intelectuale? Ne putem reprezentà un fruct, o portocală, în forma, culoarea lui; ne aducem aminte că e plăcut. Dar putem să reînviem în conştiinţa noastră, sub forma actuală vie, experienţa de plăcere, tonalitatea emoţională ce am avut-o la gustarea portocalei?

Aceasta e problema formulată general şi studiată statistic de RIBOT. S'au pus întrebări persoanelor de diferite vârste şi s'a cerut răspuns în privinţa aceasta: dacă îşi pot reamintì, şi până la ce grad şi în ce condiţii, plăcerea ori neplăcerea, emoţiile marcante din viaţă, dar în aşà fel ca să le resimtă din nou, să aibă din nou acea emoţie cu particularitatea ei specială.

Se găsesc două categorii mai principale de oameni, din acest punct de vedere.

1. Acei ce-şi amintesc precis *de împrejurările* când au avut vreo emoţie (frică, extaz, durere, disperare, îndoială, etc.); şi că în acele împrejurări au avut acel sentiment; dar *nu mai resimt* acea emoţie în amintire. Aceştia ar formà categoria *intelectualilor.*

2. Categoria acelora ce, reamintindu-şi împrejurările, se transpun din nou în situaţia sufletească întreagă, retrăesc încă odată momentul şi în partea lui emoţională. Aceştia sunt *emoţionalii,* de regulă artişti.

Poetul S. PRUDHOMME, dacă întrerupeà o poezie ce o scrià sub impresia unui sentiment puternic, puteà, după ani de întrerupere, să se transpună întocmai în acelaşi situaţie emoţională şi să continue poezia.

Un caz interesant e și acel povestit de LITTRÉ despre el însuși. Când avea 10 ani, îi moare o soră, la care ținea foarte mult. Durerea a fost intensă; partea afectivă însă s'a atenuat cu timpul, reamintirea venea fără tonalitate emoțională. Dar de odată, târziu în urmă, îi revine amintirea cu aceiași tonalitate emoțională ca în momentul perderii. Era o renaștere a unei stări sufletești complecte, cu întreaga melodie răsunătoare a emoției, ce nu se mai aude în sufletul intelectualilor.

Mai putem cită și cazuri de adevărate *halucinații afective*, adică de stări de durere or plăcere, născute în lipsa cauzei reale sau numai în supoziția ei. Astfel unul ce s'ar atinge de un cuțit sau de o sabie fără să se tae, și ar avea impresia întreagă a tăerii, ar avea o halucinație afectivă. In scenele groaznice ale deraierii unui tren la Bârnova (în apropiere de Iași), unele persoane, cărora nu li se întâmplase nimic, simțeau totuși dureri imaginare, ca și cum ar fi fost sdrobite.

FIZIOLOGIA SENTIMENTELOR.

Chestia corelatului fiziologic al sentimentelor se prezintă în două înțelesuri:

1. In înțeles de determinare a *centrului nervos*, unde se elaborează sentimentele; 2) în accepția mai largă: determinarea modificărilor fiziologice, de orce natură, produse cu ocazia unei emoții; *arătarea corespondentului fiziologic întreg:* nervos, vascular, visceral, etc.

Am văzut cum mânia, frica, sunt însoțite de o schimbare anumită în funcțiunile fiziologice, atât în ce privește încordarea nervoasă, cât și în ce privește

circulația, respirația, etc. Intristarea, frica, bucuria, mânia, nerăbdarea au de corespondent fiziologic modificări musculare și vaso-motoare determinate, cari alcătuesc natura lor fiziologică.

Intristarea d. ex. corespunde unei *slăbiri a inervației* și unei relaxări, paralizări a sistemului muscular voluntar. Omul trist are în general o atitudine deprimată, apăsată par'că de greutatea durerii. Circulația este mai înceată; înfățișarea obosită, palidă; funcțiile cerebrare lente, fără energie. Aceasta corespunde unei *contractări a sistemului vaso-muscular.* Volumul vaselor sanguine e redus prin contracția musculară, pe când sistemul muscular e relaxat, în toate sentimentele astenice.

La *sentimentele stenice* (bucuria, mânia) se constată din contră: o creștere în *contractarea mușchilor voluntari;* de aici încordarea țeapănă, poziția dârjă de atac; și, în acelaș timp, *o relaxare a sistemului vasomotor:* din această cauză, vasele sanguine își măresc calibrul și o cantitate mai mare de sânge ajunge la creer și în toate părțile sistemului vieței de relație.

Acestea sunt cele două elemente ale naturii fiziologice a sentimentelor. Din acestea Dr. LANGE pune mai mare importanță pe *contracția sistemului vaso-motor,* considerând-o ca mai primitivă și fundamentală. El caută a întemeia aceasta prin experiențe familiare. Dacă se apasă carotidele, omul simte amețeală, slăbire, deprimare, pe care o îndepărtează începând apăsarea și dând drumul sângelui la creer. Dacă se apasă oarta mai mult timp și tare, se întâmplă scăderea vitalității în partea inferioară a corpului, care cade în paralizie și nesimțire. Chestia e de interes mai mult fiziologic.

Producerea pe cale fizică a sentimentelor. — Știindu-se că sentimentul fricii, bunioară, e alcătuit fizio-

logicește din relaxarea sistemului muscular voluntar și contracția sistemului vaso-motor, nu s'ar puteà trage concluzia că, dacă s'ar provocà, în mod artificial, aceste modificări fiziologice determinate, prin o substanță oarecare, am produce sentimentul fricii?

Exemple luate din experiență par a justificà această așteptare. Cel puțin din punct de vedere practic, lucrurile se înfățișează astfel, ca și cum s'ar puteà produce pe *cale fizică* anumite sentimente. Câtevà pahare de vin se zice că „dau curaj" și „veselie", măcar pentru un moment. Anglo-Saxonii obicinuiau, înainte de răsboiu, să mănânce o ciupercă, *agaric,* care îi făceà mai combativi. Probabil că ciuperca aceea aveà proprietăți de a provocà o creștere a inervației voluntare și o relaxare a sistemului vasomotor, cu coordonarea mușchilor corespondenți mâniei. Hașișul, de asemenea ar aveà proprietăți de a da sentimente de furie, îndrăzneală, curaj.

Pe dealtă parte, se știe că sunt alte mijloace fizice ce se întrebuințează spre a temperà anumite emoții, ba chiar spre a face pe om impropriu de emoție. Astfel *dușurile reci* produc o modificare fiziologică contrară mâniei; *bromura de potasiu* împiedică modificarea de relaxare ori contracție a sistemului vasomotor, și deci, oprește producerea unei emoții.

Tot așà se explică și împrejurarea că modificările patologice ale sistemului vaso-motor, provenite din deosebite cauze ereditare și experimentale, aduc cu sine stări sufletești, neexplicabile prin nici o experiență a vieții. Veselia *fără motiv* se datorește unei alterări fiziologice a sistemului vaso-motor, fie din dispoziții ereditare, fie din influențe fizice. Tot așà

și întristările, ce se zic *fără cauze*, *melancolia*, și cari duc — când sunt permanente — la demență. Acestea toate sunt fapte de observație și de experiență, și tind a duce la concluzia că se pot produce și modificà, temperà și înlăturà sentimentele pe cale fiziologică.

Înțelesul strict științific al acestei concluzii este, însă, numai atât: corespunzător și paralel cu anumite modificări introduse în organism se trezesc în conștiință anumite stări emoționale. Aceste stări emoționale sunt așà de strâns legate cu acele modificări organice determinate, încât de câteori se produc unele, din orce cauză, se produce și celelalte, în gradul și intensitatea corespunzătoare. Se naște în conștiință emoția, fie pe cale de amintire, fie din cauze actuale date în intuiție? In acelaș timp, despre partea materială organică, se produc modificările corespunzătoare, cari însoțesc în afară starea sufletească internă, ca umbra ei inevitabilă. Și din contră: se produce, din o cauză oarecare, o modificare materială fiziologică anumită? In acelaș timp se naște în conștiință starea sufletească legată cu dânsa în mod organic, nativ. S'ar puteà zice că aste două serii de fenomene, seria internă psihică și cea externă fizică, alcătuesc o singură serie, văzută din două părți opuse, din năuntru și din afară. Văzută din năuntru, e seria psihologică. Văzută din afară e seria fiziologică. Dacă s'ar cunoaște perfect de bine corespondența paralelismului lor în fiecare punct, în fiecare moment, s'ar puteà induce dela una la cealaltă. Simțind în conștiință o emoție, am ști ce modificări organice se pot observà în corp; și văzând din afară niște stări fiziologice,

niște modificări materiale în corp, am ști ce se petrece în acel moment în suflet.

S'ar puteà luà astfel una din serii drept semnul existenței celeilalte.

Intâlnim o fiară sălbatecă, ne e frică și fugim; ne insultă un rival, ne mâniem și lovim. Aceste fapte se pot expune și în ordinea aceasta, pornind dela seria internă la cea externă, și în ordinea propusă de William James (1), dacă ne închipuim că privim mai întâiu seria externă și după ea interpretăm pe cea internă, adică: întâlnim fiara și fugim, deci ne e frică; sau ne e frică, de oarece fugim — înducând dela manifestarea vizibilă starea sufletească invizibilă.

Cauza producerii uneia din serii, însă, în orce punct al ei, nu trebue numai decât căutată în cealaltă serie. Corespondența lor persistă și în hipoteza că seria fenomenelor psihice e cauzată numai de fenomene psihice, și seria fenomenelor fizice numai de fenomene fizice.

In definitiv, ceeace ne spune experiența și observația, este numai faptul acelei corespondențe între schimbările fizice și psihice.

E deci hazardat și impropriu a ne exprimà astfel, ca și cum modificările organice ar fi *cauza* modificărilor psihice, ca atunci când zice că unele *produc* pe celelalte. Iar a zice că modificările materiale sunt *însuși* fenomenul psihic pe care îl însoțesc, că alterările organice constatate cu prilejul unei emoții sunt *însăși acea emoție*, căreia îi corespund, este a vorbì mai mult decât impropriu, este a formulà un non-sens. Eroarea este totuși explicabilă psihologicește prin împrejurarea că paralelismul fenomenelor psihice și fizice este așà de constant, încât spiritul e

(1) *La théorie de l'émotion*, (înBibliothèque de philosophie contemporaine») pag. 60, s. u.

ispitit a luà pe unul drept celalt. Acestei iluzii se datoreşte teoria lui LANGE şi JAMES, cari reduc nu numai cauza fenomenului psihic emoţional la anumite stări fiziologice, dar *însuşi* fenomenul emoţiei îl reduc la acestea.

Expresia emoţiilor.

Expresia emoţiilor derivă din legătura firească dintre sentimente şi anumite stări organice. Această corelaţie înăscută, determinată de constituţia intimă a omului, se arată în felurite schimbări fiziologice, anume: în mişcări dependente de muşchii involuntari şi în acea categorie de schimbări, despre care a fost, în parte, vorba mai sus adică: modificările ce se produc în diferitele organe intime ale vieţii vegetative şi în unele glandule.

I. *Muşchii voluntari ce slujesc la expresia emoţiilor.* — Cei mai însemnaţi muşchi voluntari ce servesc la expresia emoţiilor, sunt *muşchii feţii,* dispuşi împrejurul ochilor, gurii şi nasului. Aceştia sunt cei mai mobili şi trădează emoţiile prin diferite combinaţii de contractare şi relaxare. Apoi organul vocal, *glasul,* cu timbrul şi intonaţiile lui, cu tot coloritul de tonalitate emoţională, unul din semnele sigure şi foarte importante ale emoţiilor.

Altă parte din organism ce iar serveşte, prin mişcările sale, la expresie, e *diafragma.* Contracţiile acestui muşchiu provoacă puternice expasiuni ale râsului vesel, zgomotos, precum şi inspiraţiile mai adânci ale plânsului, ale melancoliei, în mişcările ce alcătuesc suspinul.

II. *Organele ce se impresionează în momentul emoţiei* sunt:

1. *Glandele lacrimale.* In timpul unei mari dureri, aceste glande, escitate de curentul nervos, secretează lichidul sărat și amar, ca starea sufletească de mâhnire, lacrima, într'un mod cu totul involuntar — cu toate că la marii artiști și artiste aceasta a ajuns un act aproape voluntar.

2. *Organele digestive.* Emoțiile vesele, stimulante, activează digestia și chiar asimilarea, căci „cel mai bun tonic e bucuria". Din contră, în stările deprimante, funcțiile digestive sunt în scădere; de aici „slăbiciunea" în mâhnirile mari.

3. *Pielea.* Glandele sudoripare funcționează în mod deosebit în momentul emoțiilor. Frica dă sudori reci, etc.

4. *Inima, plămânii.*

In special plămânul, după descripția lui CHARLES BELL, e un organ ce ia o parte foarte mare și complicată în exprimarea emoțiilor. Se poate găsi descripția funcțiunii acestui aparat, reprodusă după Bell, în partea I-a a scrierii lui AL. BAIN: *Simțurile și inteligența*».

III. *A treia categorie* de modificări trupești în momentul emoției, categorie foarte importantă și pusă în evidență prin studiile mai recente de fiziologie psihologică, sunt modificările în sistemul vaso-motor, cari constau în mișcările mușchilor răspândiți în învălișul vaselor sanguine. Despre aceasta s'a vorbit mai mult la cap. *Fiziologia sentimentelor.*

Condensând datele tabloului sinoptic datorit lui MANTEGAZZA, iată, bunioară, elementele expresiunii *dureroase:*

Contracțiuni musculare: ale feței, trunchiului, membrelor, ridicătorii părului.

Paralizii: tremurături ale unor muschi ai feței, ale membrelor.

Turburări respiratoare și vocale: suspensiunea respirației, expirația prelungită, suspinul plânsul, căscatul, vaetele, strigătele.

Turburări de secreție și digestie: lacrămi, perderea involuntară a salivei, evacuarea involuntară a urinei, vărsături, diaree, sudori.

Darwin (1) pune trei principii, pe baza cărora s'ar fi îndeplinind mișcările de exprimare a emoțiilor:

1. Expresia emoției ar fi constând în mișcări sau modificări organice, de orce fel, cari folosesc individului, din vre-un punct de vedere, în momentul emoției, sau au folosit vre-odată și au devenit reflexie.

Când vezi cevà neplăcut, oribil, închizi ochii, întorci capul. Asta este expresia sentimentului de neplăcere sau desgust, alcătuită din mișcări menite a face să înceteze vederea spectacolului: deci mișcări *utile*. Mai târziu, în alte împrejurări, e destul să ți se prezinte o propunere, pe care să fii nevoit a o respinge energic, or să ți se descrie o scenă îngrozitoare, pentru ca, involuntar și fără necesitate, deci automatic, să întorci capul și să închizi ochii.

Această explicare a mișcărilor expresive e numită de Darwin: *principiul asociației deprinderilor utile.*

2. Când se produce o emoție contrară celei experimentate și exprimate astfel, atunci și mișcările pentru exprimarea ei sunt contrare aceleia. Dacă ți se face o propunere acceptabilă, avantajoasă, pe care vrei să arăți că o primești bucuros, deschizi ochii dând din cap, ca și cum ai dorì s'o vezi în realitate acolea

(1) In opera sa *l'Expression des émotions chez l'homme et les animaux. (Trad. din engl.).*

înaintea ta. Mișcare opusă celeia din cazul presupus mai sus. Pisica, amenințată de câine, iea mișcările ce i-ar fi prielnice pentru apărare sau atac: își înclină spinarea turtindu-se la pământ, își tulește urechile, coada o lasă în jos și bate cu ea șoldurile de-o parte și de alta, părul i se sbârlește, își arată colții; când e mângâiată de stăpân, atitudinea e contrară: spinarea se ridică bombată în sus, coada se înalță perpendiculară, urechile stau drepte, părul nu se sbârlește, deși, prin bombarea spinării, pare a se ridică puțin.

Aceste mișcări se reduc la *principiul „antitezei"*.

3. Al treilea principiu este al *asociației directe*. El explică toate mișcările de expresie, cari nu cad în nici una din categoriile de mai sus, și se datoresc numai constituției însăși a sistemului nervos. O durere mare albește părul; frica provoacă tremurături. Manifestările acestea se compun din acte cari nu prezintă nici o utilitate.

Mișcările produse mai cu seamă de mușchii figurei alcătuesc în special *mimica* (1). Ele sunt instructive și însemnate, fiindcă mușchii faciali, așezați la suprafața oaselor, dau ochiului putința să observe ușor cele mai simple manifestări ale lor; și 2) fiindcă rădăcinile acestor mușchi se găsesc chiar în creer, deci mai aproape de centrele unde se elaborează fenomenele de conștiință, cari se exprimă prin ele.

Când anumite stări de conștiință străbat sufletul

(1) PIDERIT, *La Mimique et la Physiognomie* (trad. din l. germană).

mai des și deci expresia lor trece mai de multe ori pe figura omului, mișcările mușchilor faciali lasă urme durabile și dau chipului o înfățișare relativ statornică. *Fizionomia* arată astfel de regulă felul sentimentelor habituale și nu fără temeiu s'a luat descifrarea ei ca punct de plecare în studiarea caracterului. Când la acestea se mai adaogă și aspectul general datorit conformației mai radicale a părții osoase, precum și forma și dispoziția nativă a organelor simțurilor, corelația între arătările chipului și felul sufletului stă pe o temelie și mai largă și sigură. Criminalii, desechilibrații, anarchiștii, caracterele anormale, oameni lipsiți de simpatie omenească, lipsiți de simțul moral, prezintă mai totdeauna anomalii în figura lor: asimetrii în umeri obrajilor, de ordinar prognați, și în ochi, în conformația gurei, a urechilor mari pleoștite, a nasului strâmb, etc.

SENTIMENTELE SUPERIOARE.

Sentimentul moral.

Natura sentimentului moral. — Sentimentul moral este un sentiment *de simpatie* întins asupra cât se poate mai multor ființe. Prin el se oglindesc în noi stările de bucurie or de mâhnire, de plăcere or durere, nu ale unei singure ființe sau ale unui grup restrâns, ci ale societății întregi. Astfel în cât *tot ce produce* sau *tinde a produce* o bună stare, o *fericire generală*, deșteaptă și în noi plăcere; din contră, se naște în noi un sentiment de durere, de câte or vedem sau ne închipuim că cevà produce or tinde a

produce pentru societate o scădere de fericire, o sporire de durere. Deci, sentimentul moral se deşteaptă în noi la realizarea, la vederea or la ideia *binelui* şi *dreptului.*

Sentimentul moral se manifestă ca *aprobare* sau *reprobare* a lucrurilor, evenimentelor, persoanelor, acţiunilor, intenţiilor, după cum acelea au tendinţa de a produce un bine sau un rău pentru omenire, pentru totalitatea fiinţelor simţitoare şi raţionale. In cazul întâiu, după dictarea lui, lucrurile îşi atrag epitetul de bune, *drepte;* în cazul al doilea de rele, *nedrepte.*

Când voinţa şi acţiunile omului corespund acestui scop, adică tind la fericirea generală, se naşte în el un sentiment de satisfacere: plăcerea înaltă a datoriei împlinite, a *cugetului împăcat;* în cazul contrar, se naşte *mustrarea cugetului,* starea penibilă a *remuşcării,* însoţită de sentimentul ruşinii şi căinţei, şi de dorinţa de a repară răul sau de al espiă prin pedeapsă. De asemenea, când voinţa şi acţiunile altora stau în armonie cu scopul moral, se naşte în noi, pe lângă sentimentul de aprobare, o tendinţă către răsplătire cu laudă şi răsplată faţă cu acele persoane; în caz contrar, pe lângă sentimentul de dezaproabre, o tendinţă către răsplătirea prin dezaprobare sau pedeapsă.

Sentinmentul moral, care se naşte astfel la realizarea, la vederea sau închipuirea fericirii generale, s'a desvoltat în omenire treptat, şi nici în individ nu se găseşte dela început sub o formă desăvârşită şi cu siguranţa de funcţiune a unui instinct. Omul se naşte numai cu *germenul* lui, cu natura *simpatetică.*

Genesa sentimentului moral. — Isvorul din care decurge și se desvoltă sentimentul moral este *simpatia*, acest ecou emoțional al *instinctului* înăscut pentru conservarea *speței*.

Influențele și împrejurările, prin cari se desvoltă sentimentul moral din simpatie, le găsim în familie, în societate, în stat.

a) *In familie*, omul se găsește sub trei feluri de raporturi:

1) un raport de superior către inferior: al tatălui către copii;

2) un raport de inferior către superior: al fiului către părinți; și

3) un raport de egal către egal: al fraților între ei.

Acestea sunt, de altminteri, toate raporturile imaginabile, în cari un om poate stă față cu altul în lume.

Din fiecare decurge o adaptare psihică, sub forma unui sentiment simpatic.

In *primul raport*, omul, ca părinte, învață sentimentul dezinteresării, al grijilor generoase și altruiste, al jertfei personale.

In *al doilea* se învață sentimentul respectului, al pietății și recunoștinței.

Părintele, în funcțiunea și rolul său special, dă ajutoare și îngrijiri fără a aștepta și a sperà o întoarcere. Se jertfește. Nu împrumută; dăruește. Nu face binele pe baza reciprocității, nu pornește dela maxima economică comercială: *do ut des*.

Copilul, la rândul său, neputincios, slab și sărac, primește darul, fără a se gândì atunci că e obligat să-l întoarcă. Singurul răspuns la binefacerile primite

stă numai în sufletul său, în sentimentul de iubire, de recunoştinţă.

In *al treilea raport*, dela egal către egal, se învaţă sentimentul şi deprinderea reciprocităţii, a dreptăţii. Fraţii îşi fac între ei şi aşteaptă unii dela alţii servicii.

Aceste diferite forme ale sentimentului moral se nasc în mod natural, *neintenţionat*, într'o familie normal organizată.

Dar simpatia se educă şi iea o direcţie determinată şi prin influenţele *intenţionate* ale familiei, şi anume prin pedeapsă şi recompensă, laudă şi critică, aprobare şi reprobare. Astfel, se laudă acţiunile cari convin binelui şi interesului tuturor membrilor din familie; se desaprobă acelea cari, dictate de egoism, fie reflectat fie nereflectat, tind a contrazice interesele tuturor sau ale celor mai mulţi. Copilul asociază în spiritul său de cele dintâiu acţiuni un sentiment de plăcere, care-l face a înclină către realizarea şi repetarea lor; iar de acţiunile opuse, vătămătoare familiei, asociază un sentiment de neplăcere, durere, care-l hotărăşte a le evită, spre a evită şi pedeapsa.

Puterea de influenţă a laudei şi a desaprobării se explică prin *simpatie* şi prin *egoism*.

Pe calea *simpatică*. Individul lăudat sau desaprobat, vede în laudă şi desaprobare manifestarea unei stări sufleteşti plăcute sau neplăcute, aflătoare în sufletul celui care laudă sau desaprobă. Prin simpatie, îşi oglindeşte în suflet starea phisică a semenului său. Aşă că lauda, fiind semnul unei stări de satisfacere în cel care laudă, va produce *prin simpatie* o stare de satisfacere şi în cel lăudat. Desaprobarea, din contră, din aceleaşi cauze, va produce o stare de nemulţumire în cel desaprobat.

Pe cale *egoistică*. Aprobarea şi desaprobarea sunt semnele exterioare ale opiniei altora despre valoarea noastră personală. Instinctul de conservare ideală se simte, în laudă, confirmat şi

sprijinit; în desaprobare, din contră, atins, periclitat. De aci urmează în cazul întâiu o plăcere, în cazul al doilea o durere.

Dacă se însemnează plăcerile și durerile, produse de laudă și reprobare atât pe calea simpatică cât și pe calea egoistică, se vede ce mare înrâurire poate aveà intensitatea lor asupra determinării balanței psihice și în special asupra direcțiilor de mișcare ale voinței.

b) *In societate.* Aceste influențe, prin aprobări și reprobări, se exercită nu numai în familie, dar și în societate; ba încă aici pe o scară mai întinsă. După cum familia laudă acțiunile folositoare ei, în prima linie, și critică pe cele contrare, tot așà și societatea aprobă actele ce i se par că tind a-i fi folositoare, dezaprobă pe cele ce au tendința de a-i vătămà interesele. Cu timpul, acestea capătă o forță repulsivă, cele dintâiu o forță atractivă.

Un sentiment puternic, care pare supra-natural pentrucă e aproape irezistibil, dar e foarte explicabil și natural, ne abate dela răul indicat de familie și societate și ne atrage către binele acestora. O mulțumire sufletească ne mângâe, când am reușit a fugì de cel dintâiu — de rău — sau a face de cel de al doilea — binele. Prin urmare, *conștiința*, în ambele ei funcțiuni de *prevenire* și *răsplătire*, începe.

c) *In stat* se continuă mai departe, cu mijloace și mai puternice, formarea sentimentului de respect pentru dreptate, pentru binele justificat al altora, al tuturor, prin pedepse fixate de *lege* și aplicate de forța publică în contra celor ce calcă prescripțiile interesului și binelui general.

Astfel crește și se desvoltă sentimentul moral cu caracterul său *autoritativ*, împrumutat dela tonul de

comandă al legii paterne, civile sau sociale; astfel începe a răsunà în om acel *trebue* categoric, pe care-l pronunță totdeauna un scop înalt și ideal unui mijloc indispensabil. Astfel își iea sentimentul moral forma de *imperativ categoric* în dictarea cerințelor sale.

Cum sentimentul moral se întoarce asupra și în contra omului, care i-a călcat cerințele, tot așà îl silește să se ridice și să dezaprobe pe ceilalți semeni ai lui, când aceștia nu respectă regulele ce condiționează viața și fericirea socială. Și după cum omul mustrat de conștiință dorește, pentru alinarea sufletului, o pedeapsă, pe care și-o dă uneori singur; tot așà când ceilalți membrii din societate se abat dela legile dreptății sau umanității, simțim în noi puternica tendință și impulsie de a răspunde răului cu răsplătire penală.

Aceasta se manifestă prin dezaprobare, în diferite grade de revoltă și de asprime; se manifestă prin căutarea mijloacelor legale de pedepsirea vinovatului.

Din cele expuse mai sus, s'a văzut că sentimentul moral este supus unei evoluții, unei dezvoltări datorite influențelor educative. El nu apare format gata, dela naștere. Dacă lipsesc condițiile de dezvoltare, rămâne într'o fază inferioară, aceea de simpatie mărginită la un cerc restrâns de ființe.

Dacă omul nu ar crește și nu ar trăi în societate, unde găsește în mod natural condiții proprii pentru dezvoltarea simpatiei, atunci și germenul înăscut al sentimentului moral s'ar atrofià prin lipsa de exercițiu, întocmai cum s'ar atrofià dispoziția pentru vorbire în aceleaș împrejurări. Omul nu se naște, în această privință, decât cu *predispoziții* către mora-

litate, precum se naşte cu predispoziţii către vorbire. Aceste predispoziţii trebuesc cultivate, întărite, spre a ajunge în stare de funcţii organice; şi precum sunt oameni cari, născuţi cu defecte de vorbire, ajung, prin exerciţiu sistematic şi metodic, dacă nu tocmai Demosteni, în orce caz capabili de vorbire cu şir şi rost; tot aşà, se poate să se înlăture, printr'o educaţie îngrijită, oarecari defectuozităţi morale, şi să se facă dintr'un om cu dispoziţii rele, cel puţin un om de omenie, dacă nu un erou moral.

Dispoziţiile înnăscute, pe deoparte *educaţia şi influenţa mediului*, pe dealta, *condiţionează gradul de dezvoltare al conştiinţei morale*. „Prin exerciţiu devenim mai buni". (Democrit).

Coprinsul sentimentului moral.—*Aceea ce* aprobă sau dezaprobă conştiinţa, variază după timp şi popoare. Când credem noi, bunioară, că se dovedeşte o simpatie omenească mai curată, mai sinceră şi mai desinteresată, decât atunci când manifestăm o delicată atenţiune către cei slabi, către bolnavi şi infirmi, către bătrâni şi copii, către săraci şi nebuni?

Aceasta o credem însă *noi*, oamenii din contingentele culte, deci o *parte* din omenire, nu *toată* omenirea. Dar să întrebăm conştiinţa altor popoare. Vom obţine un răspuns contrariu. In noua Caledonie, la Viti, la populaţiunea Battas din Sumatra, la Boşimanii şi Căfrii din Africa, în America, în Asia de Nord, se ucid bolnavii, se ucid bătrânii. Şi acestea nu din cruzime, ci din *datorie* către ei, din pietate religioasă câte odată.

Aşa s. e. în *Viti*, după cum narează călătorii antropologi, uciderea bătrânilor se face cu un ceremonial religios, organizat

în acord cu victima, care nu se simte de loc a fi o victimă, ci consideră afacere cu liniștea mulțumită a drumețului ce ajuge la capătul natural și inevitabil al călătoriei sale Copii bătrânului destinat morții aleg, în consfătuire cu el, o zi de înmormântare, când se învită rudele și amicii la masă. Banchetul funerar dându-se înainte de îngropare, viitorul răposat are astfel ocazia să-și mănânce singur din pomană, înainte de a închide ochii de veci. După ospăț, se conduce cu multă pomană bătrânul la groapă; pe marginea mormântului urmează scenele patetice de despărțire, cari se sfârșesc cu o cordială strângere... de gât, plină de iubire și devotament din partea fiilor!

Un misionar englez (reverentul HUNT), după cum citim în opera lui LUBBOK, *Origina civilizației,* ar fi asistat la o astfel de scenă. Niște fii pioși aduceau pe mama lor, încă vie, la mormânt; nu cu sila, din contră: cu buna ei învoială. Europeanul s'a încercat, negreșit, să demonstreze acelor fii denaturați că este o crimă oribilă să-și ucidă singuri pe mama lor. Ei au răspuns că, tocmai pentrucă e mama lor și ei copii dânsei, erau *datori* s'o ucidă.

Tot așà de moral se consideră, în alte părți, uciderea femeilor pe mormântul soților. In Africa, hoția se laudă ca cevà meritoriu, omuciderea e acțiune eroică.

Adesea acțiuni cu totul indiferente, pentru noi, au fost privite aiurea ca cevà sfânt și grav, ca virtuți sau vițiii capitale.

Dacă un *Mongol* atingeà săgeata cu biciul, ori lovià un cal cu căpăstrul; dacă spărgeà un os cu alt os, ori lăsà lapte sau carne să cadă pe pământ, ori dacă se rezemà pe biciu — erà pedepsit cu moarte de către chanul tribului. *La Iagași,* e permis a suge creerul din țeasta vrăjmașului încă viu și a-l mâncà; e permis a ucide pe copii; dar se pedepsește cu moarte cel ce mănâncă din carnea oprită, cel ce se servește de focul nesfințit. etc. La *Kamciadali* e mare păcat a scuturà zăpada cu cuțitul după încălțăminte.

Dar din această diversitate de păreri morale nu se poate trage concluzia că în chestii de morală nu e

nimic sigur, că nu există și nu se poate găsi *un principiu*, sau *criteriu*, după care să ne orientăm spre a distinge binele de rău.

Deosebiri există între oameni nu numai cu privire la chestiuni de morală, ci și la chestiuni de știință cosmologică; și cu toate acestea nu se mai conchide azi din acele divergențe, că *nu există nimic adevărat* privitor la lumea materială. Nu se credeà oare multă vreme — și nu se crede încă și azi de mulți oameni — că pământul e ca o tablă așezată pe cevà care-l suportă și că soarele se învârtește împrejurul pământului? Ba încă, dacă s'ar adunà erorile oamenilor privitoare la fenomenele fizice, s'ar găsi că sunt și mai numeroase și mai contrazicătoare între ele decât cele relative la fenomenele morale.

Și apoi, în morală nu există *numai deosebiri* de vederi, dar și *asemănări;* ba încă acordul de păreri asupra acestor cestiuni se găsește într'o întindere mai considerabilă decât în alte chestiuni.

In ce parte a lumii, în ce societate s'a considerat ca cevà bun neținerea de cuvânt? Unde nu s'a lăudat puterea, curajul, dibăcia, înțelepciunea, aceste virtuți atât de vechi și universale? Călătorii semnalează probitatea excelentă a Eschimoșilor, veracitatea Dayacilor din Borneo, unde mumele, plângând la moartea copiilor, îi laudă că n'au mințit nici odată, cât au trăit. E de asemenea în deobște cunoscut respectul Turcomanilor și al Tahitienilor pentru cuvântul dat. Nu mai citâm alte coincidențe isbitoare de concepții morale. Să amintim numai cevà din conținutul „Cărții morților" dela vechii Egipteni.

In „Cartea morților", care se puneà pe fiecare mumie, ca un certificat de bună purtare în viață, ca recomandare către zei, în fața cărora aveà să se

prezinte spiritul Egipteanului, se citeau următoarele: „A dat pâine celor flămânzi, apă celui însetat, barcă celui ce se opreà în călătoria sa, etc.

In alt papir:

«Te cunosc, doamne al adevărului și al dreptății, ți-am adus adevărul, am distrus prin tine minciuna. N'am comis nici o fraudă către oameni! N'am torturat văduva! N'am mințit înaintea tribunalului! Nu cunosc minciuna! N'am silit pe nici un șef de lucrători să muncească pe zi mai mult decât trebuià. N'am asuprit pe sclavi în fața stăpânilor! N'am făcut pe nimeni să sufere de foame! N'am făcut pe nimeni să plângă! N'am ucis! N'am ordonat omorîrea prin fraudă! etc.»

Nici una din aceste laude nu s'a schimbat până azi în cuvinte de învinuire sau desaprobare.

Cum se explică asemănările și deosebirile în coprinsul sentimentului moral. — Cu cât luăm perioade istorice mai apropiate de timpul nostru, cu atât vedem că această *armonie creşte.*

Atât creșterea acordului în păreri cât și existența deosebirilor de apreciere se explică prin *gradul de experiență* și de *cultură morală* la diferite popoare. Cu creșterea experienței, se constată mai exact *adevăratele urmăriri* ale acțiunilor, și deci se fixează, uniformizându-se, aprecierele asupra valorii lor.

O acțiune se aprobă sau se desaprobă după felul consecințelor ei pentru societate.

Dacă, într'un timp și la un popor dat, s'a părut că o acțiune are urmări bune, ea s'a lăudat. Mai târziu se poate întâmplà ca, observațiile și experiențele înmulțindu-se, să se învedereze că ceea ce se

credeà bun, are în fond consecinţe rele pentru lume; sau, din contră, că ceea ce se credeà rău, are urmări bune; şi atunci, pe baza acestor observaţii şi experienţe colective, se schimbă şi aprecierea morală a acţiunii. Dar e natural ca *experienţa comună* a genului omenesc, relativ la aceeaşi categorie de fapte, să aducă, în cele din urmă, o coincidenţă în păreri despre caracterul acelor fapte; şi cu cât epocile considerate sunt mai apropiate de noi, cu atât aprecierile morale ale popoarelor prezintă o mai mare asemănare între ele, datorită experienţei comune a societăţilor.

Altă cauză, care explică creşterea acestui acord moral între diferitele grupuri de oameni, este şi desvoltarea treptată a *simpatiei* şi *înţelegerea* din ce în ce mai justă a *intereselor* proprii. Simpatia şi prudenţa fac pe oameni şi societăţi să considere efectul acţiunilor într'o rază de întindere mai depărtată, peste cadrul restrâns al intereselor lor speciale şi momentane; fac a se lăudà sau desaprobà acţiunile dintr'un punct de vedere din ce în ce mai general şi mai uman. Se observă, în adevăr, că societăţile, cu cât înaintează în cultură, cu atât au în vedere un cerc de interese mai larg din omenire. Pentru ţigani şi alte popoare în stare de barbarie sau sălbăticie, dreptul şi legea au valoare numai în limitele hordei sau cetei lor mărginite. Toţi ceilalţi oameni, cari nu fac parte din mica lor grupare socială, sunt scoşi afară din lege. Faţă cu aceştia, nici o purtare nu se consideră ca nedreaptă sau inumană.

In cazul acesta, negreşit, judecăţile morale diferă în proporţie cu numărul şi diversitatea grupărilor

sociale închise în strâmtele şi egoistele lor puncte de vedere.

Intre cauzele cari explică *deosebirile* în coprinsul sentimentului moral, este *diversitatea condiţiilor speciale de viaţă* ale societăţilor. Aşà, dacă în Australia se consideră pentru cei tineri, ca cevà immoral a mâncà *emù* (o pasăre asemenea *casuarului)*, rezervat ca hrană întăritoare pentru bătrâni, explicaţia se găseşte în împrejurările speciale de existenţă ale oamenilor din acele localităţi, unde păsările sunt rare. De aceea tânărul, care a căzut în ispită şi a mâncat *emù*, mustrat de cuget pentru păcatul săvârşit, se denunţă singur — dacă nu altfel, prin întreaga lui mină abătută, neliniştită, descurajată.

Apoi, între acele cauze mai trebue să se pună şi deosebirile de vederi culturale ale *legiuitorilor sau cârmuitorilor de oameni*, cari au avut mare înrăurire asupra opiniei şi conduitei unei societăţi. Această înrâurire şi autoritate merg adesea foarte departe. In Siam, orce Siamez se întitulează „animalul regelui". In unele state Javaneze, culpele şi delictele se privesc ca atentat în contra maiestăţei suveranului, nu în contra persoanelor particulare, atinse şi vătămate prin acele delicte. In toate statele musulmane ale Africei de mijloc, capriciul şefului stăpânitor constitueşte regula supremă. Cine o calcă, e pus afară din lege. Multe popoare sălbatice cad, la moartea şefului, într'o complectă anarhie morală: nu mai cunosc, nu mai deosibesc ce trebue şi ce nu trebue să facă. Criteriul lor a dispărut, odată cu vocea şefului care le comandà. Toate crimele se deslănţuesc, până ce se alege un alt cap.

Sancțiunea morală. — Ce urmează pentru om din călcarea sau îndeplinirea cerințelor formulate de sentimentul moral?

Intrebarea aceasta face parte din alta mai generală: care este *sancțiunea* actelor noastre?

Prin *sancțiune* se înțelege, în genere, durerea sau plăcerea ce urmează unei fapte.

Se disting astfel două feluri de sancțiuni, după elementele psihice componente: sancțiunea *penală*, constând din durere (pedeapsă), și sancțiunea *hedonică*, constând din plăcere (recompensă).

Iar după isvorul din care vine durerea și plăcerea, sau pedeapsa și recompensa, găsim: 1) sancțiunea dictată de *voința omului;* și 2) sancțiunea care vine chiar dela *natură*, decurgând inevitabil din legile ei. Prin urmare: o sancțiune *umană* și alta *naturală.*

Cea *umană* este *legală* sau *civilă*, când vine dela *stat*, în baza și în urma unei *legi* determinate; și *socială*, când vine dela *societate*, exprimându-se prin opinia publică și bazându-se pe credințe, obiceiuri, tradiții.

Și sancțiunea naturală e de două feluri: *fizică* și *morală*, după cum pedeapsa și recompensa vine în urma călcării sau respectării legilor fizice sau fiziologice, ori a legii morale.

Sancțiunea morală propriu zisă, de care e vorba în special aci, decurge, ca și cea fizică, din năuntrul naturei noastre. Ea constă, despre partea hedonică, din plăcerile *conștiinței împăcate*, când omul știe și poate zice că și-a făcut datoria, că s'a supus legii morale; iar despre partea penală, constă din durerea

mustrării de cuget, când omul știe că a făcut ceva oprit de legea morală.

Intensitatea plăcerilor și durerilor morale stau în raport direct cu gradul de dezvoltare al sentimentului moral.

Comparată această sancțiune cu toate celelalte, vedem că e singura care se poate acordà cu *autonomia și demnitatea* omului. Pe când celelalte decurg din afară, ca sprijin al unei legi date de alte voințe streine individului, sancțiunea morală urmează ca sprijin al unei legi, pe care și-o dă omul singur, prin adesiunea sa conștientă și rațională la imperativul categoric al moralei suverane.

Când sentimentul moral este dezvoltat, și prin urmare sancțiunea morală funcționează normal și puternic, faptele omului se pun în mod spontan și liber în armonie cu interesele sociale; așà în cât celelalte sancțiuni, cari au și trebue să aibă de scop a ajunge în definitiv la acelaș rezultat, adică a armonizà interesele individului cu ale societății, devin în cele din urmă superflue. „Nu de frică, ci de datorie trebue să se ferească omul de rău" (Democrit).

Când, din contră, sentimentul moral este puțin dezvoltat, atunci rolul celorlalte sancțiuni este de o însemnătate morală practică mai evidentă. Insă, în acest caz, independența morală a individului este cu atât mai redusă, cu cât se simte mai mare nevoe de ajutorul exterior al sancțiunilor civile sau sociale, spre a-l pornì și a-l ținea în calea acțiunilor drepte, folositoare societății.

Cel mai puternic și mai neadormit supraveghetor al acțiunilor omului, călăuza cea mai sigură este astfel

sentimentul moral. „Căci este clar că acela care numai prin lege e împedicat de a face răul, tot face răul în ascuns; pe când nu e probabil că acela care prin convingere își îndeplinește datoria, să săvârșească cevà rău, fie în public, fie în ascuns". (Democrit). Constiința povățuește, înainte de a se face acțiunea: îndeamnă sau interzice; apoi judecă și pedepsește, când consiliile ei se disprețuesc și nu se ascultă. Mustrările și mângâerile ei se simt cu atât mai adânc și mai viu, cu cât natura morală a cuivà e mai delicată și mai înaltă. Durerile și plăcerile conștiinței sunt proporționale astfel, nu atât cu calitatea rea sau bună a faptelor, cât mai ales cu calitatea superioară a caracterului moral.

Judecata și răsplata morală nu se poate evità, după cum nu poate fugì omul de sine însuși.

Poți să te sustragi, sau să crezi că te vei puteà sustrage, dela aplicarea celorlalte sancțiuni; nu vei scăpà însă niciodată de ochiul și de pedeapsa conștiinței, când aceasta există și nu e pervertită. S'au văzut cazuri de oameni, cari, deși au scăpat de pedeapsa statului sau a societății, deși erau siguri că nu sunt și nu vor fi descoperiți, au fost siliți de forța aproape supranaturală a sentimentului moral, de mustrarea cugetului, să vină singuri înaintea justiței și să denunțe faptele lor, ca și cum ar fi fost ale altora și să se acuze, ca și cum n'ar fi chiar ei vinovații.

Omul care, sigur fiind de impunitate din partea statului, a societății și a lui D-zeu, ar stà la îndoială, dacă trebue sau nu să se poarte onest, corect, leal, într'o împrejurare dată, acela trebue considerat dela început ca o ființă inferioară moralicește și degradată, în măsura în care ar fi pornit să transforme îndoiala sufletească în fapt real. Lui îi lipsește rezortul moral; și, orb cum este în domeniul ideilor despre bine și nobil, nu va puteà fi condus decât de mobilul fricei, de călăuza celorlalte principii sau legi și sancțiuni heteronome. Nu va merge de sine, ci va

fi împins; binele nu-l va face de voie, ca o ființă liberă, ci silit, ca o ființă sclavă unor pasiuni și principii inferioare de acțiune. Natura lui este incomplectă, vițios organizată; sufere, așà cum se află, de un defect de constituție psihică, pe care o îngrijită educație ar fi fost în stare să-l evite, sau cel puțin să-i micșoreze forța. Chiar în cazul, când se poartă drept și meritoriu, nu simte întreaga recompensă a unui suflet în adevăr drept și onest. Satisfacția lui este mai mult negativă: e liniștit c'a scăpat de controlul legii, de critica gurilor rele, de pedeapsa lui D-zeu. Dar, în această stare sufletească, nu vedem plăcerea pozitivă, adesea foarte intensă, a conștiinței care se extaziază la contemplarea tainică a unei acțiuni meritorii, liber executate; din contră, o părere de rău se amestecă într'însa: părerea de rău că, fără acele stavile exterioare, el și-ar fi îndeplinit o poftă, la satisfacerea căreia îl împingeau impulsiile lui egoiste, ce au crescut ca niște bălării parazitare și veninoase pe substanța sufletului său, și s'au desvoltat prin exercițiu, din cauză că au fost îngăduite, ascultate și satisfăcute.

Cel ce greșește cu siguranța că nu va fi pedepsit de nimeni, nici chiar de conștiința sa, este pe panta cea mai repede a degenerării și distrugerii sale, ca ființă socială. Alunecă în prăpastie, orbit de o iluzie. Căci, în realitate, natura lui este pedepsită chiar din momentul primei lui abateri dela drept și onest: se pervertește; răul devine treptat fire; și, prin deprindere, caracterul deviază, decade.

Cel ce face acte bune, conformându-se conștiinței sale juste, fără să se gândească și să se aștepte la recompense; cel ce merge neclintit pe calea ideală a dreptății și umanității, și crede în izbânda finală a binelui, chiar dacă n'ar vedeà toată viața acest sfârșit; acela e călăuzit de un sentiment moral, care face din moralitate o religie. Ființa lui își găsește reazămul vieței în legile ce cârmuesc lumea morală, ca niște puteri

supraomenești și eterne. Increderea în ordinea și armonia morală universală, chiar când învederarea acestora trece peste mijloacele perceptibilității, ridică sentimentul moral la înălțimea sentimentului religios.

SENTIMENTUL RELIGIOS

Esența sentimentului religios constă din două elemente principale:

1. *Conștiința slăbiciunii și a neputinței noastre*, față cu o putere supra-omenească și eternă, de care atârnăm noi, ființe microscopice și de o zi.

2. *Increderea* în dispozițiunile ce are pentru noi acea putere stăpânitoare, încrederea în natura manifestărilor ei față cu noi.

Considerând istoria și originea religiilor, găsim două trebuințe sufletești, cari au făcut pe un om să recurgă la închipuirea unor forțe vii supranaturale, unor divinități cârmuitoare ale lumii:

1. Necesitatea de a-și *explică* natura și fenomenele ei.

2. Necesitatea de a *supune* și *utilizà* acele fenomene pentru interesele și dorințele lui.

In primul caz, se explică lucrurile, atribuindu-se voinței și intenției unui spirit; în al doilea se recuge la atotputernicia acestuia spre a determină înlăturarea fenomenelor neplăcute sau producerea celor dorite, când nici unele nici altele nu stau în puterea omului, precum; boalele, schimbările meteorologice, cosmice, întâmplările viitorului, ș. a.

Fiind date condițiile *naturale permanente*, în cari se produce sentimentul religios, se poate zice că acesta

e un fenomen sufletesc esenţial, *inseparabil de existenţa şi situaţia omului în natură.*

Dar dacă sentimentul religios nu piere; dacă i se poate aplică şi lui aforisma *nihil interit,* tot atât de adevărat este însă că el se schimbă treptat cu desvoltarea inteligenţei şi a culturii în genere, şi că i se poate aplică, tot atât de bine, cealaltă parte a cugetării citate: *omnia mutantur.*

Modificările lui atârnă de ideia ce-şi face omul despre forţa supra-omenească, în dependenţa căreia se simte; atârnă de felul şi natura determinată a puterii, pe care o recunoaşte ca supremă în lume.

In formele superioare ale religiei, cum este creştinismul sau cum se găseşte în concepţiile spiritelor filosofice, puterea supra-omenească ce cârmueşte lumea, e închipuită ca spirit înfinit, etern, atotputernic, care se află pretutindeni, vecinic de faţă, vecinic viu, activ, conştient, în orce clipă şi în orce loc. El este viaţa şi sufletul lumii. Vieţele şi sufletele omeneşti sunt din el şi în el. Şi fiindcă el este spirit, spiritul nostru se poate pune în relaţie directă cu el. Sentimentul intim al acestei legături dintre cugetul nostru şi divinitate este esenţa religiosităţii.

„Sentimentul religios poate fi numit, cum spune Höffding, un *sentiment al vieţii cosmice.* In adevăr, după cum sentimentul vieţii noastre organice ne dă acea dispoziţie fundamentală, care corespunde în noi funcţionării organismului nostru, tot astfel sentimentul religios exprimă modul cum viaţa noastră afectivă e determinată de cursul evoluţiei universale" (1).

(1) Op. cit. p. 837.

Intr'un sens mai general, termenii religiozitate, cult, se escind la orce sistem de gândiri și tendințe, cari se consideră de om ca fiind mai presus de orce alt lucru în viață. Astfel se zice de unul că are religia libertății, de altul că are cultul științei sau al binelui, al frumosului, al dreptății, al datoriei, al patriei.

SENTIMENTELE ESTETICE.

Lucrurile din natură ne plac și ne atrag din două cauze:

1. Pentrucă sunt favorabile intereselor noastre materiale, sunt folositoare; de ex.: apa, fructele, aerul, pânea, etc. In cazul contrar ne displac și ne resping.

2. Independent de folosul ce ne-ar aduce, deci în mod *imediat* și *dezinteresat*, precum: un răsărit ori apus de soare, luna pe un cer senin, conturul unor munți înalți la orizont, cântecul privighetorii. In cazul acesta, sentimentele se numesc *estetice*, iar lucrurile și fenomenele, ce le produc, se numesc în general *frumoase*. După împrejurări, uneori fenomenele estetice se numesc *sublime* sau *grațioase*. Alte ori ele constau într'un efect de înveselire manifestată prin râs, și se numesc *comice*. Toate aceste fenomene și diferitele lor nuanțe le studiază în special știința *Estieticei*, arătând condițiile în cari se deșteaptă în noi.

Sentimentele estetice însoțesc cu deosebire percepțiile și reprezentările vizuale și auditive precum și combinările lor. Iar lucrurile mai capabile de a le deșteptă în noi sunt producțiile naturii organice și ale unor activități omenești, anume ale *artelor frumoase*, precum: *poezia, muzica, pictura, sculptura, arhitectura.*

Primele două arte prezintă escitațiile sau elementele lor sub formă de *succesiune în timp*, celelalte trei sub formă de *simultaneitate* sau *estensiune în spațiu*. Ele se deosibesc de artele industriale sau *utile* prin faptul că acestea au ca țintă efectuarea mijloacelor de satisfacere a trebuințelor născute din instinctul de conservare a vieții.

Ca să producă efecte estetice, lucrurile trebue să îndeplinească anumite condiții de *formă*, de *cuprins* și de *asociație*.

a) *Condițiile formale* sunt: simetria, proporția, ritmul, unitatea în varietate, adevărul, etc., toate cerute de niște trebuințe ale organizației noastre psihofizice. Așà, *simetria* în privința aranjării părților în linie orizontală, *proporția* pentru liniile verticale, se bazează amândouă pe cerințele simțului organic de echilibru al corpului; de asemenea, *ritmul* este bazat pe cerințele unui simț organic, și necesitatea lui decurge din natura mișcării periodice, ritmice, a funcțiunilor noastre vitale, precum bătăile inimei, pulsația, respirația. Când se iuțește sau se încetinează ritmul acestor funcțiuni, se presupune o modificare corespunzătoare în suflet, provocată bunioară de emoții. El crește sau scade proporțional cu vitalitatea. De aceea și în arte (în poezie, în muzică) un ritm vioiu, repede, sau domol, încet, pornește din sentimente deosebite și provoacă sentimente estetice corespunzătoare în ascultători.

Condițiile formale se mai numesc și *factorii direcți* în producerea emoțiilor estetice.

b) *Coprinsul* sau ideia lucrului or a operii de artă impresionează și mai tare. Condițiile formale pot fi

îndeplinite, fără ca obiectul să placă, dacă îi lipsește coprinsul, adică viața internă, *expresia*. O figură, orcât de regulate ar fi trăsurile ei, ne lasă reci, dacă nu ne manifestă nimic din viața inimei. Din contră, ne mișcă în mod plăcut, dacă exprimă un fond sufletesc, mai ales dacă exprimă ce are sufletul mai demn, mai înalt: porniriile simpatice, iubirea, sentimentele morale.

De aceea omul este cel mai superior obiect al artei. Celelalte ființe și lucruri din natură primesc în mare parte valoarea estetică, întru cât sunt considerate ca *simbolul* unei stări din sufletul omenesc. Astfel vorbim de stejarul „falnic și mândru", pentrucă statura lui dreaptă, verticală și voinică, ne amintește atitudinea omului energic, care nu se plecă în fața adversităților vieții. El simbolizează în ochii noștri energia. Asemenea vorbim de salcia „plângătoare", care își pleacă jalnic ramurile către pământ, pentru că umilita ei înclinare pare a însemnă slăbiciunea sufletească a unui om, a cărui inimă, frântă de durere, dă întregei ființe înfățișarea deprimării. Salcia simbolizează, astfel, durerea, melancolia, și se găsește la locul ei pe morminte în cimitire.

c) *Asociația* contribue mult la valoarea estetică a lucrurilor. Multe lucruri și ființe ne impresionează fiindcă vedem în ele încorporate oarecum emoțiile noastre, durerile sau fericirile trecute, adică fiindcă s'au asociat de ele cevà din mișcările vieții noastre. Astfel sunt locurile unde, persoanele cu cari ne-am petrecut copilăria și tinerețea. O floare uscată, presată între filele unei cărți, când dăm din întâmplare de ea, răsfoind cartea, câte idei și emoții

deșteaptă în suflet, ca ecou al momentelor dispărute, pe cari le reînviază, fiindcă s'a legat de ele, din clipa când am așezat-o acolo, la o anumită pagină din carte.

Sublimul.—Starea sufletească din momentul când admirăm o statuă, o floare, în liniile ei elegante, grațioase și zicem că e frumoasă, e o stare de contemptație liniștită, senină, admirativă, care se deosebește de starea sufletească ce avem, când privim cerul într'o noapte înstelată și admirăm măreția extraordinară a naturii, a forței universale transformate în atâtea forme răspândite în spațiul infinit; sau când, de pe malul mării, ne uităm în depărtări nețărmurite; când imensitatea mișcătoare a valurilor urlă agitată de o furie îngrozitoare. Atunci admirația noastră e nuanțată de un element de umilință și de grijă. Atitudinea sufletească e aceea din fața extraordinarului, neașteptatului, neînțelesului, și o exprimăm zicând că spectacolul ce o produce, e *măreț, sublim.*

In sentimentul sublimului, al mărețului, se poate distinge astfel un element de neliniște amestecat cu plăcere, pe când în sentimentul frumosului plăcerea pare a fi mai curată. Neliniștea, jena, umilința, elementul relativ dureros din *sublim* se explică prin faptul că acel spectacol covârșitor nu-l putem coprinde cu mijloacele mărginite ale percepției noastre sensibile, cum e infinitul cerului instelat; sau prin faptul că fenomenul contemplat e susceptibil de a fi considerat ca o cauză de distrugere posibilă a existenței noastre. Asta se constată mai evident în fața priveliștii înspăimântătoare a arderii unui oraș, unei păduri în flăcări sau a unei vijelii groaznice pe mare.

Cevà din fiorul instinctului de conservare amenințat aruncă în conștiința noastră un element de spaimă, care, amestecat cu sentimentul de admirație, de mirare, de plăcere, dă, ca rezultat final, mărețul, sublimul.

Comicul. — Ce împrejurări provoacă râsul?

Nu e vorba de cauzele fizice, cum e gâdilatul, sau de râsul provocat uneori de o bună stare fiziologică, etc., ci de râsul provenit din cauze psihice, și anume în special din acelea cari alcătuesc comicul, ridiculul.

Problema aceasta psihologică a fost de mult atacată. Soluția ei nu este ușoară.

De ordinar comicul pare a decurge dintr'un *contrast*. Un tânăr „fercheș", gătit la modă, tocmai când trece mai fudul prin fața unei societăți, alunecă și cade. Un ginere, care erà așteptat pe peronul gării de multă lume adunată să-l primească, se coboară din vagon îmbrăcat în haine negre, dar încălțat numai în ciorapi albi. In timpul călătoriei adormise în tren și un farsor îi aruncase ghetele pe fereastră. Un bătrân galant se apleacă să ridice de jos batista unei doamne, și nu mai poate să se ridice singur în sus cu batista. Un clown se opintește din toate puterile să sară peste un obstacol, și când ajunge în goana mare în dreptul obstacolului, deodată se oprește liniștit și trece alături, având aerul unui om care se plimbă, indiferent.

Când se fac preparative grozave în contra unei primejdii, care se dovedește în urmă că erà închi-

puită sau de o însemnătate disproporţionat de mică, ne vine să râdem.

Asemenea când vedem un luptător straşnic stând nepăsător şi neclintit la silinţele de a-l trânti ale altui luptător inferior, care se svârcoleşte şi se sbuciumă şi asudă în zadar, şi pe care voinicul adversar îl aruncă la pământ cu o simplă scuturătură de umăr. Râsul creşte cu cât se repetă de mai multe ori, una după alta, aceeaşi scenă.

Când unor pregătiri şi încordări excepţional de mari urmează acte sau rezultate neînsemnate, iar ne vine să râdem. *Parturiunt montes; nascetur ridiculus mus.* Tartarin, vestitul şi hazliul *tueur des lions*, înarmat până în dinţi, împuşcă în cele din urmă un leu orb domesticit.

Asemenea când o putere, în adevăr mare, e zadărnicită în efectele ei de împrejurări cu totul neînsemnate, dar greu sau imposibil de înlăturat. O simplă muscă încăpăţânată, care vine mereu de se aşează pe nasul unui orator serios, şi-l sileşte să facă repetate mişcări involuntare şi inutile spre a o goni, poate stârni râsul asistenţilor.

In toate aceste cazuri vedem un fel de contrast: contrast între ce vrea cinevà să fie, să facă, etc., şi ce este, ce face, în realitate; contrast între două situaţii cari nu se potrivesc, dar vin împreună; contrast între cevà mare ce aşteptăm şi ce se întâmplă de fapt.

Acest contrast se poate reduce adesea la deosebirea între manifestarea veritabilă a vieţii şi una care se aseamănă cu dânsa, dar e pur mecanică sau devenită mecanică, fără atributul biologic al finalităţii,

care apare deci fără necesitate și fără scop, ba uneori alăturea sau chiar în contra lui (1). Jocul păpușilor e cazul tipic pentru exemplificarea acestei cauzalități a comicului. Tot aici intră „ticurile", cuvintele fără trebuință, intercalate în vorbire; cazurile de distracție; unele gesturi obișnuite, săvârșite fără loc și fără rost.

SENTIMENTUL INTELECTUAL AL ADEVARULUI

Sentimentele intelectuale, cari însoțesc căutarea adevărului, sunt plăcute sau neplăcute, după cum funcțiunea inteligenței se apropie ori se depărtează de scopul ei, după cum se crede că adevărul se atinge ori nu. Când fenomene izolate se recunosc ca niște cazuri particulare ale unei legi generale, când adică ele *se explică*, spiritul și-a îndeplinit menirea, omul simte mulțumire, o plăcere pur „intelectuală". E natural deci ca sentimentele intelectuale să fie mai puternice și mai variate la spiritele culte. Acestea posedă mai multe principii generale, la cari reduc fenomenele particulare, prin cari adică le *apercep*. Neputința de a pricepe, de a reduce fenomenele particulare la o regulă generală bine cunoscută — când aceasta se simte ca o trebuință — e o cauză de neplăcere, de durere „intelectuală".

Prin «sentiment al adevărului» *(presentiment)* se înțelege uneori o bănuială, lipsită de sprijinul argumentării și motivării, despre ce este sau va fi. Aceste supoziții trebuesc supuse la proba ob-

1) Teză desvoltată de HENRI BERGSON, în *Le Rire* (Bibliothique de Philosophie contemporaine).

servației directe, spre a deveni din bănueli, convingeri. Ele nu trebue să determine necondiționat opinia noastră despre lucruri și oameni, și încă mai puțin să conducă activitatea.

Surpriza, mirarea, curiozitatea.—Impulsiile activității intelectuale, cari duc la plăcerea de a cunoaște, le găsim sub forma de *surpriză, mirare și curiozitate.*

In surpriză, spiritul nostru se isbește de cevà neașteptat, pentru care atenția nu erà pregătită; și atunci mișcarea de adaptare a organului aperceptiv pentru prinderea escitațiilor neașteptate produce o emoție.

Emoția e și mai accentuată, când în surpriză e și *mirarea:* când adică acel lucru sau fenomen mai are și proprietatea de a fi cevà rar, neobicinuit, neînțeles, miraculos. In cazul acesta putem distinge două împrejurări:

1. Dacă mirarea nu e prea mare, dacă nu e prea accentuat elementul miracolosului — se naște trebuința de a înțelege. Spiritul simte o lacună, cauză de neplăcere, care trebue înlăturată prin complectarea cunoștinței. Deci mirarea poate, în adevăr, să fie considerată ca începutul filosofiei.

2. Insă câte odată elementul miraculosului e așà de mare și de puternic, încât copleșește sufletul și aproape face să se uite posibilitatea și necesitatea cercetării. Ba se simte chiar o plăcere în a luà miraculosul ca atare. „*Credo quia absurdum*".

Curiozitatea e de asemenea un impuls universal către cercetare. Adesea curiozitatea e așà de puternică încât, pentru trebuința de a aflà, se uità interesul personal al conservării.

O formă superioară a impulsului de a cunoaște este

trebuința de a explică, *trebuința cauzalității* și a *finalității*. Pentru-ce este cutare lucru? Cum se explică? La ce servește în lume? Iată întrebări ce și le pune chiar mintea copiilor, la tot pasul.

Plăcerea căutării adevărului. — Poate că plăcerea adevărată nu e chiar în *cunoașterea* și *posedarea* adevărului, cât în *căutarea* lui. Se pare că afirmația lui LESSING, că dacă i s'ar da de a gata adevărul ultim, după care spiritul omenesc umblă de veacuri, ar preferi plăcerea de a-l căută, e întemeiată pe un adevăr psihologic. Astfel și vânătorul nu vrea vânatul d'a gata, ci vânătoarea.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PARTEA A PATRA

VOINȚA

Voința coprinde în sine toate fenomenele psihice caracterizabîle prin tendința către acțiune, către mișcare, având un fond comun de apetivitate, precum sunt impulsiile, așà zisele instincte, inclinațiile, poftele, dorințele, etc.

Voința este partea *practică* a conștiinței, reprezentând mișcarea nervoasă dela centru spre periferie, activitatea sau reacțiunea dela subiect la obiect, la lumea exterioară, pe care caută s'o modifice, adaptând-o trebuințelor, utilizând-o pentru viață. Ea pornește dintr'un sentiment; plăcerea dă naștere tendinței de a obține cauza acestui sentiment favorabil; neplăcerea, din contră, provoacă tendința de a înlătură cauza sentimentului. Aceasta este legea generală a determinării voinței.

Voința este însoțită totdeauna și de un element de cunoștință: prezentație sau ideie.

Voliții se împart, după factorul intelectual însoțitor, care măsoară și gradul de complexitate al funcțiunii lor:

1) în *prezentative*, însoțind senzații, percepții; și

2) în *reprezentative și cogitaționale*. Acestea din urmă însoțind idei și cugetări, constituesc voința propriu zisă, sau în sens restrâns.

Elementele voinței.

Fenomenul complect de voință se compune din următoarele elemente:

1. Intenția de a face o acțiune, reprezentarea unui scop, pe care voim să-l realizăm. Elementul *intelectual.*

2. O îmboldire, o cerere sufletească psiho-fiziologică de a realizà acea idee, acea țintă, acel scop închipuit. Acesta e elementul de nuanță *afectivă*, prezentat de ordinar sub formă de *dorință.*

3. Numai cu atât, am fi încă în afară din terenul propriu al fenomenului *voluntar;* căci ceeace caracterizează actul ca *voluntar* e *elementul activ*, acea propensie, acea pornire ce tinde să se transforme în *mișcare*, spre a *actualizà* intenția, scopul pus în minte și dorit. Mișcarea, motilitatea, e caracteristica *particulară* a fenomenului voluntar ori activ. Despre partea fiziologică, centrele ce funcționează mai intens în momentul voinței, sunt centrele motoare.

Elementul activ este învederat mai ales în formele inferioare de voință, în actele *reflexe, spontane, instinctive.* In toate avem mișcări simple sau complexe, provocate fie de o excitație externă (la actele instinctive), fie de o modificare internă (la actele spontane), și deslănțuite de aparatul organismului moștenit.

In actele de voință mai complexă s'ar părea că factorul motor se află numai în cazuri de activitate musculară vizibilă. Există însă și când activitatea nu e așà vizibilă; atunci este *latent.* Când omul gândește, voește să deslege o chestie, meditează o problemă, concepe un plan, atunci pune în funcție factorul mo-

tor al încordării cerebrale nervoase. In lupta intelectuală a *atenției*, în acea selecție ce se face între deosebite idei pentru alcătuirea unui plan, în lepădarea unora din ele, în căutarea altora, în ținerea și fixarea unui grup de idei sub lumina conștiinței, găsim o operație dintre cele mai *obositoare*, mai obositoare chiar, de multe ori, decât munca fizică. Și, în această muncă de încordare, funcționează incontestabil centrele motoare.

Dar cazul tipic al voinței este negreșit acela al activității *vizibile*, al manifestării în afară prin contracții musculare. Aici avem cazul cel mai elementar și mai tipic: funcția centrului motor ce se descarcă prin firele emergente, motoare, asupra mușchilor, pe cari îi contractează și determină manifestarea exterioară vizibilă.

Se vede, din cele de până acì, cari vor fi chestiile de căpetenie în studiul voinței.

Se va cercetà:

A) Cum se alcătuește și cum crește voința din punctul de vedere al manifestării în afară, al descărcării motoare, *al motilității*.

Acì vom aveà de considerat: 1⁰) elementul motilității *înnăscute*, datorite organizației fizice sau psihofiziologice moștenite, așà cum se manifestă în trei feluri de acte: *reflexe, spontane și instinctive*. Pe canalele acestora se descarcă primele porniri, primele impulsii. 2⁰) Elementul motilității *câștigate prin experiență*, și condițiile desvoltării lui.

B) A doua parte importantă a studiului voinței va cercetà: cum se alcătuește și cum crește voința despre partea *sentimentului* și a *inteligenței*.

A) ELEMENTUL MOTOR AL VOINȚEI.

I. Factorul înnăscut al activității.

Vom studia mai întâiu acele mișcări ale organismului cari sunt provocate și determinate, în mod organic, de însuși alcătuirea primitivă a corpului, cu ocazia unor excitări interne sau externe, ca niște descărcări automatice ale corpului făcute fără intenție clară.

Originea motilității. — E importantă constatarea că organismul, după cum elaborează, în anumite condiții, sunete, culori, lumină, etc., tot așà produce și *mișcarea*, în virtutea unei proprietăți particulare a materiei *organizate*.

Mișcarea o produc corpurile însuflețite în virtutea a două elemente organice: mușchiul și nervul. Insă, pentru mișcare, ca atare, numai mușchiul e esențial și indispensabil. Mușchii au o constituție particulară ce-i fac proprii *contractilității;* și *acì* avem originea mișcării. *Contracția* se săvârșește în urma acțiunii unor stimule de diferite naturi, precum: curentul *nervos* și *stimulii fizici* (o atingere mecanică, înțeparea, acțiunea chimică, electrică). Pe lângă aceștia ar mai fi stimulul mintal, psihic; dar, în definitiv, acesta se reduce tot la un stimul nervos, fiindcă curentul nervos pornit din centrul nervos, unde s'a elaborat ideia mișcării, ajunge la locul special din corp, căruia gândul căută să-i dea ordinul a se mișcà, și provoacă contracția, în contact cu mușchii.

Cum însă acea mișcare nervoasă știe să meargă drept la mușchiul special, spre a provocà contracția? De ce nu se rătăcește s. e. dela brațul drept la pi-

ciorul stâng? Se întâmplă negreşit şi aceasta câte odată, însă în cazuri patologice, de *ataxie locomotrice*. Dar tocmai aceste cazuri excepţionale pun în evidenţă pe cel normal, care ar trebuì mai de grabă să ne facă să ne mirăm. Aici avem o dovadă mai mult despre chibzuita şi predestinata organizaţie teleologică a corpurilor şi fiinţelor organizate. Sunt drumuri mai dinainte bătute şi stabilite între părţile corpului. Aşà că graţie acestei organizaţii *prestabilite*, se săvârşesc toate mişcările complicate, pe cari individul, singur prin el, nu le-ar puteà învăţà numai din experienţa vieţii proprii.

să ne închipuim o legătură de fire, bunioară firele ce duc lumina electrică în oraş. Dela mişcarea ce se face în centru, pleacă un curent ce se împarte pe drumuri prestabilite prin instalaţie materială determinată şi ajunge la diferite puncte. A fost de ajuns impulsia dela centru şi a plecat curentul pe căile lui ştiute, din care nu poate eşi. Tot astfel şi în organismul nostru: sunt căi prestabilite prin însăşi organizaţia noastră. Cu deosebirea, fireşte, că într'un organism viu aceste căi ale curentului nervos se pot combinà în diferite feluri, se pot complicà, după interesele dominante ale vieţii.

Actele spontane şi reflexe.

Corpul produce dar mişcarea prin mijlocirea muşchilor. Forma cea mai primitivă e, însă, mişcarea ce nu e datorită provocării unui stimul din afară, ci elaborării libere, spontane, a corpului. Acestea sunt mişcările *spontane*.

Escedentul de forţă nervoasă, acumulată în organism prin hrană, cere şi tinde a se cheltuì, a se descărcà; aceasta se efectuiază prin contracţii muscu-

lare provocate de un curent nervos centrifugal, venit pe nervii motori; de aici acele mișcări fără scop premeditat, pornite din trebuința de a consumà un prisos de energie nervoasă, și cari se observă: în pornirea nestăpânită a copiilor și a animalelor mici către mișcare; în actul deșteptării, al deschiderii ochilor, ridicării pleoapelor, dimineața, fără îmboldire exterioară; precum și în tendința generală către mișcare, după un îndelungat repaus, și în urma unei bune nutriții; apoi în mișcările individului din perioada *foetală* (Al. Bain). Cum se produce în adevăr *prima* mișcare embrionară? Că nu e pricinuită de o escitație primită asupra corpului, s'a învederat prin observația minuțioasă făcută asupra puiului, încă în ou, și care începe a se mișcà din a cincea zi. „Cauza acestei miraculoase prime mișcări a animalului, încă nenăscut, trebue așà dar, — conchide Preyer (1) — să se pue în el însuși, iar nu în vre-o reacție a suprafeței corpului asupra centrului".

Afară de aceste acte spontane, organismul produce niște mișcări, *adaptate scopului conservării*, dar neînvațate prin experiență individuală. Automatul organic are anumite rezorturi și figuri de mișcare, pe cari le execută în mod fatal, dându-se structura lui, în contact cu o escitație. Acestea sunt cuprinse în categoria actelor *reflexe* și *instinctive*.

Actele reflexe nu se învață; sunt inconștiente, automatice; dar se produc în scopul conservării. Și centrul nervos, unde se elaborează mișcarea, poate

(1) *Die Seele des Kindes* (Sufletul copilului), operă tradusă și în franțuzește.

fi sau măduva spinării, care-i eminamente centru de mișcări reflexe, sau măduva prelungită sau alte părți din encefal, sau tuberculii cuadrigemeni, sau în fine chiar cerebelul.

Deosebit de aceste diferite puncte din sistemul *nervos central*, coprinse în axa cerebro-spinală, mai găsim altele, în *marele simpatic*, numite centre simpatice sau ganglioni simpatici. Acestea sunt mișcările reflexe ce alcătuesc funcțiunile organelor vieței vegetative (inima, plămânii, intestinele, stomacul).

Știm că în orice act reflex trebue să fie un escitant, care să atingă capătul nervului ce duce impresia la un centru, și că în urmă se produce reacția. In reflexul funcțiunilor organice excitantul este: în inimă prezența sângelui, în stomac și intestine prezența alimentelor; etc. Acest excitant atinge capătul nervilor simpatici, cari duc impresia la centrul lor, la ganglionii simpatici, și atunci, ca răspuns dela centru, se produce mișcarea inimii, intestinelor, stomacului sau contracția din glandele ce secretează sucurile necesare vieții: sucul gastric și intestinal, precum și lacrima.

Ca exemplu de mișcare reflexă mai putem luà mișcările *irisului;* de asemenea clipirea, lăcrămarea, provocate fie de escitația luminii, fie de aceea a unor corpuri străine în atingere cu organul vederii.

Mișcările armonice, mersul, înotatul, etc. — Avem însă altă categorie de mișcări, tot neînvațate și totuși predestinate de însăși structura organismului, dar mai complicate, combinate și armonice: ritmul mersului, înotatului (atribuite de fiziologi mai mult cerebelului). *Se pare* că mersul și înotatul se învață; dar învățul acestor mișcări combinate ar fi imposibil, dacă n'ar aduce organismul cu el, dela naștere, o alcătuire care să permită o mișcare armonică a diferiților

muşchi şi a diferitelor membre, în direcţia unităţii generale de plan pe care o dă *scopul* mişcării. Mai întâiu, e uşor de observat, în ce priveşte mersul, că membrele, mai înainte chiar de a începe copilul să meargă, au o *dispoziţie de mişcare alternantă*. Cele patru membre, suprioare şi inferioare (sau anterioare şi posterioare), au, prin organizaţie, o dispoziţie ce face ca, îndată ce se mişcă unul, celelalte să fie dispuse pentru o mişcare succesivă sau alternantă.

Cine învaţă schimbarea picioarelor? Oamenii, când merg, îşi alternează în mod inevitabil şi fatal mânile şi picioarele. E o analogie între această alternare a membrelor omului cu acea a membrelor animalelor. Braţul drept sau stâng se schimbă în mod regulat cu schimbarea piciorului drept sau stâng. Această dispoziţie e dată de organism, e structura însăşi a automatului corporal: dându-se numai escitaţia gândului de a merge, şi atingându-se rezortul nervos unde e centralizată mişcarea, acest centru dă naştere unui curent ce se radiază pe mai multe căi prealabil stabilite şi legate între ele. Pe acea combinaţie motoare, înscrisă în organism, se întemeiază mersul, înotatul şi orice altă mişcare combinată.

Corelaţia stabilită, tot prin organism, a diferitelor mişcări ale centrelor musculare merge şi mai departe. E greu a se constată o mişcare izolată. O mişcare a unui muşchiu atrage după sine o corelativă mişcare a multor altor muşchi din organism. E un sistem întreg de mişcări ce alcătueşte armonia motrice a unui gest.

INSTINCTELE

De ordinar, când se vorbeşte de instincte, gândul nostru se duce mai întâiu la animale. Deosebirea

obicinuită ce se face între om și celelalte animale, este că omul e o ființă rațională, iar animalul un automat, mânat de instincte. E adevărat că, din punct de vedere al rațiunii, omul se ridică mult deasupra celorlalte animale; dar e inexact să se creadă că omul nu e călăuzit, ca și celelalte animale, de instincte.

Ce sunt instinctele? — Instinctele se pot definì *acte reflexe însoțite de conștiință*. Această definiție e întemeiată pe faptul că instinctele sunt acte determinate de însăși constituția organică înnăscută. Ele se săvârșesc în urma unei *escitații*, ca și actele reflexe; însă escitația lor e de natură *psihologică*, pe când la actele reflexe erà de natură *fiziologică*.

Escitația psihologică poate fi sau *emoție* sau, mai de ordinar, o *senzație* sau *percepție*. Astfel că instinctele se pot numì și *voliții senzoriale*.

Precizarea deosebirii dintre actele „reflexe" și „instinctive"

Acțiunile senzoriale determinate de senzații, fiind provocate de escitații periferice externe, se consideră în genere ca involuntare și se numesc de unii când *reflexe*, când *instinctive*. Așà d. e., când cinevà atinge un corp care arde și retrage imediat mâna, zice c'a făcut mișcarea «involuntar», în mod «instinctiv» sau «reflex». Dar absolut *involuntare*, în sensul larg al cuvântului, sunt numai acele mișcări cari nu sunt precedate de fenomenul psihic al *senzației* — despre partea intelectuală — și de *sentiment* — despre partea afectivă; și cari sunt datorite numai organizației și funcțiunii mecanice proprii corpului; așà sunt mișcările vieții vegetative, fenomenele fiziologice, precum și mișcările inimii, ale stomacului, contractarea irisului sub efectul luminei. Acestea se pot numì corect și acte sau mișcări *reflexe*, adică mișcări ce urmează unor escitații fără un corelat (element corespunzător) psihic. Organismul răspunde singur la o acțiune venită din afară pe nervii aferenți sensibili, prin o reacție imediată, transmisă pe nervii eferenți sau motori.

In mișcările impulsiilor sensoriale se coprinde însă, pe lângă acest fenomen fizic, încă unul *psihic*, de care acela este însoțit, ca în cazul când retragem mâna în urma unor senzații de arsură provenită din contactul unui corp aprins. Și acì mișcarea e *imediată*, ca la cea reflexă, dar se deosibește de aceasta prin faptul că e însoțită de fenomene psihice conștiente, atât cognițională (prezentații), cât și afective (în cazul acesta, durere). Acestea se pot numì corect *mișcări sau acte instinctive*, cari nu trebue deci să se confunde cu cele reflexe și absolut involuntare, deși au, de altmintrelea, ca acestea, proprietatea comună de a urmà *imediat* unei escitații fără reflexie, adică fără intermediarea unor operații intelectuale. Așà că, dacă se numesc și ele *involuntare*, aceasta însemnează că sunt numai *relativ involuntare*, adică involuntare în sensul restrâns al cuvântului, cu alte cuvinte că nu sunt voliținni reprezentative sau cogitaționale sau *deliberate*.

Rolul biologic și mecanismul psihologic al instinctelor. — Instinctele nu au, prin urmare nimic misterios. Caracterul lor particular, și care a pus în mirare pe unii, e că ele sunt *mișcări adaptate foarte bine la îndeplinirea unui scop, fără ca nici ele să fi fost învățate*, nici *acel scop să fie cunoscut clar de individ*. Scopul e *conservarea individului*, către care tind de altmintrelea și acțiunile voluntare superioare, cele deliberate, cu deosebire că la acestea scopul e mai mult sau mai puțin conștient. Cele instinctive, din contră, sunt reacțiuni pornite din deprinderi organice, pe cari individul le găsește dela naștere, formate gata în natura sa. Dacă o pisică e bolnavă, merge pe câmpie și își caută buruiana de leac. De unde știe dânsa aceasta? Puii de găină, când aud strigătul unei păsări răpitoare sau un semnal particular al cloștei, se tupilesc, se ascund. Cine i-a învățat? Șoarecele cât de mic, când vede o pisică, fuge; și pisica, orcât de

mică, aleargă după el. Se zice atunci că aceste animale ascultă vocea instinctului.

Ce găsim în aceste acte de instinct, din punct de vedere *psihologic?* Un sentiment de frică sau de plăcere și un element de cunoștință, o prezentație. Acești doi factori formează starea de conștiință care determină tupilarea, fuga sau alergarea animalelor. De o sensație auditivă, vizuală, etc., s'a asociat, din tată în fiu, un sentiment și o mișcare. Această asociație, desvoltată și perfecționată treptat în decursul multor generații, s'a transmis individului prin moștenire.

Indivizii, cari n'au moștenit particularitatea aceasta folositoare în lupta pentru existență, au perit. Cei cari au rămas și s'au perpetuat, au datorit isbânda lor instrucțiilor primite prin ereditate, odată cu viața, în organismul lor, relativ la diferitele proprietăți ale lucrurilor înconjurătoare. Astfel, din mulțimea de ființe, ce „au bătut la porțile vieții", natura a ales pe cele mai bine înarmate pentru lupta vieții *(Selecție naturală)*. Și una din acele arme este, pentru ființele mai inferioare, *instinctul;* pentru om, mai mult *intelectul.*

Instinctele la om. — Dar și omul are instincte, ba încă destul de multe.

PREYER, psiho-fiziologul german, autorul cărții «*Die Seele des Kindes*», și alții au studiat, prin experiență și observații amănunțite, manifestarea instinctului la om și în special la copil. Vom enumără câtevă exemple de instincte la om, dela cele mai elementare până la cele mai complicate.

Să începem cu cele mai *elementare.*

Actul sugerii. In acest act se găsește o combinație de mișcări ale gurii, provocate de sensația tactilă a

contactului buzelor cu organul nutriției. Toate mișcările, făcute în vederea sugerii, sunt o coordonare foarte adaptată la această intenție. Coordonarea e predestinată prin organism.

Apucarea și strângerea. — Copilul, de ordinar, când atinge un lucru, îl apucă și-l strânge.

Surâsul, act reflex conștient, ce se naște când impresii plăcute sensoriale, de vedere, tact, gust, se produc asupra copilului.

Intoarcerea copilului dela escitațiile rău făcătoare.

Vocalizarea, mai ales acele sunete făcute de copii sub formă de cântec fără melodie, acel gângurit drăgălaș, când sunt liberi, sănătoși, lăsați în voia fantaziei lor.

Deosebit de acestea, găsim și *instincte mai complicate.*

Instinctul imitației, prin care se explică foarte multe acte, nu numai din viața copilului, ci și din acea a omului matur. Poate nici-o ființă nu e așà de pornită a reproduce mișcările, gesturile, modul de a fi al ființelor de prinprejur, ca copiii. De aceea, când vrei să dai omului o normă de acțiune, cel mai bun mijloc e să-i dai un exemplu concret.

Combativitatea, pornirea către dominație, instinctul de a-și arătà superioritatea și puterea de stăpânire asupra altora. O formă mai pronunțată a emulației.

Un instinct, ce pare a fi eminamente omenesc, *instinctul ferocității* — care, negreșit, nu face cinste neamului omenesc și e combătut de toată evoluția conștientă a omului — cere a vedeà, producându-se, chiar fără interes personal, durerea în semenii noștri, sub o formă or alta. Limba românească n'are un

termen special pentru exprimarea acestei porniri; în limba germană găsim însă cuvântul *„Schadenfreude"*. Sub forma cea mai anodină, „Schadenfreude" se vede în farsele ce-şi fac copiii unii altora, în tachinări, păcăleli.

Instinctul simpatiei, din contră, cere să se îndepărteze durerea din sufletul semenilor şi să se producă, în locul ei, o stare de mulţumire. Iată două instincte cari se contrazic.

Alt instinct, foarte important, este acela al *răsplătirii*, al compensării, care constă în a întoarce binele cu bine şi răul cu rău. Din el iese, prin evoluţie, principiul dreptăţii. Intoarcerea binelui cu bine se accentuiază din ce în ce mai mult în evoluţia naturei omeneşti; iar întoarcerea răului cu rău a fost reprimată şi de moralişti şi de profeţi şi de educatori şi de legiuitori, de toţi cari au căutat să influenţeze natura omenească; toţi au căutat să înlocuiască răsbunarea personală cu *justiţia socială*.

Alte porniri instinctive: frica de *întuneric*, de *singurătate*, de *înălţimi supranaturale;* apoi *instinctul proprietăţii*, care se manifestă la copii de îndată ce pot face deosebiri între „eu" şi „non eu"; *instinctul curiozităţii*, care se găseşte şi la celelalte animale.

Adesea curiozitatea, ca pornire, se pune în conflict şi luptă cu frica de necunoscut, de supranatural, cu instinctul de conservare în general. Din acest conflict între instincte rezultă câteodată situaţii comice sau tragice.

De asemenea, se poate notă instinctul *jocului* şi al *festivităţii*, (ceremonialul, pompa), o pornire universală în natura omenească; şi încă două, ce par contrarii: al *sociabilităţii* şi al *timidităţii*.

Se mai poate amintì instinctul *misteriosului*, al *tăinuirii*, din care se nasc, în definitiv, unele practice religioase. In fine *pudoarea*, o podoabă a firii omeneşti; şi *iubirea*.

Iată dar o mulţime de instincte, din al căror rezort, sădit în natura omenească, rezultă multiplicitatea actelor omeneşti. Din combinarea lor variată, în diferite proporţii, se nasc *particularităţile individuale*; căci pornirile nu se găsesc toate la toţi oamenii, nici în acelaş grad, nici funcţionând cu aceeaşi putere.

Spre a coprinde mai uşor varietatea atâtor instincte, s'ar puteà grupa în categorii, după caracterele lor asemănătoare.

1. O primă categorie ar coprinde instinctele cari se aseamănă prin caracterul lor de *reflexivitate:* actul sugerii, al apucării şi strângerii, al întoarcerii capului.

2. O altă grupă ar alcătuì acelea cari se aseamănă între ele prin caracterul lor de *spontaneitate*, rezultând dintr'un excedent de vitalitate: vocalizarea copilului, jocul, festivitatea sau nevoia de spectacol, de pompă, de paradă; curiozitatea; imitaţia.

3. O a treia categorie de acte instinctive ar fi acelea cari se raportează la instinctul mai general de *conservare individuală*, precum: combativitatea, ferocitatea, instinctul proprietăţii, al timidităţii, al misterului, frica de întuneric şi de singurătate.

4. In fine, o a patra grupă de acte instinctive ar constituì acelea cari decurg din instinctul de *conservare a speţei:* simpatia, sociabilitatea, pudoarea, onoarea, iubirea.

Automatismul instinctelor. — Instinctele le-am numit

reflexe conștiente. Despre partea psihologică, orce instinct e compus din o parte de *cunoaștere*, ce poate fi sensația; din un element *afectiv*, ce poate fi o stare de mulțumire or nemulțumire: frica, plăcerea; și în fine din un *act* propriu, o contracție musculară, o pornire. Aceste elemente se descarcă toate la primul contact cu realitatea, și uniform la toți indivizii de aceeași speță.

Un naturalist (Spalding) a făcut următoarea observație. El ținea într'o colivie un puiu de uliu; și, pe când hrăneà din mână, în apropiere de colivie, un puiu de curcă, uliul din colivie scoate țipătul lui particular. Puiul de curcă, deși nu experimentase nici un rău din partea uliului, a lăsat mâncarea și s'a pitulat într'un colț al casei, de frică. La al doilea strigăt, spaima puiului de curcă fu așà de mare, că a fugit pe fereastră și s'a ascuns într'un colț de curte. Dela *prima* escitație, s'a provocat o serie întreagă de stări sufletești și de mișcări la indivizi lipsiți de experiență prealabilă.

Insă, pentru ca actul instinctiv să se producă, trebue organismului o *anumită* escitație de natură psihologică.

Romanes (1) citează o experiență făcută de o societate de învățați. S'a crescut, într'o cameră așternută cu covoare, niște pui de găină. Deși puii au obiceiul de a scurmà pământul, chiar fără necesitate, acești pui nu rîcâiau covoarele. Le trebuiau picioarelor lor altă escitație de nuanță tactilă. Indată ce au dat de

(1) Psiholog englez, din școala evoluționistă, care și-a rezumat rezultatele cercetărilor sale în câteva scrieri, dintre cari notez *L'évolution mentale chez les animaux*.

o grămăjoară de nisip, pusă înadins în calea lor, au şi început a scurmà. Acesta erà escitantul special ce le trebuià.

Impărțirea instinctelor după scop și după escitație.—Instinctele se pot împărți după scopul lor și după felul escitației ce dă naștere actului. Și anume, după *scop:* în instincte cu scopul conservării *individuale* și instincte cu scopul conservării *speței.*

După *escitație:* în prezentative și reprezentative. Adică ori excitația e o sensație (cauză actuală, prezentație) ori în locul sensației e ideia, imaginea ei. Astfel ar fi, când un animal răpitor ar vedeà prada ce vrea s'o atace și ar ataca-o; sau când, fiindu-i foame, ar aveà imaginea ei în minte, și ar plecà în căutarea ei.

Originea instinctelor. — Chestiunea originii instinctelor e foarte controversată; psihologii și naturaliștii au căutat demult o explicare a acestor acte miraculoase.

O explicare este aceea care a redus instinctele la *acte reflexe primitive.* După această teorie, individul din naștere ar fi avut o organizație așà, încât, la o escitație determinată din afară, a fost nevoit fatal să facă o mișcare neintenționată și inconștientă, deci absolut *reflexă;* în urmă unele, cel puțin, din acele acte ar fi devenit conștiente *(reflexe conștiente).* E posibil ca pentru unele din instincte explicarea să fie potrivită; dar pentru altele nu; așà, nu se poate explicà în modul acesta instinctul complicat al migrației pasărilor. E inconceptibil ca lanțul întreg de acte al călătoriilor depărtate să se fi desfășurat în mod absolut reflex, fără nici un element de conștiință, fără nici un fel de spirit de orientare, fără nici o sensație, ci în mod absolut automatic și mort, ca mișcările unei mașine. E prea complex și prea ideal

acest instinct, ca să fie datorit numai unui automatism orb şi cu totul mecanic; şi tot aşà şi alte instincte complicate, precum acela al albinelor de a-şi face celule.

Altă explicare propusă este că actele acestea, devenite azi automatice, au fost productul unei evoluţii *a inteligenţei*, şi că s'au desvoltat şi complicat treptat, din generaţie în generaţie, ca o adaptare înceată a inteligenţei la condiţiile vieţii; şi *au devenit* automatice, numai după ce s'au organizat în sistemul nervos şi muscular şi după ce s'au moştenit. Această explicare pare mai probabilă. Cu toate acestea, e greu să se admită, pentru toate cazurile de instincte, origina intelectuală. Să luăm, bunioară, cazul larvelor unei insecte, *friganele*. Larva friganelor trăeşte în apă şi-şi construeşte acolo nişte tuburi plutitoare, nu la suprafaţă, ci în mijlocul apei. Măiestria arhitectonică, cu care lucrează aceste larve, e extraordinară şi absolut nepotrivită cu treapta lor zoologică, dacă ar fi s'o atribuim inteligenţei. Işi fac tubul din fel de fel de materiale, îl cumpănesc astfel, ca nici să cadă la fund, nici să se sue în sus, la suprafaţă. Dacă această operaţie s'ar datorì *inteligenţei* „friganelor", ar trebuì să atribuim unei larve de insectă mai tot atâta dibăcie artistică şi geniu arhitectonic, cât unui arhitect. Este greu să credem că actele acelea sunt alese cu intenţie şi cu calcul.

După altă ipoteză, e posibil ca acel lanţ sistematic de fapte să rezulte dintr'o organizaţie particulară a organismului, datorită *întâmplării* şi păstrată în urmă de natură ca o proprietate folositoare vieţii. Aceasta este ipoteza „variaţiilor întâmplătoare" sau spontane.

In mod întâmplător, se naşte o variaţie de fiinţe, cu o organizaţie şi nişte aptitudini nouă, ce nu se găsesc poate nici la genitori, nici la antecedenţi mai depărtaţi. Dacă acele particularităţi organice sunt folositoare vieţii, variaţia întâmplătoare rămâne în viaţă şi se perpetuiază mai departe, pe baza principiului *selecţiei naturale*. Din contră, dacă acele particularităţi sunt nefavorabile vieţii, natural că indivizii ce le posedă dispar, şi cu ei şi speţa lor, alcătuită din acele variaţii întâmplătoare nefavorabile.

Negreşit că această explicare are mult adevăr, atât pentru instinctele animalelor cât şi pentru deosebirile individuale găsite în genul omenesc. Nu se pot explică toate apucăturile, toate particularităţile de caracter şi inteligenţă, numai prin moştenire; ci trebue să adăogăm la această explicare şi principiul „variaţiilor întâmplătoare, datorite unui concurs de împrejurări neprevăzute şi nedeterminabile, cari au provocat la naşterea individului acea particularitate, acea varietate specială. (Weissmann).

Totuşi ar fi neştiinţific a admite exclusiv această explicare pentru *toate* cazurile. Să luăm cazul următor, (observaţia lui Knight). Becaţele într'o vreme nu erau deloc fricoase. Cevà mai mult: dacă se descărcà o puşcă în apropiere, scoteau un ţipăt, care le trădà prezenţa şi nu fugeau, aşà că puteau fi omorîte cu înlesnire. După destule experienţe păgubitoare au învăţat însă a se ferì de pericol: azi nu mai scot ţipătul; ci sboară departe; şi astă atitudine nouă a fost câştigată în timp de 60 ani şi a devenit manifestarea unei experienţe moştenite.

Variaţia instinctelor. — Aceleaş principii, cari ex-

plică formarea instinctelor, explică și *variarea* lor. Așà, s'a observat cazuri de modificare a instinctelor prin exercițiu în mod aproape extraordinar: bunioară cazul omidei, care țese un fel de pânză necesară crisalidei. Dacă se pune omida în o cutie căptușită cu pânză, nu mai are nevoie de țesut și nici *nu mai țese;* așà că, dacă s'ar crește mai multe generații în acelaș mediu, poate că s'ar desvățà de a mai crește pânza necesară crisalidei. Iată o modificare ce pare a fi datorită *experienței*. Tot așà e modificarea instinctelor la albine, cari au deprinderea de a-și construì celulele în *o direcție anumită*, și anume de sus în jos. Dacă se pune vreun obstacol în calea lor, albinele își schimbă direcția, și s'apucă să construiască de jos în sus sau și orizontal; și dacă li se pun piedici la mijlocul drumului, știu să se abată, să făcă unghiuri și să clădiască mai departe; ceeace nu se datorește *instinctului*, ci unei adaptări câștigate *atunci*, experimental. Dacă s'ar continuà aceleaș condiții, ar fi de admis că albinele și-ar schimbà instinctul și ar construì de jos în sus sau orizontal.

Cel mai extraordinar caz de modificare de instinct e unul ce s'ar părea de necrezut, dacă n'ar fi comunicat de mai mulți observatori serioși. O pisică avea 5 pui; 3 din ei murind, i s'au înlocuit cu *3 șoareci*; și murind și ceilalți pui de pisică, i s'au înlocuit asemenea puii tot cu șoareci; și s'a văzut astfel o pisică alăptând șoareci, în loc să-i mănânce!.

Cazul e citat de ROMANES în *„Evoluția mintală la animale"* p. 217. și e extras de el din *la Nature*, tom. 20, p. 77, după relatarea unui observator recunoscut ca serios, *Marmoduke Maxwell.*

Aceste cazuri de modificare de instincte ne duc la concluzia că instinctele nu sunt *immutabile.*

II. Factorul empiric al activităţii.

Voinţa se alcătuieşte şi se dezvoltă, în partea ei pur activă, şi din acte învăţate din experienţă individuală, alăturea cu cele dictate şi determinate de organizaţia înăscută.

Mai întâiu, chiar actele spontane şi instinctive dau ocazie la aceasta. Ceeace s'a săvârşit odată involuntar, neintenţionat, se poate repetà în urmă cu voinţă şi intenţie. Atunci ne servim de *amintirea* actului, aşà cum l'am săvârşit înainte. Actul, rămas în mintea noastră sub formă de *reprezentare*, se poate reproduce în mişcări corespunzătoare. Ba cevà mai mult: reprezentarea unei mişcări are tendinţa de a dà naştere mişcării închipuite. Atunci avem *acţiune ideo-motoare*. Din mulţimea actelor săvârşite întâmplător, neintenţionat, în mod instinctiv sau spontan, omul alege în urmă pe cele cari i-au adus o mulţumire, şi le repetă din memorie, şi le combină între ele după trebuinţă.

Acţiunea *ideo-motoare*, aşà de importantă pentru înţelegerea elementului empiric al voinţei, se poate constatà experimental, într'un caz foarte simplu şi uşor de încercat. Dacă ţinem vertical şi în echilibru un fir de aţă, de care să atârne o mică greutate, şi ne *închipuim* numai că aţa oscilează, bunioară dela stânga spre dreapta, vom observà în adevăr, că, după câtvà timp, se produce această mişcare. Mişcarea am produs-o chiar noi, fără să vrem şi fără să ştim, adică a produs-o aparatul nostru motor, care s'a adaptat ideii noastre de mişcare. Astfel se explică desigur şi fenomenul, în aparenţă aşà de extraordinar,

al „meselor jucătoare"; și probabil acele aruncări nebunești în prăpastie, provenite din *ideia căderii.*

IMITAȚIA

Un isvor însemnat de reprezentări motoare și deci de acte învățate este *imitația.* Un act de imitație e acela ce se face cu ocazia prezentării sau, mai caracteristic, a *reprezentării* unei acțiuni săvârșite de altă persoană. Perceperea sau închipuirea acțiunii altuia dă / face mișcările jucătorului, fără să-și dea seama, prin / naștere unei acțiuni similare din partea privitorului. Un exemplu tipic de act datorit imitației e cel observat la privitorul unui joc de biliard. Adesea privitorul un fel de simpatie motoare. Tot așà, unii asistenți la o descripție vie repetă mișcările buzelor și chiar ale mâinilor povestitorului.

E interesant a se notà cam de când încep copiii a face mișcări curat imitative, din *amintirea* actelor altuia, pentru că de aici se poate dată epoca de când încep a funcționà reprezentările ca factor însoțitor al activității, deci primele manifestări de voință *reprezentativă* sau *propriu zisă.*

S'a pus multă atenție, ca să se precizeze cam de când încep mișcările curat imitative. Rezultatul observațiilor a variat negreșit și dela observator la observator, și dela copil la copil; însă o medie oarecare se poate stabilì. Preyer notează că cel dintâiu act, pe care l'a văzut imitându-se pela a 15 săptămână a vieții copilului, a fost actul de a mișcà buzele, *țuguindu-le.*

E de observat că mișcările *imitate* se deosibesc în

precizie de mișcările făcute spontan. Aceeași mișcare, făcută de copil din propria lui impulsie, se săvârșește mai repede și mai corect, decât dacă e luată după un model și reprodusă.

In a 58-a zi, s'a constatat încercarea de a imită sunetele „bună ziua" ; după câtevà ascultări cu atenție ale acestor sunete, copilul făcù o sforțare uriașă, roșindu-se tot, și isbucnì, în cele din urmă, un strigăt de *buuu*..... îndelungat. Tocmai cam de pela *a 10-a lună* a vieții începe imitarea actelor cevà mai grele. *In a 11-a lună* un copil a reușit să imiteze actul de a amenințà cu degetul. O fetiță, la vârsta de 13 luni, a imitat mișcările *actului de a coase*. Pela a 18-a lună se vede începutul unei imitații *de cântec*, deosebit de acele cântece improvizate de copil, cari, fără a fi muzicale, sunt de o armonie îngerească atunci când, jucându-se cu mâinele, cu piciorușele, își gîngurește singur doina sufletului său nevinovat.

Mai târziu, cam pela a 19-a lună, copilul poate să imiteze lucruri și mai grele, d. ex. mișcările și sgomotele făcute de unele animale domestice, de câine, etc. Incepe asemenea a imità, cu mișcările lui stângace, dar adorabile, actul de a stinge un chibrit sau o lumânare. Sunt interesanți mai târziu, când se încearcă a reproduce mișcări, al căror rezultat e pentru ei o taină, cevà transcendental, d. ex., mișcările necesare spre a face să sune o trâmbiță, un corn de vânătoare. Observația directă și reînoită a celor mișcări echivalează cu farmecul unei descoperiri, pentru vârsta lui.

E de notat însă, că multe din actele imitate de copii sunt reproduse fără priceperea înțelesului lor,

precum în cazul când imitează pe cei mari în actul *de a ceti*, ținând de multe or cartea sau jurnalul de-a'ndoaselea și murmurând ceva. Când încep să vorbiască, imitează și ei vorbe; mai târziu imitează propoziții întregi, al căror înțeles nu-l prind.

Caracteristica mai specială și proprie a actelor de imitație fiind, din punct de vedere psihologic, că sunt constituite din *o reprezentare a actului și din o pornire reprezentativă*, aceasta înseamnă că stratul cenușiu cortical a și început să funcționeze, căci acolo e centrul de funcțiune al actelor intelectuale mai înalte, cum sunt representările.

SUGESTIA

Un alt izvor de acte învățate din experiență sunt cele datorite *sugestiei* dela oameni și dela mediu.

Ce se înțelege prin sugestie?

Când se produce un fenomen sufletesc de mișcare, de acțiune, provocat de o idee sau imagine, or chiar de o impresie vagă ce pătrunde pe nesimțite, sau năvălește deodată în conștiință și devine tiranul, oarecum, al vieței sufletești, zicem că avem a face cu un caz de *sugestie*.

In această indicare intră câtevà caracteristice indispensabile pentru determinarea noțiunii *sugestie*.

1. Prima caracteristică e constituită din invazia bruscă, nepregătită, venită — nu se știe, de multe ori cum — în conștiință, a unei idei, ori a unei sensații simple, a unui element psihic nedeterminat, neanalizat.

2. A doua caracteristică este, că această imagine, ideie or impresie stăpânește sufletul, are putere mo-

noideistă, elimineazâ mijloacele de control ale celorlalte fenomene sufleteşti.

3. A treia caracteristică importantă e aceasta: conştiinţa, astfel determinată de un fenomen ce invadează brusc şi care o stăpâneşte, se manifestă prin acţiune, mişcare. Ideia, imaginea, impresia produce o reacţiune, care constă în o mişcare involuntară, or într'un act voluntar, dar obicinuit.

Aceste caracteristice se găsesc în definiţiile date de diferiţi psihologi termenului *sugestie*. BALDWIN, în interesanta sa scriere *„Desvoltarea mintală la copil şi în rasa omenească"*, insistă asupra caracteristicei dinamice sau de mişcare şi numeşte conştiinţa în momentul sugestiei *o conştiinţă reactivă*. WUNDT insistă asupra caracteristicei de *monoideism* şi determină conştiinţa, în momentul sugestiei, ca o *conştiinţă îngustată*.

Diferite feluri de sugestii.—După natura elementului psihic ce invadează o conştiinţă, putem determină *mai multe categorii de sugestii*. Dacă o *idee* determină mişcarea, pune în activitate sistemul motor şi dă naştere unei acţiuni, numim sugestia *ideomotoare*. Dacă e o *senzaţie*, o impresie, o numim *sugestie senzorio-motoare*. Dacă este însă un element subconştient, care nu a pătruns clar în lumina conştiinţei, putem numì sugestia *subconştientă;* sau, în sfârşit, chiar *fiziologică*, anume când factorul determinat este *inconştient*.

Să luăm exemple de fiecare din aceste categorii de sugestii.

Sugestie ideomotoare. — Exemplele *sugestiei ideomotoare* le vom găsì mai ales în categoria actelor de *imitaţie*. Imitaţia propriu zisă nu începe aşà curând în viaţa copilului; începe numai de când spiritul

păstrează o impresie sub formă de idee sau de imagine.

Deci mai toate actele, din primele luni ale vieții, sunt numai aparent imitative; ele pot fi explicate și pe altă cale, pe calea de activitate spontană, reflexă, instinctivă; se pot explică prin coincidența între actul făcut de copil și între alte acte, ce le fac oamenii mari; sau, în orice caz, prin influența unei impresii actuale fugitive, ca la sugestia *senzorială*.

Un exemplu de imitație propriu zisă avem atunci, când copilul, văzându-ne că facem o acțiune, se încearcă și el să o facă, *în repetate rânduri*. Ne vede d. ex. că luăm un clopoțel și sunăm; ia și el clopoțelul și sună; dar nu chiar și numai în acel moment, ci mai târziu, a doua, a treia zi.

Tot în categoria sugestiilor ideo-motoare intră actele inspirate din vorbirea altuia, din lectură, spectacole, opere de artă.

Sugestie senzorio-motoare. — O sensație tactilă, ori auditivă, vizuală, sau de orce natură, este în stare a produce un act, o schimbare în modul de a fi al organismului. Ca exemplu, este cazul copiilor cari se deprind *să adoarmă în cântecele* doicei. Când mama or doica începe să cânte cântecul obicinuit de somn, copilului i se împăenjenește ochii și adoarme, uneori chiar dacă nu e timpul obicinuit pentru somn. Tot ací pot intrà sugerările de sentimente, gânduri, acte și gesturi, provocate de o *atitudine* anumită a corpului sau de o *expresie* a feții, luată dinadins or de nevoie.

Sugestii subconștiente. — Uneori aceste senzații sunt slabe, *subconștiente*, ca în următorul caz. O copiliță se obișnuise să adoarmă sugând din biberon: o su-

gestie sensorială, clar conştientă. Sugestia subconştientă începeà după ce copilița adormeà; atunci mişcările de sugere încetau, deşi biberonul rămâneà între buze; şi dacă se întâmplà o escitaţie, un zgomot, o lumină mai vie în cameră, copilița începeà din nou să sugă, fără să deà alt semn că s'a deşteptat; şi, imediat după aceasta, adormià din nou şi destul de adânc.

Cum se explică aceasta? Excitaţia externă, zgomotul, lumina, orce ar fi fost, puneà în mişcare sistemul nervos cerebral, care dădeà o viaţă mai vie sufletului, se produceà astfel o stare de subconştienţă mai luminată, care deşteptà perceptibilitatea generală a copiliței, deci şi perceptibilitatea buzelor; contactul dintre biberon şi buze, devenind relativ mai conştient, provocà din nou mişcările obicinuite ale sugerii. Aceste mişcări obicinuite ale sugerii, prin sugestia deprinderii câştigate de mai înainte, deveneau, la rândul lor, iar o cauză de adormire din nou, căci copilița erà deprinsă să adoarmă sugând. Iată un cerc de cauze subconştiente, cari se succed unele după altele: o perceptibilitate subconştientă a buzelor provoacă sugerea; actul sugerii provoacă, prin sugestie subconştientă, adormirea.

In categoria sugestiilor subconştiente intră şi unele vise, cari sunt de multe ori, productul psihic datorit sugestiei *unor stări organice subconştiente*, modului de a fi al diferitelor organe, precum al organelor vieţii vegetative, al plămânilor, stomacului, modului de a fi al circulaţiei, al nutriţiei, etc., cari sugerează sufletului imagini, idei şi acte corespunzătoare, în somn.

Dar de câte ori nu se întâmplă că omul se po-

menește, chiar *în timpul vegherei*, cântând un cântec, fără să-și deà seamă cum i-a venit cântecul acela? De ce numai decât cântecul acela și nu altul? Pot să fie multe cauze. Intre acestea, de cele mai multe or e și *sugestia*, anume cea inconștientă: or că cinevà a trecut pe stradă cântând acel cântec, fără să băgăm bine de seamă; or că s'a făcut de cinevà în jurul nostru o mișcare ritmică ce corespundeà cu ritmul cântecului, și acesta a sugerat melodia — presupunând negreșit că o cunoaștem. Se zice că un glumeț, care, fără să știe, făceà un experiment psihologic, se distrà în Paris mergând și fredonând în treacăt, pela vitrinele atelierelor unde lucrau lucrătoare, câte o arie. Când se întorceà, tot atelierul cântà melodia sugerată de el.

Alt exemplu. O fetiță a visat că umblă și că umblă mult, așà de mult că nu mai poate de ostenită și că în definitiv cade frântă de oboseală, în imposibilitate de a mai face vre-o mișcare. Când s'a deșteptat, erà paralizată. Tot o sugestie subconștientă (Féré).

Sugestia fizică. — Sugestia se poate produce și din cauze *curat fiziologice, fizice*. Unele persoane nu pot adormì decât așezate în o anumită atitudine. O copiliță (observată de Baldwin), ca să adoarmă, trebuià să fie așezată cu fața în jos și bătută ușor pe spate; și atunci adormià or unde ar fi fost, în pat, sau în brațele tatălui or doicei.

Iată în definitiv trei categorii de sugestii: sugestii prin idei, sugestii prin sensații conștiente, sugestii prin impresii vagi, subconștiente și, în sfârșit, chiar curat fiziologice.

Ceea ce se cheamă atmosfera ambiantă sufletească, influenţele mediului fizic sau moral, se reduc, în cea mai mare parte, la aceste feluri de sugestii: unele prin idei; altele prin sensaţii de vedere, auz; altele prin impresii nehotărîte, şi acestea sunt cele mai multe.

Combinările motoare şi disociarea lor. Inhibiţia.

Mişcările astfel câştigate fie prin acte spontane şi reflexe, fie prin acte de imitaţie sau de experienţă proprie, alcătuesc materialul motor, de care ne servim în săvârşirea de acte mai complicate şi nouă.

După cum spiritul are facultatea de a combină ideile în vederea scopului de a oglindì adevărul sau frumosul, în raţionament şi imaginaţie, tot aşà poate *combinà* între ele *reprezentările mişcărilor* în vederea realizării unui scop practic, prin compunerea, mai întâiu mintală, a actului corespunzător.

Astfel sunt combinările motoare, pe cari le închipueşte şi le execută, bunioară, prestigitatorul, pianistul, jongleorul, călăreţul, etc.

Ca să putem săvârşì acte nouă, compuse anume pentru un scop determinat, trebue însă neapărat să facem, pe o scară mai întinsă, ceea ce erà necesar şi la combinarea ideilor în raţionament (1), să *alegem elementele*, luptând cu asociaţiile lor anterioare, să păstrăm şi să unim numai pe cele trebuincioase. In această selecţie de idei şi de acte, *oprind* intrarea elementelor nechemate, facem *inhibiţie*.

(1) Vezi exemple de *Atenţie*.

Inhibiția e deci operația ce tinde a desface o asociație anterioară, inutilă pentru un caz nou, și a elimină mișcările concomitante, superflue în o anumită împrejurare. Mișcările inutile ce făceà DEMOSTENE, la începutul carierii, când vorbeà; în genere, obiceiul universal al copiilor de a scoate limba când scriu; ș. a., se opresc, se înlătură, se surprimă prin repetata lor inhibiție sistematică.

O comparație spre a lămuri efectul *inhibiției*.

„Să se ieă un baston de fier moale și să se magnetizeze cu un curent electric, care să-l înconjoare de jur împrejur: bastonul va atrage atunci o altă bucată de fier. Dacă însă facem să treacă încă un curent electric de o intensitate suficientă printr'un al doilea fir, care să înconjoare bastonul în sens contrar cu cel dintâiu, bastonul nu mai atrage fierul. Cum se întrerupe acest al doilea curent, atracția iar se îndeplinește. Aici atragerea fierului reprezintă mișcarea musculară în momentul *vrerii;* neatragerea, repausul muscular în momentul *nevoirii*" (2).

Habitudinea și înclinațiile.

Mișcările repetate dau naștere la acel rezultat psihofiziologic numit *habitudine* sau *deprindere*, obiceiu. Habitudinile sunt acțiuni familiare disproporționat de complexe față cu escitația ce le provoacă. Astfel e mersul, umbletul, un act complicat, câștigat prin un exercițiu, la început destul de anevoios, și care la urmă, se desfășoară, în toată complexitatea lui, nu-

(2) PREYER, *Die Seele des Kindes*, p. 127.

mai la simpla escitație a unei sensații tactile or motoare ce servă de punct de trecere dela o serie de contracții musculare la alta. Actul de habitudine, cu toată alcătuirea lui complicată, are aparențele unui act reflex. De aceea s'a numit act „reflex secundar". El e cu atât mai perfect, cu cât s'a repetat mai des în acelaș sens: atunci se săvârșește mai repede și mai uniform, în urma unei obișnuite escitații slabe.

Astfel se naște în organism, un fel de *înclinație* către săvârșirea actului deprins.

Inclinațiile sunt de două feluri: *înnăscute și câștigate*.

Inclinațiile înnăscute sunt predispozițiile isvorîte din firea cu care se naște individul. Ele fac să ne *placă*, dela început, îndeletnicirea cu unele lucruri mai mult decât cu altele. Astfel d. e. unul se naște cu o structură nervoasă care îi permite a percepe și distinge, mai bine decât altul, nuanțele tonurilor. Aceasta îl face a simți plăcere în auzirea și producerea combinațiilor sonore, în constatarea raporturilor lor; și despre el se zice că „are aplecare pentru muzică". Mozart, în vârstă de opt ani, compune șase sonate, la zece ani o operă bufă; Haydn, la treisprezece ani, o leturghie; Rossini la șaisprezece ani, o simfonie; etc. Alții se nasc cu o structură delicată a simțului vederii; le place să privească și să alcătuiască feluri te combinări de linii, forme, culori; ei vor simți aplicare în exercitarea acestui impuls organic, și despre ei se va zice că au dispoziție către artele plastice. Pictorul Cimabue, fiind copil, își umpleà cărțile, pe care le studià în silă, cu figuri de cai și de oameni. Giotto, păstor în copilăria sa, desemnà pe nisip fel de fel de obiecte.

Ceea ce se face din pornire naturală, se face cu drag; și ce se face cu drag, se face adesea cu spor și cu succes. Și astfel se explică *talentele* particulare pentru diferite ocupații.

Inclinații *câștigate* se numesc cele isvorîte din deprindere, din *exercițiu*. Explicarea fiziologică a formării lor este simplă. Orce acțiune lasă în organism o urmă, care, crescând prin repetarea acțiunii, dă naștere unei dispoziții organice. Inclinația câștigată cere a fi satisfăcută, și produce plăcere când se satisface.

Se vede de aici cât e de adevărat că obiceiul devine o a doua natură. Ne putem deprinde chiar cu lucruri ce, la început, ne-au fost neplăcute. Multe din plăcerile activităților profesionale, mulțumirile muncii cerute de diferite cariere, decurg din această sorginte. Este dar de cea mai mare importanță a ne gândi, în fața orcărei acțiuni ce facem pentru prima oară, dacă ar fi folositor și demn să se transforme în obiceiu; și când nu va fi, s'o evităm dela început. *Principiis obsta.*

Odată câștigat actul *reflex secundar* fixat în organism, e greu să-l desfaci și să schimbi curentele nervoase motoare, dându-le o altă combinație. De aceea habitudinile împedică noile formații, și le împiedică cu atât mai mult, cu cât stau mai direct în conflict unele cu altele. De aici importanța biologică a deprinderilor și valoarea lor etică și pedagocică.

Dacă este adevărat că deprinderile câștigate modifică natura individului, așà încât alcătuesc aproape o a doua natură, e de o însemnătate colosală a se studià ce deprinderi putem să câștigăm noi înșine,

sau putem face pe alţii să câştige. Preocuparea aceasta trebue să se întindă la toate ordinile de activitate şi de manifestare sufletească. Căci nu se câştigă habitudini numai de asociaţii între sensaţii auditive, vizuale, musculare; ci şi habitudini intelectuale, emoţionale, voliţionale, cari se fixează prin exerciţii, prin experienţă.

Astfel se desvoltă în noi un mod de a gândi, un mod de a voi, chiar întrucâtvà deosebit de cel născut şi primitiv. Astfel creşte în noi o fiinţă nouă, o natură *secundară*, datorită influenţei exerciţiului, deprinderii şi care poate să steà în acord sau în conflict cu cea primară, instinctivă. De aici cauze de fericire sau nefericire, de armonie sau discordanţă intimă. E un mare noroc pentru om, când educaţia poate să clădească opera sa ideală, fără a-i contrazice şi apăsà prea mult pornirile individuale înăscute; când, din contră, se ajută de ele şi se întemeiază pe ele.

B) ELEMENTUL AFECTIV IN VOINŢA.

Dorinţa. — Am spus că, într'un act de voinţă complect, intră impulsia către acţiune, provocată de reprezentarea unui fenomen considerat ca plăcut şi pe care dorim şi credem să-l obţinem prin mijlocirea unor mişcări, ce, din cauza aceasta, se şi descarcă din organismul nostru psiho-fiziologic. Elementul *dorinţei* intră, prin urmare, ca element activ în constituirea voinţei.

Dacă analizăm momentul sufletesc întreg în fenomenul dorinţei, găsim cele trei elemente principale, ca în toate momentele psihice: intelectual, emoţional şi motor.

a) Factorul intelectual e *reprezintarea mintală a lucrului*, a fenomenului or rezultatului plăcut, care a satisfăcut sau ar puteà să satisfacă niște trebuințe psihofizice.

In aceasta se și deosibesc dorințele de *trebuințe*. Pe când sentimentul de jenă al trebuinței poate fi vag, nehotărît, cerând imperios o satisfacere, fără să indice precis *mijlocul* alinării, — poftele și dorințele sunt totdeauna determinate, conțin un element de cunoaștere mai clar. Când zicem „mi-e foame", exprimăm doar o stare organică, o cerere a organismului, o trebuință, fără a specificà modalitatea satisfacerii ei. Când zicem însă „aș mâncà friptură de vițel", exprimăm o poftă, în care se arată anume cauza determinată ce va trebuì să potolească cererea organică. Nu putem poftì decât cevà cunoscut: *ignoti, nulla cupido.*

Comparat cu animalul, omul are mai multe pofte, din cauza superiorității lui spirituale. In aceasta stă și cauza unei vieți relativ mai turburate la om decât la animale. Poftele se întăresc și stăpânesc voința cu atât mai mult, cu cât se satisfac mai des. Ele se pot temperà mai ușor, evitând de a venì în contact cu obiectele ce escită pofta, cu alte cuvinte evitând „ispita", bazată pe puternicile impulse senzoriale, și îndreptând mintea asupra altor obiecte; dar, mai ales, căutând dela început a nu înmulțì, fără necesitate, modalitățile de satisfacere ale trebuințelor.

Mai trebue să adăogăm că dorințele nu se nasc numai din reprezentarea unor lucruri cunoscute din experiența noastră ca plăcute, — acesta e isvorul primitiv al dorinței; ci și din *combinarea ideilor*, din

sugestii individuale, din lecturi, din cunoașterea experienței altora, etc. Cu cât cunoștințele se înmulțesc, crește și posibilitatea nașterii unui mai mare număr de dorințe.

b) Factorul emoțional al dorinței e plăcerea și durerea. Faptul că *dorim* un lucru, implică conștiința că *nu-l avem încă*, deci un element de lipsă, de durere; plăcerea isvorăște din conștiința posibilității de a dobândi lucrul dorit. Tăria dorințelor atârnă de însăși tăria elementului emotional.

c) Factorul motor. Inchipuindu-ne lucrul plăcut pe care-l dorim, se naște ideia actelor necesare pentru obținerea lui, și această ideie de mișcare predispune organismul către acțiunea cerută, și produce trebuința (ne-astâmpărul) de a săvârși actul necesar dorinței.

Se deosibesc două categorii de dorințe.

1. Dorințe alcătuite din acest întreg aparat de elemente psihice, deci însoțite de conștiința posibilității realizării lor, anume: un scop clar, elementul emoțional de plăcere și nerăbdare și elementul motor de tendință pentru realizarea scopului, dând împreună conștiința complexă a putinței de realizare a dorinței. Și atunci avem dorința ca *motiv de acțiune.*

2. Dorințele în cari lipsește conștiința putinței de realizare; și atunci ne aflăm în regiunea visurilor, a deziderateloг, a utopiilor, în imperiul acelor *pia desideria*, ce le vedem irealizabile, le dorim în mod vag, fără caracterul motivității ce duce la acțiune.

C) ELEMENTUL INTELECTUAL IN VOINȚA.

Dacă privim numai *elementul intelectual* al voinței, constatăm că formele superioare ale momentului vo-

luntar încep de când impulsiile active, cu aparatul lor motor, însoțesc nu o percepție actuală, *ci o ideie.*

Voința, în înțelesul restrâns al cuvântului, tocmai asta înseamnă: *totalitatea voițiilor reprezentative și cogitaționale,* derivate în ultima analiză tot din cele prezentative, baza experiențelor individuale. Deosebirea naturală dintre voițiunile prezentative și reprezentative stă numai în *gradul* de energie al manifestărilor lor, iar nicidecum în *natura* acestora. Să se compare intensitatea sentimentului și tendinței către activitate, când un șarpe ni se dă în prezentație și când ni se dă numai în ideie. In ambele cazuri ni se produce un sentiment de neplăcere, de frică și repulsie, și o tendință de a fugi; dar, pe când în cazul din urmă, manifestarea se reduce poate cel mult la întoarcerea capului, în primul caz se traduce prin o adevărată fugă.

Dezvoltarea voinței. — Educația și întărirea voinței constă tocmai în desvoltarea impulselor și tendințelor *reprezentative,* astfel încât acestea să egaleze, să contrabalanseze și chiar să întreacă pe cele prezentative. A dezvoltà voința înseamnă a o face să se conducă după arătările raționamentului și judecății, chiar dacă pornirile născute din îndemnul diferitelor sensații, chiar dacă inclinațiile și trebuințele ar împinge sufletul să lucreze altfel.

Procesul de fortificare a voițiilor reprezentative se observă și la celelalte animale capabile de reprezentări și de memorie. Un cățel, singur în cameră, vede o bucată de carne; și, din îndemnul sensațiilor de miros, culoare etc., se repede și o mănâncă. Stăpânul

îl surprinde și-l bate. Dacă se repetă această scenă,

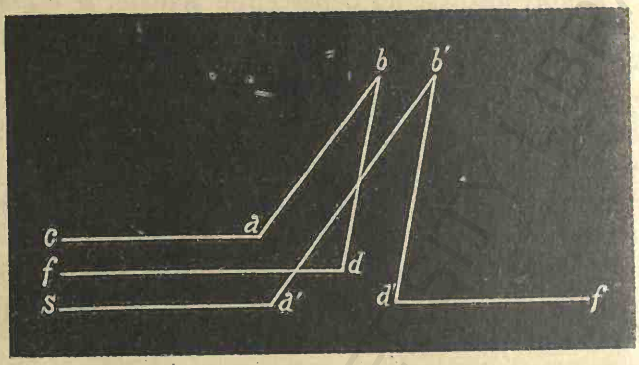

Fig. A.

cânele învață a asocià, prin contiguitate, de luarea bucății de carne ideia durerii. Indată ce se fixează această legătură în minte, se produce mai târziu în animal o luptă internă între elementele prezentative, —sentimentele și tendințele născute la vederea cărnii, — și elementele reprezentative — cortegiul de sentimente neplăcute și tendința de fugă la amintire a stăpânului cu biciul în mână.

Ne putem reprezintà acest proces în mod grafic. *(Fig. A.)* Carnea *C*, lucrând ca excitație *(a)*, provoacă în animal, senzațiile de miros, de văz, reprezentațiile de gust, etc., însemnate toate prin *b*, care deșteaptă elementele afective și tendințele voliționale corespunzătoare, plăcerea, pofta, etc. Acestea deslănțuesc în mecanismul organismului forțele active, îndreptate în afară, *d*, ca tendință de reacție în contra escitației *a*, și actul urmează: carnea este prinsă și îmbucată, *d f*. In acel moment sosește altă escitație, *a'*, stăpânul cu biciul *(S)*, constituit asemenea din un grup de prezentații și reprezentații asociate, și însemnate prin *b'*. Stăpânul provoacă în animal durerea, bătându-l. Acest sentiment desleagă funcția altor mușchi, corespunzând altei tendințe, care are de scop a fugì de durere, *d' f'*.

Să presupunem că această experiență, singură sau repetată, a reușit a împedică pe câne să mai înhațe carnea neacoperită și nepăzită, chiar fiind fometos. Insemnând prin linii punctate datele psihice în reprezentare, *Figura A* devine *Figura B*.

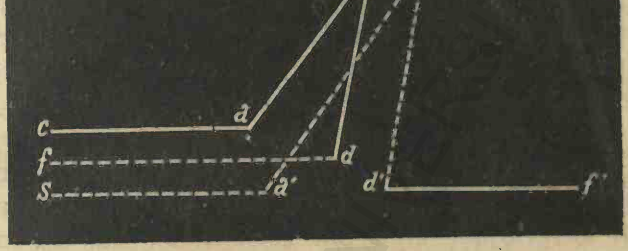

Fig. B.

Deși avem stările prezentative *a*, *b*, *d*, datorite lui *C*, care e de față, acestora nu le urmează actul ultim legat de ele, *d f*. Acest act se produce numai ca închipuire, ca un *pium desiderium* ce rămâne doară reprezintat în minte, nu realizat. In locul lui se naște însă actul *d' f'* opus celui dintâiu, și care stă în legătură organică nu cu stări prezentative, ci cu reprezentările *a'*, *b'*, *d'*, datorite stăpânului, *S*, care nu e de față ci e numai închipuit.

Lupta se dă între stările prezentative și reprezentative. Victoria unora sau altora arată de ce parte este tăria. Când învîng cerințele sensoriale, se zice că animalul este neîncercat, imprudent, încă slab; când învinge îndemnul ideilor, se zice că e prevăzător, experimentat, stăpân pe sine. Dacă primele constituiesc „ispita", cursa, cele de al doilea formează *voința proprie*, dictată de un interes mai durabil, de un calcul mai circumspect, de *înțelepciune*. In primul

caz animalul trăiește numai în prezet, în al doilea se estinde și în viitor; în primul, e sclavul momentului, al impresiilor nestatornice; în al doilea, e stăptân pe sine; emancipat de sub influența oarbă a tentațiilor actuale, lucrează conform rațiunii, e *liber*.

Numai acțiunile acestea premeditate, reflectate, intenționate, se și numesc mai propriu *acte voluntare*, eșite din adevărata voință, din voința superioară, caracterul distinctiv al ființei ajunse pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare psihică; pe când celelalte acte, izvorîte cu ocazia unei senzații sau prezentații, se numesc *relativ involuntare*.

Un om se zice cu *voință tare* (și „liberă"), când, neturburat de îndemnurile schimbătoare și trecătoare ale momentului, urmărește neclintit un plan de activitate, ale cărui rezultate nu se obțin și nu se văd poate imediat.

Voința superioară. — Ceeace constitue un pas mai departe în dezvoltarea voinței este: *organizarea unitară, sistematizarea ideilor și sentimentelor relative la aceeaș țintă, la acelaș plan.* Negreșit, înmulțirea cunoștințelor, a motivelor de activitate este o condiție a dezvoltării voinței; însă faza în adevăr superioară a voinței se realizează numai când aceste cunoștințe (și sentimentele corespunzătoare) sunt polarizate către o țintă unitară, când sunt legate într'un tot organic. Atunci avem ca motiv superior, puternic de acțiune, nu numai o idee sau chiar mai multe, izolate, ci un *sistem întreg* de gândiri și de sentimente, țesute între ele așà, că alcătuesc un organism sufletesc solid cristalizat, pe principiul *unui*

scop final. Acest scop poate fi orce ocupaţie ce absoarbe o parte mare din viaţa unui om: ştiinţa, ambiţia, arta, gloria, câştigul, puterea, patria, naţiunea; toate acestea pot să atragă în jurul lor, ca centru, şi să organizeze o mulţime de idei şi sentimente relative la aceiaşi ţintă.

Astfel se nasc scopurile permanente, de diferite ordine de idei, din cari unele, poate, chiar nerealizabile într'o singură viaţă omenească. Atunci mai multe vieţi de oameni se acordă într'un tot unitar de voinţe ce lucrează în aceeaş direcţie, către acelaş scop final, pus ca ideal superior, pentru care se clădeşte necontenit, grămădindu-se acte şi sisteme de acte. Astfel *aspiraţiile mari naţionale* concentrează împrejurul lor, ca ideal comun, voinţele şi vieţile adevăraţilor patrioţi dintr'o întreagă generaţie, ba şi din mai multe generaţii succesive, alcătuind voinţa istorică a unui popor.

Atârnă de împrejurări native or educative alegerea acestor scopuri, în vederea cărora se organizează voinţele individuale. Ce tari şi sigure pe ele sunt vieţele şi voinţele astfel organizate pe baza unui principiu trainic, comparate cu vieţele şi voinţele ce se risipesc zi cu zi, fără scop mai durabil, voinţe „amorfe" psihologiceşte şi anarhice, supuse la amăgirea inspiraţiilor momentane, legate de perindarea schimbătoare a împrejurărilor, fără ţintă pe marea întinsă a posibilităţilor omeneşti, fără o busolă, fără o stea fixă, fără o cârmă în sbuciumarea încâlcită a valurilor şi a vânturilor!

Dar o astfel de voinţă superioară, organizată pe baza unui principiu mai permanent, se câştigă, ce-i

drept, cu oarecare luptă; și, în această luptă, se simte conștiința efortului făcut pentru alegerea sau respingerea motivelor, după cum se potrivesc sau nu cu ținta, cu scopul final.

DETERMINAREA VOINȚEI. CAUZALITATEA IN DOMENIUL VIEȚII PRACTICE.

Deliberarea. Sensul psihologic al „Voinței libere". — Numai când acțiunea nu urmează imediat escitației, aproape ca o mișcare reflexă, poate spiritul, în intervalul dintre una și alta, să cântărească urmările diferitelor reacțiuni, consultând depozitul experiențelor sale anterioare relative la legătura cauzală dintre fenomene. Atunci *deliberează*. Și numai în „deliberare" se pot compară diferitele răspunsuri închipuite ca mai adaptate la împrejurări, și se face o *alegere*, se încheagă o *hotărîre*, care va fi expresia cu atât mai proprie a tendințelor adevărate ale individului, cu cât se va constitui din sinteza unui cuprins mai bogat de fapte sufletești; căci atunci *decizia* va reprezentă ecoul adânc al *sufletului întreg*, va însemnă delegația unei mai largi majorități de fenomene psihice, luând direcția indicată de rezultanta forțelor sufletești întregi și constitutive ale individului. In conștiința ce avem de concentrarea sufletească de care se însoțește luarea hotărîrii, ne simțim *liberi*, considerăm acțiunea corespunzătoare ca în adevăr *a noastră* și ne recunoaștem *responsabili* de ea.

Acesta e singurul înțeles rațional și științific ce se poate dà „voinței libere". Voința se numește *liberă*, nu pentrucă nu e determinată de nimic, după cum

susţine teoria *indeterminismului* sau a *liberului arbitru absolut*, ci după *felul motivelor* ce o determină. Şi un om se zice *liber* nu pentrucă, pus în absolut aceleaşi împrejurări interne şi externe, a fi în stare să se hotărească şi să lucreze când într'un fel când într'altul, neinfluenţat de nimic, de nici un motiv, (după cum îşi închipue iarăşi *indeterminismul)* — căci astfel de oameni nici nu există; — ci pentrucă (şi atunci când) lucrează *conform hotărîrii sale interne*, nesilit din altă cauză externă, fie aceea una fizică sau o voinţă străină.

Determinarea voinţei. Conflictul între motive.— Altfel, în toate cazurile voinţa e *determinată* de plăcere sau durere, oferite ori numai promise, fie de o cauză actuală fie de una viitoare găsită prin reflexie. Sentimentul libertăţii isvoreşte de acolo că noi ne simţim, intern, că urmăm hotărîrilor noastre proprii, că ne plecăm după preferinţele noastre actuale. Mâine, poimâine, schimbându-se dispoziţiile, sau împrejurările externe, ne simţim înclinaţi către alte motive pe cari le alegem conform nouei situaţii. Această schimbare chiar sugerează sentimentul libertăţii noastre.

Forţa sau *valoarea motivelor* atârnă totdeauna de *cantitatea de plăcere* sau *de durere* ce prezentaţia sau reprezentaţia lor aduce ori promite individului, după experienţele acestuia sau după dispoziţiile lui organice particulare. Consideraţii de sănătate, de avuţie şi de glorie, de onoare şi putere, de demnitate şi poziţie socială, de simpatie sau dreptate, de frumos sau de adevăr, etc., în scurt: consideraţii re-

feritoare direct sau indirect la conservarea personală sau la cea socială, la conservarea materială sau ideală, răsar pe rând ori se ridică mai multe aproape în acelaș timp, se compară, se ating, se ciocnesc în lupta sufletească. Și, după calculul consecințelor bune și rele ale fiecăruia din aceste motive, precum și după caracterul individului, învinge în deliberare când unul când altul, și face să încline balanța psihică într'o direcție sau alta. Uneori lupta nu se face numai între elementele psihice *conștiente*, ci între acestea și tendințele răsărite brusc și violent din adâncimile obscure ale *inconștientului*, cari ne fac atunci impresia unei năvăliri de forțe străine ce ne amenință și ne răpesc libertatea.

Determinismul. *Legea cauzalității aplicată la acțiunile omenești.* — In toate aceste împrejurări acțiunea individului se naște nu *din nimic*, ci se raportează la o cauză determinată, mai mult sau mai puțin complectă. Prin urmare, numai teoria *determinismului*, care reduce hotărîrile și acțiunile la niște cauze anumite, se bazează pe fapte de observație și pe adevărata natură a sufletului.

Determinismul susține că omul este influențabil, că nici o acțiune nu se face fără motive suficiente, fără cauze determinate; și că omul, în absolut aceleași condiții subiective și obiective, nu este în stare să iea decât una și aceeaș hotărîre, să facă decât una și aceeaș acțiune. Faptele lui ar puteà fi prevăzute și calculate. Dacă s'ar cunoaște bine caracterul unui om, s'ar puteà spune de mai înainte, cu siguranță, ce va face, ce hotărîre va luà, cum se va manifestà, în niște împrejurări date.

Determinismul este dar o aplicaţie la natura omenească a *legii cauzalităţii universale*, care zice: *fiecare fenomen, fiecare schimbare, îşi are cauza sa; aceleaşi cauze, în aceleaşi împrejurări, produc aceleaşi efecte.*

De acest adevăr nu se mai îndoeşte nimeni, când este vorba despre fenomenele lumii fizice. Raportul cauzal este susţinut asemenea, cu probe din ce în ce mai numeroase şi mai temeinice, şi în ce priveşte fenomenele psihice. Şi acì fiecare fenomen îşi are cauza sa constantă; şi acì, aceleaşi cauze produc, în aceleaşi împrejurări, aceleaşi efecte. Prin urmare, şi acì se pot prevedeà fenomenele, ca în lumea fizică.

Dacă se va pune înaintea noastră o cantitate de iarbă de puşcă uscată şi ni se va prezentà un chibrit aprins ca să-l apropiem de dânsa, ştim de mai nainte ce se va întâmplà. Prevedem efectul, întemeiaţi pe stabilitatea sau constanţa legilor naturii. De asemenea, dându-se un om cu temperament violent, liber şi puternic (un Achile s. e.), ştim sigur că, în cazul când i s'ar aduce vre-o insultă, isbucnirea reacţiei lui răsbunătoare va fi tot aşà de inevitabilă, ca şi explozia ierbei de puşcă, la contactul flacării unui chibrit.

S'ar puteà întâmplà, negreşit, ca în unele cazuri prevederea noastră să nu se realizeze; că omul nostru violent să rămână într'o linişte aparentă, în faţa unui atac supărător. Dar această greşală ni se poate întâmplà şi în lumea fizică. Şi acì, bunioară, prevederea noastră despre explosia ierbei de puşcă poate să nu se realizeze. La ce este de atribuit atunci neurmarea efectului? Inconstanţei legilor naturei? Nu; ci ignoranţei noastre despre împrejurările în cari a fost pusă cauza. Intr'un caz s. ex., iarba a fost udă; în celălalt,

poate omul erà preocupat de o durere, de un sentiment mai puternic şi mai serios decât acela al insultei prezente; sau făceà planul şi meditâ ocazia cum şi când să isbească pe adversar mai grozav, ca să-l nimicească: sau erà altă cauză în joc, pe care noi n'o cunoaştem.

Pe observarea faptelor şi *pe credinţa în această lege a cauzalităţii universale* aplicată la om, *se bazează posibilitatea relaţiilor dintre oameni.* Aceste relaţii n'ar fi cu putinţă, dacă oamenii n'ar şti, cam la ce fel de acte se pot aşteptà dela semenii lor. Fără astfel de presupuneri, întemeiate pe cunoaşterea caracterului individual, nu s'ar puteà face deosebirea între un amic, dela care *de regulă* ne aşteptăm la bine, şi un vrăjmaş dela care ne aşteptăm la contrar. Promisiile date n'ar legà pe oameni şi n'ar face să se nască aşteptări. Legile, cu ameninţările şi sancţiunile lor, şi toate instituţiile sociale, menite a prevenì sau îndreptà răul, n'ar aveà nici un sens, fără credinţa că voinţa omului e determinabilă, influenţabilă, modificabilă. Omul se încrede însă, de fapt, în constanţa relativă a caracterului semenilor, aşà în cât uneori e în stare să prezică şi gândirile şi vorbele şi manifestările altuia, pe care îl cunoaşte de aproape şi pe care şi-l închipue în nişte împrejurări anumite.

Determinismul şi responsabilitatea. — *Numai teoria determinismului poate servì ca bază pentru susţinerea şi întemeiarea responsabilităţii.* Omul lucrând totdeauna conform unor motive, când aceste motive se schimbă, sau când intervin, pe lângă cele

anterioare, altele nouă, atunci și hotărîrea și acțiunea omului se schimbă. Durerea, nemulțumirea, sau contrariile lor, fiind motive de acțiune, ele determină și deci pot modifică linia de conduită a unui om. Prin urmare, pedeapsa poate jucă un rol, are influență asupra activității omenești; poate să abată dela niște acțiuni și să îndrepteze către altele. Dacă pedeapsa își are astfel rațiunea de a fi, și responsabilitatea este justificată.

Determinismul și libertatea. — Dar dacă lucrează omul *determinat;* dacă actele lui sunt urmări inevitabile ale unor cauze antecedente, așà că se pot prevedeà că fenomenele fizice, *mai lucrează el liber?* Actele decurg atunci, pare-se, din condițiile și cauzele determinate, cari le forțează; sunt un product fatal al acestora, nu mai sunt rezultatul unei alegeri, unui act de voință liberă; omul nu mai e stăpânul lor. Mai este el dar responsabil, dacă lucrează astfel împins, silit de niște cauze?

In această argumentație sunt mai multe confuzii, pe cari trebue să le înlăturăm. Desigur, omul e responsabil numai când lucrează *liber;* dar, prin cuvântul *liber* se înțelege oare *nedeterminat, necauzat,* fără *motive?* Nu; ci *liber* înseamnă, numai: *conform voinței individului.* Adică zicem că a lucrat cinevà *liber,* când constatăm că a lucrat conform voinței sale, iar *nu silit de altcinevà* din afară. Insă, încă odată, a lucrà conform voinței sale nu înseamnă că voința se determină *fără nici o cauză.*

Astfel de cazuri nu există în mod absolut în natură. Chiar alienatul nu lucrează fără motive, nu se manifestă fără cauze. Și dacă alienatul totuși nu e

responsabil moralicește, cauza e că pedepsirea lui e lipsită de una din rațiunile cele mai însemnate ale pedepsei: *corectarea celorlalți membri din societate.* In starea adesea haotică a spiritului alienat, pedeapsa nu duce sigur nici la corectarea lui proprie.

In cazurile normale, omul e neresponsabil numai când *n'a lucrat cu voință*, sau a lucrat *în contra voinței*, silit de o forță exterioară; bunioară: când mâna lui a lovit fiind împinsă de altă mână străină. Și forțarea poate veni nu numai pe calea fizică — împingere, pedică — dar și pe calea psihologică — amenințare, înspăimântări, etc. In toate celelalte cazuri, când omul lucrează conform hotărîrii sale, lucrează liber și e responsabil.

A lucrà *liber* mai însemnează psihologicește, după cum s'a observat mai sus, și a lucrà *conform unor motive venite din reflexie*, din judecată și raționament, iar nu din impulsii sensoriale ori percepționale, adică nu din porniri născute cu ocazia unei sensații sau unei percepții. Cu alte cuvinte: posibilitatea dea lucrà conform rațiunii, iar nu împins de impulsiile schimbătoare ale momentului — iată o altă semnificare plauzibilă a cuvântului *liber*.

In această facultate stă, ce e drept, superioritatea omului asupra celorlalte animale, și superioritatea maturității asupra copilăriei și tinereții. Dar ea nu exclude, ci implică determinarea prin motive; deci confirmă aplicabilitatea cauzalității la voință. Prin faptul că omul lucrează conform unei reflexii mai mult sau mai puțin prelungite și complicate; prin faptul că el *poate suspendà hotărîrea* și *acțiunea*, până va cântărì bine consecințele mișcărilor sale,

eficacitatea mijloacelor și importanța țintei, el devine, ce e drept, liber, în comparație cu celelalte animale, cari sunt jucăriile și sclavele momentului, ale impulsiilor remeditate, dar nu se sustrage dela *legea generală a voinței:* de a *evită durerea,* de a *căută maximul plăcerii;* numai doar mijloacele, prin cari caută să îndeplinească această tendință universală a ființelor organizate, sunt mai apte, mai proprii, mai înalte, mai adaptate scopului.

Mobilurile acțiunilor omenești. Egoismul și altruismul. — Unii susțin că isvorul tuturor acțiunilor este interesul personal. Omul n'ar fi căutând decât binele său, fericirea sa proprie. Mobilul acțiunilor lui ar fi iubirea de sine. Ca să-l decidem la acțiune, ar fi trebuind să-i demonstrăm că aceasta este în interesul său propriu, că din acele fapte decurge un folos și pentru el.

Aceasta este concepțiunea *egoistică* a voinței, punând iubirea de sine și interesul personal, deci *egoismul,* ca isvor al tuturor acțiunilor, chiar al celor morale.

Cel care a pus în circulație această teorie într'un cerc mai întins și a propagat-o cu mult spirit, aplicând-o la multe cazuri din viață și mai la toate manifestările omului, este scriitorul La Rochefoucauld. El exagerează formula și o duce până la paradox, căutând a găsi chiar în acțiunile cele mai generoase, în amiciție, în jertfirea eroică, în devotamentul și abnegația iubirii părintești, fondul ascuns al egoismului, al interesului, al iubirii de sine. Dacă omul, împins de milă face bine unui sărac La Rochefoucauld

vede în aceasta sau numai tendințele cari îl importunează; sau numai dorința de a se arătà milostiv și bun, deci a câștigà reputația și nume bun în ochii semenilor săi; sau altă intenție ce se poate reduce tot la profitul personal. Tot așà, când o mumă se jestfește pentru fiul său, când un erou își dă viața pentru țară.

Iubirea de sine, amorul propriu, ambiția, setea de glorie, interesul personal, sub toate formele lui variate, acestea ar fi rezorturile faptelor chiar celor mai înalte, și, în aparența, mai generoase și mai dezinteresate.

Acest mod de a vedeà a satisfăcut multe spirite, cari, din temperament sau din experiență, aveau neîncredere în natura dezinteresată a omului. Cazuri izolate, cari confirmau această teorie, s'au dat ca exemple și ca probe despre adevărul ei, uitându-se sau omițându-se celelalte cazuri cari ar fi contrazis-o. Alții au fost seduși și fermecați prin simplitatea cu care se prezintă o teorie, ce crede că poate să explice *toate* manifestările omului *printr'un singur principiu:* „egoismul".

In natura omenească, însă, nu se află numai tendința de conservare proprie și de căutare a fericirii individuale; ci, pe lângă aceasta, se mai află, tot atât de primitivă, tot atât de fundamentală și de înăscută, o altă tendință, aceeia *de conservare a altuia* și de căutare a fericirii *altuia*, deci o tendință *altruistă*. Această tendință la început s'a manifestat față cu un cerc de ființe mai restrîns, față numai cu familia, apoi cu tribul, etc. Dar, treptat, ea a crescut în om, prin adaptarea lui la condițiile naturale de viață socială, s'a desvoltat, s'a transmis prin ereditate, într'un grad tot mai mare, și va crește necontenit pe viitor.

Dacă tendința conservării individuale, cu manifestările ei pur egoiste, se datorește instinctului de conservare individuală, cealaltă tendință, cu manifestările ei pur altruiste, se datorește și ea tot unui *instinct*, prin urmare tot unei porniri înăscute, anume *instinctului de conservare a speței.*

Amândouă instinctele sunt deopotrivă primitive și înăscute. Ele sunt rădăcinile cele mai adânci ale tuturor pornirilor și acțiunilor noastre. Din satisfacerea sau contrariarea lor isvorăsc toate plăcerile și durerile noastre. Din instinctul social, sorgintea orcărei asociații omenești durabile, decurg toate acțiunile numite *dezinteresate.* In virtutea acestei părți din natura noastră ne bucurăm la vederea fericirii altora, ne întristăm la ideia că altul suferă. Din această parte *altruistă* a naturii noastre s'a desvoltat conștiința morală; prin ea ieșim din izolarea individualității egoiste și ne simțim legați cu lumea, cu un *tot* căruia datorim existența și din a cărui viață ne împărtășim, cum se împărtășește o celulă din viața întregului organism.

Acțiuni interesate și acțiuni dezinteresate.—Ca să determinăm caracterul unei acțiuni și să știm exact, dacă este egoistă, interesată ori altruistă, dezinteresată, trebue să analizăm întreg momentul sufletesc, și despre partea emoționantă și despre cea intelectuală.

Dacă se consideră actele omenești numai despre partea afectivă, și se omite cea reprezentativă, intelectuală, ajungem la concluzia eronată: că *toate* actele omului sunt *egoiste, interesate.*

Interesat, psihologicește înseamnă acela ce se interesează de ceva, adică lucrează cu *interes*. Din punct de vedere moral, *in*

teresat înseamnă egoist, deci un om sau un caracter, ce preferă binele său propriu, binelui altuia; un om, care se gândește în totdeauna mai întâiu la sine; așă dar care lucrează nu numai cu interes, ci din *interes*.

Fără îndoială, ca să căutăm a face un act oarecare, trebue ca acel act *să ne intereseze*, trebue să ne producă o plăcere pozitivă, sau să facă a ne înceta o durere, deci să aibă ca un punct de plecare *un sentiment*. Toate actele noastre conștiente pornesc dintr'un sentiment.

Dar în acte mai avem de constatat cevă afară de sentimentul din care pornesc, mai avem de considerat *partea intelectuală* a actului: ideia, cugetarea, reprezentarea ce însoțește acel sentiment.

Despre partea *intelectuală*, însă acțiunile se deosibesc în două clase mari: 1) acelea cari au de scop intenționat realizarea *binelui nostru propriu*, și 2) acelea în cari se găsește intenția conștientă de a realizà *un bine pentru altul*. In cazul întâiu persoana *la care ne gândim*, când facem acțiunea, suntem *chiar noi;* în cazul al doilea, este o altă ființă; deci primele acțiuni se pot numì, după coprinsul reprezentării corespunzătoare, *egoiste*, pentrucă în minte avem pe *ego* al nostru. Acțiunile de a doua categorie se pot numì *altruiste*, pentrucă coprinsul reprezentativ, corespunzător sentimentului ce determină acțiunea, este un *alter*.

De altfel, atât acțiunile privitoare la binele nostru propriu, cum și cele privitoare la binele altuia trebue, negreșit, spre a se produce, să pornească *dintr'un sentiment*, să ne intereseze. Dacă sănătatea, reputația, fericirea unui amic ne lasă indiferenți; dacă ideia

durerii altuia nu produce în noi o suferință, nici o turburare, ci ne lasă reci, atunci rămânem în neacțiune, nu facem nici o mișcare spre a-l ajută. Tot așà rămânem în inerție, când ideia binelui nostru fizic sau moral, când reprezentarea sănătății, onorii, fericirii noastre proprii, nu fac să se nască în noi un sentiment puternic de plăcere și nu provoacă în noi o durere la închipuirea posibilității de a le perde. In ambele cazuri, lipsind sentimentul, lipsește și acțiunea.

Nu numai că acțiunile omenești nu sunt toate interesate, dar se poate susține că în majoritate ele sunt sau dezinteresate, sau, dacă nu precis *dezinteresate*, în orce caz însă **nu** *interesate* ci, mai just, *neutre* sau *indiferente*, din punct de vedere *moral*. Astfel sunt mai toate acțiunile, cari nu se raportează, în mod clar și intenționat, la binele nostru sau al altor persoane. Numai când sfera *eului* nostru vine în conflict neîndoios cu sfera interesului altor ființe sau a intereselor sociale, și numai când noi suntem puși în alternativa de a îngriji de *una* din cele două sfere, neglijând pe cealaltă, în mod conștient, numai atunci avem în adevăr o acțiune caracterizată ca *egoistă* sau *altruistă*, după direcția în care înclină și se manifestă voința noastră. Actele pornite din impulse sensoriale sau percepționale, adică prezentative iar nu reprezentative, nu sunt în fond nici egoiste nici altruiste.

Toate acțiunile indiferente pot devenì însă ori egoiste ori altruiste, de îndată ce se săvârșesc cu privire conștientă la *eul* nostru, pus în *opunere evidentă*

cu *eul* altor ființe, sau viceversa. In copilărie, când personalitatea nu e desvoltată, când cunoașterea de oameni, de trebuințele și durerile lor nu e câștigată, e inexact, în orce caz nesigur, a zice că se fac acțiuni egoiste, cu toată aparența înșelătoare. Numai după constatarea *intenției*, a coprinsului intelectual ce însoțește o acțiune; numai după determinarea părții obiective în deosebire de cea sentimentală, subiectivă, putem clasă acțiunile în grupa celor egoiste sau celor altruiste.

PASIUNILE ȘI PATIMELE

Patimele sunt pofte și dorințe violente și durabile, cari stăpânesc tiranic sufletul, ridică omului putința de a se determină după motive raționale, nimicesc libertatea de a alege. Ele se nasc din căutarea și satisfacerea repetată și necumpătată a înclinațiilor naturale sau câștigate, a poftelor și dorințelor, cari devin astfel dominante și târăsc *orbește* voința și activitatea individului într'o direcție.

Patimele trebuesc deosebite de sentimente sau de porniri puternice și durabile, cari își găsesc *justificarea* în rațiune, iar isvorul atât în temperament și caracter, cât și în reflexie, în deliberație, și cărora li se potrivește mai bine terminul de *pasiuni*.

Patimele se deosibesc de pasiuni nu numai în gradul lor de intensitate, ci și în faptul că acestea din urmă păstrează, chiar în faza cea mai înflăcărată, libertatea luminii conducătoare a inteligenței care le arată calea scopului, marginile primejdioase ale abuzului, semnele de prevestire ale peirii. Patima e oarbă;

ea suflă și stinge, ca o vijelie internă, farul intelectului, sau îl târăște *după sine*, fără să cate îndărăt, fără să-l lase a-i luà înainte (1).

Pasiunile sunt nobile sau josnice, după cum obiectul lor este din acelea care tind la conservarea individului și a societății: precum pasiunea științei, a artei, a gloriei, a libertății, a onoarei, etc.; ori la distrugerea lor, precum pasiunea invidiei, intrigii, răzbunării, etc.

Dar patimele, orcare ar fi obiectul lor, au de caracter general specific că întunecă rațiunea, *iau mijlocul drept scop*, caută și suțin mijlocul, chiar când acesta *nu mai corespunde scopului natural* și când nu-l mai poate realizà, ba chiar când lucrează *în contra lui;* iar „pătimașul"sau „împătimatul" nu vede nimic din toate aceste urmări; sau, dacă le vede, ori le tăgăduește, ori le justifică, ori se declară incapabil de a lucrà altfel. De aceea se zice că e orbit și sclav; și de aceea patima se aseamănă cu nebunia și se numește o boală.

---

(1) Limba românească a făcut întru-câtva o diferențiare de înțeles în întrebuințarea termenilor *patimă* și *pasiune*. Se obișnuește mai des a se zice «*patima*» *jocului de cărți*, «*patima*» *beției*, «*patima*» *furatului*, și «*pasiunea*» *frumosului*, «*pasiunea libertății*», decât *patima frumosului*, *a libertății* și *pasiunea beției*. *a furatului*, etc. Asemenea, altceva se exprimă prin cuvintele *vorbește cu patimă* și prin cuvintele vorbește *cu pasiune*.

Cuvântul *pasionat* nu implică numaidecât nuanța de blam sau *dislogistică* ce se găsește în *pătimaș*, un epitet ce se dă atât omului bolnav de corp cât și celui bolnav cu sueetul, în care rațiunea zace în lanțurile poftelor și pornirilor tiranice. Pentru precisiunea limbajului științific, e bine a respectà această spfle-cializare de semnificație indicată de uzul comun.

Caracterele *patimei* se pot învederà în exemplul *avariției*. Strîngerea banilor are ca scop rațional posibilitatea unui traiu mai bun, mai liniștit și mai comod. Avarul iea însă *mijlocul* — strîngerea banilor — drept *scop;* și adună bani numai pentru plăcerea de a adunà bani. Viața lui nu devine, cu chipul acesta, nici mai liniștită, nici mai ușoară. Ca și săracul, sgârcitul e lipsit adesea chiar de cele necesare existenței: rabdă de foame, de frig, renunță la satisfacerea trebuințelor. Astfel, împătimat după *mijloc,* lucrează în *contra scopului.*

Cu oarecari schimbări, — „mutatis mutandis", — se poate vedeà aproape acelaș rezultat final și la celelalte patimi, după gradul de tărie al acestora.

După obiectul lor, pasiunile și patimele se împart în *individuale* sau *idiopatice,* relative la *eul* nostru; în *sociale* sau *altruistice,* relative la alte persoane; și în *intelectuale,* relative la *idei.*

Prima categorie se împarte:

a) In pasiuni sau patimi relative la *conservarea eului nostru fizic.* Acestea, începând dela cele mai de jos, mai animalice, provocate de cerințele funcțiunilor înăscute ale organismului, sunt (considerând mai ales nuanța lor de degenerare în *patimă): lăcomia* (1), isvorîtă din necesitarea hrănirii; *beția* din a băuturii; *violența, lenea și patima jocurilor de noroc*

(1) Ar puteà servì ca un bun exercițiu psihologic căutarea caracterelor patimei în *lăcomie, beție,* etc. după norma analizei ce s'a făcut *avariției,* precum și descrierea și caracterizarea acestor stări sufletești în forma lor mai temperată și lucidă de *pasiuni.*

din necesitatea mișcării, a repausului și a recreării: *lașitatea* și *temeritatea* din instinctul de apărare și conservare; *avariția*, din impulsul către proprietate, ca mijloc mai sigur pentru întâmpinarea trebuințelor și pentru înlesnirea vieții, etc.

A doua categorie are ca tip iubirea sau ura exagerată, neraționalâ a oamenilor pentru o persoană sau pentru un grup de persoane; es.: iubirea nechibzuită de fii („slăbiciunea" care răsfață sau alintă), de familie (nepotismul), de patrie (șovinismul). Aceasta din urmă, în forma de *pasiune* nu de *patimă*, se chiamă *patriotism*. Și celelalte au o nuanță caracteristică în forma lor de pasiune, deosebită de cea de patimă.

In a treia categorie găsim: patima studiului, adevărului, frumosului, a religiei, care degenerează în *fanatism*. Să se facă deosebire și aci, între iubirea *rațională* de adevăr sau *pasiunea* unui om de știință (ex. *Darwin)* și *patima* veracității. Inpătimatul spune adevărul, chiar atunci când vatămă, nu numai lui dar și altora. Astfel ar fi medicul, care ar spune bolnavului gradul de gravitate al boalei, din „respectul adevărului". Cu aceasta nu se atinge, din contră, se înlătură scopul veritățiî: binele, folosul general (1).

---

(1) Un tip de *impătimat* după căutarea adevărului, după studiu, este Ungurul *Mentelli,* filosof, filolog, matematic. Trăind la Paris într'o cocioabă infectă, care i se dedese de milă, Mentelli tăiase din budgetul său tot ce nu era absolut necesar pentru viață. Cheltuelile lui, *exceptând cumpărarea de cărți,* se ridicau la 15 centime pe zi, din care *cinci* pentru hrană și *zece* pentru *iluminat:* căci el lucră *douăzeci de ore pe zi,* întrerupându-se numai o singură zi pe săptămână, când trebuiă să deà o lecție de matematică, din venitul căreia își reînoia proviziile pentru traiu. Apa pe care și-o aducea singur; cartofii pe care îi

Patimele, ca atari, nu sunt conduse de raţiune, ca mijloacele alese pentru realizarea idealului moral, care este fericirea universală. Tot ce funcţionează în sensul acestui ideal, e bun şi drept; e degenerat şi absurd tot ce lucrează în contra lui. De aceea, numai sentimentele şi tendinţele binefăcătoare societăţii, omenirii întregi, adică cele *morale*, nu pot decădeà în categoria patimelor, deşi pot devenì *pasiuni;* căci ele sunt expresia celei mai înalte, mai raţionale şi mai armonioase adaptări a individului la legile ce cârmuesc natura lui de fiinţă simţitoare şi socială.

Efectele pasiunii şi patimei asupra sufletului sunt demne de notat. Ele dictează judecăţii şi raţiunii, silesc spiritul să caute argumente pentru justificarea lor; atenţia devine improprie pentru tot ce nu stă în legătură cu ele. Apercepţia şi imaginaţia văd toate în sensul lor. Starea pasională şi mai ales cea „pătimaşă" devine astfel un isvor de iluzii şi de halucinaţii

---

coceà la lampă; uleiul pentru alimentarea acesteia; pâine neagră soldăţească: asta erà tot de ce aveà el nevoe. Noaptea dormeà într'o cutie, în care ziua îşi vârà picioarele învelite în lână sau fân. Un fotoliu vechiu, o masă, un ibric, o oală de tinichia, o bucata de cositor îndoită fară meşteşug şi servind de lampă, compuneau tot restul mobilierului. *Mentelli* suprimase cheltuiala spălatului, suprimând albiturile. Era murdar, ca un călugăr italian. O bluză de soldat cumpărată dela cazarmă şi pe care n'o părăseà niciodată, pantaloni de pânză, o caschetă de piele şi niste colosali papuci de lemn *(sabots)* îi compuneau tot costumul. La 1748 ghiulelele aliaţilor, căzând în jurul chiţuniei unde locuià, nu-l turburară de loc. — „Ce am eu cu ghiulele şi ghiulelele cu mine? răspunse el persoanei care-l sfătuià să se depărteze; lasă-le să cază şi lasă-mă în pace". *Mentelli n'a lăsat nici o lucrare, nici o urmă după lungile lui cercetări*». (LETOURNEAU, *Physiologie des passions*. p. 70).

pentru individ. După gradul ei de tărie, se apropie mai mult sau mai puțin de manie, de ideia fixă. Patima, în special, se poate compară cu o boală.

Ca *mijloc preventiv* în contra pasiunilor și patimilor este evitarea cauzelor lor generale.

Ca *remediu:* să se îndrepteze atenția și activitatea spiritului în altă direcție; să se reflecteze asupra originii patimelor și asupra consecințelor lor pentru noi și pentru ceilalți oameni; să se pună mândria în învingerea lor; să se schimbe mediul fizic și, pe cât se poate, mai ales cel social.

DESPRE CARACTER ȘI TEMPERAMENT.

1. **Caracterul** este forma unei individualități sufletești, care se distinge prin modul relativ constant de a răspunde prin acțiune la escitațiile lumii exterioare, deci prin modul de a se determină, de a voi; este deprinderea voinței de a funcționă după o normă condiționată și imprimată parte de factorul înnăscut al înclinațiilor organice, parte de factorul influențelor educative venite dela mediul fizic și moral, parte chiar de voința rațională a individului.

Caracterele se împart, după fața psihică eșită mai în evidență sau după facultatea predominantă, în caractere *active, emoționale și intelectuale.*

Caracterele *active*, întreprinzătoare, în continuă mișcare, aventuroase chiar, iau decizii repezi și caută a le transformă îndată în acte. Marii generali, oamenii de stat și cuceritorii se disting prin acest caracter.

Emoționalii se consumă în contemplarea pasivă a stărilor lor sufletești de mulțumire sau durere, veci-

nic se plâng sau tresaltă de bucurie, se complac în închipuirea fericirilor viitoare aşteptate din întreprinderi ce au de gând a săvârşi, dar pe care nu le vor începe poate deloc; se tem şi vorbesc cutremurându-se de apropierea unor evenimente, pentru întâmpinarea şi evitarea cărora însă nu fac nici o mişcare.

Intelectualii analizează într'una şi caută a înţelege, a-şi explică întâmplările prin cari trec. Timpul şi energia consumată în reflexii e perdută însă pentru acţiune. Până să-şi dea seama de cauza unui eveniment, de felul cum îi impresionează, de urmările urmărilor eşite din faptele cerute atunci imperios de împrejurări, oportunitatea şi eficacitatea actului dispare.

Predominarea necondiţionată a orcărei facultăţi rupe echilibrul ce caracterizează un suflet normal şi bine cumpănit, şi împedică adaptarea mai complectă şi sănătoasă la condiţiile vieţii. Dacă emoţionalii şi intelectualii păcătuesc prin o apatie relativă, activii nechibzuiţi pot cădeà în aventuri absurde, ridicule şi periculoase, în „donchihonade".

Caracterele se mai pot împărţi şi denumì după *felul ideilor, sentimentelor* şi *voliţiilor* sau *manifestărilor* predominante.

a) Aşà, după *felul ideilor* ce deşteaptă de regulă în ei sentimente cu porniri către acţiune, oamenii se înpart mai întâiu în *caractere egoiste* şi *altruiste*. Ceea ce *interesează* pe egoist, *obiectul* la care se *gândeşte*, care deşteaptă în el sentimente şi al cărui bine *îl voeşte* cu intenţie şi conştiinţă, este chiar *el, ego* sau *eul său*, în opunere cu orce altă fiinţă sau lucru din natură. Fiinţa *lui* şi binele *lui* le are în

minte, în idee, când lucrează, nu ale altora. Altruistul din contră. *Obiectul care* „îl interesează", la care se *gândește*, al cărui bine îl *voește*, nu este *eul său*, ci al *altor ființe*.

Obiectul la care se gândește cineva, sau, mai general, *ideia* ce desleagă sentimentul și acțiunea, decide de felul naturii și de denumirea caracterului. Unul se numește „om de cuvânt", când *ideia* „de a nu se ține de vorbă" este la el însoțită de o nemulțumire mult mai intensă, decât satisfacția eventuală ce ar isvorî din neținerea de cuvânt. Altul se zice „vanitos", când *ideia* că „este lăudat sau blamat de lume" produce în sufletul lui o plăcere sau durere mult mai adâncă, decât ideia ce are singur despre valoarea sa reală. „Invidiosul" simte durere la *ideia* că „altul e fericit"; „calomniatorul", o plăcere *a ști* că „meritele reale ale cuivà se vor întunecà de bârfelile ce se vor răspândì în contra lui"; și așà mai departe.

b) *După felul sentimentelor*, adică după cum predomină cele plăcute sau neplăcute, găsim caractere vesele, radioase și optimiste; sau moroase, triste și pesimiste.

c) Asemenea după felul *voliției* sau *reacției* se disting caractere apatice, indolente; sau mai domoale, flegmatice; sau violente, iuți; sau în fine energice, — după cum manifestarea activă se face cu greu și puțin, sau încet și durabil, sau repede și trecător, sau puternic și durabil.

2. **Originea caracterului; temperamentul și educația.** — Individul se naște cu o *dispoziție* mai mult sau mai puțin puternică de a primì anumite im-

presii dela escitațiile exterioare și de a reacționà într'un mod anumit în contra lor. Aceasta însemnează că isvorul cel mai adânc, și condiția fundamentală a caracterului este organizația particulară a individului. *temperamentul.* Așà, predispoziția către veselie sau întristare e condiționată de felul de constituire și de funcționare al organelor vieții vegetative, din care iese fondul afectiv al cenesteziei. *Felul iritabilității,* predispoziția către o reacție greoae și domoală, sau grabnică și trecătoare, ori durabilă și intensă, atârnă de natura anatomică și fiziologică a centrelor nervoase, care le face a răspunde mai repede sau mai încet, mai scurt sau mai lung la escitațiile esterioare.

Din acest ultim punct de vedere, s'au distins de mult *patru temperamente,* (explicate fiziologic în mod deosebit de Gallenus, Haller, Kant, Wundt, etc.), și anume: *flegmatical,* cu reacția înceată și slabă; *sanguinul,* cu reacția repede și slabă; *melancolical,* cu reacția înceată și puternică; *cholerical,* cu reacție repede și puternică.

Pe lângă fondul organic înnăscut al temperamentului, ceea ce decide asupra caracterului este *educația,* influențele intenționate și consecvente sau întâmplătoare și capricioase ale mediului social. Acestea contribuesc a determinà în individ o modalitate particulară de reacție, ca mijloc de adaptare la condițiile sociale de existență.

Caracterul este, prin urmare, rezultanta celor doui factori: intern sau ereditar și extern sau educativ, a căror cantitate de influență specială, variabilă dela individ la individ, se amestecă în proporții nedeterminabile. Factorul educativ poate plecà și din voința

proprie a individului, când acesta își pune înainte un mod de a fi, de a voi și lucrà, un ideal de care tinde a se apropià, luptând adesea cu impulsiile caracterului ereditar (1).

3. **Caracterul moral.** Din punctul de vedere moral, caracterul este deprinderea voinței de a se hotărî în conformitate cu principiile legii morale, este consecința în acțiune după norma dictată de conștiință și de rațiune.

In această privință, există un caracter bun, unul rău și altul schimbător. Primul se numește *virtute*, al doilea *viţiu*, al treilea *capriciu*. Adeseori, când se zice de cinevà că „n'are caracter", se înțelege că nu-l are pe cel bun; în realitate însă el tot are unul din celelalte două caractere: anume, sau deprinderea de a se determinà și a lucrà în opunere cu regulele dreptății și binelui general, cu alte cuvinte cristalizarea voinței după tiparul răului; sau lipsa de consecvență, de energie internă, de statornicie într'un principiu determinat de activitate, fie bun fie rău. Prin excluderea acestora din categoria caracterelor, limba exprimă repudiarea lor de conștiința morală, care le disprețuește și le respinge pentru urmările lor antisociale.

Virtutea este o calitate a personalității cuivà, a voinței lui. Ea face din om un isvor permanent de bine pentru societate, căci este *deprinderea* bunelor

(1) Să se vază studiul meu: «Ereditatea ca element al tragicului», publicat în *Arhiva societății științifice și literare din Iași* No. 5, anul 1890.

acțiuni, este fapta lăudabilă intrată în obiceiul voinței, este binele devenit fire, habitudine *(habitus)*, adică principiu constant de acțiune.

După direcția și felul acțiunilor, în cari s'a căpătat deprinderea de a lucrà conform principiului moral, iea și virtutea un nume special: *cumpătare, prudență, curaj, dreptate, veracitate, devotament, umanitatea, patriotism.*

Omul care și-ar exercità și deprinde voința a se determinà și manifestà totdeauna în sensul idealului moral, și anume în *toate* sferele de acțiuni omenești, ar posedà toate virtuțile, ar fi moralicește *perfect.* Perfecția e o țintă de care lumea tinde a se apropià și de care omul se și apropie mai mult sau mai puțin, după numărul virtuților ce a reușit a-și împlântà.

Cu cât deprinderea bună s'a înrădăcinat, prin exercițiu mai adânc, în cât efectuarea acțiunii corespunzătoare se face relativ fără luptă, fără greutate; cu cât faptele lăudabile decurg mai liber din ființa noastră și simțim o pornire mai vie, o plăcere mai curată la săvârșirea lor; cu atât acel *habitus* al firii merità mai mult, mai adevărat și mai deplin numele de *virtute.*

Dar pe de altă parte, cu cât o categorie de acte, pe cale de a devenì virtute, sunt mai grele pentru media membrilor din societate, cu atât *meritul* săvârșirii lor este mai mare.

Astfel virtutea se câștigă prin voință, prin exercițiu și educație. Omul nu se naște cu ea. La naștere aduce numai o predispoziție, o inclinație, care poate rămâneà nedesvoltată, se poate atrofià, ba se poate chiar pervertì prin o educație neglijentă sau rea.

Cele zise despre virtute se potrivesc și despre *viţiu*, cu schimbările necesare — *mutatis mutandis*.

EREDITATEA

Prin *ereditate* omul, și ființele organice în genere, moștenesc și reproduc în ființa lor, în tot sau în parte, modul de a fi al antecedenților. Antecedenții aparțineau însă, unei clase anumite de ființe organizate; erau, bunioară, mai întâiu de toate *oameni*, și anume de o *rasă* determinată, făcând parte dintr'un *popor* oarecare, fiind membrii ai unei *familii*. Și genul omenesc și rasa, și poporul, și familia, au caractere speciale, cari fac să se deosebească genul omenesc de alte ființe animalice, o rasă de altă rasă, un popor de alt popor, o familie de altă familie. Toate aceste caractere se găsesc întrunite și concentrate într'un om, care, deosebit de dânsele, mai are un caracter particular, *individual*, ce-l face să se deosebească de mulți oameni din aceeași rasă, din același popor, din aceeași familie.

Toate aceste caractere se moștenesc în grad diferit de siguranță și exactitate, descrescând dela caracterul cel mai general omenesc până la cel individual.

Caracterul cel mai general, care face ca toți oamenii să se asemene și să formeze genul omenesc, constă din acele condiții și moduri de a fi, cari sunt inerente speței. Sunt organizații și funcțiuni comune tutulor oamenilor. Așà, afară de monștri, fie fizici fie intelectuali, este imposibil ca în aceste ființe determinate, cărora le dăm numele de *oameni*, să nu se ivească mai curând ori mai târziu, în ordinea dezvoltării lor firești, cele trei facultăți: inteligență, sentiment și

voință. Aceasta din punct de vedere psichologic. Iar, din cel fiziologic, e imposibil să nu existe s. e. cele trei feluri de sisteme nervoase: periferic, cerebro-spinal și marele simpatic. Individul, în dezvoltarea lui dela naștere până în epoca complectă a maturității, începe și repetă formele prin care a trecut genul omenesc, dela origine până la dezvoltarea lui actuală.

Cercul de caractere, de calități și condiții fiziologice imediat mai puțin generale, este acela ce constitue *caracterul rasei.* Orce om se naște făcând parte în mod fatal din o rasă omenească, și anume într'una din subdiviziunile ei mari, cum e bunioară *gintea.* Dintr'o repede privire aruncată asupra celor trei ginți ce-și împart istoria omenirii și a civilizației, constatăm că cea latină e în particular remarcabilă prin o motilitate intelectuală variată veșnic în cercetare, în neastâmpăr. La rasa anglo-saxonă constatăm predominarea altei facultăți, energia, voința disciplinată, persistența în hotărîri și activitate. Dacă s'ar da o caracteristică și rasei slave, poate că s'ar găsi la ea mai mult un fel de misticism sentimental.

Toate aceste particularități sufletești sunt neapărat condiționate de un mod de a fi al sistemului nervos, care se transmite prin ereditate la fiecare exemplar individual al rasei.

Stratul de caractere, imediat de-asupra caracterului de rasă e *caracterul etnic.* Orce om se naște făcând parte nu numai din o rasă, ci și din o națiune, dintr'un *popor.* Caracterul *etnic* se moștenește ca și al rasei. Negreșit, poate că acest caracter e relativ mai puțin stabil, mai puțin imutabil decât caracterul adânc al rasei; totuși are incontestabil mare persistență în firea

individului. Cunoaştem caracteristice de popoare, făcute de istoricii vechi, şi cari până astăzi se găsesc adevărate, întru cât acele popoare mai există. Astfel, Tacit şi alţi istorici latini caracterizau popoarele din Galia ca fiind agere la minte, dar uşuratice; cu mare dispoziţie către limbuţie şi lesne încrezătoare în vorbe; stăpânite de un spirit combativ, care le împinge la lupte, dar şi la fanfaronade; schimbătoare, doritoare la lucruri nouă şi deci în o perpetuă evoluţie. Caracteristica se potriveşte, în parte, până şi astăzi, poporului francez, altoit din substanţa sufletească etnică a Galilor (1).

Poporul grec şi-a schimbat multe din manifestaţiile şi înfăţişările exterioare ale Grecilor antici, se deosibeşte mult de ei în port, limbă şi colosal în religie; totuşi, predispoziţiile vechilor greci, locvacitatea şi dialectica diabolică, cu care ştiau a face din negru alb prin o elocvenţă fermecătoare — acestea se găsesc tot aşă de bine la grecul modern ca şi la cel antic, cu deosebire că problemele şi chestiile, cu cari se ocupau cei vechi, fermecaţi de frumos şi adevăr, sunt sau au fost înlocuite în epoca bizantină, bunioară, cu chestii minuţioase, meschine; şi toată isteţimea şi agerimea de logică şi de cuvânt a fost cheltuită în frământării neînsemnate; tehnica intelectuală însă a rămas aceeaş.

Trecând dela aceste popoare la altele, pe cari le putem observà şi la noi mai de aproape, vedem cum îşi păstrează caracterul istoric, aproape neatins, *poporul evreu*, cu calităţile şi defectele lui morale şi fizice.

(1) Ribot, *Hérédité psychologique*.

Este dar un caracter etnic ce se moștenește.

Alt caracter care vine imediat după cel etnic — mai variabil pentrucă e mai nou — e cel *familial*. Ereditatea s'a studiat cu deosebire asupra acestui caracter.

Caracterul familial se transmite atât fiziceşte cât şi psihologiceşte. Copiii moştenesc în substanţa nervoasă modificată, pe care le-a transmis-o părinţii, predispoziţiile latente, în care stă înscrisă posibilitatea de viaţă, aşà cum a fost trăită de părinţi ori de moşi şi strămoşi mai îndepărtaţi. Atârnă de multe împrejurări variate, de influenţele neţărmurite ale mediului, ca să se hotărască în definitiv, care din acele vieţi posibile, înscrise latent în sistemul nervos, are să reapară, are să învieze şi să trăiască în individul nou născut. Va fi modul de viaţă al tatălui, al mamei, al moşului, al strămoşului? Al căruia dintre ascendenţi? Combinaţii neprevăzute de cauze şi influenţe vor lucrà la evocarea şi alcătuirea firii individuale şi vor determinà caracterul.

Mai toate calităţile şi particularităţile familiale se pot moştenì. Astfel se moşteneşte înălţimea taliei; se moştenesc trăsăturile feţei, particularităţile fiziognomice anumite, culoarea ochilor, tăetura anumită a formei nasului şi proporţia lui. Istoricii şi cunoscătorii de tipuri omeneşti pot determinà pe membrii familiilor regale după forma nasului.

După cum se moştenesc aceste particularităţi exterioare vizibile, se moştenesc altele mai puţin isbitoare, cum ar fi de ex. *longevitatea*. Pare că d'asupra unei familii ar planà o fatalitate, o Nemesis inexorabilă, care scrie numărul aproximativ de ani ce va trăì

fiecare membru. In astă privință se cunoaște cazul tipic al ilustrului Turgot. Fiindcă știa că ascendenții lui n'au trecut mult peste 59 de ani și că de regulă cam până la această vârstă hotărăște soarta termenul de viață al familiei lui, Turgot ca om prevăzător, îndată ce s'a apropiat de termenul fatal, a început să-și reguleze trebile, să-și pună în ordine socotelile și să se pregătească de moarte. Mult n'a așteptat. Ca și cum ar fi un destin ce nu uită nimic din ce trebue să se întâmple, curând după 50 ani Turgot a încetat din viață.

E natural să admitem că, după cum se moștenesc particularitățile fizice, exterioare, predispozițiile de longevitate, de fecunditate, de boală; după cum se moștenește structura intimă nervoasă, cantitatea și distribuința vaselor sanguine, cantitatea și structura mai intimă a mușchilor, neapărat se va moșteni și ceeace se numește, cu un singur cuvânt, *suflet*. Atât în părțile lui bune cât și în cele rele, omul vine cu un caracter, cu însușiri, cu dispoziții și aspirații anumite în lume.

Acestea sunt predeterminate de organizația transmisă de progenitori.

Individualitatea omenească.—Să mai adăogăm la această caracteristică, moștenită dela familie, nuanțele înfinit de multe, cari alcătuesc *individualitatea* fiecăruia, și vom avea structura complectă psihofiziologică, cu care se naște un om. Peste caracterul general omenesc se altoește astfel, spre a-l diferenția, caracterul rasei; peste acesta, caracterul etnic; pe acesta, al familiei; și, ca ultima notă de diferențiare, vin de se adaugă acele proprietăți și particularități fiziologice

şi psihologice cari alcătuesc *individualitatea* şi cari fac pe fiu să se deosibească măcar cât de puţin — în modul lui de a simţi, de a vedeà lumea, de a gândi şi voi — chiar de ascendenţii şi de colateralii săi, nu numai de toţi ceilalţi semeni.

Cărei cauze se datoresc aceste particularităţi? La ce se datoreşte individualitatea intimă şi intraductibilă pentru alt om? Numai influenţa mediului şi a educaţiei nu explică deosebirile individuale. Mai de grabă se poate recurge la ipoteza lui Weissmann, care admite *hazardul*. Din ce întâmplări, din ce concurs de cauze şi împrejurări — nu se poate şti — progenitorii dau naştere unor copii, cari nu sunt deloc copia absolut fidelă a lor, ci se deosebesc prin atâtea şi atâtea calităţi, prin o alcătuire psihologică cu totul nouă, într'o privinţă, în univers.

Suntem obicinuiţi a întrebuinţà termenul de *semen*. Zicem că toţi oamenii sunt *semeni*. E adevărat, şi am văzut că sunt caractere omeneşti comune, cari ne fac să ne asemănăm unii cu alţii; dar trebue de remarcat un lucru: nu suntem numai *semeni*, ci şi *diferiţi:* fiecare îşi are *individualitatea* sa, inpenetrabilă pentru altă fiinţă, în ce are el mai particular şi propriu. Aceeaşi vorbă, aceeaşi scenă, aceeaşi excitaţie din afară nu produc în doi oameni absolut aceeaşi tonalitate emoţională, nici absolut aceeaş pornire la acţiune (1).

Responsabilitatea şi educabilitatea omului în faţa ere-

(1) Se poate învederà aceasta cu cele cunoscute până acum din capitolele anterioare, privitoare la *inteligenţă, sentimente* şi *voinţă*.

dității. — In fața *eredității* se ivesc două mari probleme de interes mai mult practic.

1. Dacă omul se naște cu un anumit mod de a gândi, de a simți, de a voi, care îl face să vază lumea într'un anumit fel, și să se hotărască și să se manifeste asemenea, cum rămâne cu chestia morală a responsabilității față de actele lui? Este omul responsabil de el însuși? S'a făcut el pe el? Nu. Omul a venit pe lume fără voia lui. Poate nici n'ar fi dorit să vină. Venit, așà cum a venit, el a rămas așà cum combinațiile de cauze, independente de voința lui, l'au aruncat în existență. Produs al fatalității, fiecare se va manifestà așà cum e firea lui, în lume. Ca orce verigă a lanțului cauzalității, din efect va devenì, la rândul său, cauză. Cum nu se poate condamnà tigrul că e tigru, focul că arde, apa că curge, tot așà e absurd să condamni pe cinevà că este cum este, căci el n'a voit să fie cum este. Și din firea lui decurg acțiunile lui în mod fatal.

2. A doua problemă: Cum rămâne cu influența pe care școala și educația se crede că o are asupra omenirii? Se poate, și întrucât se poate, să se influențeze desvoltarea firească a omului?

Să reflectăm puțin asupra acestor probleme importante.

I. Se împacă, mai întâiu, responsabilitatea cu ereditatea? Să vedem.

De ce întrebăm, dacă e cinevà responsabil de faptele sale? Ca să știm de avem drept a-l pedepsì, când acele fapte ar fi rele, adică vătămătoare societății. Dar pedeapsa nu se dă ca răzbunare, ci în scopul de *a îndreptà* pe vinovat și *a împedicà pe alții* de a

face ca el. Dacă acesta e scopul pedepsei, atunci ceeace ne trebuie să ştim, este: pedeapsa poate avea asupra omului, în genere, vr'un efect? In cazul afirmativ, el e responsabil de actele sale. Căci, în definitiv, e absolut indiferent de unde şi cum a căpătat un individ o anumită organizaţie şi o anumită fire. Fie că a moştenit-o, ori că a câştigat-o prin experienţa vieţii, fie că şi-a dat-o însuşi ori că i-a venit dela hazard, noi îl considerăm ca un factor activ, ca o cauză efectivă în organismul social; şi, după cum e cauză bună sau rea, îi aplicăm sancţiunea. Şi numai dacă această sancţiune s'ar dovedì că nu e efectivă, când s'ar dovedì că şi pedeapsa şi lauda sunt fără înrâurire, atunci n'ar mai avea sens responsabilitatea omului şi sancţiunea n'ar mai avea loc. Sancţiunea e legată de responsabilitate, şi viceversa: responsabilitatea e legată de posibilitatea sancţiunii.

Problema e rău pusă, când, în faţa faptului eredităţii, ne întrebăm: dacă mai e omul responsabil; căci responsabilitatea nu e condiţionată de răspunsul ce-l vom da cu privire la teoria eredităţii, ci de putinţa influenţării omului prin durere şi plăcere.

II. E un adevăr sigur că omul e influenţabil prin durere şi plăcere. Aceasta ne ajută a deslegà şi chestia: dacă omul e *educabil*. Intrebarea noastră erà: Putem oare sperà ca natura, transmisă prin ereditate, să se modifice în o direcţie anumită, după un plan ce-l avem în minte?

In darea răspunsului e nevoe să se ştie despre *ce calităţi şi proprietăţi* este vorba să se modifice şi *cât*

timp se acordă educatorului ori educației pentru modificarea lor?

In mod general și abstract, proprietățile câștigate de individ prin experiența individuală, ori de familie sau chiar de popor și rasă, și transmise prin ereditate, se pot modificà în aceleaș condiții de *timp* și *influență*, în cari au fost câștigate.

Proprietățile transmise din tată în fiu, cum au fost dobândite? In cea mai mare parte prin exercițiu. Ceeace *exercițiul*, ceeace adaptarea la mediu a câștigat, se poate distruge prin cauza contrară: *neexercițiul*. Cauza, care a dat naștere *variației speciilor* se găsește în aplicarea legii biologice a *uzului* și a *neuzului*. Prin exercițiu, prin uzul cerut de condițiile de viață ale unui animal, se desvoltă anumite organe și aptitudini funcționale mai mult decât la alte animale; prin această desvoltare se produce o diferență de formă și de organizare, de proprietăți și funcțiuni. Lipsa de uz și de exercițiu face, din contră, ca unele organe să scază, să se atrofieze și să dispară și astfel se produce iarăși o variație morfologică.

Avem atunci la îndemână cheia și mijlocul fundamental al influenței și modificării omului. Educatorul, întemeiat pe această lege biologică a uzului și a neuzului, care pune educației baza ei adevărat științifică, va căutà să dezvolte pe om și să-l modifice în direcția ce va voi, dându-i ocazie să-și exercite facultățile și proprietățile, pe cari voește a le desvoltà; împedicând, din contră, de a se exercità acele înclinări și proprietăți cari îl jenează în drumul spre idealul ce urmărește educația.

PARTEA V.

CHESTII FINALE

După ce am studiat chestiile mai importante din domeniul psihologiei, putem să ne dăm seama mai uşor şi de însemnătatea acestei ştiinţe şi de diferitele moduri de a studiă fenomenele sufleteşti, precum şi de alte probleme principale în legătură cu acestea.

IMPORTANŢA ŞI UTILITATEA PSIHOLOGIEI

Folosul practic al psihologiei. — După câte am văzut până acì, psihologia ne pune în poziţie de a cunoaşte, în firea lui intimă, pe cel mai superior şi mai complex product al naturii, pe om. Ne desvăleşte mecanismul secret al emoţiilor şi pasiunilor omeneşti, al dorinţelor şi pornirilor, al cugetării, începând dela cele mai simple acte de cunoştinţă până la cele mai înalte şi mai complicate operaţii intelectuale. Prin această cunoaştere despre noi înşine, psihologia ne înalţă în ochii noştrii proprii, desvoltă şi măreşte sentimentul personalităţii.

O deosebire însemnată dintre om și celelalte animale, și dintre omul cult și cel incult, sau dintre omul matur și copil, stă chiar în această *cunoștință de sine*. Pe când incultul este supus sentimentelor, poftelor și pasiunilor, fără să-și deà seamă de modul cum acestea s'au produs, de cauza lor; omul cult pătrunde legile la cari se supun stările sufletești, și, înțelegând geneza lor, poate adesea *să le influențeze, să le modifice*, slăbindu-le sau întărindu-le cu intenție, după cum îi dictează interesul sau cugetul.

Cunoașterea psihologiei ne dă putința *de a influență* nu numai asupra noastră, ci și *asupra altora*. Atât profesorul cât și magistratul, medicul ca și preotul, oratorul și scriitorul, poetul, romancierul, ziaristul, etc., toți au nevoe să cunoască legile fenomenelor psihice.

Profesorul voește a formà sufletul, a-l educà. Cum va puteà realizà aceasta fără a-l cunoaște? Magistratul trebue să înțeleagă și să aprecieze mobilele și motivele, greutatea și importanța circumstanțelor, să restabilească și să cântărească forțele determinante ale voinței. N'are nevoe pentru aceasta să fie orientat în principiile generale ale funcțiunilor psihice?

Medicul inteligent nu vindecă numai cu medicamente, ci s'ajută și cu mijloace psihice, deșteptând speranța, influențând prin suflet asupra corpului.

Preotul, pătruns de misiunea sa, aspiră la cârmuirea sufletelor, la îndreptarea inimilor.

Poetul, romancierul, nu se îndeletnicesc cu analiza și descrierea caracterelor, pasiunilor, manifestărilor omenești? Și oratorul, care caută prin cuvintele sale

a convinge pe auzitori și a-i hotărî la acțiune în sensul dorințelor sale, cum ar isbutì el, dacă nu s'ar servì de mijloace pe cari psihologia le cunoaște că sunt luate din modul de a procedà al inteligenței, din modul de a deșteptà cutare emoție, de a determinà la cutare manifestare? Cum ar isbutì el, dacă nu s'ar servì de influența sentimentului asupra rațiunii?

Dar în fine orce om, în relațiile sale cu semenii, are aface cu suflete, cu cari trebue să știe cum să se poarte, nu atât spre a le utilizà pentru interesele și scopurile sale personale — căci demnitatea și respectul ființei umane nu permite a întrebuințà pe om ca pe un instrument al egoismului nostru — ci spre a știì cum să nu producă dureri nefolositoare și cum să echilibreze balanța justiției nepărtinitoare.

Răspuns la obiecțiuni aduse în contra utilității practice a psihologiei.

Cunoștințele psihologice nu se extrag numai decât din *o carte de știință*, și numai *din carte*, ci mai adesea direct prin observație și experiență, din natură, de unde și cărțile au culeș datele și au extras legile ce conțin. SHAKESPEARE, MOLIÈRE, au fost mari psihologi, nu pentru că au învățat psihologia din un tratat special, ci pentru că au știut să observe pe oameni, să interpreteze manifestările lor, să pătrunză cauza determinărilor lor, și să ajungă la legile fenomenelor sufletești. Incontestabil că, din scrierile marilor poeți s'ar puteà învățà aproape tot așà de mult despre natura sufletului, ca și dintr'o lucrare specială de psihologie.

Dacă însă aceste considerații se pun înainte ca obiecții în contra utilității psihologiei, li se exagerează însemnătatea și face necesară amintirea unui punct de deosebire între artă și știință în ce privește modul lor de a reprezintà natura.

Pe când în operile poetului, legile funcțiilor sufletești sunt

conținute sub formă latentă și trebuesc căutate și extrase din cazurile concrete și individuale puse în scenă, și apoi formulate și sistematizate ; în opera omului de știință această operație e făcută gata, găsim fenomenele psihice descrise și clasate, explicate și reduse la cauzele lor, găsim legile lor formulate gata și expuse într'o legătură sistematică. Astfel că, deși studiul științei psihologice nu ne dispensează de observație și experiență pentru cunoașterea naturii omenești, el ne ajută, orientându-ne asupra faptelor de observat și asupra importanței și însemnării lor.

Dacă s'ar obiectà că, învățând psihologia sistematică, nu ajungem a cunoaște oamenii ; că nu putem spune, spre exemplu, dela prima dată când vedem o persoană, cu ce fel de caracter avem aface, la ce ne putem așteptà dela el ; și dacă s'ar conchide de acì că, prin urmare, studiul acestei științe este nefolositor în viață, că numai îndelungul contact cu semenii ne înlesnește cunoștința lor utilizabilă în practica de toate zilele, — răspunsul n'ar fi greu de dat.

Obiecția ar răsturnà, fără să bage de seamă și fără să voiască, utilitatea și importanța *științei teoretice în genere*. Fără a vorbì de matematici, chiar științele naturale teoretice ar trebuì respinse, ca nefolositoare. In adevăr, orcâtă zoologie generală ar știì cinevà, tot n'ar fi în stare să cunoască așà de bine, ca un geambaș : care cal e mai bun pentru curse, care pentru călărie sau pentru trăsură, care pentru șes, care pentru munte, după ce se cunosc defectele sau calitățile lui, foarte importante pentru utilizare practică, etc. Tot așà un politician, un Bismarck, poate cunoaște mai bine, din practică, în mod empiric *oamenii*, aflând deprinderile și dispozițiile lor, interpretând prin analogie noile cunoștințe. Dar, deși *va*

cunoaşte oamenii, el nu va *înţelege omul*, numai cu atât. Ca şi geambaşul de cai, el nu va fi în stare *să explice* faptele observate, pentrucă nu va ajunge la raţiunea lor de a fi. Îi va lipsì tocmai ce e mai esenţial şi mai greu de câştigat, *principiile*, *legile generale*. Zoologul şi psihologul, bazaţi pe cunoştinţele lor generale, vor aveà nevoe de o experienţă mult mai puţină decât cea întrebuinţată de geambaş şi de politician, pentru a obţine cunoştinţele detaliate, particulare, ale acestora. Şi atunci ei vor posedà aceste cunoştinţe înjghebate într'un cadru sistematic, iar nu fără legătură între ele, nu anarhice, sporadice şi fragmentare, nu ca un material brut şi amorf.

Utilitatea teoretică a psihologiei sau raportul ei cu celelalte ştiinţe noologice. — Psihologia mai are importanţă şi pentrucă ne ajută la înţelegerea celorlalte ştiinţe noologice.

1. *Logica* ne dă regule de dreaptă gândire, cum trebue să cugetăm, ca să găsim adevărul. Psihologia ne arată cum cugetăm în genere, ce este cugetarea, cum se face, cari sunt elementele ei, cum se combină acele elemente, şi anume cum se combină atunci când găsim adevărul şi cum atunci când greşim. Din aceste constatări ale psihologiei, logica extrage regulele, după cari trebue să se cugete spre a se găsì adevărul şi în acelaş timp arată şi procedările de cari trebue să ne ferim, ca să nu cădem în eroare.

2. *Morala (Etica)* vorbeşte despre bine şi rău, despre drept şi nedrept, despre sentimentul moral, despre fericire, despre libertatea şi responsabilitatea noastră, etc. Dar, spre a pătrunde şi lămurì aceste

idei, spre a procede mai cu siguranță la deslegarea problemelor relative la ele, spiritul are nevoe să recurgă la cercetările psihologiei și să împrumute rezultatele lor. Căci d. e. în chestia libertății și responsabilității, cum se va decide când și până unde este omul responsabil de faptele lui, dacă nu se va înțelege mai întâiu ce este voința, ce va să zică voință liberă, când și întru cât este omul liber? Chestii studiate cu deamănuntul în psihologie la partea destinată *voinței*. De asemenea, când e vorba a se ști în ce constă fericirea individuală sau universală, ținta impusă acțiunilor noastre de legea morală, psihologia lămurește sensul și coprinsul cuvântului fericire, arătând că este un excedent de plăcere asupra durerii; și tot ea ne spune ce este o plăcere, o durere, cum se produc aceste fapte sufletești, de câte feluri sunt și cum se deosebesc în grad.

3. *Estetica* ne vorbește despre frumos, despre sublim, despre comic, tragic. Psihologia explorează acest domeniu, analizând sentimentul frumosului, al sublimului, etc., arătând în ce constau, cum se produc, prin ce se deosibesc de altè sentimente. Și astfel, când estetica va studià mai de aproape aceste sentimente, va trebuì să recurgă la ajutorul analizei psihologice și să împrumute dela psihologie rezultatele obținute de această știință.

4. Cu *economia politică* psihologia stă de asemenea în relație. Economia politică tratează despre valoare, prețul diferitelor lucruri, noțiuni ce se lămuresc de psihologie. Ea arată ce condiții trebue să îndeplinească în genere un lucru, spre a merità să aibă valoare, preț, și să fie numit folositor; și constată

că acea condiție e să producă o plăcere, să convină trebuințelor noastre, să răspundă la cerințele organismului nostru psiho-fizic. Apoi expune cari sunt acele trebuințe și cari sunt funcțiile și cerințele acestui organism. Astfel că economia politică găsește în psihologie isvorul de clarificare al bazelor sale, al noțiunilor sale fundamentale.

5. **Raportul dintre pedagogie și psihologie** este și mai învederat. Cei ce se ocupă, pe o scară mai mult sau mai puțin întinsă, cu educația, cu desvoltarea și modificarea sufletului omenesc după un ideal, nu-și îndeplinesc, nu pot să-și îndeplinească cum trebue sarcina ce-și iau ori li se dă, când nu cunosc legile de desvoltare ale sufletului, legile de producere a fenomenelor psihice. Cum vor puteà să le domine și să le conducă spre realizarea scopului educației, care este: de a face dintr'un individ o sorginte permanentă de fericire pentru societate și pentru el însuși? Acele tendințe educative vor fi bune, cari vor aveà de rezultat producerea celei mai mari cantități de fericire pentru societate. Dar pedagogul trebue să știe *cum* poate ajunge la acea țintă; trebue să cunoască *mijlocul*, prin care va conduce sufletul copilului la acel ideal. Aceste mijloace le dă psihologia; ea îi formulează legea: că omul se determină la acțiune sau de plăcere sau de durere, și spune educatorului: vrei să oprești pe copil dela cutare faptă? Pune înaintea ei durerea; natura omenească fuge de durere. Vrei să îndreptezi pe copil către cutare fel de activitate? Pune înaintea acesteia, plăcerea. Natura omului caută starea de mulțumire sufletească.

Numai necunoașterea naturii omenești dictează procedări contrare acestor legi.

Unii consideră ca unica sarcină a școlii, *instrucțiunea*. Opera educativă, formarea inimei, perfecționarea caracterului se lasă pe seama... familiei, când nu pe seama stradei.

Să admitem ca întemeiată această absurditate. Totuși, nici chiar sarcina aceasta mărginită a școlii: de a da numai cunoștințe, numai învățământ, nu se poate îndeplini, dacă învățătorul sau profesorul nu este orientat în problemele și soluțiile științei despre suflet. Nu va trebui să țină *atenția* elevilor încordată la cele ce va spune? Dar atenția este un fenomen natural, care nu se produce de porunceală, ci numai dacă îi cunoști legea, dacă știi să aplici cauzele cari îl produc.

Intre cauzele atenției este și plăcerea născută din *înțelegerea* celor arătate și spuse. Condiția aceasta, cel puțin, trebue să știe s'o îndeplinească cel ce și-a luat îndatorirea de a instruì și luminà inteligențele; trebue să știe că priceperea atârnă, între altele, de ceea ce se numește în psihologie *organul aparceptiv*. Dar, ca să ajungă a dobândì priceperea exactă a cunoștințelor prezentate, trebue să-și dea seama de ce va să zică *apercepție*, de cum se formează și lucrează organul ei.

Unul din scopurile învățământului, mai bătător la ochi, este a înzestrà mintea cu anumite cunoștințe. Ca mintea să se îmbogățească cu idei și cunoștințe, trebue să le poată păstrà și aveà la îndemână, când îi trebuesc. *Memorarea*, însă, își are și ea legile și condițiile ei, de cari e dator să țină seama acel ce

își iea sarcina de a instruì. Dar, ca să țină seama de ele, e natural ca mai întâiu să le cunoască.

Un scop și mai însemnat al învățământului este să *dezvolte și să formeze mintea*, exercitând facultatea cunoașterii în diferitele ei funcțiuni și operații, așà că să poată să-și îndeplinească mai târziu, în viață, cu mai multă înlesnire și exactitate menirea ei firească: căutarea și aflarea adevărului. Cum va puteà învățătorul sau profesorul să desăvârșească niște funcțiuni și operații mintale, dacă nu va fi orientat în natura și rostul lor, în regulele și scopul lor?

Intreaga psihologie a inteligenței servește de călăuză indispensabilă unui învățământ rațional, constient de chemarea și de puterea lui, și îndreptățit a sperà în posibilitatea atingerii scopului ce urmărește.

Dar îmbogățirea minții cu cunoștințe clare și adevărate, și perfecționarea mijloacelor de cunoaștere, creșterea inteligenței, cu un cuvânt, nu este singura sarcină, și nici cea mai de căpetenie a educatorului. Iar învățătorul și profesorul sunt *educatori*, în strictul înțeles al cuvântului; și școala este mai mult decât o instituție menită a trasmite cunoștințe, este o instituție de *educație*, în înțelesul întreg al cuvântului, o instituție destinată a formà *oameni complecți*, nu simple inteligențe.

Inteligența este, în mecanismul integral al vieții, numai o parte, o latură. Ființele numai inteligente sunt unilaterale, nu întregi, sunt „într'o parte". Inteligența, la urma urmei, este numai făclia care luminează omului calea pe care a pornit și vreà să

umble. Cine însă indică omului calea? Ce putere împinge și pornește viața pe un drum anumit, către un scop și către o țintă determinată? Sunt puterile active și impulsive ale voinței și sentimentului: instinctele, dorințele, deprinderile, idealurile visate, pasiunile, patimele, tot complexul de tendințe, inclinații, habitudini, cari alcătuesc *caracterul.*

Caracterul dă direcția vieții și activității întregi. Inteligența nu face mai nimic altcevà, decât să arate omului mijloacele de cari se poate servì, spre a-și realizà scopurile dictate de cerințele sentimentului și voinței. Inteligența este dar un simplu instrument. Atârnă de inima și de caracterul omului, dacă acest instrument va fi întrebuințat la bine sau la rău.

A desvoltà deci numai inteligențele însemnează a te mărginì să ascuți bine o armă și s'o dai în mâna cuivà, fără să te preocupi de ce va face cu dânsa.

Educația rațională complectă se ocupă și de partea naturei omenești, în care se făuresc scopurile, directivele, idealurile vieții; se preocupă și de inima și de caracterul omului.

Și aici se deschide înaintea educatorului, demn de acest nume, un orizont vast. Pe cât de mare este însemnătatea îndeletnicirii lui, pe atât și îndatoririle de a-și pricepe bine misiunea se impun mai categoric.

Psihologia facultăților de a voì și de a simțì, cu toate problemele implicate în dânsa, e astfel complinirea necesară a orientării educatorului — învățător sau profesor — în activitatea lui profesională.

PUNCTELE DE VEDERE DIN CARE SE POT STUDIA FENOMENELE SUFLETEȘTI

Fenomenele sufletești se pot studià în mai multe feluri și din mai multe puncte de vedere.

Se pot studià cu scopul de a stabilì condițiile și legile producerii lor la om în genere, așà cum s'a căutat să se facă, în cea mai mare parte, în această carte. Și atunci avem *psihologia generală*.

Se pot studià cu scopul de a stabilì condițiile și modul lor de a fi și de a se naște în sufletul particular al unui om anumit. Și atunci avem *psihologia individuală*. In cazul acesta se determină, în special, cum este inteligența, sentimentul, voința cuivà. Și anume, la inteligență: ce perceptibilitate e mai dezvoltată, a cărui simț? ce tip intelectual: vizual, auditiv ori motor? ce putere și ce fel de atenție din cele enumerate la capitolul respectiv? ce putere și ce fel de imaginație ori fantazie? ce grad de sugestibilitate? Și așà mai departe pentru toate elementele și operațiile intelectuale, precum și pentru toate punctele cercetate la emoții și la voință. Se arată, anume la o persoană dată, în ce proporții se găsesc combinate proprietățile și funcțiile sufletești, legile și condițiile generale ale sufletului omenesc. Psihologia individuală este astfel aplicarea la un caz concret determinat a datelor psihologiei generale.

Acest fel de psihologie fac mai ales poeții, romanțierii, dramaturgii, când prezintă funcționând în concret un anumit complex de funcțiuni sufletești combinate în măsuri și feluri determinate, alcătuind o persoană dată. Dar opera poetului, ca și aceea a

naturii, rămâne să fie analizată de spiritul omului de știință, care arată categoriile sufletești, elementele și operațiile sufletului, cum arată anatomistul, fiziologul organele corpului, alcătuirea și funcțiunea lor (1).

Psihologia obiectivă sau comparată. — Cunoștințele despre suflet, obținute prin psihologia generală și individuală, se referă, de regulă, asupra stărilor unui suflet relativ format, cult, dezvoltat prin mijloacele educative ale timpului său. Se poate zice că nu cunoaștem prin ajutorul lor decât *o fază* din multele faze prin cari trece sufletul, numai *o formă* din multe forme ce a luat și sub cari se prezintă viața psihică în genere.

De aceea s'a simțit nevoia de a complectă datele psihologiei generale prin studii comparative, făcute asupra diferitelor ființe, în afară de omul matur, cult și normal.

I. S'au studiat *pruncii și copii* în diferitele lor faze de desvoltare, spre a se vedeà cum apar, încă dela început, diferite fenomene sufletești, cum se schimbă treptat, cum se desvoltă și cresc, ce forme și ce manifestări au ele în diferitele epoce ale vieții. Astfel s'a constituit psihologia numită *infantilă*.

Ca scrieri privitoare la sufletul copilului, sunt de notat mai întâiu a lui PREYER, *Die Seele des Kindes* și opera tot așà de instructivă pe cât de frumos scrisă a lui JAMES SULLY: *Despre copilărie*.

II. *S'au studiat animalele*, spre a se vedeà fazele

(1) Psihologie individuală științifică s'a încercat, între alții, să facă Dr. TOULOUSE asupra lui EMILE ZOLA.

încă și mai inferioare ale sufletului: sub ce forme și în ce condiții au apărut cele mai simple fenomene sufletești în treptele cele mai de jos ale seriei animale și cum se complică treptat și se desvoltă diferitele facultăți, cu cât ne ridicăm dela animalele inferioare în sus către vertebrate, mamifere, om.

Ca lectură plăcută și instructivă, în acelaș timp, despre animale, ar trebui notate următoarele scrieri: ROMANES, *L'intelligence des animaux*, 2 volume pline de observații foarte interesante asupra vieții, gândirii și simțirii la animale. Tot un englez, LUBBOCK, are un studiu întemeiat pe o metodă experimentală ingenioasă asupra inteligenței *furnicilor* și *albinelor*. De un interes mai general ca sinteză științifică sunt toate lucrările lui ROMANES, în special *L'évolution mentale chez les animaux* și a lui ESPINAS, *Societés animales*.

III. *S'au studiat popoarele sălbatice și barbare*, precum și spiritul popoarelor în genere, spre a vedeà simplitatea relativă a inteligenței, voinței și sentimentelor în omul pe care încă n'au apucat să-l modifice instituțiile unei stări culturale mai înaintate. Simțirea, gândirea, dorința unui sălbatic diferă, în gradul lor de complexitate și energie, de simțirea, gândirea și dorința unui european cult, d. ex. din veacul al XX. Aceste studii au alcătuit *psihologia etnologică* (1).

IV. *S'au studiat persoanele cari se abat dela starea normală*, precum: orbii, surdo-muții, nebunii, spre a vedeà ce modificări se produc în suflet, când lipsește unul din simțuri sau când se vatămă o facultate; căci atunci putem să ne dăm seama mai bine de contingentul de efect special ce se datorià acelui simț sau

(1) Vezi TYLOR, *Civilisation primitive*.

acelei facultăți, când vedem ce lipsește din suflet, dacă lipsesc ele.

Pentru orientare în ramura psihologiei morbide sau în patologia mintală, să se citească scrierile d-lui RIBOT, *Les maladies de la mémoire, Les maladies de la personnalité*, publicate în Biblioteca de filozofie contimporană; și scrierea lui BINET, *L'altération de la personnalité*

Tot în categoria psihologiei anormale intră studiile asupra *omului criminal*. Starea omului când comite o crimă, fie ea explicabilă prin caracterele moștenite sau prin rătăcirea momentană, e o stare anormală.

In această privință sunt importante cercetările lui LOMBROSO în opera sa *L'homme criminel*.

V. Mai putem adăogă un început de studiu psihologic al diferitelor dispoziții profesioniste sau cariere culturale. Astfel s'a încercat a se face psihologia autorilor dramatici, a pictorilor, actorilor (1).

Aceste cinci feluri de cercetări constituesc *psihologia comparată*.

VI. Un alt punct de vedere în studiarea sufletului este interesul practic, întemeiat pe înrâurirea exercitată de stările sufletești asupra sănătății.

S'a constatat experimental influența ideii asupra vieții fizice și morale, atât în bine cât și în rău. O întreagă direcție de cercetări științifice s'a desvoltat pe această bază. O ramură însemnată a acestor studii o constitue *psihoterapia*. Prin sugestie, fie

(1) ARRÉAT, *Psychologie du peintre*.

în stare de hipnoză fie în stare de veghere, și prin autosugestie se caută mijlocul de a vindecà boala fizice și sufletești. Corespondența celor două serii de fenomene psihice și fiziologice, care face că atunci când se alterează o parte din sistemul nervos, să se tulbure și funcțiunile sufletului, face de asemenea ca atunci când sufletul persistă în un mod de a fi și de a funcționà, să se schimbe corespunzător și modul de a fi al organismului fizic.

Cazuri foarte curioase și interesante de vindecări prin sugestie s'au adunat și se adună mereu pentru întemeierea și clădirea acestei ramure științifice a psihologiei aplicate sau practice.

Dar și din alt punct de vedere se mai pot studià fenomenele sufletești, și rezultatele obținute prin ajutorul metoadelor precedente se mai pot complectà întrebuințând mijloacele de studiu, de care va fi vorba în capitolul despre *psihologia fiziologică* și în cel despre *psihologia experimentală*.

PSIHOLOGIA FIZIOLOGICĂ

Când se studiază și se stabilește raportul dintre un fenomen psihic și actul fiziologic corespunzător, sau dintre o schimbare în suflet și o schimbare în corp; când adică se arată ce modificări corporale, fie nervoase, fie organice, fie musculare, se produc cu ocazia unei cugetări, unei dorințe, unui sentiment oarecare, se face *psihologie fiziologică* sau *psihofizică*.

Psihologia fiziologică ajunsese a fi considerată ca singura psihologie *științifică* și purtà numele de psihologie *experimentală*. Curentul studiilor acestui fel de psiohlogie se începuse mai de mult; dar s'a for-

mulat mai precis din timpul marelui filozof francez Auguste Comte, care respingeà psihologia ca ştiinţă de *observaţie internă* şi o reduceà numai la studiul sistemului nervos, la studiul funcţiunilor fiziologice, adică la fiziologie. Aceasta erà o exagerație. S'a văzut în curând că ceea ce se poate face prin observaţie externă este *fiziologie;* dar pentru *psihologie* trebue să-şi deà şi observaţia internă partea ei de constatare asupra naturii omului. S'a considerat totuşi ca o condiţie de ştiinţificitate a psihologiei a se studià faptele de observaţie internă în *corespondenţă* cu modificările materiale simultane, susţinându-se că *atunci* studiul fenomenelor fizice devine în adevăr ştiinţific, când ştim în ce condiţii materiale din corp se produce o stare sufletească; şi s'a dat acestui fel de ştiinţă denumirea de *psiho-fiziologie*, adică psihologie în legătură cu fiziologia; şi, fiindcă aceste studii se puteau face uşor prin *experienţe* aplicate asupra corpului i s'a dat şi numele de psihologie *experimentală*.

Dacă însă atunci, pentru un moment, a fost pe drept dată denumirea exclusivă de psihologie experimentală numai psihologiei fiziologice, nu se mai potriveşte a se dà acest epitet azi *numai* acestui fel de cercetări, fiindcă s'a găsit că se poate întrebuinţà metoda experimentală şi pentru studiarea directă a sufletului omului, fără a ne îngrijì de stabilirea condiţiilor materiale corespunzătoare.

Cât de exagerată erà reducerea întregei psihologii numai la studiul psihologiei fiziologice, se vede din compararea marelui domeniu al psihologiei întregi cu domeniul restrâns al părţii din suflet ce se poate studià din punct de vedere fiziologic.

In adevăr, ce s'a putut studià mai bine prin metoda fiziologiei? Mai mult următoarele ordine de chestii:

1) *iuțeala sensațiilor*, adică timpul ce trebue unei escitații spre a fi percepută, socotindu-se timpul din momentul când ea atinge nervii noștri și până dăm semn că am simțit escitația, printr'o mișcare (adică de când pornește curentul nervos dela capătul periferic al nervului către centru, până se întoarce dela centru iar la periferie);

2) *pragul sau limita inferioară a escitației*, adică ce grad minim de intensitate trebue unei escitații spre a fi simțită, sau a devenì conștientă. Există pentru fiecare simț, sau categorie de sensații, o limită hotărîtă, de unde escitațiile încep a devenì apercepute și dela care mai jos ele rămân neapercepute. Această limită se determină prin experiență.

3) *Raportul* în *care crește sensația* față cu *creșterea escitației*.

4) *Maximul escitației*, adică gradul cel mai înalt de intensitate pe care poate să-l aibă o escitație spre a fi *încă* simțită, apercepută, și dela care limită în sus escitațiile, înloc de a mai produce sensațiile corespunzătoare, slăbesc organismul.

5) *Efectele fizice* ale emoțiilor sau *expresiile* lor.

Și încă, în expresia emoțiilor, ce s'a studiat din punct de vedere fiziologic? Câtevà modificări produse în figura omenească, câtevà schimbări în viața vegetativă a organelor. Dar putem oare pretinde că cunoaștem întreaga modificare materială din organism corespunzătoare unui sentiment? Să presupunem sentimentul *admirației* în fața unei opere de artă. Ce

ar puteà să vază un observator mai mult decât o anumită mişcare a muşchilor feţei? Să zicem că poate observà şi mai mult decât atât: anume modificările fiziologice produse în organele vieţii vegetative, în circulaţia sângelui, în aparatul şi sistemul de nutriţie în genere. Dar e aceasta întregul domeniu material ce corespunde stării sufleteşti de admiraţie? Sistemul nervos propriu zis ce modificare a luat? Cine ar puteà să observe schimbările moleculare produse în creerul omului şi în întregul sistem nervos, în momentul sentimentului de admiraţie? Şi tot aşà cu orce sentiment înalt, ca sentimentul religios, intelectual, etc. Toate aceste sentimente nu pot fi studiate fiziologiceşte, complect.

Dar când e vorba încă de stări sufleteşti ce n'au atâta putere de expansiune şi exteriorizare ca sentimentele, cu cât mai mică e putinţa de a cunoaşte schimbările lor materiale! Când suntem atenţi la o poveste sau când citim o carte, când urmărim cu încordare un şir de idei, de ce natură ori fi modificările materiale corespunzătoare? Cine şi cum le va puteà observà şi studià?

Acest întreg domeniu iese din cadrul studiilor de psihologie fiziologică.

LOCALIZAREA FUNCŢIUNILOR PSIHICE IN CENTRELE NERVOASE

Dintre chestiile de interes mai general, studiate în psihologia fiziologică, amintim pe aceea a *localizării fenomenelor psihice în centrele nervoase*. Să relatăm câtevà din rezultatale obţinute.

In chestia mult discutată a localizării, este vorba de a se hotărî: dacă se poate ști, aproximativ, partea locală din axa cerebro-spinală, și mai ales din encefal, de care se leagă sau unde se produce cutare fel de fenomene psihice, s. e. sensațiile de sunet, de miros, de culoare; ori partea de unde pornesc mișcările cu diferitele lor grade de coordonare sau de conștiință; și dacă cele trei feluri de funcții psihice generale: cunoașterea, emoționabilitatea și voliția, sunt proprietatea fiecărei regiuni nervoase sau se împart și reșed în cartiere deosebite din sistemul nervos central.

Stabilirea acestor legături și raporturi dintre funcțiile psihice și cele nervoase sau fiziologice, se află încă în studiu. Unele din rezultatele dobândite prin experiment sunt următoarele:

Funcția proprie a măduvei spinării este de a răspunde, în mod mecanic și inconștient, la escitațiile venite la ea pe nervii sensibili. Aceasta se constată când se întrerupe comunicația dintre măduvă și encefal. Astfel de *mișcări reflexe* se observă foarte bine la broasca decapitată, care, atinsă cu un obiect sau numai udată cu un acid, caută, prin mișcări coordonate, a depărta cauza supărătoare. In celelalte împrejurări, rolul măduvei este de a aduce escitația la alte centre mai superioare, cari își iau asupra lor sarcina de a răspunde prin mișcări și mai coordonate și mai adaptate.

Măduva prelungită (sau bulbul rachidian), conținută în craniu, la baza creerului, are mai multă substanță cenșie decât măduva spinării și constitue, față cu aceasta, un centru relativ mai superior. Acì se găsesc rădăcinile nervului *auzului* și *gustului*, pre-

cum și ale nervilor sensibili și motori ce merg de se ramifică la față, în faringe, laringe, trachea arteră, plămâni, inimă, viscere; prin urmare ea își întinde controlul asupra unui domeniu mai întins din corp. Actele reflexe, pe cari le emite singură, chiar când centrele nervoase superioare din craniu lipsesc, prin urmare acte speciale de rezortul său, date ca niște reacțiuni mecanice la escitări făcute asupra unor puncte determinate din corp, sunt: contractarea irisului la efectul luminei sau micșorarea și dilatarea pupilei, închiderea pleoapelor, înghițirea, respirarea, strănutarea, căscatul. Aceste, mișcări, necesare la conservarea individului, se fac fără știrea și adesea fără voia centrelor superioare, deci și fără decorul sgomotos al unei conștiințe alarmante. Vulpian a constatat astfel că strigătul scos de animalul lovit, când n'aveà decât bulbul rachidian, erà un strigăt sec, fără timbrul durerii.

In *Mesocefal:*

a) *Protuberanța anulară* are în rezortul său, ca mișcări reflexe, pe lângă mișcările irisului, *espresia fizionomiei,* coordonarea mișcărilor și ritmul locomoției. Astfel broasca, fără emisfere, înnoată, dacă are protuberanța; cade la fund, dacă are numai măduva spinării. Asemenea pasărea sboară grație tot acestui centru nervos. Dar animalul, numai cu acest centru, e lipsit de voință, de inițiativă. Unde e pus, acolo rămâne; amenințat, nu se ferește.

Aici se percep sensațiile *tactile, auditive;* iepurele lovit scotea strigăte repetate și dureroase; șoarecele auzeà și înțelegea sgomotul pisicii, cu toate că în

encefalul epurelui şi şoarecelui nu se lăsase decât protuberanţa (Vulpian).

b) *Tuberculii cuadrigemeni*, patru ridicături rotunde, constituesc centrul fiziologic al *vederii*. Dacă se lasă unui porumbel tot encefalul şi i se iea numai aceşti ganglioni cerebrali, el rămâne *orb*.

Straturile optice, ovoide, n'au ca funcţie vederea, după-cum s'ar presupune din numele lor, ci probabil mai mult multiplicarea sau dezvoltarea în intensitate a sensaţiilor, ca un ecou măritor, şi coordonarea mai înaltă a mişcărilor, locomoţiei, expresiei.

Cerebrul şi cerebelul au ca rol general coordonarea cea mai înaltă a tuturor sensaţiilor şi mişcărilor; ele stăpânesc, în fine, toate părţile corpului prin mijlocirea directă sau indirectă a celor 9 sau 12 perechi de nervi cranieni şi a celor 31 perechi de nervi spinali, cu toate combinările lor subordonate din centrele mai inferioare.

Spre a puteà înregistrà numărul indefinit de combinări ale atâtor sensaţii cu sensaţii, mişcări cu mişcări, sensaţii cu mişcări, combinări de diferite grade de complexitate cu alte combinări tot aşà de variate şi de nuanţate, creerul prezintă, în structura substanţei corticale cenuşii, o miraculoasă alcătuire şi întocmire. Intr'o secţiune cu lungimea de 1 mm. şi cu grosimea de o jumătate de milim. se numără 100—120 celule, ceeace face, pentru întreaga suprafaţă corticală 500 milioane de celule. Acestea fiind unite prin fibre nervoase şi punând de fiecare celulă câte 4 fibre, avem aproximativ în total 2 miliarde de fibre. Aceste 500 milioane celule şi 2 milioane de fibre pot da

naștere la un număr colosal de combinări, cari să fie în stare a acoperì și întrece toate coordonările posibile ale faptelor psihice elementare, înregistrate în centrele mai inferioare. Alfabetul conține un număr de semne incomparabil mai mărginit și totuși cu literile lui se pot formà atâtea combinații, câte trebuesc pentru a notà, în mod deosebit, cuvintele și ideile cuprinse în groasele volume ale unei biblioteci.

Dar s'a pus întrebarea, dacă nu cumvà diferitele funcții și acte psihice se săvârșesc și în creer, în părți anumite, sau dacă se produc poate, în mod indiferent, în orice punct al mesei encefalice superioare.

GALL crà de prima părere. El socotcà că fiecare facultate, fie generală, fie specială, se desvoltă paralel cu desvoltarea unei părți *determinate* din creer, care, prin creșterea sa, făcând să iasă mai bine în relief *regiunea craniană* corespunzătoare, ar permite astfel să se cunoască aptitudinile intelectuale sau morale, particulare unui individ, numai după simpla cercetare a craniului. Creatorul *frenologiei* sau *craniscopiei* ajunsese astfel la concluzii așà de bizare, încât teoria localizării căzù sfărâmată sub excentricitatea lor.

FLOURENS stabilește teoria opusă: funcțiile psihice nu sunt locale, ci oricare din ele se capătă indiferent de orice parte din creer. Dacă întâmplător se vatămă punctul nervos, unde ele se localizase prin exercițiu, se prepară cu timpul alt loc pentru elaborarea lor.

Și această teorie părù a fi răsturnată prin faptul stabilit de BROCA (la 1861) că : *a treia circumvoluție frontală a emisferului stâng este sediul propriu al vorbirii*, astfel că, dacă ea se vatămă, individul nu mai poate vorbì. Dar s'au găsit cazuri în cari limbajul crà localizat în emisferul drept.

Constatările din urmă ale D-rului *P. Marie* au răsturnat cu totul temeiul localizărilor pus de localizarea lui Broca, socotită ca cea mai sigură. D-rul P. Marie a prezentat cazuri de neputința vorbirii (afemie) fără leziunea circumvoluției lui Broca și cazuri de leziune ale acestei circumvoluții frontale stângi fără afemie.

S'au mai propus și teorii intermediare (ca aceea a lui HERMANN MUNK și mai ales a lui GOLTZ, prin cari se admiteà că *funcțiile generale*, precum: înțelegerea, găsirea de asemănări și diferențe, activitatea și reacțiunea sau degajarea de mișcare, se găsesc în orice parte a creerului; cele *speciale* și mai *inferioare* însă ar crește în anumite regiuni cerebrale.

Multe din concepțiile și observațiile relative la acest capitol al științei psihologiei sunt condamnate a rămâne de un iuteres curat istoric, dându-se complexitatea demeniului de cercetat și repezi-ciunea cu care se înmulțesc datele experimentale, cari de multe ori se infirmă unele pe altele. De altfel chestiunea nu este de un interes direct psihologic,

După cele spuse în aceste trei capitole, rezumăm următoarele.

Metoda observării interne a dat naștere psihologiei *subiective*, generale și individuale; observația externă, introdusă în studiul fenomenelor psihice, dă naștere psihologiei *obiective*, despărțită, după cum am văzut, în două ramure: a) *psihologia comparată*, în care predomină mai mult observația, și b) *psihologia fiziologică*, în care predomină mai mult experimentul.

VII. PSIHOLOGIA EXPERIMENTALĂ

Experimentul nu se întrebuințează numai în studiul raporturilor dintre fenomenele psihice și fiziologice, așà cum se credeà, când se da numele de psihologie *experimentală* numai psihologiei fiziologice; ci chiar în studiarea fenomenelor sufletești, considerate în ele însele, nu în raporturile lor cu cele fiziologice.

Vom arătà câtevà din resultatele psihologiei experimentale subiective, precum și procedarea prin care s'au obținut.

Experimentele cele mai simple și ușor de repetat și de verificat, se fac în domeniul ce servește de bază elementară a vieții sufletești, în domeniul sensațiilor. Astfel se încearcă prin experiment deosebirea de *putere precepțională a sensațiilor* la diferite persoane.

1. *Experiențe cu privire la simțul olfactic.* — Am voi să știm, bunioară, fie la o persoană anumită, fie la mai multe, care e gradul puterii de senseție olfactică. Pentru aceasta se poate face experiența următoare. Se iea un număr de sticle cu acelaș parfum, divers concentrat: într'una un parfum de 10 ori mai slab sau mai tare ca în alta, și se numerotează sticlele, spre a se ști în fiecare ce tărie are parfumul. Apoi, după ce se amestecă sticluțele, se cere cuivà să le clasifice după tărie. Acel ce va aveà un miros fin, va stabilì imediat ordinea de intensitate a excitației.

Experiențe de acestea s'au făcut asupra lui ZOLA de către Dr. TOULOUSE, un medic psihiatru care a analizat pe ZOLA din toate punctele de vedere și l'a expus în o monografie, care face parte dintr'o serie de volume ce poartă titlul general *Enquête medico-psychologique.*

Altă experiență: cât ține perceptibilitatea olfactică? După câtvà timp, se capătă o oboseală nervoasă specială, care face că sensația nu mai e perceptibilă. Aceasta iar se poate notà experimental, măsurând cu ceasornicul, cât a ținut perceptibilitatea excitației olfactice.

2. *Experiențe cu privire la sensații tactile.* — Se iea două cartoane pătrate cu laturea unul de 0.084 și celalt de 0,050 și se cere să se determine prin pipăit, cu ochii închiși, care din acele două cartoane

este mai mare. Ori se prezintă două monede de 10 centime, care să difere în ce privește vechimea, una mai roasă ca alta, și se cere să se determine prin tact care este mai groasă.

3. Cu privire la *sensațiile vizuale.* — Să se prezinte două linii cari să fie una de 0.09 și alta de 0.01 și să se întrebe a se determină, numai din ochi, în ce raport stau aceste lungimi una către alta. Se iea o linie și se cere a se împărți în 5, 6 părți *egale*, din ochi și în urmă să se măsoare prin compas, ca să se vadă dacă părțile sunt egale.

Să se determine, numai din ochi, de câte ori un arc dat intră în o circumferență; ori să se ià a 5-a, a 12-a parte din circumferență, asemenea numai din ochi.

Să se determine, în suprafața unei monede de 5 lei, de câte ori poate intrà suprafața unei monede de 50 bani. Să se vadă două lungimi de linii și să se reproducă, pe hârtie, din memorie fără a le mai observà.

4. *Cu privire la motilitate.* — Să se încerce a se trage două linii paralele drepte, orizontale, dar cu mâna liberă și astfel ca vârful condeiului să nu se vadă, să fie ascuns în o foaie de hârtie, așà ca să nu se bage de seamă încotro merge condeiul, ci numai prin călăuzirea *motilității* să se tragă linia orizontală paralelă. Să se tragă asemenea linii în sens vertical.

5. *Cu privire la simțul timpului.* — Să se încerce a-și da seama cinevà, numai prin sensații, dacă a trecut un sfert sau o jumătate de ceas, dela un timp dat. Să se prezinte diferite sensații de diferite ordine

și cari să dureze acelaș timp, și în urmă să se întrebe cât a ținut fiecare.

S'a făcut experiențe de felul acesta asupra lui Zola: s'a prezentat o escitație de culoare (o panglică roșie), una de formă (niște călimări), una de mișcare (un lanț care se învârteà după deget). Fiecare din aceste senzații a durat 10 minute. Intrebat, care i se părea că a ținut mai mult, Zola a răspuns că cea de culoare, apoi cea de formă și apoi cea de mișcare. Deci a fost mai mult impresionat de sensația cromatică; căci timpul nu e ceva obiectiv absolut, ci se măsoară după senzațiile noastre.

Experiențe pentru deteminarea puterii de muncă. Insă un experiment de mai mare importanță s'a făcut (de Kraepelin, profesor de psihiatrie la *Heidelberg*) *asupra puterii de muncă.*

Se dă unei persoane sau la mai multe un număr cât se poate de mare de *cifre,* compuse din un singur număr de unități, fără să treacă peste 10, și se cere să se facă adunare continuu câtvà timp; din 5 în 5 minute se sună clopoțelul, pentru ca adunatorii să facă un semn, spre a ști cât s'a adunat în fiecare 5 minute. S'a constatat că, mai întâiu de toate, diferența de *iuțeală* de muncă e destul de mare dela o persoană la alta, cu toate că nu se iau persoane de diferite specialități, ci din acelaș strat cultural și social. Astfel, pe când una a adunat în un timp dat 120 cifre, alta a adunat 384.

Câștigarea exercițiului e iar deosebită dela om la om. Ca să se constate în ce grad se câștigă exercițiul, se lasă un timp să treacă dela întâia adunare și se observă, la a doua adunare, cu cât a sporit deprinderea.

Puterea de exercițiu crește, dar nu la infinit; are o limită; de acolo mai departe nu se mai adaogă nimic, bunioară la puterea de a adună mai repede. Dacă după încercarea întâia de adunare puterea crește cu 25%, după a doua încercare crește d'abia cu 15%, după a treia oară cu 6%.

Fatigabilitatea este încă un factor ce trebue luat în considerație, spre a se ști cât de repede obosește cineva. Unii, după un sfert de oră, încep să nu mai poată adună; alții pot ține și mai mult timp. Acestea se constată experimental, în cifre matematice.

Alt factor principal mai este puterea d'a rezistà la excitații ce te distrag dela ocupație. Se determină, tot experimental, făcându-se sgomote pe când aduni. Se constată că unul e mai *distractibil*, altul are mare putere de *concentrare* a spiritului.

Măsurarea memoriei. Se iea 5—6 rânduri de cuvinte, având fiecare rând 5—6 cuvinte, și se prezintă scrise ori se citesc tare, și se cere ca să se reproducă din memorie.

Altă probă, pentru *memoria frazei*. Se citește un număr de fraze, constând mai întâiu din mai puține cuvinte, apoi fraze mai lungi, și se cere să se reproducă din memorie. Experiența e interesantă și instructivă; din ea se pot trage multe concluzii. Rar se vor găsì persoane cari să reproducă întocmai cuvintele sau fraza; se vor face omisiuni, adăugări de diferite feluri, va intrà fantazia în lucru și lacunele memoriei vor fi umplute prin imaginație.

O altă experiență este: să se prezinte o figură geometrică, ceva mai complicată, și să se ceară în urmă a se reproduce pe hârtie, din memorie.

Determinarea experimentală a simpatiei și a simțului moral. Lombroso arătând fără veste criminalilor obiecte ca: pumnal, cuțit, pușcă, bani, vin, streang, a constatat că circulația sângelui, palpitațiile inimei, respirația își modifică iuțeala. — Spre a probà gradul și felul de *simpatie*, d-nii Binet și Henri au recurs la următorul mijloc: în o colecție de diferite ilustrații reprezetând scene din viața din Buchara (Asia), a introdus o fotografie reprezentând un omor. Colecția a fost dată să fie văzută de mai multe persoane, spre a constatà gradul lor de impresionabilitate simpatică. Unele nici n'au remarcat fotografia, altele s'au îngrozit de dânsa, altele s'au interesat de felul omorului, ca oameni de meserie.

Sugestibilitatea și determinarea gradului de sugestibilitate. — Ce este *sugestia*, s'a văzut într'un capitol anterior (1).

Prin sugestibilitate, în sensul cel mai general, se înțelege facultatea de a se impresionà, de a căpătà sensații, idei, sentimente, porniri noui și irezistibile, fie dela alt om, — prin cuvânt, gest, pe baza simpatiei, a încrederii câștigate sau a deprinderii și rutinei — fie dela împrejurări și lucruri înconjurătoare.

Se poate determinà *gradul de sugestibilitate*.

Experiențele cele mai valabile, din punct de vedere științific, în privința aceasta, s'au făcut pentru sugestibilitatea *obiectivă*. In adevăr, e greu a se determinà gradul de sugestibilitate al cuivà, când sugestia vine dela o *persoană*, căci se poate ca unul să fie

(1) Vezi pag. 263

refractar la sugestia venită dela cutare sau cutare om: atârnă de raportul dintre cele două persoane, atârnă de credința și încrederea uneia în alta, de mulți factori sufletești, ce nu se pot găsì totdeauna la fel între două suflete. De aceea, experimentele s'au făcut cu obiectele.

1. Iată un mijloc pentru determinarea gradului de sugestibilitate. Arăți cuivà o linie de o mărime oarecare, trasă pe un carton, apoi ceri ca să-ți caute una identică ei pe un tablou, unde se găsesc mai multe linii de diferite lungimi, și toate paralele, dela cele mai mici până la cele mai mari; căutarea se face ori având înainte modelul, ori numai din memorie.

Sugestia se produce în modul următor. Se arată mai întâiu o linie, două, trei, cu lungimi cari în adevăr se găsesc în tablou; omul, cu care se face experimentul, le caută și le găsește pe toate, pe rând. Apoi, la un moment dat, se arată o linie de o lungime ce nu se găsește în tablou, d. ex. mai lungă decât toate; și atunci spiritul, sugestionat de cazurile anterioare, crede că o găsește, și omul îți indică pe tablou o anume linie, care în realitate e mai scurtă decât cea arătată.

Sugestiunea s'a făcut prin deprinderea căpătată dela sugestiile anterioare.

2. Se poate însă constatà sugestibilitatea și mai ușor, prin alt mijloc. Se prezintă mai multor persoane un disc de o greutate anumită, de ex. 55 gr. și cu un diametru de 3 cm. După ce s'a aperceput bine greutatea discului prin simțul muscular, se presintă alte discuri cu diametre mai mici, însă de diferite greutăți, variind între 15 și 80 gr., și se cere a se

alege, din aceste diferite discuri, acela ce se pare că are aceeaşi greutate cu discul de probă. Ceeace se întâmplă mai totdeauna e faptul că se alege un disc cu mult mai uşor decât cel de probă; spiritul e pornit a crede în iluzia că un corp mai mic, când are aceeaşi greutate cu alte corpuri mai voluminoase, e mai greu decât în realitate. Şi astfel se determină ca egale în greutate corpuri de greutăţi foarte deosebite. Aşà de ex. s'a ales odată un disc ce n'aveà decât 25 gr. şi s'a dat ca fiind egal cu discul cel de probă de 55 gr.

3. Insă un experiment şi mai frapant e următorul. Se iea un număr oarecare de flacoane mici etichetate şi se prezintă uneia sau mai multor persoane, spuindu-se că în fiecare e un parfum deosebit, de mărgăritărele, trandafiri, iasomie, odicolon, etc., dar în cantitate aşà de mică, încât trebuie să fie cu multă atenţie, ca să perceapă felul de miros. In realitate, în flacoane, afară de unul, două, nu se pune decât apă. Persoanele sugestionabile au găsit în fiecare flacon câte un parfum, chiar acolo unde nu erà decât apă.

4. Un alt experiment instructiv şi interesant se face sub pretextul de a probà gradul *minimum de perceptibilitate*, anume care e excitaţia cea mai mică, pe care o poate percepe cinevà.

Se iea un tub închis la o parte, deschis la alta; în partea închisă a tubului se află o roată, care, când se învârteşte, face un sgomot destul de simţitor. Se invită unul să introducă degetul în partea descihsă a tubului şi e prevenit că, la fiecare învârtitură a roţii, are să încerce nişte excitaţii foarte mici, dar

de o natură nedeterminată, pe care tocmai trebue s'o determine el. Pentru aceasta i se recomandă să fie cu mare băgare de seamă, căci excitațiile sunt de o intensitate extrem de slabă. I se spune că, cu cât roata se va învârti mai mult, cu atât excitația va deveni mai puternică. In realitate însă nu e nimic. Se introduce degetul, se învârtește roata, și după un număr oarecare de învârtituri, începe a simți: unul căldură, altul comoție electrică, etc. Se notează numărul învârtiturilor de roată, precum și felul excitației declarate. Gradul de sugestibilitate stă astfel în raport invers cu numărul învârtiturilor roții.

Așteptarea este care determină excitațiile în sugestie, ca și la halucinații.

Iată câtevă din experiențele făcute direct asupra fenomenelor și funcțiunilor psihice.

Din ele se poate vedeà spiritul metodei experimentale în psihologia pură, în orce caz putința de a aplicà experimentul în această ordine de fenomene.

TABLA DE MATERII

PARTEA I

Chestiuni introductive.

Pagina

Obiectul psihologiei. Determinarea și caracteristica fenomenelor psihice. Realitatea lor. 1
Clasificarea fenomenelor sufletești. Cunoaștere, simțire, voință. Coexistența lor și egala lor primitivitate. . . 13
Metoadele și izvoarele psihologiei. 26
Baza fiziologică a vieții sufletești. 34
Grade de conștiință. Inconștientul. Condițiile variației gradului de conștiință 43
Atenția. 52

PARTEA II

Inteligența.

Senzațiile. Definiția și clasificarea lor. 61
Diferitele clase de senzații în parte. Raportul cantitativ dintre senzații și excitații. 63
Reprezentările. 81
Percepția. Condițiile și variația perceptibilității. 83
Iluzii și halucinații 88
Visele și nebunia. 92
Cunoașterea lumii prin simțuri și cunoașterea «eului» nostru 96
Asociația stărilor de conștiință și memoria 105

BCU CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY

Pagina

Asociația stărilor de conștiință. Legea asociației și diferitele feluri de asociații. 106
Memoria. 117
Fantazia și imaginația. 132
Apercepția. 143
Operațiile intelectuale. Noțiunile din punct de vedere psihologic. Judecata. Raționamentul. 146
Teoria cunoașterii. Formele intuiției și ale cugetării. Spațiul și timpul. Cauzalitatea și finalitatea. 164

PARTEA III

Sentimentele

Definiții. Plăcerea și durerea. Cauzele lor 175
Clasificarea sentimentelor. 179
Sentimentele corespunzătoare senzațiilor. 182
Sentimente egoiste și altruiste. 189
Sentimente primitive. 196
Factorii din cari isvorăște sentimentul. 199
Reamintirea sentimentului. 204
Fiziologia sentimentelor. 205
Expresia emoțiilor 210
Sentimentele superioare. 214
Sentimentul moral 214
Sentimentul religios 230
Sentimentele estetice. 232
Sentimentul adevărului. 238

PARTEA IV

Voința. 241

Elementele voinței: A) *Elementul motor.*

1. Factorul înăscut al activității. Actele spontane și reflexe, Instinctele 244
2. Factorul empiric al activității. Imitația. Sugestia. Inhibiția. Habitudinea și înclinațiile 260

Pagina

B) *Elementul afectiv în voință*

Dorința 272

D) *Elementul intelectual în voință.*

Desvoltarea voinței. Voința superioară 275
Determinarea voinței. Cauzalitatea în domeniul vieții practice 280
Deliberarea. Voința «liberă». Determinismul. Responsabilitatea. Mobilul acțiunilor. Egoismul și altruismul 280
Pasiunile și patimele 292
Despre caracter și temperament 297
Ereditatea. Responsabilitatea și educabilitatea omului față de ereditate 303

PARTEA V

Chestiuni finale.

Importanța și utilitatea psihologiei 312
Punctele de vedere din cari se pot studià fenomenele sufletești 322
Psihologia fiziologică 326
Localizarea funcțiunilor psihice în centrele nervoase . 329
Psihologia experimentală 334

BIBLIOTECA
UNIVERSITĂȚII
· IAȘI ·

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DE ACELAȘ AUTOR:

Curs de Pedagogie (premiată de Academia Română). București, 1899, *(Epuizat)*.

Istoria Pedagogiei. Teoriile și instituțiile de educație, din anticitate până în zilele noastre.

Vol. I, coprinzând anticitatea și ,evul mediu. Iași, 1902.

Vol. II, coprinzând începutul evului modern, până la sec. 18-lea. București, 1907. (Ediția II-a).

Vol. III, coprinzând mișcarea pedagogică, teoretică și practică a sec. 18-lea. București, 1907.

Vol. IV, coprinzând mișcarea pedagogică a sec. 19-lea (Sub presă).

Ideile pedagogice ale lui John Locke. Studiu critic de sistemizare. Iași, 1899.

Etica, București, 1897.

Istoria omenirii. Curs elementar, în 3 vol. Vol, I și II apărute în 1912, București, Carol Göbl (ediție nouă). Vol. III, Istoria modernă, în 1901.

Meditațiile poetului Gr. Alexandrescu.

Declinațiile substantivelor în limba română.

Ființa și Menirea Universităților, Iași, 1904.

Principiile educației moderne.

Noțiuni de pedagogie. Partea I: *Pedagogia generală*. București, edit. *C. Sfetea*, 1909. (Prețul lei 1.50).

Existența acțiunilor dezinteresate. Studiu etic-psihologic. Iași.

The altruistic impulse in man and animals. (Retipărit în broșură din *International Journal of Ethics*, January, 1895.

Caracterizarea partidelor politice prin ele însele. București.

O cartă de vizită. Comedie într'un act. Iași.

Gura Lumii, piesă în 4 acte. Iași, 1909.

Ursita, alegorie în versuri, într'un act, reprezentată cu prilejul serbărilor jubiliare ale Universității din Iași, 1911.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1985

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY